Harvard College Library

VERI TAS

The Gift of

LUCIUS NATHAN LITTAUER

Class of 1878

IN MEMORY OF HIS FATHER

NATHAN LITTAUER

Emunot we-deot

oder

Glaubenslehre und Philosophie

von

Saadja Alfajjumi.

Mit einem Commentare und der Biographie des Verfassers
versehen vom Herausgeber

David Slucki.

Leipzig, 1864.

Chochmath Israel

oder

die jüdische Religionsphilosophie

umfassend

sämmtliche philosophische Werke jüdischer Gelehrten
seit R. Saadja Alfajjumi bis R. Joseph Albo.

Nach Handschriften und älteren Ausgaben recensirt und
mit Commentaren versehen vom Herausgeber

David Slucki.

Zweiter Theil.
Emunot we-Deot.

Leipzig, 1864.

Druck von C. W. Vollrath.

ספרי

חכמת ישראל

הוצאה כוללת מיטב ספרי חכמי ישראל, בפילוסופיה האלהית ובחכמת המדות. שחברו משנת ד׳ אלפים תרצ״ג (רבינו סעדיה גאון) עד שנת ה׳ אלפים קע״ג (רבינו יוסף אלבו)

נסדרו ונערכו עם הוספות רבות ויקרות, והוגהו בעין פקוחה ע״י הוצאות שונות וכתבי יד עתיקים.

ע״י

דוד סלוצקי

חלק שני

האמונות והדעות

— בין
...ארת. הוא
מרומים, בין
...וב בלבות בני
...דור ינון שמו,

ליפציג

שנת תר״כד

לפ זמיםי עמוד ט״ב.

ספר

האמונות והדעות

חברו בלשון ערב

הגאון רבינו סעדיה הפיתומי ז"ל
ראש ישיבה במתא מחסיא.

והעתיקו לשפת קדשנו

ר' יהודה אבן תבון מרמון ספרד.

ועתה יצא לאור עם הוספות רבות. (א) מראה מקומות בתנ"ך ובתלמוד. (ב) הוגה מאד ע"י כל ההוצאות אשר בידינו. (ג) תולדות המחבר וקורות ספריו. (ד) עם באור חדש ומספיק להבנת דברי הספר.

כל אלה פעל ועשה

דוד סלוצקי

לייפציג

תר"כב ...rath.

אלה תולדות

הגאון רבינו סעדיה הפיתומי ז"ל.

א

השקפה כללית על מעמד ומצב העת אשר בה נולד וחי רבינו סעדיה.

בעת אשר ענני החשך והסכלות כסו את שמי הארץ, וערפל החולתה, כי מאשרי העם היו מתעים, וכהניהם הוליכו שולל את הלאומים להאמין בשוא נתעה. ובאש קנאת הדת עִוְּרו את עיני המאמינים, לבלתי יחזו את אור הדעת. ובלהט חרב המתהפכת אשר בזרוע עֻזם שמרו את הדרך העולה קדימה (פּאָרוועטס)[1]. — בעת ההיא זרחה שמש החכמה על ראשי עם קדוש. ולבני ישראל היה אור במושבותם. כי גדוליהם וכהני-התורה גללו חשך מפני אור, ויתנו מהלכים להשכל והתבונה בתוך מקדשי-אל. ובהיכלי הדת השכינו גם את הדעת. והאמונות והדעות הלכו אחוזי יד וצמודות יחד באין שטן ובאין מפריע — בין המאורים הגדולים האלה יתנוסס שם רבינו סעדיה לגאון ולתפארת. הוא היה מהמצוינים אחרי בעלי התלמוד, אשר עשו שלום במרומים, בין התורה והחכמה. יראתו, תורתו, וחכמתו, הכו שרש טוב בלבות בני דורו, ויעשו פרי הלולים גם להבאים אחריהם. ולדור דור ינון שמו, ותורתו וחכמתו העמדנה לנס בני עמנו, לעד! —

---

[1] ראה דברי הימים לבני ישראל להחכם גרֶעטץ חלק חמישי עמוד ס"ג.

ב

המשקיף ומתבונן בעין רוחו, על השתלשלות קורות עם ישרון, תחזינה עיניו נפלאות: כי ההשגחה הפרטית תספור ותשמור את צעדי המקרים וההשתלשלות. ובראותה כי לפי מצב המקום ורוח הזמן, ההכרח לשנות ענין מה בתהלוכות רוח-האומה, או להסיר הדבר כלו ממכונו ולשום אחר תחתיו, אשר יתאים עם קורות ימי עולם הכללי — אז טרם ישנה או יוסר הדבר, תבין ההשגחה את הממלא מקומו, והוא על משמרתו יעמוד, ומצפה מתי יבוא יומו ותגלה מלכותו, והיה כאשר תגיע העת, יצא ממחבואו ויקח רסן הממשלה בידו. — ככל החזיון הזה רואים אנחנו פה, כאשר ראתה ההנהגה העליונה והואילה להסיר את ממשלת „ראש גלותא" מבני ישראל — זכרון ממשלה אשר נשאר לנו מכל תפארתנו וגדולתנו אשר היו לנו בעת ישבנו על אדמתנו — הכינה בטובה וחסדה את הרפואה קודם להמכה. ועד שלא שקעה שמשה של ראשי גליות, זרחה שמש החכמה, אשר היא בלוית אחותה הבכירה התורה, לקחו את הממשלה בידן, לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח משפט, וברוח הדעת. ובכנפיהן הסתתר היהודי ביום סעה וסער. וכמי עולם תהיה עמידתו, אם ישען עליהן. וגם בין העמים לא יתבולל, כאשר רבות ראינו. האבן פנה ויסוד מוסד להשנוי העצום והנורא הזה בקורות עם ישרון בארץ הקדם, היה רבינו סעדיה, כי הוא היה הראשון, אשר הפיץ ענני החשך, ויחל להאיר במחשכי לבות אחיו, אשר הלכו חשכים ולא נוגה להם. וחכמתו עמדה לו להיות חזק מצור, ולבלתי חת מפני כל, וגם להראש גלותא אשר היה בימיו לא נשא פנים; ואת אשר הגה רוחו הוציא מפיו בלא מורא ופחד. כאשר יחזה הקורא במרוצת דברינו אלה.

ג.

ואם נחרור עוד הלאה, נמצא כי פי שנים ברוחו. ועוד תעודה אחרת, כונה ההנהגה, בשלחה את רבינו סעדיה עלי אדמה בעת ההיא. כי הוא היה כמלאך מושיע לתורת אל חי, ויצילה משיני האריות הטורפות. —

כי לדאבון לב החכמים הראשונים בעלי הרבנים. הכתה כת הקראים שרש בימים האלה, והענן החל להעיב את שמי התנו. ובקשיות עורף ובמצח נחושה, הכחישו בתורתנו המסורה. — ואלה מזה היו אנשים, עזי פנים ככלבים נובחים אשר עוד הזידו ברוחם לגעת גם בקדשי קרשים. (חיוי הבלכי עין בדברינו להלאה). — אז הופיע סעדיה הדור בלבושו, לבש בשריון התורה והחכמה, צעה ברוב כחו, ובמלחמת תנופה נלחם עם מלומדי מלחמה אלה ויוכל להם, אף כי המלחמה היתה לו מפנים ואחור. מאמריו בכל מכתבי וספרי התנגדות אשר כתב, חוצבים להבות אש, וכל מי אשר איננו נזהר בגחלתו נכוה. כאשר יחזה הקורא גם בספרו הנוכחי האמונות והדעות.

ד

תולדת ר"ס וימי עלומיו.

הגאון הזה נולד בשנת[2] ארבעת אלפים שש מאות וחמשים ושתים ליצירה, (892 למספרם)[3] בעיר פיתום (פאיום בערבי) בגליל מצרים העליון (אָבֶערֶאֶגיפּטען). שמו הנכבד בקרב עמו הוא: סעדיה (בערבי סעיד) [4]בן יוסף, [5]אבו - יעקוב (כן הוא שם הכנוי שלו) הפיתומי (אלפאיומי,

---

[2]ע"ד זמן לידתו אין מחלוקת כלל בין החכמים האחרונים, ואך מקום אחד בספר האמונות הוא התעה אחדים כי נולד קודם, אולם כבר הוכיחו האחרונים שטעות סופר הוא וראה בכורי העתים תקפ"ט עמוד כה-כו הערה א' בדברי הגאון שי"ר ע"ד הסעיף הזה. והנה בבאורי להאמונות והדעות בסוף שער הראשון הערה פ"ט. — החכם רי"ף בספרו בית-עקד לספרי עברים טעה בחשבונו בשנה אחת בכתבו: נולד 891 נבחר לגאון בשנת 927, ומת בשנת 941. וצ"ל 892 — 928 — 942. [3]גם על זה אין מחלוקת כלל שנולד בעיר פיתום, כי כן כתבו חכמי ישראל הראשונים (רש"ג הראב"ע) וחכמי הערבים. וע' בכורי העתים שם הערה ב'. [4]כן יקרא אביו בפי חכמי ישראל. אולם סופר דברי ימים להערבים מסודי אשר היה בן דורו של ר"ס, כנה את אביו יעקב „סעיד אבן יעקוב". והחכם מונק בספרו (Notice Sur R. S. Gaon, Paris 1838) החליט שגם אביו יוסף. ע' שם עמוד ה' הערה ב'. — והחכם גייגער בספרו: (Geigers Zeitschr. I. Jahrgang) נטה לדעת הערבי (?). [5]כן כתב החכם פירסט בספר

ע"ש מקום מולדתו פאיום. ואל, הוא ה' הידיעה בערבי). קורות ימי ילדותו נעלמים ממנו ואין אתנו יודע עד מה. אך שני מורים אשר יצק מים על ידיהם נודעים לנו: הראשון[6] אבו כתיר. והשני[7] יוחנן בן זכריה. בימיו היתה ארץ מצרים עניה ודלה בתורה ובחכמת התלמוד, [8]גם ב"י מהגאונים אשר קדמוהו מעטים היו לפניו, כי מיום חתימת התלמוד עד זמן ר"ס אין אתנו ספרים רק שאלתות לרב אחאי ובה"ג ואיזה תשובות גאונים. והעלם הזה נשען אך על כוחות נפשו ורוח האלהים אשר התנוססה בו, עלה בחכמת התלמוד ובכל החכמות לכל סעיפיהן במעלה העליונה. בשנת עשרים ושלשה לימי חייו כבר מצאנוהו בשדי סופרים, וילמד ידיו לקרב ואצבעותיו למלחמת מצוה, כי בעטו השנון כחרב פיפיות, הכה את קדקדי אויבי תורתנו המסורה, ענן וחבריו מיסדי כת הקראים. ויחבר את ספרו: כהאב אל רוד עלי ענן. שמה גלה לעין שמש צדקת תורה שבעל פה, ויגל את קלון הקראים בכלל, וחרפת ענן בפרט. ובראיות נכוחות הוכיח כי שטתם בנויה על אדני תהו ובהו וקורי עכביש יסודם. כי הכופר בתורה המסורה, אין לו תורה כלל. כי תורת משה קלועה וארוגה עם המסורה. — הרעיון הזה לשום לאל תורת הקראים, העיר את רוחו, ויאזר כגבר חלציו, ויעתיק לשפת ערבית צחה וברורה, את כל ספרי תנ"ך. עם הערות ובאורים. [9]להראות לבני תבל כי התורה המסורה בלולה בדברי תורת משה, ואין לפנות מדבריהם

(Bibliotheca Judaica, Leipzig 1849). ולא מצאתי מקור אחר לזה, וראה הערה ד' למעלה. ואולי לקח החכם פירסט זאת מדברי הסופר הערבי (?). [6] ראה דברי הימים לבני ישראל להחכם גרֶעטץ חלק חמישי עמוד רפ"ב (Geschichte der Juden von Dr. Grätz, 1860). מה שהביא שמה בהערה א' בשם הסופר הערבי מאסודי: וכאן קד קרא (סעיד אלפיומי) עלי אבי כתיר, ר"ל סעדיה הפיתומי למד אצל אבו כתיר. ועיין שם עמוד ש"ג. [7] פירסט בספרו הנ"ל. — הקראים עשו בנפשם שקר לאמר כי אחד מחכמיהם שלמון בן ירוחם (נולד 885, ומת 960) היה ג"כ מורה לר"ס. אבל כחשם על פניהם יענה הגאון שי"ר בכ"ע עמוד ל"ח הערה ל"א — אולם הוא היה אחד ממתנגדי הגאון, ויכתוב מרורות נגד רס' בספרו „מלחמות" ופרקים אחדים נדפסו ממנו. וכלו מונח בכ"י - ראה גרֶעטץ שם עמוד ש"ז. [8] הגאון שי"ר שם הערה כ'. וראה גרֶעטץ שם. [9] ראה דברי החכם גרֶעטץ שם, המדבר בהשכל ודעת ע"ד כונת ומטרת ר"ס בהעתקתו.

ימין ושמאל. תורתו חכמתו וקנאתו לאלהיו, נודעה לכל בני הגולה. עד כי שמו הטוב הגיע גם לארץ בבל מקום הישיבות וראשי הגולה.

ח

מעמד הישיבות בבבל, ור"ס נכתר לגאון.

בימים האלה ירדה ישיבת מתא מחסיא (סורא) פלאים, כי אפסו חכמים ויודעי תורה. אשר כח להם לעמוד בהיכלי הישיבות, ולהעניק מתורתם להשומעים דבר ד' זו הלכה. דוד בן זכאי נשיא הגולה (ראש גלותא) לא מצא בכל ארץ בבל אף איש אחד, אשר יסמך ידו עליו, לכתרו במעלת „גאון" וההכרח אכף עליו לשום את המשרה הגבוה הזאת על שכם ארג אחד: ושמו יום טוב כהנא בן יעקב. אבל ימיו קלו מני-ארג, כי כי כלו ואפסו תקות-חייו (לעבענספאדען) ויגוע ויאסף אל עמיו, ואך שתי שנים נהג גאונותו. כה היתה ישיבת סורא אזלת יד. עד שהגאון ראש ישיבה מפומבדיתא, ר' כהן צדק, הטה את לבב הנשיא ר"ד ב"ז. להסיר את ישיבת מתא מחסיא מגבירה. ולספחה אל ישיבת פומבדיתא. — אשר פרחה אז תחת הנהגתו. — ולהסמיך גאון אחד לשם (טיטולאר גאאן) מסורא, וישיבתו תהיה בפומבדיתא. הנשיא לא מצא דרך אחרת לפניו, ויסכים בדעתו לעצת כהן צדק, וכבר יעד את איש אחד אשר נכתר בשם גאון (טיטולאר גאאן) כי ילך לפומבדיתא. — אולם הגאון-לשם הזה מת לפתע פתאום! המקרה הזה החרידה את לב ראש גלותא, וכל בני הישיבה נבהלו, ויראו כי אצבע אלהים היא אשר לא תמוש הישיבה הנכבדה ממקומה. — ויער ד' את רוח ראש גלותא, וימלך בלבו לחדש כנשר נעורי הישיבה, ולבקש ראש ישיבה מארץ מרחקים, אם לא נמצא בארץ בבל. ואחרי אשר שמע מרוחב לב ר' סעדיה וצדקתו, בחר בו ויקראהו ממצרים לסורא. ויכתר בכתר גאון בחודש אייר שנת ד"א תרפ"ח בהיותו בן שלשים ושש שנים. הבחירה הזאת היתה לפלא, כי עד היום לא זכה שום איש, אף מארץ בבל אשר לא למד שנים רבות בהישיבה,

אולם בא הקץ על שתיקתו ע"י מקרה קטן. והוא: הנשיא הוציא משפט מעוקל בדבר ירושה, ולמען תת לפסק דינו כח ועצמה. אשר לא יזיד איש לערער עליו, צוה הנשיא את שני הגאונים לאשר ולקיים את משפטו אשר חרץ. הישיש כהן צדק מלא אחרי בקשתו. אולם ר"ס לא אבה לתת את שמו על משפט לא צדק. באמרו תורתנו אמרה לא תכירו פנים במשפט.

אז חרה אף הנשיא, וחמתו בערה בו, וישלח שנית את בנו, להודיעהו כי אם לא ימהר לאשר את מוצא משפטו, יסירהו ממשמרתו. בנו אחרי אשר ראה כי בדברים לא יוסר הצדיק ר"ס, הרים ידו בהגאון להכריחו לקיים משפט אביו, אולם אוהבי ועבדי ר"ס הכהו ופצעהו. אז פרצה אש המריבה בין הנשיא ור"ס. הנשיא החרימו, ויעבירהו ממשמרתו הגבוהה, וישם אחר על מקומו איש נער בשנים, אשר לא הגיע לקרסוליו בתורה ובמדות. — אולם ר"ס לא נכנע לפניו ולא השפיל רוחו, והוא עם אחוזת מרעיו הוציאו בפיהם משפט חרוץ בשם הצדק והמשפט: כי הנשיא יוסר מפקודתו, ויקימו אחר תחתיו. את אחי ר"ג. — שני הצדדים האלה הגישו עצומותיהם לפני כס הכליף אלמוקתדיר. וראש מתנגדיו אהרן אבן סרגדו, עוֵר את אוהבי הכליף בשוחד עשרת אלפים דינר כסף, למען יטו את לבבו להסיר את ר"ס מכהונתו. אבל לא הכריעו את הכף לצדם. כה נמשך הדבר שנתים, עד אשר נהרג הכליף (932), ויקח רסן הממשלה בידו העני באהיר-אשר בגדים לא היה לו עת עלה על כס המלוכה, וישאל מאת מכיריו-אז נצחו בעלי הכיס אויבי ר"ס. כי פזרו הון עצום, ומלאו את אמתחות הכליף הרקות, ויחרץ משפטו להסיר את ר"ס ממקומו ויגרשהו מסורא, וכן היה גורל הנשיא השני אחי זכאי. —

רבינו סעדיה הלך לבגדד, ויחי שם ארבע שנים במסתרים כי ירא מתגרת יד רודפו דוד בן זכאי-אבל רוחו הגביה עוף שמימה, כי הקדיש כל עתותיו לתורה וחכמה, ויחבר בעת ההיא רבי ספריו בתלמוד, בפלוסופיה, בחכמת השיר, בחכמת הלשון ובסוד העבור. כאשר יראה הקורא להלאה ברשימת ספריו.

ז

כריתת ברית שלום בין המתנגדים. ואחרית ימי ר"ס.

לא לעולם רבו גדולי ישראל, ולא לנצח נשקעה אש המשטמה בבית יעקב. באה העת ויאמר למלאך המשטין הרף. —

כאשר נתגלע הריב על אודות דבר חוק ומשפט (סעיף ו') כן בא השלום לרגל הדין. שני אנשים אשר רבו ע"ד ענין נכבד, בחר האחד לשופטו את הגאון ר"ס, והשני ברר את מתנגדו הראש גלותא. ויודע הדבר לחד וימלא חמה, ויענש את האיש אשר הרהיב בנפשו עוז לברור לדיין את ר"ס. אולם המעשה הזה, הרבה המבוכה בישראל, כי באמת היה להאיש הבורר את ר"ס רשות לברור כחפצו וכרצונו, כי לא היה מהעירות העומדות תחת שלטון ראש גלותא. ויתאספו גדולי וחכמי ישראל להתיעץ כדת מה לעשות, להקים עמודי השלום על מכונו. ויבחרו באיש נכבד אחד ושמו כשר בן אהרן חותנו של אבן-סרגדו, ויבקשוהו לעשות שלום בין מרומים, ולפשר ביניהם. ויתן אזן קשבת לבקשתם, ויט את לב חתנו לר"ס, ואחר הלך לראש גלותא, ויאמר לו: עד מתי תאכל חרב המריבה בינך ובין הגאון ר"ס, גרש את המשטמה בלבך, וכרתו ברית אחים, הנשיא נעתר לדבריו. וכן לא אחר ר' סעדיה לקבל את השלום בלב ונפש חפצה, — וביום תענית אסתר הרצ"ז כרתו שניהם ברית אחים בבית המתוך כשר, וכל העם פצחו רנה, וילו את גדולי ישראל, אל חדר פגישתם. ויפילו גורל מי משניהם יאכל בבית רעהו, ויפול הגורל על ר"ס, ויאכל על שולחן הראש גלותא, וישמח אתו כל ימי הפורים, ושני ימים אחריהם. — הברית אשר כרתו היה בלא לב ולב, וכאשר מת הנשיא ויאסף על עמיו (940), הסכים ר"ס על בנו יהודה להעמידו על משמרת אביו. אבל לא ארכו לו ימי מלכותו, ואך שבע ירחים נהג בנשיאותו וימת, וישאיר אחריו עלם קטן נער בן י"ב שנים, ויקחהו ר"ס לביתו ויגדלהו ויתנכהו כאב את בנו, באמרו עד יגדל וימלא מקום אבותיו בנשיאות. אבל ד' אמר לבית יעקב רד מגדולתך, כי המושלמים קנאו בכבוד ישראל, ויסכימו כולם להרוג את הנשיא בעת יסע במרכבת כבוד, ועמל הכליף לא

הועיל ביום מעברה להצילו, כי נרצח מידי המקנאים האלה. והוא היה האחרון לניר ממשלה בישראל, עד יערה רוח ד' ממרום.

הישיבה של סורא, חרשה נעוריה, ויפח בה ר"ס נשמת רוח חיים, ומקצה הארץ הריצו אליו גדולי וחכמי ישראל שאלות ותשובות והוא השיב לשואלו דבר ד' זו הלכה, אף כי עמודי גויתו רופפו מאש המחלוקת, כי רוחו הוא סמכתו - אולם לא ארכו הימים, ויגוע ויאסף אל עמיו, בשנת חמישים לימי חייו בשנת תש"ב (942). ויקבר בכבוד גדול בסורא (מתא מחסיא).

מעטים ורעים היו ימי מגורו פה עלי אדמה. אבל רבו פעולותיו, אשר פעל ועשה. ובכל סעיפי התורה והחכמה ידו הדה. כאשר יחזה הקורא בסעיף הבא.

ח

רשימת ספריו היקרים.

רבים ועצומים המה הספרים אשר כתב הגאון ז"ל, אבל מעטים המה אשר ראו אור הדפוס, כי רבם מונחים בבתי עקדי הספרים. ואחדים נאבדו מאתנו לדאבון לבנו. ואך שמם הטוב נשאר לנו לברכה בקרבנו. זאלה המה. (א) שאלות ותשובות, על כל סעיפי הדת, חברם בלשון ערב, ונעתקו לשפת עברית בלולה תלמודית, יש מהם נרפסים בקובץ שו"ת הגאונים, בשם שערי צדק, בהוצאות שונות. גם בספר העטור נמצאו ממנו שו"ת - ובמדרש שמואל (קושט' 1522) בסופו נדפסו ג"כ שו"ת ממנו. (ב) פרושים ותחשים על התלמוד. (ג) פסקים והלכות, ובזה נכלל ס' השטרות, ס' טומאה וטהרה, דיני שבועות היסת. (ד) ספר הזהרות. והוא כולל כל תרי"ג מצות כלולות בי' הדברות, ע"ד השיר בשפת עברי. עיין גראֶטץ חלק חמישי הערה כ'. ועיין מונק בספר הנ"ל. ובית עקד הספרים לפירסט ותראה חדשות. (ה) סדר התפלות, או סדר ר' סעדיה, והוא ספר גדול (כמו ס' ר' עמרם), ושירים ותפלות אחדות נדפסו ממנו ע' פירסט ביבליאָתעקא שלו, הסדור הזה היה כולל מלבד שירות ותשבחות

דיני ברכות ק"ש ותפלה וכדומה. ראה בכורי העתים עמוד י"ג להג' שי"ר. (ו) ספר העבור. פירש להברייתא הישנה סוד העבור (ר"ה כ ב), שמה הראה חכמתו בחכמת התכונה לפי מצבה אשר עמדה בימיו. (ז) כתב אלתמיד (בעברי ספר המבחן. או הכרה) נגד הקראים. (ח) כתאב אלרד עלי בן סקויה (תשובות על בן סקויה) ג"כ נגד הקראים. ולפי החכם גראֶטץ הצדיק שמה ר"ס את האגדות חז"ל אשר דברו עליהם הקראים דופי. (ט) כתאב אלרד עלי ענן. נגד הקראי הנודע אשר כבר דברנו אודותיו. (י) תשובות על חיוי הבלכי, הוא היה יהודי. אך העיז לשאול שאלות על תורת משה ולהסתפק בנסיה, ובקש לבאר הכל ע"ד הטבע. ושני מאות שאלות שאל. ובספר אמונות ודעות, נמצאים שאלות רבות ממנו, אשר המחבר משיב עליהן אף כי לא נזכר שמו בפרוש (ראה גראֶטץ שם) והחיוי הזה היה כחיויא לב"י (עיין חמדה גנוזה הוצאת בן-דודי. החכם צבי הירש חן טוב, עדלמאנן ז"ל) ונקרא אלבלכי, ע"ש מקומו, והסופרים הפכו שמו לכלבי, לגנות שמו. (יא) תשובות על בן זוטא ג"כ קראי. ועיין ראב"ע (שמות כ"א כ"ד) שהביאו, וע' בכורי העתים שם. (יב) האמונות והדעות (כתאב אלאמאנאת ואלאעתקאדאת, בערבי), ויש ממנו שני העתקות, אחת אשר לפנינו מר"י תבון, והשנית מר' ברכיה הנקדן, ושמו אצל ר"ב: פתרון ספר אמונות ומליצות חרצב הבינות. השערים יכנה בשם „מגלות" והעתקתו יותר קלה ונכונה, (יג) כתאב אלמבדי (ספר יצירה) המיוחס לאברהם אבינו, העתיקו הגאון לערבי ועם פרוש בלשון ההיא ע"ד הפילוסופיה. והפירוש המיוחס לר"ס הנדפס כמה פעמים, אינו ממנו, כאשר ראים אנחנו מהכ"י הנמצאים בביבלותקיות. (יד) תפסיר אלתורא. העתקת חמשה חומשי תורה לשפת ערבי עם באור גדול, וכן העתיק רוב נ"כ. ונודעו לנו על ישעיה תהלים משלי איוב. וע' בכורי העתים שם. נחל קדומים עמוד ד' הערה א'. וראה גראֶטץ הערה כ' הנ"ל. וגם פתיחה על פרוש התורה כתב, כאשר זכר בספרו האמונות, וע' בבאורי סימן מ"ב. — (טו) אגרון, חברו בלה"ק, ולפי הגאון שי"ר הוא כולל עניני טעמים ונקודות מלאים וחסרים. (טז) תשובות על בן אשר, הנודע למיסד המסורה, ועיין דברי החכם גראֶטץ. (יז) פתרון תשעים (או שבעים) מלות בודדות

הרות הנמצאות בתנ"ך. (יח) צחות. ג"כ על דקדוק ודרכי הלשון. ולא נודע ממנו יותר אך שמו. (יט) לשון עברית. ג"כ על הנ"ל והביאם הראב"ע, והגאון ש"ר יאמר כי אולי היה כולל פתרון השבעים מלות בודדות, הנזכרים למעלה. (כ) שיר על מספר כל אות כמה פעמים הוא בתורה, הוא מעשה ידי אמן, ונדפס בסוף תשובות הגאונים (פראג). (כא) ספר הגלוי. על עת ביאת המשיח. (כב) העתקת ששה סדרי משנה לשפת ערבי, כפי אשר העיד הנוסע ר' פתחיה בסבובו. וע' לגראֶטץ הערה כ' עמוד תקלו. (כג) דרכי התלמוד, מובא בשטה מקובצת מ"ר בצלאל אשכנזי. וע' שם הגדולים ח"ב — ועוד יחסו לו אחרים: ספר הגרלות. אבל איננו ממנו. וכן יחסו לו אבן הפלוסופים על הקבלה. אבל ג"כ איננו ממנו, כאשר כבר הראה הג' שיר נ"י. וע' עוד שם מה שיתפוץ הג' שיר ליחס לו „י"ב דרושים" אשר הוציא ר' ליב מרגליות בשם ר"ס גאון. ראה הערתו סימן ג'. —

קורא יקר! אנכי הודעתיך ע"ד ספריו בקצור, ואם תאבה להשתעשע בארוכה. אראך את מעינות הישועה אשר שאבתי מהן. ותחקור בהנה. ואלה המה בכורי העתים תקפ"ט תולדות ר"ס וקורות ספריו לשי"ר נ"י. החכם מונק בספרו בשפת צרפת נאָטיסע סור ד. ם. גאון. בית-עקד הספרים להח' פירסט ערך פאיומי. נחל קדומים מהח' חקעס. תולדות בני ישראל להח' גראֶטץ חלק חמישי. גייגערס צייטשריפט שנה ראשונה. (1835) אָריענט להחכם פירסט שנת 1845. פראנקעלס עלת החודש. ושמה תרות ענג. ואנכי בחרתי את הדרך הקצרה,

---

ט

ע"ד ההוצאות השונות מהאמונות והדעות.

אחרי הדברים האלה חובה עלי להטיף מלים מעטים על אודות ההוצאות השונות. וגם דברים אחרים על דבר ההוצאה הנצבת עמך בזה קורא יקר! —

הראשונה, היא דפוס קושטאנטינא (קאָנסטאנטינאָפאָל) בשנת שכ"ב (1562) בתבנית רביעית יריעה (קוואַרט) ובאותיות רשי גדולות, ומחזיק

פ"ד דפים. — שם המדפיס כתוב בסוף הספר ואלה דבריו: בר"ת אייר שנת ישמחו וירננו על ידי צעיר המחוקקים שלמה יעבץ בכמהרר יצחק יעבץ בן וכו' יוסף יעבץ עב"ל. — בראש הספר קודם הקדמת הגאון ר"ס יש שיר קטן, ולא נודע אם הוא מהמעתיק ר"י אבן תבון. — או מהמדפיס הנ"ל וזה לשונו:

גשה אלי אחי חכמות וחדות   גשה נא לאכול מגדי תבונות
אשר ארו לך שפתי יהודה   בנו שאול בספר האמונות.

ההוצאה הזאת היא ערומה כיום צאת הספר מיד מעתיקו, אף מראה מקומות אין בה. אך הערה אחת נמצאה בצדה מאיש אלמוני על באור מלת „מגורה" ולא מצא ידיו ורגליו (ראה הוצאתי בבאורי עמוד ט').

השניה, היא דפוס אמסטרדם בשנת ת"ג (1653) והפרט הזה נרשם בשער הספר כזה; היובל הזאת. ועולה מלת הזאת ת"ג. ובטעות נדפס על השער השני (אשר הוא בשפת רומי) למספרם (1647), וכן נמשך ב"ז בטעות להגביל מועד הדפסת ד"א (1647), וכן לא כון יפה החכם רי"ף בספרו בית-עקד לספרי עברים ערך פאיומי. שם המדפיס הוא יוסף בן-ישראל בן החכם וכו' מנשה בן ישראל. ג"כ בתבנית רביעית יריעה, אך באותיות רש"י ממוצעות (גארמאנט) ומחזיק נ"ב דפים. ההוצאה הזאת שוה היא לד"ק. אך בב"ז יש ביניהם שנוים קטנים. כאשר יחזה הקורא בבאורי אשר הערותי לפעמים. — ואולם דבר אחד הוסיף בד"א, והוא „מפתח למצוא המבוקש מזה הספר חקירות טעמים ובאורים."

השלישית היא דפוס בערלין שנת תקמט (1789) בתבנית רביעית יריעה, ופנים הספר באותיות מרבעות ממוצעות, מחזיק ק"ב דפים. נדפסה בדפוס הידוע „חברת חנוך נערים". ההוצאה הזאת עולה היא על הראשונות. כי המו"ל החכם מהרי"ל בן זאב ז"ל, שתל כשתילי זתים סביב דברי המחבר שני באורים (א) שומר אמונה תעודתו לבאר דברי המחבר. (ב) חקר דעת, מגמת פניו לעלות בגבהי החקירה, ולרדת עמקי תהום השאלה, לפלפל בדברי הגאון, לבנות ולהרס לעקור ולנטוע. ועוד יתרה עשה לנו כי חלק כל שער ושער על פרקים מיוחדים ובראש כל

פרק הודיע בקצר מלים תכן כונת המחבר. — גם אחרי כל שער שָׂר המחבר שיר המכלכל מהות השער. —

אבל באמת איננה שוה פנים ההוצאה הזאת מאומה, כי מלבד התקונים המעטים אשר עשה, בלבל והשחית את דברי המחבר, והוסיף וגרע כאדם העושה בתוך שלו. ולפי הנראה דמה ב"ז כי עם באורו קנה את ספר האמונות ודעות לצמיתות. ולבי אומר לי כי ב"ז לא ראה כלל את ההוצאות הנדפסות, אך היה לפניו ספר האמונות ודעות בכ"י אשר העתיק איש אחר מהנדפס. כי כן כתב בעצמו בסוף הספר וז"ל כאשר נכסוף נכספתי (לשמע אזני) על הספר הזה ולא מצאתיו, והוא השאיל אותי הספר הזה בכתיבת ידו עכ"ל-לכן לא יפלא כאשר תחזינה עינינו הפרעות אשר הנה בהוצאות ב"ז. —

גם באורו לא טוב הוא. ובצדק אמר עליו הגאון שי"ר (בכורי העתים תקפט בתולדות רס"ג) כי פרושו הוא בלתי מספיק. במקומות הכבדים וצריכים באור, לא דבר מאומה, ובמקום אשר דברי המחבר מובנים בהשקפה ראשונה, הרבה להלאות את הקורא.

גם לשונו איננה צחה, ורוח השפה עוד לא חיה בקרבו בעת ההיא, כאשר ראינו בספריו האחרונים בזמן וראשונים במעלה. כי היה עוד לצעיר לימים בן עשרים שנה, ועוד לא הבשילו פרי חכמתו. אולם אנחנו בהוצאתנו קבלנו מהוצאתו את הטוב ואת הרע לא קבלנו, כאשר יתבונן הקורא.

הרביעית, היא דפוס ליפסיא תרי"ט, בתבנית שמינית ידיעה (אָקטאוו) ובאותיות מרבעות, יצאה לאור ע"י ירוחם פישעל. ההוצאה הזאת אין בה חדשות כי היא נמשכה אחרי דפוס קושטאנטינא, בכתוב בראש ההוצאה. אך בהוספות מראה מקומות בתנ"ך אבל לא כראוי. ועם שתי הערות בשפת אשכנזית. וגם את זה קבלנו בהוצאתנו.

מלבד הד' ההוצאות הנזכרות נדפסו פעמים רבות שערים אחדים בפני עצמם ובשם מיוחד, עד כי רושמי הספרים (ביבלוגרפים) דמו כי המה ספרים מיוחדים מר' סעדיה, ולא ראו כי המה אך שערים מלוקחים מספרו האמונות והדעות. ואלה המה:

השער החמישי, היה נודע לספר מיוחד, עוד לפני שש מאות שנה תחת שם ספר התשובה. עיין ספר חסידים סימן ת״ב - י״ג. אולם לפי הנראה מסגנון הלשון אשר הביא הספר חסידים, איננו הוא העתקת ר״י אבן תבון, אך העתקת ר׳ ברכיה הנקדן (ראה למעלה סימן ח׳) —

השער השמיני נדפס ג״כ הרבה פעמים לספר בפני עצמו, תחת שם ספר הפדות והפורקן, או הגלות והפדות. גם ההעתקה הזאת איננו של תבון, אך לפי הנראה של ברכיה הנקדן.

השער השביעי נדפס בפ״ע (עפ״י הוצאות מהרי״ל ב״ז) בלעמבערג (1835) — הקורא יחזה כי ההוצאות תאלה מעטות הנה, לפי ערך הזמן, כי זה קרוב לאלף שנה אשר נכתב, וגם לפי ערך יקרת הספר אשר כלו אומר כבוד לתורתנו וחכמינו.

ובצדק נוכל לאמר עליו מאמר קדמוננו: הכל תלוי במזל אפילו ס״ת שבהיכל. ואולי מטעם אחר לא היה חזיונו נפרץ, מפני שדבר דברים אחרים מדבר האמונה השולטת.

י

על אודות העתקות הספר האמונות והדעות ללשונות מערביות.

באשר נפלאת בעיניך קורא יקר בראותך למעלה (סעיף ט) כי ההוצאות העבריות מהספר הנכבד הזה, מעטות הנה לפי זמנו ומעלתו, כן תוסיף להתפלא בשמעך כי מעט מזעיר נהנו מאורו השפות האירופיות. אם אמנם נוצרים מלומדים הכירו את חין ערכו, כי הוד הזקנה והחכמה חופף עליו. ויתחילו להעתיקו לשפת רומית, אולם לא יצאה מחשבתם הטובה לאור. נוצרי אחד שלח על פני תבל, אך עלה מבחן אחד. והשני העתיק אך שער השביעי, וראה בית עקד הספרים להחכם ר׳ יוסף פירסט.

(Siehe Bibliotheca Judaica von Prof. Dr. I. Fürst, Leipzig 1849—1863 Artikel Fajjumi).

השער השמיני נעתק ע"י הת' י' סאלאמאנן לשפת אשכנזית, תחת שם שלשה שושנים (דאנציג 1675), וגם כתב נגד דברי המחבר בשער הזה, בספר מיוחד. ראה בבית עקד לספרי עברים להג"ל. — החכם הגדול ש' מונק בספרו. (Notice Sur R. S. Gaon, Paris 1838).

הביא לדוגמה הפתיחה משער ח' בשפת ערבית, והעתיקה ללשון צרפתית. אולם החכם ר"י פירסט הגדיל לעשות, כי הוא העתיק לשפת אשכנזית זחה ונעימה את כל הספר הזה - מלבד השער העשירי. — (לייפציג 1845). העתקתו היא יקרה מאד, וראויה לכל איש האוהב חכמת ישראל לאספה אל ביתו. כי עפ"י רוב ירד אל עמקי כונת המחבר, וקלע אל המטרה ולא החטיא. מלבד במקומות אחדים, כי לפי הנראה היה לפניו בעת העתקתו הוצאת ב"ז. והוא הוליך את המעתיק טועה. כאשר הערנו על זה בבאורנו.

יא
ההוצאה הנוכחית ומעלותיה.

ההוצאה הזאת אשר לפניכם אדונים יקרים, נדפסה עפ"י כל ההוצאות אשר עד כה. ובכל כחי ואוני עמלתי לנקותה, עד מקום שידי הכהה מגעת. שמרתי בה סימני החבור וההפסק (אינטערפונקציאָן) כי סימנא מילתא היא. והמה יהיו לעינים להבנת דברי המחבר, — ולפעמים טפת דיו כחרדל (קאָממא) תשא במאזנים עם הבאורים הצוללים במים אדירים. ונקודה קטנה כנמלה (פונקט) תכבד יותר מהמפרשים הגדולים כענקים. כאשר כבר גלוי וידוע הדבר הזה לפני כם הבקורת. ועוד העמדתי את ציוני הפסוקים ומאמרי חז"ל על מקומם. ועל כלם אקוה כי עשיתי טוב בעמי, עם הבאור הקטן אשר ספחתי אליו, שמה הערותי לפעמים על שנוי גוס' המועילים להבנת המאמר, ובאור במקומות הקשים, וכדומה. ועם בכל אלה לא יצאתי ידי חובתי, ועוד מקום הנחתי להבאים אחרי להתגדר במלאכתם, אקוה כי יסלח לי הקורא, כי לא טוב אנכי מהמו"ל הראשונים. —

גם ע"ד שגיאות הדפוס אם ימצא הקורא, אבקש מאת כבודו הסליחה, כי לא נעלם מכל מביני חכמת הדפוס, כי הוא דבר אשר אי אפשר, שיצא ספר מוגה בלא שגיאות*) אחדות. וכבר התפארו רבים וכן שלמים, ונכשלו. וגם בלשונות החיות אשר המסדר האותיות יודע ומבין את השפה, בכ"ז תמצאנה שגיאות הדפוס, אף כי בשפת עברית, אשר המסדר האותיות, הוא בלתי מלומד, ועושה מעשה קוף מעלמא. ולפעמים המסדרים המה נוצרים אשר אך תמונות האותיות נודעות לו ולא יותר. ועל המגיה קשה הדבר לנקות מכל וכל. בל ישכח הקורא! כי בעמוד אחד לפעמים יש יותר משבעת אלפים אותיות הן ומשמשיהן, ואיך לאל ידו להשקיף על כולנה בסקירה אחת? —

---

*) וכבר התנצלתי על כמו אלה בספר אלפי מנשה ח"א אשר הוצאתי לאור עם הערות תלמודיות ממני (ווארשא תר"כ) וכתבתי שמה המכתם הקטן הזה.

לְפֶתַח בֵּית הַדְּפוּס הַשְּׁגִיאָה רֹבֶצֶת
אַף אִם לְהַמַּגִּיהַ אֶלֶף עֵינָיִם
אוּלָם אִם לִקְמָצִים הִיא נִקְבֶּצֶת
אוֹת כִּי הַמְּלָאכָה נַעֲשְׂתָה בַּעֲצַלְתַּיִם.

בירח מנחם אב תרכ"ד.

הכ"ד עבדכם.

דוד בן-לוי סלוצקי.

הקדמת המחבר

אמר יהודה בן שאול, פתח מחברו ואמר: ברוך י"י אלהי ישראל אשר לו יאות[1] עין האמת הברורה, המאמת[2] למדברים מציאות נפשותם אמת ברורה,[3] ומצאו בה מוחשיהם מציאה ברורה, וידעו בה ידיעותם ידיעת צדק, נפתלקו בה מעליהם השבושים, וסרו עמה הספקות,[4] ונצללו להם הראיות,[5] והודכו להם המופתים, וישתבח על כל ספור נעלה לתהלה.

ואחר מה שפתחנו בו [6]מתהלת אלהינו ושבחו במאמר קצר, אני מקדים לספר הזה אשר כוונתי לחברו, הודעת סבת נפילת הספקות לבני אדם[7] ברושיהם ואופני הסרתם, עד שתשלם הגעתם אל הדרוש[8] ושלוט קצתם על קצתם, עד אשר קיימו אותו אמתות כפי מחשבתם וסברתם. ובאלהים אעזר לגלותם מעלי עד אשר ישלם לי מה שאגיע בו אל עבודתו, כאשר שאל אותו חסידו באמרו (תהלים קי"ט י"ח) גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. ורצוני לשום את זה עם דברי הספר כלו מאמר קרוב ולא רחוק, מהדברים הקלים ולא הקשים, משרשי הראיות והטעם ולא[9] מסעפותם, לבעבור יקרב דרכו ויקל פרחו ויישר למודו ויגיע בו מבקשו אל הצדק והאמת, כמו שאמר החכם על החכמה בשהיא קרובה (משלי ב' ט') אז תבין צדק ומשפט ומישרים כל מעגל טוב.

ואודיע תחלה סבת נפילת הספקות לבני אדם. ואומר כי המושכלות מפני שהיו יסודותם מושמים על המוחשים, והיו הדברים המושגים בחוש

---

[1]עין האמת. כן הוא בדפוס קוסטנטינא, ובהוצאת מהרי"ל סעיון. [2]למדברים. כן יכונה האדם בפי בעלי הפלוסופות, באשר הוא חי מדבר. וזה גדר האמתי להבדילו מכל החי אשר על פני האדמה. [3]ומצאו וכו' ברורה. החכם מהרי"ל בהוצאת' עזב את המאמר הזה (??) [4]ונצללו. לשון תלמודי, זך ובהיר, כמו שבת ק"ט יין צלול ומים צלולים. ואולי יותר טוב, להגיה „ונצהלו" משר' צהל, אשר אחת מהוראותיו, הוא כמו זהר (לייכטען גלענצען) בחלוף לזה"ר הידוע, והפעיל ממנו נמצא (בתהלים קד טו) להצהיל פנים משמן. וכן העתיק החכם פירסט (שפיעגעלהעלל). [5]והודכו. בן זאב הגיה והודכו. [6]מתהלת אלהינו. ב"ז מתהלה לאלהינו. [7]בדרושיהם. ר"ל בדרישתם וחקירתם בחכמה. [8]ושלוט קצ"ק. כי כן דרכי המופת להרכיב קצתו על קצתו על דרך התולדה. עד"מ כאשר נראה עשן יוצא מבית נדע שיש בו אש בהשליט עליו תחלה כי לא יצויר מציאות עשן בזולת אש (ב"ז בבאורו). והחכם ר"י פירסט בהעתקתו האשכנזית העתיק נור שטופענמעססיג געשטייגערטען ענדענטוויקקלונג געלאנגטע. [9]מסעפותם. לשון סעיף וענף.

נופלים בהם הספקות בא' משני סבות; וזה אם מפני קוצר ידיעת הדורש בדרושו, או מפני שהוא מקל על עצמו ומניח העיון וההשתכלות. כאדם שמבקש את ראובן, ונסתפק לו בא' מב' דברים, אם בעבור שאין יודע אותו, ואפשר שיהיה לפניו ולא יכירנו או שיהיה זולתו ויחשוב שהוא הוא, או מפני שהוא מקל על עצמו ומבקש אותו בקלות ורפיון לב. ובעבור זה לא יתברר לו ג"כ הדברים המושכלים, יפול בהם הספק לאחד משתי סבות האל. אם מפני שמבקש המדע השכלי אינו יודע אופני הראיות, ומשים הראיה לא ראיה, ומשים ג"כ מה שאיננה ראיה ראיה. או שהוא יודע דרך העיון, אך הוא מקל על עצמו וממהר לגזור על הידוע קודם השלמת מלאכת העיון בו. וכ"ש אם יתקבצו באדם ב' הדברים יחד, ר"ל שלא יהיה בקי במלאכת העיון ועם זה איננו ממתין עד שישלים מה שהוא נודע ממנה כמשפט, ויהיה רחוק מבקשתו אז בענין יאוש. ואמר החכם בראשונים מן הנזכרים (כחמיה י' כ"ט) יודע מבין, ובאחרונים מהם (תהלים פ"ב ה') לא ידעו ולא יבינו. וכל שכן אם יצטרף אל שני הדברים האלה דבר שלישי, והוא שיהיה המבקש לא ידע מה יבקש, כי אז יהיה יותר רחוק מן הדבר, עד שיקרה לו האמת או ימצאהו ולא ירגיש בו. והוא כמי שאינו בקי במלאכת המשקל ולא[10] דמות המאזנים והאבנים, ולא כמה זווים יש לו אצל המחוייב לו אפילו היה המחוייב לו[11] פורעו משלם, לא היה מתברר לו שפרעו מה שהיה חייב לו, ואם יקח ממנו פחות ממה שהוא חייב לו,[12] הוא חושב שהונה אותו. וכמו שיהיה זה הענין בשנים התובע אחד מהם את חברו, כן ענין הדורש לשקול לעצמו ואיננו יודע כלי השקילה ולא הכמות השקולה. ומשלו עוד במי שהוא מקבל ממון לעצמו או לזולתו[13] ברצוי עצמו, והוא אינו בקי במלאכת הרצוי, ויקח פעמים רבות המעות הרעות ויניח הטובות. וכן אם יהיה בקי במלאכה אם לא יסתכל בטוב. וכבר דמה הכתוב רצוי דברי הצדק ברצוי הממון באמרו (משלי י' כ') כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט. ושם אשר ידיעתם במלאכת הרצוי מעטה או סבלם מעט רשעים, מפני שהם חומסים האמת, כאשר אמר (משלי שכ) לב רשעים כמעט. ושם המרצים צדיקים בעבור סבלם וידיעתם,[14] בהקדמתו כסף נבחר לשון צדיק. ואין החכמים משובחים והספקות מסתלקות מעליהם, כי אם בסבלם עול ידיעת תכלית חלקי המלאכה אחר ידיעתם אותה,[15] כמו שאמר החכם (איוב ל"ב י"א) הן הוחלתי לדבריכם אזין עד תבונותיכם עד תחקרון מלין. ואמר [דוד] הצדיק האחר (תהלים קי"ט מ"ג) ואל תצל מפי דבר אמת עד מאד:

ואשר הביאני אל הדבר הזה? הוא מה שראיתי רבים מבני אדם באמונתם ודעותם, מהם מי שהגיע אל האמת והוא יודע אותה ושמח בה, וכן אמר הנביא (ירמיה ט"ו ט"ז) נמצאו דבריך ואוכלם ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי. ומהם מי שהגיע אל האמת והוא מסתפק בה ואיננה מתאמתת אצלו ולא מחזיק בה, וכן אמר הכתוב (הושע ח' י"ב) אכתוב

---

[10] דמות המאזנים. כ"ז בדמות מאזנים. [11] פורעו משלם. בהוצ' כ"ז פורעו ומשלם לו. [12] [גם] הוא חושב שהונה. ר"ל גם אם המלוה נתן לו פחות ממה שלוה, ידמה הלוה שנתן לו יותר, והוא הונה את המלוה. [13] ברצוי. ידיעת חלוף מטבעות (וועקסלער). [14] בהקדמתו וכו. כן ראה עוד את המאמר הזה. [15] כ"ש החכם. כן ראה בכל מקום עוד מלת החכם, אשר כראה שדקדק הגאון לסמך בו את איוב, וכן להלאה עוד מלת „הצדיק" אשר יסמן בו את דוד המלך ??.

לו רובי תורתי כמו זר נחשבו. ומהם מי שלא[16] מתאמת אצלו ומחזיק בה, והוא אומר השקר וחושב שהוא אמת, והוא מחזיק בשוא ומניח השוא, ועליו נאמר (איוב ט"ו ל"א) אל יאמן בשו נתעה כי שוא תהיה תמורתו. ומהם מי שמנהיג את עצמו בדעת מן הדעות זמן, ואחר כך מאסו בעבור דבר שראה בו, והעתיק ממנו אל דעת אחרת אחר זמן, ומאסו בעבור דבר שהיה מגונה בעיניו בו, ואח"כ העתיק ממנו אל דעת א' אחר זמן, ועזבו בעבור ענין שהפסיד אותו בעיניו, ווה בהתהפכות כל ימיו. ומשלו במי שרוצה ללכת אל עיר ולא ידע הדרך אליה, והוא הולך פרסה ואח"כ נבוך בדרך וישוב וילך בדרך אחרת פרסה, ויהיה נבוך בה וישוב, וכן בשלישית וברביעית. וכן אמר הכתוב (קהלת י' ט"ו) עמל הכסיל תיגענו כי לא ידע ללכת אל עיר.

וכאשר עמדתי על השרשים האלה ורוע סעפותם, כאב לבי על מיני מן המדברים והתעוררה נפשי לעמנו בני ישראל, ממה שראיתי בזמני מרבים מן המדברים המאמינים, אמונתם בלתי זכה ודעותם אינם ברורים, והרבה מהמכחישים מתגדלים בהפסד ומתפארים על אנשי האמת והם התועים. וראיתי בני אדם כאלו טבעו בימי הספקות, וכבר כסו אותם מימי השבושים, ואין צולל שיעלה אותם ממעמקיהם ולא שוחה שיחזיק בידם[17] וימשם. והיה אצלי ממה שלמדני אלהי מה שאוכל לסמוך אותם בו, וביכלתי ממה שחננני מה שאשימהו להם למסעד. וראיתי כי הועילם בו חובה עלי והישירם אליו מן הדין עלי, וכמו שאמר הנביא (ישעי' נ' ד') יי אלהים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר. וגם מה שאני מתודה בקצור חכמתי שאיננה תמימה, ובחסר ידיעתי שאיננה שלימה, ואינני חכם מכל בני דורי, אך כפי יכלתי והשגת שכלי, וכמו שאמר הנביא (דניאל ב' ל') ואנא לא בחכמה דאיתי בי מכל חייא וגומ'. ועם זה אינני מתיאש שיצליחני אלהי ויצילני ויחנני במה שידע מכוונתי ומצפוני במה שבקשתי לא כפי פעלי ויכלתי, וכמו שאמר חסידו (דה"י א' כ"ט י"ז) ידעתי אלהי כי אתה בוחן לבב ומישרים תרצה:

ואני משביע באלהים בורא הכל, כל חכם לב שיעיין בספר הזה, ויראה בו שום טעות שיתקנה, או מלה מסופקת שישיבנה אל הישרה, ואל יעכבהו מזה ענין שאין הספר שלו, או שאני הקדמתיו לגלות מה שלא נזדמן לו. כי לחכמים חמלה על החכמה, והם מוציאים לה חנינה, כחנינת[18] אנשי הקרבה. וכאשר אמר (משלי ז' ד') אמור לחכמה אחותי את. אע"פי שהכסילים חומלים על סכלותם ואינם מניחים אותה, כמו שאמר (איוב כ' י"ג) יחמול עליה ולא יעזבנה:

ואחרי כן אשביע על כל מבקש חכמה שמעיין בו, בשם הבורא יתברך, שיכוין את לבו בעת שיקראהו ויכוין בו כוונתו ויעזוב התואנה והערבוב, עד שתשלם לו הטובה ותתום לו התועלת באומץ מי שלמדנו מה שמועיל לנו, כאמרו (ישעיה מ"ח י"ז) אני יי' אלהיך מלמדך להועיל וגו'. וכאשר ינהג החכם והתלמיד בספר המנהג הזה יוסיף בו המאמין אמונה, ויסתלק הספק מעל המסתפק, וישוב המאמין בקבלה להאמין בעיון ובהבנה, ויעמוד הטוען בשקר ויתייסר המתעקש המתאנה, וישמחו הצדיקים הישרים, כאמרו (תהלים

---

[16] מתאמת וכו'. כ"י התאמת אצלו והחזיק, וכן לעיל הגיה. ולא החזיק.
[17] וימשם. כ"י וימשה אותם. [18] אנשי הקרבה. כ"י „איש אנשי קרובו". ולא

ק״ז מ״ב) יראו ישרים וישמחו וכל עולה קפצה פיה מי חכם וישמר אלה ויתבוננו חסדי י״י. ובזה ייטבו מצפוני בני אדם ותזך תפלתם כאשר יהיה עמם בלבם, גוער בם על התעות ומעיר אותם על הנכונה, וכאשר אמר החסיד (תהלים קי״ט י״א) בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך. ותתקיים אמונתם בעסקיהם ותמעט קנאת קצתם בקצתם על עניני העולם, ויבאו כלם לפני אנשי החכמה ולא יטו אל דבר אחר, ותהיה להם תשועה וטובה ורחמים, כאמרו (ישעיה מ״ה כ״ב) פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ כי אני אל ואין עוד. כל זה יהיה עם הסתלקות הספקות והסרת השבושים, ותתפשט הידיעה באלהים ובתורתו כהתפשט המים בחלקי הים, כמו שאמר (חבק׳ ב׳ י״ד) כי תמלא הארץ לדעת את כבוד י״י כמים יכסו על ים.

ואולי יאמר אומר מה ענין החכמה שהבורא יתברך שם אלה השבושים והספקות בין הברואים? ונקדים הנה התשובה על זה ונאמר היותם ברואים הוא עצמו חייב להם הספק והשבוש. והוא, כי כאשר היו צריכים בחלק הבריאה בכל פעל שיפעלוהו אל מדה מהזמן ישלם בה פעלם חלק אחר הלק, והיה המדע אשר הוא אחד מהפעלים צריך בלא ספק אל כמו זה, והחלת מה שתחליגה ידיעותם להם, תחלינה מדברים מקובצים ומשובשים, ובכח השכל אשר בם אינם מניחים לזקק אותם ולצרפם במדה מהזמן עד סור מעליהם הספיקות ויזדקק להם הזך בלתי מעורב עם שום ספק, וכאשר יש לכל מלאכה ממלאכתם חלקים, אם הם פוסקים מעשיהם קודם השלמתם לא תתום המלאכה להם, כמו הזריעה והבנין והאריגה ושאר המלאכות אשר לא ישלמו כי אם בהמתין עושיהם עד אחריתם, כן מלאכת המדע צריכה שתוחל מתחלתה והולכים עמה פרק אחרי פרק עד אחריתה. ובענין ההתחלה יהיו הספקות על דרך הדמיון עשרה, ובענין השני ישובו תשעה, ובענין השלישי ישובו שמונה. וכן כל אשר יעיין האדם ויסתכל יחסרו הספקות עד אשר יזדקק בסוף הענינים האחד הוא המבוקש וישאר לבדו בלי ספק עמו ולא שבוש בו. וביאור זה כמי שמבקש מופת שיעמוד בו על האמת, ואנחנו יודעים כי המופת דבור, והדבור מין מן מיני הקול, והקולות על דרכים רבים, וכאשר יבא המבקש לזקק מבוקשו וכבר מצא הקולות משובשים מסופקים והחל בחלוקם, והפריש מהם תחלה קול[19] הקשת הגרמים, כנפול אבן על אבן, וכהבקע קצת הגשמים, וכקול הרעש והרעם, והדומה להם, וידע כי אלה המינים לא יועילו לו להביא מופת, ויעלה אל ענין השני אל קולות החיים בלבד והוא אשר יקווה למופת להיות בהם. ואח״כן יפריש מהם קולות החיים שאינם מדברים[20] כצהילה והנהיקה והגעייה והנעירה והדומה להם, מפני שאין בהם שום חכמה, ויעלה בענין שלישי אל קולות בני אדם בלבד אשר במינם כל מדע, עד שיפריש מהם הקול הטבעי אשר הוא קולנו והדומה לו, בעבור שאין בו תועלה, ויעלה בענין רביעי אל קול האדם הלמודי, ר״ל אשר הוא מכ״ב אותיות, ויפריש ממנו האותיות הנפרדות, מפני שכל אות נפרדת מהם לא יועיל על דבר, כאמרך א ב ג ד כל אחד לבדו, ויעלה אל הענין החמישי אל האותיות המורכבות, עד שיהיו שמות כל אחד מהם משתי אותיות או ג׳ או יותר. ואחר כן יפריש מהם כל שם נפרד שיאמר לבדו,

---

ידעתי מי הכריחו בזה לשכותו? ובאמת במקומות רבות בא לתקן ועוה. [19] קול הקשת הגרמים. ר״ל הכאת עצם קשה על חבירו, המשמיע אך קול המולה. [20] צהילה, יאמר בכ״ק על כחירת ולעקת הסוס. נהיקה, על פרא. געיה, על

כאמרך שמים כוכב אדם, כי אין בטבע השמות האלה כשהם נפרדים שיורו על יותר מהנקרא בהם, ויעלה בששי אל הדבור המחובר, כאמרך כוכב מזהיר, אדם כותב, והדומה לזה מה שיהיו שתי מלות מחוברות או מלה ושם או יותר מזה, כי הוא מקום שיגיע במחוברים האלה אל מבוקשו. ואח"כ יפריש מאלה השתי מלות המחוברות או יותר כל חלק שאיננו הגדה. ואח"כ יעלה במעלה השביעית אל ההגדות, כאשר יאמר כבר זרחה השמש וכבר ירד המטר והדומה לזה. ואחר כן ידע כי ההגדות על ג' דרכים[21], ראוי, כאמרך האש חמה. ונמנע, כאמרך האש קרה. ואפשר, כאמרך ראובן באשכנז או בבבל. ואח"כ ישים שני חלקי הראוי והנמנע לצד[22], ויעלה בשמינית אל ההגדה האפשריית ויחקור עליה אם היה כאשר הגיד המגיד עליה אם לא? ואח"כ יעלה בענין התשיעי אל הבאת הראיה בדבר ההוא, אם הוא מן הראוי, יוציא ממנו מה שמחייבו בקצת הדרך אשר אני עתיד לבארה. אבל הנמנע ימנע בו כל הדומה בדבר אשר גזר בו. וכאשר יבטלו כלם ולא נשאר כי אם האחד ההוא אשר עלה בידו בענין העשירי והזדקק לו והזדכך, יפיל כל השערים הראשונים מלבו אשר היו מספקים מבוקשו ומשבשים אותו קודם העיון בו, והסיר כל א' ואחד מהם. וכבר התבאר, כי המעיין החל בעיון מדברים מעורבים, ולא זז לזקק אותם תשעה מעשרה, ואחר כן שמנה מתשעה, ואחר כן שבעה משמנה, עד שיסתלקו מעליו כל הערבובים, נשאר לו המזוקק הצרוף. ואם הוא פוסק העיון בהגיעו אל הענין הרביעי או החמישי או איזה מעלה שתהיה, כבר סרו מעליו מן הספקות כפי המעלות אשר הניח אחריו, ונשארו עליו מהם כפי אשר הניח מן המעלות לפניו. ואם הוא מחזיק הענין שהגיע אליו, יקווה לו שישוב עליו וישלימנו, ואם איננו מחזיק צריך לשוב אל הענין מראשיתו. ובעבור הדבר הזה טעו אנשים רבים ומאסו בחכמה, קצתם, מפני שלא ידעו הדרך אליה. וקצתם, ידעו ונכנסו בדרכה, אך לא השלימוה והיו מהאובדים, וכמו שאמר הכתוב (משלי כ"א ט"ז) אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח.

ואמרו חכמי ישראל במי שלא השלים ענייני החכמה, משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צורכן רבו המחלוקו'. (סנה' פ"ח) ולמדנו מזה כי התלמידי' כשהם משלימים הלמוד, לא תהיה בניהם מחלוקות ולא ערבוב, על כן אל ישיב הכסיל אז הקץ, חטאו על הבורא יתברך הוא הטוב, אלה הספקות סבלותו וקוצו ועצלתו בהם כאשר בארנו, כי לא יתכן שיהיה מעשה ממעשיו ברגע אחד בהסתלקות הספקות, כי אז היה יוצא מחוק הברואים והוא נברא. ומי שלא תלה החטא בזה בעצמו, אך התאוה שישימהו הבורא יודע מדע שאין בו ספק, כבר שאל שישימהו אלהיו דומה לו, כי היודע בלא סבה הוא הבורא יתברך, וכאשר אני[23] עתיד לבאר. אבל כל הברואים לא יתכן שיהיה מדעם בלא סבה, והיא הדרישה והעיון הצריכים למדה מהזמן כאשר ספרנו, והם מתחלת רגעי הזמן ההוא עד אחריתם בספקות כאשר בארנו. והמשובחים הם הממתינים עד אשר יצרפו הכסף מן הסיג, וכאשר אמר

אור. בעירה, על אריה. [21] ראוי. בכל ספרי מחקר כמו המורה, מלת הגיון כוח חן וכו' נעתק בשם ה כ ר ח, וזה ישמש יותר חזק משם ר א ו י. [22] הראוי והנמנע לצד. כי על הראוי והנמנע לא יאמר מופת, כי המופת אמנם על הדבר היאמר בשני חלקי הסותר שוה, שהמופת יצדיק החלק היאמר במציאות האמתות. (נ"ז בבאורו) [23] עתיד לבאר. במאמר שני פרק יוד.

(משלי כ"ה ד') הגו סיגים מכסף, וימיצו חלב המלאכה עד אשר יוציאו חמאתה, וכמו שא' (שם ל' ל"ג) כי מיץ חלב יוציא חמאה וגו', ועד אשר יצמח זרעם ויקצרוהו, כמו שא' (הושע י"ב) זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד, ועד שיתבשל פרי עצם וישוב למזון, וכמו שא' (משלי ג' י"ח) עץ חיים היא למחזיקים בה.

וכיון שהשלמנו מה שרצינו לזכרו מענין השבושים והספקות, אנחנו צריכים לבאר מה היא האמונה? ונאמר כי היא ענין עולה בלב לכל דבר ידוע בתכונה אשר הוא עליה, וכאשר תצא חמאת העיון יקבלנה השכל ויקיפנה ויכניסנה בלבבות ותמזג בהם, ויהיה בהם האדם מאמין בענין אשר הגיע אליו, ויצניעהו לעת אחרת או לעתים, וכמו שא' (שם י' י"ד) חכמים יצפנו דעת, וכמו שא' (איוב כ"ב כ"ב) קח נא מפיו תורה.

והאמונה על שני דרכים, אמת ושקר. והאמונה האמתית הוא שידע הדבר כאשר הוא, הרב רב והמעט מעט, והלבן לבן והשחור שחור, והנמצא נמצא והנעדר נעדר. והאמונה השקרית היא שידע הדבר בהפך מה הוא, הרב מעט והמעט רב, והלבן שחור והשחור לבן, והנמצא נעדר והנעדר נמצא. והחכם המשובח מי ששם אמתות הדברים שרש ומנהיג עליהם דעתו, ועם חכמתו בוטח אל המובטח בו, ונזהר ממה שצריך להזהר ממנו. והכסיל המגונה, מי ששם דעתו לשרש, וחושב כי אמתות הדברים הולכות אחר דעתו, ועם[24] סכלותו בוטח במה שצריך להזהר ממנו, ונזהר מהבטוח בו, ובאשר אמר החכם (משלי י"ד ט"ז) חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח:

ואחבר אל המאמר הזה זכרון אנשים תמהתי[25] עליהם, המה עבדים וחושבים כי אין אדון להם, וסמכו על כל מה שהרחיקו שהוא בטל, וכל מה שיקיימוהו שהוא מקויים, אלה אשר צללו בתהומות האולת, וכבר הגיעו אל תהומות האבדון. ואם האמת אתם, מי שאין לו מהם ממון יעלה על דעתו שתיבותיו וארגזיו מלאים ממון ויראה מה יועיל לו. או יעלה על דעתו שהוא בן שבעים שנה והוא בן[26] ארבעים ויראה מה יועיל לו. או יעלה בדעתו שהוא שבע כשהוא רעב, או שהוא רוה כשהוא צמא, או שהוא מכוסה כשהוא ערום ויראה ענינו מה יהיה[27]. ומי שיש לו מהם אויב מזיק יעלה בדעתו שאויבו כבר מת ואבד ואיננו ירא ממנו, ומה מהרה תבואהו רעה שלא יגור ממנה. וזאת היא האולת הגמורה מאנשים חשבו כי כאשר לא יאמינו באלהותו ינוחו ממצותיו ואזהרותיו וגמולו וענשו ושאר מה שדומה לזה, ובכמוהם אמר הכתוב (תהלים ב' ג') ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו:

והנה קצת אנשי הודו התגברו לסבול האש והיא שורפת אותם בכל עת שיקרבו אליה. וקצת מהמתפקרים בעניני הבחרות מתגברים לסבול מכות המטות והמקלות והם מכאיבים אותם בכל עת שיפגעו בם, כ"ש שיותר יהיה חזק מה שיגיע אל המתגברים על בורא הכל כענין הזה, והם עם

---

24 סכלותו. בהוצ' בן זאב, וכן בהוצ' ליפסיא תרי"ע כדפס בטעות שכלותו. 25 תמהתי עליהם, כ"ז תמהתי בהם, וזה בטעות. 26 בן ארבעים. החכם ר"י פירסט כ"י העיר, כי בכונה תפס הגאון ר' סעדיה מספר ארבעים, יען כי בעת כתיבת ספרו (למספרם 933) היה אז ארבעים שנה. 27 אויב מזיק וכו' גם פה העיר בלדק החכם הנ"ל, כי בכונה מיוחדת לקח המחבר המשל מאויב ושוכא. יען כי בעת חבר ספרו כבר היה נרדף מרודפו ר' דוד בן זכאי בציר סורא. ואך במסתרים היה לאל ידו לכתוב רובי תורתו וחכמתו.

אולתם אינם נמלטים ממה שחייבה חכמתו, וכמו שאמר החכם (איוב ט' ד') חכם לבב ואמיץ כח מי הקשה אליו וישלם.

וכיון שהשלמנו מה שראינו לחברו אל המאמר הראשון, צריך שנדבר הנה על[28] משכי האמת ונותני הבירור אשר הם מוצא כל ידוע ומבוע כל נודע, ונדבר עליו כפי מה שהוא ראוי לענין הספר הזה, ונאמר שהם שלשה משכים. הראשון ידיעת הנראה. והשני מדע השכל. והשלישי ידיעת מה שההכרח מביא אליו. ונסמוך לזה באור כל אחד מאלה השרשים, ונאמר כי ידיעת הנראה הוא מה שישיגהו האדם באחד מן החמשה חושים, אם בראות או בשמע או בריח או במשוש או בטעם. אבל מדע השכל הוא אשר יעלה בשכל, כמו שהצדק טוב והכזב מגונה. אך מדע ההכרחית הוא מה שאם לא יאמין בו האדם יתחייב לבטל המושכל או המוחש. וכאשר לא יתכן לבטל א' מהם מכריחו הדבר להאמין בענין ההוא. כאשר אנחנו מודים בעל כרחנו כי יש לאדם נפש, אף על פי שאין אנו רואים אותה, שלא נבטל פעלה הנראה. וכי יש לנפש שכל, אף על פי שאין אנו רואים אותו, שלא נבטל פעלו הנראה. ואלה השלשה שרשים מצאנו בני אדם שאין מודים בהם, והמעט מהם שכפר[29] בשרש הראשון, ואני עתיד לזכרם במאמר הראשון מן הספר ואשיב עליהם. ובכפירתו בראשון כופר בשני ובשלישי מפני שהם בנויים עליו. ורבים מאלה מי שהודה בראשון וכפר בשני ובשלישי, ואני עתיד לזכור עוד דבריהם במאמר הראשון ואשיב עליהם. ויותר מכלם מי שהודה בשני השרשים הראשונים וכפר בשלישי. וסבת התחלק מעלותם בזה, שמדע השני יותר נעלם מהראשון[30], והשלישי יותר נעלם מהשני, והכפירה יותר ממהרת אל הנעלם מאל הנראה. ויש אנשים שכפרו במדה הזה להחזיק בתמורה, וכל אחד מהם שלא כדעת חברו, וכל אחד מהם מקיים מה שהרחיק בעל דינו וטוען עליו שההכרח מביאו לזה, כמי שקיים שכל הדברים נחים וכפר בתנועה, ואחר קיים כי כל הדברים נעים וכפר בנות, וכל אחד משים הראיה שמביא חברו ספק ושבוש. אבל אנחנו קהל המיחדים מאמינים באלה השלשה משכים אשר למדעים, ונחבר אליהם משך רביעי הוצאנו אותו בשלש ראיות ושב לנו שרש, והוא ההגדה הנאמנת, כי היא בנויה על מדע החוש ומדע השכל, ומה שחייבו[31]. כאשר אני עתיד לבאר במאמר השלישי מן הספר הזה.

ואומר [32]הנה כי זה המדע, רוצה לומר ההגדה הנאמנת וספרי הנבואה מאמתים לנו אלה השלשה שרשים כי הם מדעים אמתיים. מפני שהוא מונה המוחשים המורחקים מן העצבים ומשים אותם חמשה ומחבר אליהם שנים, באומרו (תהלים קט"ו ה') פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו. וההמשה הם החושים עצמם. והשנים המחוברים אליהם, אחד מהם התנועה, כמו שאמר (שם שם ז') רגליהם ולא יהלכו, ובה יודע הכבד והקל, כאשר ימנע האדם התנועה לכבדותו או שלא ימנעהו לקלותו. וזה שהאנשים רצו להוסיף במספר אלה החושים ואמרו במה מהם תודע הקלות והכובד, ונאמר בחושי התנועה שבה תמצא הקלות והקושי. והאחר הדבור, באמרו (שם שם ז') לא יהגו בגרונם, והוא כלל הדבור בעל השמות והחבור וההקדמות

---

[28] משכי האמת. ר"ל הדברים המושכים ומקרבים את האמת. (ערקענטניסקוועללען דער וואהרהייט). [29] בשרש הראשון. ב"ו עזב מלת שרש. [30] והשלישי. ב"ו ומדע השלישי. [31] ומה שחייבו. ב"ו הוסיף מלת ההכרח. [32] הנה. ב"ו מחק מלי

והמופתים כאשר בארנו. וכאשר אמר[33] לנו מדע השכל וצוה בצדק והזהיר מהכזב, באמרו (משלי ח' ז') כי אמת יהגה חכי, וגומר בצדק כל אמרי פי וגומר. ואח"כן אמת לנו המדע ההכרחי, כי כל מה שמביא לדחות מאומה מן המוחש או מן המושכל שהוא שקר, ובטול מה שדוחה המוחש, באמרו (איוב י"ח ד') טורף נפשו באפו הלמענך תעזב וגו', אבל בטול מה שדוחה המושכל מהכזב והצדק, באמרו (שם כ"ד כ"ה) אם לא איפה מי יכזיבני וגומ'. ואח"כך הודיענו שכל המדעים בנויים על מה שהשגנו בחושינו אשר זכרנום, ומסתעפים מהם ומוצאים מהם, כאמרו (שם י"ב י"א) שמעו חכמים מלי ויודעים האזינו לי כי אזן מלים תבחן וחיך אכל יטעם לו. ואחר כן אמת לנו האמרים הצדיקים שהם אמת, כאמרו (שם ט"ו י"ח) אחוך שמע לי וגו' אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם להם לבדם נתנה הארץ וגומר. ויש להם תנאים[34] כבר בארנום בפי' אלה הפסוקים במקומם. וכיון שזכרנו אלה השרשים הד' צריך שנבאר אופני הראיה מהם. ונאמר כי מדע החוש כל אשר יפול חושינו האמתי בדבוק אשר בינינו ובינו ראוי שנדע שהוא הוא באמת כאשר השגנוהו אין בו ספק, אחר אשר נהיה רגילים בענין הדמיונים ולא נטעה בהם, כעם אשר חשבו כי הצורה אשר תראה במראה כי היא צורה ברואה שם באמת, ואינה כי אם טבע מיוחד לגשמים הזכים שתהפך צורת מה שהוא נכחה בה. ולא כעם אשר שמו הקומה אשר תראה במים נהפכת שהיא אמת תברא בעת ההיא, ולא ידעו שהסבה בזה היא בשיהיו המים יותר עמוקים שיעורם משיעור אורך הקומה. וכאשר ישמר מזה וזולתו, יגיע אל דעת המוחשות באמת ולא תטעהו הדמות, כאשר אמר הכתוב (מ"ב ג' כ"ב) ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם. אך המושכלות כל אשר יצטייר בשכלנו הנצל מכל פגע והוא מדע אמת אין בו ספק, אחר שנדע איך נעיין, ואחר כן נשלים העיון ונשמר מן הדמיונים והחלומות. כי יש עם שקיימום אמתות ברואות בצורות אשר ראה האדם, וחייבו עצמם זה כדי שלא ידחו הנראה, ולא ידעו כי קצתם יהיה[35] מעניני היום מחולף אשר עברו על המחשב, ובזה אמר הכתוב (קהלת ה' ב') כי בא החלום ברוב ענין. וקצתם מפני המזונות וחומם וקורם ורובם ומעוטם. ובזה אמר הכתוב (ישעיה כ"ט ח') כאשר יחלום הרעב והנה אוכל וכאשר יחלום הצמא והנה שותה. וקצתם מפני המסך הגובר על המזג. והחם והלח ידמה שמחות ומיני שחוק, והיבש ידמה אבל ודאגות, וכמו שאמר הכואב החולה (איוב ז' י"ג) כי אמרתי תנחמני ערשי ישא בשיחי משכבי וחתתני בחלומות ומחזיונות תבעתני. אך בהם רמז מעט עליוני מתערב בהם על דרך הרמז והדמיון, כמו שאמר (שם ד' י"ג) בחלום חזיון לילה וגו'. אבל ההכרחיים מהמדעים כאשר ישיג חושנו בדברים אחרים עמו, אנו חייבים שנאמין בהם כלם בין שיהיו מעט או הרבה, מפני שלא התקיים המוחש ההוא כי אם בהם ואפשר שיהיה א' ואפשר שיהיו ב' או ג' או ד' או יותר מזה ואפילו הגיעו על מה שהגיעו, מפני שא"א בלתי המוחש ההוא וא"א בלעדיהם כלם.

והאחד מהם כי כשאנחנו רואים עשן שנאמין מציאות האש במציאות

הנה. [33]אמר לנו מדע, ר"ל, כאשר אמר במדע השכל. [34]כבר בארנו. כוונתו בזאת פרוש, לבאורו על איוב, ושמו בלשון ערבי כתיב אל תעדיל, ר"ל ספר תלמודי משפטי וצדקת השם. (החכם פירסט בהעתקתו האשכנזית). [35]מעניני היום חולף. כמאמר חז"ל אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי דיומא (ברכות פרק תשיעי)

העשן, כי לא יתום זה כי אם בזה. וכן כאשר נשמע קול אדם מאחורי הפרגוד או מאחורי הכותל, אנחנו חייבים שנאמין במציאותו, מפני שלא יהיה קול אדם כי אם מאדם נמצא. אבל מה שיוסיף על האחד כמו שאנו רואים, המזון נכנס בבטן בעל חי מוגשם ותצא הפסולת ממנו; ואם לא נאמין בד' דברים לא ישלם מה שהשיגו חושינו, והוא שיש בהם כח מושך המזון לפנים וכח מחזיק בו עד שיתבשל, וכח שמעכל אותו, וכח דוחה פסלתו בו נדחה חוץ. וכאשר יהיה המוחש לא יתום כי אם באלו הארבעה צריך שנאמין שארבעתם אמת. ואפשר שלא תשלם לנו אמונת מה שנאמין עד שנחדש לו מלאכה שתאמתהו לנו, ואפשר שנצטרך למלאכות רבות, וכאשר יתאמת שהדבר ההוא המוחש נתלה בהם; אנו חייבים שנחשוב אותם כלם אמת עד שיתקיים המוחש ההוא. וזה כאשר נראה הירח מאיר על הארץ והוא בא בעתים שונים מיום ומלילה, ועם זה הולך הליכה[36] ארוכה והליכה קצרה, כאשר יקצר עתים להגיע אל א'[37] המחנות השמנה ועשרים אשר השגנום וקראנו להם שמות, וימשך עתים ויעבור אותם. ועם זה אנו רואים אותו פעם הולך בנגב ופעם בצפון, ונדע מזה כי אם היתה לו תנועה אחת בלבד לא היתה מתחלפת הליכתו ורחבו. וראותנו התחלפותו מחייב שיש לו תנועות רבות, ושהתנועות הרבות לא תהיינה כי אם מגשמים רבים, מפני שהגשם האחד לא ינוע בעת א' שתי תנועות מתחלפות, כ"ש ג' או ד'. ושהגשמים הרבים השוים בצורתם פוסקים קצתם את קצתם, ולכן התנועות יחסרו קצתם מקצתם או יוסיפו עליו, ושזה לא יתאמת לנו כי אם במלאכת השיעור שנקראת הנדס"ה. והיא תראה אותם לנו נכנסים בצורה על דרך ההרכבה, אחר שנעמוד על הפשוט מהם והתעסקנו לדעת הצורות הפשוטות, אחר הנקודות והקוים, עד שידענו הצורה המשולשת והמרובעת והעגולה והנכנסת והפשוטה והפוסקת, עד שהגענו לידיעת הצורה הפוסקת ומה שמתברר מחלקיה, ומה שמתבטל, עד שידענו כי צורות הגלגלים בדוריות או עגולות ומקצתם בתוך קצתם. ובהשלמת המלאכות האלה יתברר לנו כי הליכת הירח מורכב מארבעה תנועות, וצריך שנאמין כי אלה המלאכות אמת, מפני שלא תתום לנו אמונת התחלפות הליכתו על החק הטבעי כי אם בהם. וביון שבארנו איך יהיה המדע ההכרחי, צריך שנזכיר מה שישמרהו מן ההפסד, והוא שרוב מחלוקות בני אדם והתחלפות ראיותיהם בו וממנו. ונאמר כשיאמר אומר האמנתי בכך שלא אבטל המוחש, אנו חייבין לעיין שמא המוחש יתקיים בזולת מה שהאמין בו, ואם הוא כן, מה שהאמין בו בטל. וזה כמי שהאמין כי[38] המגורה בעבור שרואים מלבנתה שהיה עליה סבוב גלגל השמש' מקדם, וכאשר יבחנו דבריו נמצא זולתן אפשר, והוא שיהיה זה איך עולה מחלק אישיי עומד, או ככבים קטנים נקבצים, או

---

[36] הליכה ארוכה קצרה. עין ר"ה ה', ועי' יסוד עולם פ"א ומאמר ב'. ותבין את כל. וכונתו בהמחנות השמונה ועשרים על כ"ח יום שיסוב הירח גלגל המזלות, וכל מעלה שיהלך ביום יקרא מחנה. ועי' ברמבם בקדוש החדש.
[37] המחנות כ"ח אשר. כצ"ל, וכן הוא בדפוס קוש'. ובטעות בדפוס אמשטרדם אחר. ולו ראה ב"ז את דפוס קוש', אז ידע כי לא מפי הגהתו אנו חיים.
[38] המגורה. הוא כתיב—החלבי (מילך שטראססע), הנראה בלילה בהיות השמים בהיר בכוכבים. ודעת אנקסאגוראס היתה שנתיב החלבי הוא מתשובת כלולי השמש בלילה. כ"ח הגירה, וקרוב לשם שרח בערבית. אשר הוראתו המגורה

זולת זה, ויתבטל מה שאמר. ואם יאמר אומר האמנתי כך שלא אבטל המושכל, אנו חייבין לעיין אם המושכל ההוא יתחייב בזולת מה שהאמין בו, בטלה אמונתו. וזה כמי שחשב שיש ארץ אחרת זולת זאת, וראיתם על זה שתהיה האש באמצע, כי כל דבר חשוב שמור באמצע. וכבר התישר לנו שנחשוב זה לאדם השוכן בארץ אשר הוא באמצע הכל, ובטל מה שחייבוהו עצמם בו. וכשיאמר אומר האמנתי בכך הקשה על המוחש, והיתה האמונת ההיא מפסדת מוחש אחר, נדון בגבול שבשני המוחשים, כמו שחשבו כי הדברים כולם הוחלו מן המים כי ב"ח מיסוד לח, ועזבו מה שהם רואים אותו מתגרת המים מהתוכו לא יתכן שיהיה שרש כי לא יעמוד בעצמו, וכאשר נפגשים בהבאת הראיה במו אלה השנים הגדול שבהם יותר ראוי לראיה. וכאשר יאמר אומר האמנתי כך הקשה על המוחש, ויהיה קצת מאמרו סותר את קצתו מאמרו שקר. כמאמר אשר חשבו כי הטוב הוא כל מה שהוא ערב לנו מפני שכך הם חשים, ואינם זוכרים שהריגתם תערב לשונאיהם כאשר הריגת שונאיהם תערב להם, ויהיה טוב ורע יחד דבר שסותר זה את זה. וכשיאמר אומר האמנתי כך לעלת כך ודקדקנו העלה ההיא ומצאנו אותה מחייבת דבר אחר איננו מאמין בו כבר בטלה, כמאמר אנשי[40] הקדמות האמינו כי הדברים קדומים, מפני שאין אנו מאמינים אלא במה שהשיגוהו חושינו, ואשר אין מאמינים כי אם במה שהשיגוהו חושיהם ימנעם שיאמינו כי הדברים קדמונים, כי אי אפשר שיתושו הקדמון בקדמותו. וכן אם יאמר אומר האמנתי כך לעלה כך, ותמצאהו שנכנם ביותר קשה ממה שברח ממנו, כאשר ברח קצת המיחדים מאמור[39] שאינו יכול על השבת אתמול, נכנם במה שהוא יותר רע לספר עליו מה שהוא הבל, וכאשר אני עתיד לזכור במאמר[40] הראשון.

ואנחנו עתה כאשר נדרוש קיום אמתת מדע ההכרחי, נשמרהו מחמשה הענינים האלה המפסידים אותו. והוא שלא תגזר בזולתו אמתת המוחש, ולא תגזור בזולתו אמתת הידוע. ולא שיהיה מפסיד אמת אחרת, ושלא יסתור קצתו[41], כל שכן שיכנם ביתר רע ממה שברח ממנו. וזה אחרי שמירת המוחש והמושכל ברגילות אשר זכרנו. ויהיו שבעה ענינים עם המתון על מלאכת העיון עד השלמתה תצא לנו האמת. וכשיבא זולתנו להביא לנו ראיה במדע ההכרחי, נבחין דבריו באלה השבעה. וכאשר יבחן במבחן וישקל במאזנים יהיה אמת גם כן מקובל, וכן נשתמש בהם בעניני ההגדה הנאמנת, רוצה לומר ספרי הנביאים, אך אין זה מקום לבאר בו כל אופניהם, וכבר בארתי מזה קצת נרחב[42] בפתיחת פירוש התורה. ואם יאמר אומר איך נשים עלינו לדין העיון בידיעות ודקדוקים עד אשר נאמין אותם כפי מה שיתבררו במלאכת השיעור ויתישבו, והעם מרחיקים המלאכה הזאת עד שהם אומרים שהעיון בה מביא הכפירה ומביא אל האפיקורסות? נאמר כי זה אינו אלא אצל עמי הארץ שבהם, כאשר סוברים עמי הארץ שבעיר הזאת כי כל מי שהוא הולך אל ארץ הודו יעשיר. וכמו שנאמר על עמי הארץ שבעירנו שהם סוברים שדבר שחוא דומה לתנין בולע הירח ונקדר.

וכתיב החלב. ועי' על־דבר־שבת שנת תרג. [39]שאינו יכול וכו'. שאין ביכולת השם להשיב את היום החולף להעובר. [40]במאמר הראשון, טענות, וצ"ל מאמר שני פרק יוד. [41]קצתו.. כ"י הוסיף קצתו את קצתו. [42]בפתיחת פרוש התורה. ע"ד הפתיחה הזאת ראה על־דבר־המנוח שנת תר"ג, ותראה כי אך מעט מהרבה

וכאשר אומרים על קצת עמי הארץ שבערב שהם סוברים שמי שמת מהם ולא ישחטו גמלו על קברו [43]יביאוהו ליום הדין רגלו. והרבה כזה ממה שראוי לשתוק עליו. ואם יאמר אומר הנה חכמי ישראל הזהירו מזה, ובלבד העיון בתחלת הזמן ותחלת המקום, כאמרם כל המסתכל בארבעה דברים ראוי לו כאלו לא בא לעולם; מה למעלה מה למטה, מה לפנים מה לאחור (חגיגה י״א). נאמר ונעזר באלהים כי העיון האמתי לא יתכן שימנעוהו ממנו, ויוצרנו כבר צוה בו עם ההגדה הנאמנת, כאמרו (ישעי׳ מ׳ כ״א) הלא תדעו הלא תשמעו הלא הוגד מראש לכם הלא הבינותם מוסדות הארץ. ואמרו החסידים קצתם לקצתם (איוב ל״ד ד׳) משפט נבחרה לנו נדעה בינינו מה טוב. וכאשר יש לחמשת האנשים בזה, רוצה לומר איוב וחבריו מאמרים נרחבים. אבל מנעו שנעזוב ספרי הנביאים לצד ושנסמך על מה שיצא לכל אחד ואחד בעדת עצמו בהעלותו על דעתו התחלות הזמן והמקום, כי כל המעיין מן הצד הזה אפשר שימצא ואפשר שיטעה, ועד שימצא יהיה בלא דת, ואם ימצא הדת ויחזיק בה לא יבטח מהעתקתו ממנה בספק שיעמוד לפניו ויפסיד עליו אמונתו, ואנחנו כלנו מסכימים שהעושה זה חוטא, אם הוא בעל עיון, אבל אנחנו קהל בני ישרא׳ חוקרים ומעיינים על דרך זולת זו, שהוא מה שאני עתיד לזכרו ולבאר בע״ה:

דע! אלהים יישירך האיש המעיין בספר הזה, כי אנחנו חוקרים ומעיינים בעניני תורתנו בשני ענינים. האחד מהם שיתברר אצלנו[44] בפעל מה שידענו מנביאי האלהים במדע, והשני שנשיב על כל מי שטוען עלינו בדבר מדברי תורתנו; והוא שאלהינו ית׳ חייבנו כל מה שאנו צריכים אליו מענין תורתנו על ידי נביאיו, אחר שאמת להם הנבואה אצלנו באותות ובמופתים, וצונו שנאמין בענינים ההם ונשמרם. והודיענו כי כאשר נעיין ונחקור יצא לנו הברור השלם בכל שער כאשר הודיענו על יד נביאיו. והבטיחנו כי לא יתכן שיהיה לכופרים עלינו טענה בתורתנו ולא ראיה למספקים באמונתנו. והוא באמרו כמה שהגיד לנו מן הדברים כלם שהם [45]מוחלים והוא הבורא את התחלתם והוא א׳ אין שותף לו, כאמרו (ישעיה מ״ד ו׳) כה אמר י״י מלך ישרא׳ וגואלו י״י צבאות אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים. ואמר אחריו במה שצוה בו והזהירנו ממנו והגיד אותה לנו שהוא היה והוא יהיה, כאמרו (שם שם ז׳) ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי משומי עם עולם ואותיות ואשר תבאנה יגידו למו. והסיר פחדנו מן החולקים עלינו כי לא יתכן להם שיגברו עלינו בטענה ולא שיראו עלינו דבר מחוייב, כמו שאמר (שם שם ח׳) אל תפחדו ואל תרהו הלא מאז השמעתיך והגדתי ואתם עדי היש אלוה מבלעדי ואין צור בל ידעתי. ואמרו אל תפחדו רוצה בו עניני בעלי דינין ברובם וכחותם ומדותם, כמו שאמר במקום אחר (שם נ״א י״ג) ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק. ואמרו ואל תרהו הוא כמו ואל תיראו כאשר יבא בענין התמורה הה׳ במקום אלף, ורוצה מן הדברים עצמם ומן הטעיות עצמם, כאשר אמר במקום אחר (יחזקאל ב׳ ו׳) מפניהם אל תירא ומדבריהם אל תחת, ואמר (שמות ט׳ כ׳) הירא את דבר י״י. ואמרו

כנראה בידינו. [43]יביאוהו ליום הדין רגלו. רגליו יביאו אותו ליום הדין הכונה. [44]בפעל מה שידענו מנביאי וכו׳. כצ״ל, וכן הוא בכל ההוצאות, מלבד בהוצאת צ״ו יש פה ערבוב דברים, תחת „בפעל" כתוב „ביגל פה" ??. ואולי זאת טעות הדפוס. ותחת „שידענו" כתוב אצלו „שעמדנו עליו". [45]מוחלים, יש

הלא מאז השמעתיך, רוצה בו ההגדות שעתידים לבא, ואמרו, והגדתי רוצה בו ההגדות אשר חלפו, כמו שאמר (ישעיה מ"ב ט') הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד. ואמרו ואתם עדי, דומה ל מה שראה העם מן האותות הנראות והמופתים הנגלים, והם על פנים רבים מבא העשר מכות על מצרים ובקיעת הים ומעמד הר סיני. ואני רואה כי ענין אות המן יותר נפלאת מכולם, כי הדבר המתמיד יותר נפלא מהנפסק, כי לא יעלה בדעת התבולה שתכלכל עם שמספרם קרוב לאלף אלפים אדם ארבעים שנה לא מדבר, כי אם ממזון מוחל יחל אותו הבורא להם באויר. ואלו היה הנה שום פנים להתחבולה לקצת זה, היו מקדימים אלה הפילוסופים הקדמונים והיו מכלכלים תלמידיהם בו, ומלמדים אותם החכמות והיו מספיקים להם, מהצטרך להתעסק בקנין ולבקש עזר מבני אדם, ולא שיהיו המון בני ישראל מסכימים על הענין הזה ומספיק זה בתנאי כל הגדה נאמנת. ועם זה כשהיו אומרים לבניהם שאנחנו עמדנו במדבר מ' שנה אוכלים המן ולא היה לו שום עיקר, היו אומרים להם בניהם: הנה אתם מכזבים לנו; אתה פלוני הלא זה שדך ואתה פלוני הלא זה גנך אשר מהם הייתם תמיד מתפרנסים זה מה שלא היו בניהם מקבלים מהם בשום פנים. ואמרו היש אלוה מבלעדי, רוצה בו שמא הייתם יראים שיהיה קצת מה שהגדתי לכם שהיה או קצת מה שהגדתי לכם שיהיה[46] אין כן אם היתה בריאה מבורא זולתי, ושמא לא הייתי יודע כל מה שיעשהו, וכיון שאני אחד דעתי כוללת כל מה שעשיתיו ומה שאעשהו. ואמרו ואין צור בל ידעתי, נכנסו בו גדולי בני אדם וחכמיה, כי מלת צור נופלת על גדולי בני אדם, כאמרו (ישעיה נ"א א') הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם וגו'. ועוד (תהלים פ"ט מ"ד) אף תשוב צור חרבו ולא הקמותו במלחמה, ורוצה בו כי אין חכם ואין גדול שלא אדעהו, ולא יתכן שיהיה להם טענה עליכם בהורתכם[47] ולא שובר לאמונתכם, מפני שדעתי כוללת הכל והודעתי לכם אותו.

ועל הדרך הזה ירחמך האל, נעיין ונחקור להוציא אל מה שהודיענו אלהינו במדע ובהכרת, ויסמך לשער הזה שער שאנו צריכים לו ונאמר כשיהיו דברי התורות מתקיימות בחקירה ובעיון הברור כאשר הגיד לנו אלהינו, מה אופני החכמה שהודיענו אותם מדרך הנבואה והעמיד עליהם מופתים ואותות הנראות לא המושכלות? אחר כך אשיב בעזרת האל התשובה השלמה. ונאמר מפני שידע בחכמתו כי המבוקשים המוצאים במלאכת העיון לא ישלמו כי אם במדה מהזמן, כי אם[48] ימחה אותנו בידיעת תורתו עליה, נעמוד זמן בלא תורה עד שתשלם המלאכה ויתום העסק בה. ושמא רבים ממנו לא תשלם בו המלאכה בעבור חסרון שיש בו, או שלא ישלם לו להתעסק בה בעבור שיקוץ בה, או מפני שהספקות שולטים עליו ומבלבלים אותו, ושמרנו הבורא מכל אלו הטרחים כלם במהרה ושלח לנו שלוחיו והגיד לנו בהגדה והראנו בעינינו אותות עליה ומופתים שלא התערב בהם ספק, ולא מצאנו דרך לדחותם, כמו שאמר (שמות כ' כ"ב) אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם.

להם התחלה. [46]שיהיה. כ"י עזב פה שלא בצדק מאמר „מה שהגדתי לכם שהיה" וזה כונ' מה שהגדתי לכם שיהיה כן אינה כי אם וכ"ו!! [47]שובר. כצ"ל. והורצתו מ"ש שובר השטר הידוע בדברי חז"ל, ר"ל המחלים ומדפה כח הענין. וכן העתיק החכם ר"י פירסט (קייכע וויעדערלעגונג). ובכל ההולצות כתוב בטעות ש כר. ?? [48]ומחה, נוסחת כ"י יכיח.

ודבר עם נביאו בפנינו ושם זה מחייב להאמין בו תמיד, כמו שאמר (שם י"ט י"ט) בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם. והתחייבנו מיד לקבל ענין התורה. וכל אשר נכלל בה כבר התקיים בעד המוחש והתחייב בקבולו כל מי שהוגד לו בראיית ההגדה הנאמנת, כאשר אני עתיד לבאר. וצונו שנרצה לעיין במתון עד שיצא לנו זה בעיון ולא סרנו מהמעמד ההוא עד שנתקיימה טענתו עלינו, והתחייבנו להאמין בתורתו ממה שראו עינינו ושמעו אזנינו, ואם יארך הזמן למעיין ממנו עד שישלם עיונו לא יחוש לזה, ומי שיתאחר בעבור דבר מונע מזה לא ישאר מבלי דת. ומי שיהיה מן הנשים או הנערים ומי שלא ידע לעיין תהיה דתו שלמה לו ומגיע אליה, כי כל בני אדם שוים במדעים החושיים, ישתבח החכם המנהיג. ובעבור זה אתה רואה בתורה מקבץ בהרבה מקומות הנשים והבנים והאבות בזכרון האותות והמופתים.

ואחר כן אומר בהקרבת זה כמי ששקל ממונו אלף זוז, לחמשה לכל אחד כ"ב זוז, ולששה אנשים לכל אהר ששה עשר זוז ושני שלישי זוז. ולשבעה לכל אחד ארבעה עשר זוז ושתי שביעיות. ולשמנה אנשים לכל אחד שנים עשר זוז ושלש שמיניות. ולתשעה אנשים לכל אחד עשרה זוזים ותשיעית. ורוצה לאמת אצלם במהרה מה שנשאר מן הכל, והוא אומר שהנשאר הוא ת' ק' זוז ונישים ראיתו על ממונו שקילת הממון, וכאשר ישקול אותו מהרה וימצאנו ת"ק זוז התחייבו להאמין מה שאמר להם, ויש להם מתון לדעתו מדרך החשבון כל א' כפי השגתו והבנתו, ומה שקורה לו מדבר מונע. וכמי שספר על חולה מהחולים בענין מעניני החולי והוא נותן במהרה עליו אות טבעית עד שיעמוד הדורש אותה מדרך העיון על מבוקשו. וראוי שנאמין עוד שהתורה היתה לבורא על ברואיו קודם בני ישראל באותות ובמופתים נגלים, מי שראה יש עליו טענה במה[49] שהשיגו חוש ראותו. ומי שהוגד לו יש עליו טענה במה שהשיגו חוש שמעו. וכמו שאמרה תורה על קצתם (בראשית י"ח י"ט) כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו':

ואסמיך לדברים חלה מה שעלה בדעתי בסבות, אשר הפילו בכפירה ובבוז וברוח מהאמנת האותות והעיון באמונות. כי אני רואה מהם שמונה, הם נמצאות הרבה. ת ח ל ת ם כובד הטורח על טבע בני אדם, וכאשר ירגיש הטבע בענין שבא עליו לחזק אותו ולאמצו בראיה ומשתמש בה בענין התורה הוא בורח ומפחד מזה. ובעבור זה אתה רואה הרבה בני אדם אומרים: ה א מ ת כ ב ד ה. ומהם אומרים: ה א מ ת מ ר ה. והם רוצים בחירות ובורחים ממנה, ועליהם אמר הכתוב (יחזקאל י"א ט"ו) רחקו מעל י"י לנו היא נתנה הארץ למורשה. ולא הבינו הפתאים כי אם ילכו לרצון הטבע בברחם מהעמל והיגיעה ישארו רעבים ונענים בבטול הזרע והבנין. ו ה ש נ י ת הסכלות הגוברת על דבים מהם והוא מדבר בלשון האולת וחושב בלבו העצלה ואומר מבלי מחשב, אין דבר, וכן במצפונו. ובאלה הוא אומר (הושע י' ג') כי עתה יאמרו אין מלך לנו כי לא יראנו את י"י והמלך מה יעשה לנו. ואינם חושבים כי כאשר הם מדברים בקצת האולתות האל והגבוהות ימותו ויאבדו. ו ה ש ל י ש י ת נטות האדם למלאת תאוותיו במאכל ומשתה, ומשגל, ובקנין, והוא ממהר לעשות זה בזריזות בלי מחשבה, ובהם אומר הכתוב (תהלים כ"ג ב') אמר נבל בלבו אין אלהים וגו'. ולא חשב כי כאשר יעשה זה בחליו ובבריאותו ויאכל

[49] שהשיגו, ב"נ השיג, וכן להלן שהשיג חוש שמעו.

כל מה שיתאוה, וישגל כל אשר ימצא, ימות ויאבד. והרביעית הקיצה בעיון ומיעוט התישבות בעת השמע והמחשב ומספיק לו המזער ויאמר בבר עיינתי ולא יצא לי כי אם זה, ובהם אמר הכתוב (משלי י״ב כ״ז) לא יחרוך רמיה צידו וגו'. ופירוש רמיה הקץ לא יגיע לחפצו, ולא ידעו כי אם ינהגו בזה בענין תאותם לא תשלם להם. והחמישית עזות וגאוה שגוברים על האדם, ולא יודה כי יש חכמה נעלמת ממנו[50] ולא מדע עמד לפניו, ובהם אמר הכתוב (תהל' י' ד') רשע בגובה אפו בל ידרוש וגו, ולא הרגיש כי הטענה הזאת לא תועילהו בעשות טבעת ולא בכתיבת אות. והששית מלה שישמענה האדם בשם אחד מן המכחישים והגיעה אל לבו ותמחצהו ויעמוד כל ימיו במחצו, ובו אומר (משלי י״ח ח') דברי נרגן במתלהמים וגו', ולא חשב כי אם לא יגן על עצמו מהחום והקור יביאוהו אל המות. והשביעית ראיו: חלושה שמע אותה מאחד מן המיחדים והוא חושב כי הכל הוא כן ויהיו משחקים עליהם ומלעיבים בם, ולא העלה במחשבתו כי סוחר הבגדים היקרים אם איננו בקי בקפולם לא יפחית זה הבגדים מאומה. והשמינית אדם שיש בינו ובין קצת המיחדים שנאה ומביאו זה עוד לשנוא אלהיו, ובהם הוא אומר (תהל' קי״ט קל״ט) צמתתני קנאתי כי שכחו דבריך צרי, ולא ידע הכסיל ששונאו לא יוכל להגיע ממנו מה שהגיע הוא מעצמו, כי אין ביכולת משנאו להתמיד עליו הענוי המכאיב עדי עד. אך מי שהיה מנהגו חלוף הדעות, כאשר חשב בפסוקים מהמקרא, וראה בהם מה שהרחיקו או שהתפלל לאלהיו ולא ענהו ושאל ממנו ולא נתן לו. או שראה רשעים שלא נקם מהם. או שהיה תמה איך תעמוד לכופרים מלכות, או שראה המות אוסף את הבריות וכולל אותם, או שענין האחדות והנפש וענין הגמול והעונש לא עלה בשכלו. אלה כלם והדומה להם אני עתיד לזכור כל א' מהם במאמר אשר הוא ממנו, ובשער הראוי לו, ואדבר עליו כפי היכולת, ואקוה שאגיע בו אל תקות המנהגים בזה בע״ה.

וכאשר הגיעו הדברים עד הנה, אני רואה לזכור ענין הספר ומספר מאמרם, ואח״כ אחל לבארם, ואקדים בהתחלתם זכרון מה שבא בדברי הנביאים, ואח״כ אביא עליהם המופתים המושכלים כאשר הקדמתי. ואומר כי כל מאמרי הספר הזה עשרה.

המאמר הראשון בשהעולם וכל אשר בו מחודש. המאמר השני בשהבורא אחד. המאמר השלישי בשיש לו צווי ואזהרה. המאמר הרביעי בעבודה והמרי. המאמר החמישי בזכיות ובחובות. המאמר הששי בנפש ובענין המות ומה שאחריו. המאמר השביעי בתחיית המתים. המאמר השמיני בגאולת בני ישראל. המאמר התשיעי בגמול והעונש. המאמר העשירי במה הוא הטוב לאדם שיעשהו בעולם הזה.

ואחל בכל מאמר במה שהוא לו ממה שהודיענו אלהינו, ובמה שמחזקו מן המושכל, ואחר כן אסמיך לו מי שנטה אליו, ומי שחלק עליו ממי שהגיע לי, ואזכור מה שיש לו מן הדברים ומה שיש עליו מן התשובות, ואח״כ אחתום בראיות הנבואה אשר לענין ההוא אשר לו המאמר. ומהאלחים אשאל להישירני וכל מי שמעיין בו, ולהגיעני אל תאותי, בעדו וחסידיו והוא שומע קרוב.

נשלמה ההקדמה.

---

[50] ולא מדע עמד לפניו. החכם רי״ף העתיק פֿרִיהער קיינע ערקיננטניס, בייא דער זיא אין דיענסטע צו שטעהען האַבען. ויהיה עמד לפניו, מענין שרות ימלא בכ״ק, ור״ל בעלי הגאוה ידמו כי אין עוד חכמה ומדע בתבל, אשר ז צריכים לעבוד אללה.

המאמר הראשון

בשהנמצאות כלם מחודשות:

אמר יהודה בן שאול, אמר מחבר הספר[1], הקדמת המאמר הזה, כי[2] כל מעיין בו הוא דורש דבר שלא נפל עליו ראות העין, ולא השיגוהו החושים. אך הוא משתדל לקיים אותו מדרך הבאת הראיות מן המושכל. והוא איך היו הדברים לפנינו. ועיקר הדבר שהוא דרוש דק למאד, לא ישיגהו החוש, והוא משתדל להשיגו במחשבה. וכיון שהענין המבוקש כן, היתה כוונת מבקשו[3], שימצאהו כאשר ימצאנו, על הצורה אשר בקש למצאו בה, אין ראוי להרחיקו ולא שיתעסק למצאו בצורה אחרת. וידיעת איך היו הדברים לפנינו, הוא דבר שלא ראה אותו אחד מן המדברים, אבל כלנו מכוונים להגיע בשכלנו אל דבר רחוק ועמוק מחושינו, וכאשר אמר החכם בזה (קהלת ז' כ"ד) רחוק מה שהיה ועמוק עמוק וגו'. וכאשר יצא לנו כי הדברים חודשו לא מדבר, וחושינו לא נפלו על דבר כזה, אין ראוי לנו להתרחק ממנו ולמהר לומר איך נודה בדבר שלא ראינו כמוהו, אך תנוח דעתנו עליו ונשמח בו, כיון שהגענו אל מה שבקשנו. והוצרכתי להקדים ההקדמה הזאת, שלא יקוה הקורא בספר הזה[4] שאמציאנו דבר לא מדבר בראות עין, והקדמתי לו כי אלו היה זה אפשר, לא היה צריך[5] לראיה, ולא לעיון, ולא להוציא דבר מתוך דבר. ועוד כי היינו אנחנו ושאר בני אדם שוים במציאותו, ולא היינו חולקים בדבר מעניניו. אבל הצטרכנו אל עיון שיגלה אותו לנו, ולראיה שתבארהו לנו, מפני שלא היה נראה ולא מוחש. ולא אנחנו בלבד הסכמנו עם נפשנו על הודאת דבר שלא ראינו כמוהו בתחלה, אך כל המעיינים והמביאים ראיות, הסכימו עם נפשם על כזה. כי אנשי[6] הקדמות הם משתדלים לקיים דבר שאין לו תחלה ולא סוף, ולא נפלו חושיהם על דבר שחשו אותו והשיגוהו שאין לו תחלה ולא סוף; אבל הם משתדלים להשיג את זה בשכלם. [7]ובעלי השניים משתדלים לקיים שני שרשים זה הפך זה מתפרדים[8], נמזגו והיה העולם. והם לא ראו שני דברים זה הפך זה נפרדים, ולא איך נמזגו ונתערבו.

---

[1]הספר, כן נ"א הגיה הוא. [2]כל מעיין. כ"נ הוסיף כל מי שמעיין. [3]מבקשו למוצאו, שימצאהו. כן הגיה בן זאב, וכונת המחבר. כמו שהדרוש והמבוקש הוא דבר שלא יפול עליו אחד מחמשת חושים, כן על המבקש להשתדל לבקש מופתים וראיות, אשר אך בשכל ישודר, ולא מוחשים ומושגים באחד מהחושים. ואין ראוי להרחיק את הראיות בעבור שאינן נופלות תחת החוש.— [4]שאמציאנו, כן נ"א שאני אמציאנו. [5]לראיה כ"נ או לראיה. [6]אנשי הקדמות. הם הפילוסופים ארוסטו וחבריו אשר הסכימו כי העולם הוא קדום בלי תחלה ותכלה. [7]ובעלי השניים. המה המינים (מאניכאֶיע"ר) אשר האמינו בשתי רשויות והוא שני יסודות נפרדים בעצמם ומתנגדים, ובכ"נ נתמזגו והיו לאחד. [8]מתפרדים, נמזגו. ר"ל מתחלה היו נפרדים, ואחר כן נמזגו והרכבו, והם נתהוה העולם. ולפני בן' היתה נוסחא מוטעת. ע"כ עמל לתקן.

אך הם משתדלים להביא ראיה על זה בדרך השכל. ובעלי[9] החמר הקדמון הם מכוונים[10] לקיימו היולי, דבר שאין בו חום ולא קור, ולא לחות ולא יובש, נהפך בכח מהכחות, והיו בו אלה הארבעה. והם לא השיגו דבר אין בו אחד מן הארבעה, ולא איך יהפך ויתחדשו בו הארבעה. אבל כוונתם לעמוד עליו מדרך הקשת השכל[11] וכן כל שאר הדעות, כאשר אני עתיד לבאר. וכיון שהדבר כן[12], כבר הסכים הכל עם נפשו על הודאת דבר בתחלה לא נפל עליו ראות עין. ואתה המבקש, ירחמך הא! כאשר יצא לך ממאמרנו כמו זה, והוא היות דבר לא מדבר, אל תמהר להרחיקו, כי כמו זה בקשת מתחלת בקשתך, וכל מבקש זולתך כן בקש. אך שמע והתבונן, כי ראיותיך חזקות מראיותיהם, ויש לך טענות שתשיב בהם על כל כת מהם, ואחר זה שאתה יש לך יתרון עליהם באותות ובמופתים שהתקיימו לך, החזק באלה השלשה דברים בכל שער מהספר הזה, והם, שראיתך יותר חזקה, ושיש לך תשובות על מי שחולק עליך, ואותות נביאיך מהיתרון.

וכאשר בארתי ההקדמה הזאת, אומר, כי אלהינו יתברך ויתעלה הודיענו כי כל הדברים מחודשים, והוא חדשם לא מדבר[13] כמו שאמר (בראשית א׳ א׳) בראשית[14] ברא אלהים וגו׳. ואומר עוד (ישעיה מ״ד כ״ד)[15] אנכי ייי עושה כל נוטה שמים לבדי וגומ׳. ואמת זה אצלנו באותות ובמופתים וקבלנוהו. ואחרי כן עיינתי בענין הזה, היתאמת בעיון כאשר התאמת בנבואה? ומצאתיו כן מפנים רבים, אקצר מכללם ארבע ראיות. הראשונה מהם[16], מן התכליות, והוא שהשמים והארץ כיון שהתברר שיש להם תכלית בהיות הארץ באמצע וסבוב השמים סביבותיה, התחייב שיהיה לכחם תכלית; כי אי אפשר שיהיה כח לאין תכלית בגשם בעל תכלית, ודוחה זה הידוע. וכאשר יכלה הכח השומר אותם התחייב שיהיה להם תחלה וסוף. ואחרי שנגלתה לי זאת הראיה, התישבתי בדקדוקם, ולא מהרתי לגזור אומר בה, עד שבררתיה, באמרי שמא הארץ אין לה תכלית בארך וברחב ובעמק? אחרי כן אמרתי אלו היתה כן, לא היתה השמש מקפת אותה עד שהיא משלמת סבובה בכל יום ולילה פעם אחת, ותשוב זורחת ממקום שזרחה ובאה למקום שבאה, וכן הירח ושאר הכבבים. ואחרי כן אמרתי שמא השמים אין להם תכלית?

---

[9]חומר הקדמון, הוא פלטו וסיעתו אשר הסכימו בחדוש העולם אך לא מאין גמור ומוחלט, כי אם היה כאן חומר קדום וממנו נתהוה העולם. [10]הם מכוונים כ"ו. ב"ז השתדלו לקיים היולי דבר שאין לו בו לא חום וכו. [11]וכן כל שאר הדעות, ר"ל כמו שהיולי הוא דבר אשר לא השיגו, אך ידמו לבוא עליו מדרך השכל. כמו כן הוא עם שאר דעית הפלסופים, הבלתי מושגים בחוש אך בשכל. וב"ז עוזב את המאמר הזה בהוצאתו. ולא ידעתי מדוע? [12]הסכים הכל עם נפשו. ב"ז הסכימו כולם עם נפשם. [13]לא מדבר, ב"ז הוסיף ולא על דבר. [14]ברא. פעל ברא הונח לפי דעת המפרשים הגדולים אך על הבריאה מהעדר ואין מחלט. ע' מורה ב פ"ל, וע' ראב"ע בראשית. ורמב"ן על פסוק ויברא ד' את התנינים. [15]אנכי ד' כו, ראה עקרים מאמר ב' פרק יא—יג. ולדעתי גם „מאתי" רומזת לדעת המחבר מי היה לי לסעד ועזר בהבריאה גם לא חומר היולי. וכן מתאמים דרשת חז"ל „מי אתי". [16]התכלית. ר"ל ברצותנו שיש לכל דבר בעולם גבול ותכלה (דיא ענדליכקייט אודר בעגרענצונג דער וועלט) — ע"ד המופתים האלה, ואם תרצה להבינם ולהשלים החסר פה ראה בענין פקוחה מורה חלק ב' בההקדמות.

זאמרתי ואיך יהיה זה והם[17] מתנועעים כלם וסובבים סביב הארץ תמיד[18] כי לא יתכן לחשוב כל הגלגל הקרוב אלינו הוא אשר יסוב, והשאר יותר גדול משיסוב, מפני שאין אנו משכילים כי אם זה הדבר אשר יסוב, ולא נשכיל אחריו דבר אחר, כל שכן שנאמין שהוא שמים ונאמר שהוא סובב. ואחרי כן חקרתי ואמרתי שמא יש ארצות רבות, ושמים רבים, יקיפו כל שמים מהם הארץ שלהם, ויהיו עולמים שאין להם תכלית. וראיתי זה נמנע מצד הטבע, כי לא יתכן להיות עפר ממעל לאש בטבע ולא אויר תחת מים בטבע, כי האש והאויר קלים שניהם והעפר והמים כבדים שניהם. וידעתי כי אילו היה בנמצא גוש עפר חוץ לארץ הזאת היה בוקע כל[19] אויר וכל אש עד אשר יגיע לעפר הארץ הזאת. וכן אם היה מקוה מים חוץ למים האלה היה בוקע האויר והאש עד שיגיע למים האלה. ומצאתי המציאה הגמורה כי אין שמים בלתי אלה ולא ארץ כי אם זאת, וכי השמים האלה יש להם תכלית, והארץ הזאת יש לה תכלית, וכאשר גשמיהם יש להם גבול, כן יש לכחם גבול מגיע אל קץ ויעמוד אצלו, ולא יתכן להם לעמוד אחר כלות הכח ההוא ולא ימצאו קודם היותו, ומצאתי הכתוב שהעיד עליהם בתכלית, באמרו (דברים י"ג ח') מקצה הארץ ועד קצה הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים. והעיד כי השמש תסובב סבוב הארץ ותשוב בכל יום: וזרח השמש ובא השמש (קהלת א' ה').

והראיה השנית מקבוץ החלקים והרכבת הפרקים, והוא, שראיתי הגשמים חלקים מחוברים, ופרקים מורכבים, והתבאר לי בהם סימן מעשה העושה והחדוש. אחר כן אמרתי שמא אלה הפרקים והחבורים אינם כי אם בגשמים הקטנים; רוצה לומר[20] גשמי החוש והצמח. ופשטתי מחשבתי אל הארץ והנה היא כן, כי היא עפר ואבן וחול והדומה להם מקובצים. ועליתי בה אל השמים וראיתי בם כתות רבות מן הגלגלים קצתם בתוך קצתם, יש בהם כתות מן[21] המאורים הנקראים כבבים, נגזרו, גדול וקטן,

[17] מתנועעים כולם. ראה מורה נ' א' — ד' ע"ד המופת הזה. [18] כי לא יתכן וכו'. גם לא יתכן לאמר: כי אך גלגלי השמים הקרובים אלינו המה בעלי תנועה, (ואז אך המה בעלי תכליה) אולם הגלגלים הרחוקים מהארץ אינם בעלי סבוב, והשאר, אשר אין לו תנועה, גדול מהגלגל אשר יסוב, זאת אי אפשר, מפני שאין אנו וכו'. [19] כל אויר וכל אש. ב"ז, כל אש וכל אויר, וכן נכון כי האש הוא למעלה, וכן העתיק כסדרן רי"ף, וכן נ"ל להלאה. [20] גשמי החוש והצמח. הגשמים הנתפסים ומושגים בחושינו, או הגשמים הצמחים וגדלים, כן העתיק החכם רי"ף: דיא דורך דיא זיננע צו אומפאססענדען. ולפי זה לא ידעתי מדוע הוציא המחבר את „הצמח" מהכלל, הלא גם הוא נתפס בחוש? — ולדעתי „גשמי החוש" כונתו על בעלי חיים החשים (פיהלענדע קערפער), ויתאים היטב עם סוג הצמח הבא אחריו. ועל לדברי המחבר להלאה בראיה ג' שגם שם בחקירתו את הארץ יוצאת מכלל, אמר בפירוש „צמח וחיים" ע"ש. [21] המאורים הנקראים כבבים, נגזרו וכו' כנ"ל. ר"ל. הכוכבים נחלקו למחלקות ומפלגות וכתות שונות, מהם גדולים, קטנים, רב אור, או מעט ואפל, ויהיה הנפעל „נגזרו„ משם גְזֵרָה (קלאססע, אבטהיילונג) הנודע לכל איש בספרי הדקדוק. והחכם בן זאב בדה מלבו גרסא חדשה: המאורים הגדולים הנקראים וכו'.

רב אור ומעט אור, והורכבו בתוך הגלגלים ההם. וכאשר נתברר לי הקבוץ והחבור וההרכבה, אשר הם החדושים בגשם השמים וזולתם, האמנתי בעבור הראיה הזאת עוד, כי השמים וכל אשר בהם מחודשים, ומצאתי הכתוב אומר כי פירוד חלקי החיים וחבורם יורה על חדושם, והוא אמרו (תהלים קי"ט ע"ג) ידיך עשוני ויכוננוני, ואמר בארץ, (ישעיה מ"ה י"ח) יוצר הארץ ועושה הוא כוננה, ואמר בשמים, (תהלים ח' ד') כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננת.

[22] והשלישית מן הראיות[23], המקרים. והוא שמצאתי כל הגשמים לא ימלטו ממקרים שיקרו בכל אחד, אם מעצמו אם מזולת עצמו, כמו שיולד החי והצמח ויגדל עד אשר ישלם, ואחר כן יחסר ויתפרדו חלקיו. ואחר כן אמרתי שמא הארץ נמלטת מאלה המקרים? והשתדלתי בה ומצאתיה שאיננה נמלטת מצמח וחיים שהם מחודשים, וידוע כי מה שאיננו נמלט מן המחודש שהוא כמוהו. אחר כן אמרתי שמא השמים נמלטים מחדושים כאלה? והשתכלתי והנה אינם נמלטים מחדושים, ועקרם התנועה הדבקה בהם, לא תנוח, אבל תנועות רבות שונות, עד אם הערוך אחת מהנה אל האחרת; תדע כי יש להם אחור ומהירות, ומהם נפילת אור קצתם על קצתם, ויתחדש בהם האור כירח. ומהם שמראה קצת הככבים לקצת האודם והלובן והירקרק והירוק. וכאשר מצאתי החדושים שכללו אותם והם לא קדמו להם. האמנתי כל מה שלא קדם החדוש הוא כמוהו, בעבור שהוא נכנס בגדרו. ואמר הכתוב בחדושי הארץ והשמים שהם מורים על תחלתם (ישעיה מ"ה י"ב) אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי[24]:

והראיה הרביעית מהזמן. והוא שידעתי[25] כי הזמנים שלשה חולף ועומד ועתיד; ואף על פי שהעומד פחות מכל עתה, שמתי העתה כנקודה. ואמרתי אם יהיה האדם משתדל במחשבתו לעלות מהנקודה הזאת למעלה,

---

והוא הוליך תועה לדעתי, גם את החכם רי"ף להעמיס בכונת המחבר אשר לא כיון, וזה לשונו: דאנן געוויססע פאן דען גראססען ליכטקערפערן אבהאנגיגע קלאססען, וויא דיא שטערנע א. ז. וו. ואולי גם מלת „נגזרו" היתה להמעתיק למכשול, כי פירשה מהוראה השניה בספרי הדקדוק ובעלי האספות „שם נגזר" (אבגעלייטעט), והנראה לדעתי כתבתי. [22] והשלישית. ב"ז והראיה השלישית מן הראיות. והוא, הוסיף מלת ראיה, ועזב מלת מקרים? [23] מקרים. מקרה יאמר אצל המחקרים על הדבר הנשוא על העצם, ואין לו מציאות עצמי בלתי העצם (אקצידענציען). מקרה הבא מעצם, הוא כמו לידת החי ומיתת הצמח, והמקרה מזולת עצמו הוא, כמו דבר קר אשר נתחמם, או שחור נצבע על לבן, ולפי זה כל מקרה מחודש, ובזה תבין דברי המחבר. [24] להבנת הראיה ג', עיין רוח חן פרק י"ד, מו"נ ב' הקדמה כ"ב. [25] הזמנים שלשה וגו'. ר"ל העת נחלקת לפי בחינתנו בעבר הוה עתיד. אולם אחרי העיון גם זמן ההוה — העומד — איננו במציאות האמתי, אשר נוכל לאמר עליו כי הוא זה, יען כי הזמן נמשך להנועת הגלגל, והגלגל לא ינוח כלל, נמצא כי הזמן איננו עומד במציאות, וכל נקודה היותר קטנה היא מורכבת מעבר ועתיד, אבל בכ"ז שם ע"ל העברה את הזמן העתה לנקודה המחברת את העבר עם העתיד. ולפ"ז הנקודה הזמנית היא אך בדמיון, כמו הנקודה בחכמת החשבון (מאטהעמאטישער פונקט). וזה כוונתו

לא יתכן לו זה בעבור[26] שהזמן אין לו תכלית, ומה שאין לו תכלית לא תעלה בו המחשבה למעלה[27] ותעבור בו. העלה עצמה תמנע שתלך בו ההויה למטה ותעבור בו עד שתגיע אצלנו. ואם לא תגיע ההויה אלינו לא נהיה. ויהיה הדבר מחוייב שאנחנו המון ההוים אינם הוים והנמצאים אינם נמצאים. וכאשר מצאתי עצמי נמצא, ידעתי כי ההויה עברה על הזמן עד שהגיעה אלי. ולולי שיש לזמן תכלית לא היתה ההויה עוברת בו.[28] והיתה דעתי (בזמן) גם כן בזמן העתיד, כאשר היתה דעתי בחולף בלא עכוב. ומצאתי הכתוב אומר כמו זה בזמן הרחוק (איוב ל"ו כ"ה) כל[29] אדם חזו בו אנוש יביט מרחוק; ואמר (שם ל"ו ג') אשא דעי למרחוק. והגיעני על אחד מהמכחשים, ממי שפגע זולתי מהמאמינים שטען על הראיה הזאת,[30] ואמר היתכן שיעבור האדם מה שאין לו תכלית לחלקיו בהליכה? כי כל מיל שילך אותו האדם או אמה, ויעלה אותו על מחשבתו, נמצאהו מתחלק לחלקים שאין להם תכלית. ומקצת המאמינים הוצרך להודות[31] בחלק שאינו מתחלק.[32] וקצתם הודה בטפר"ה; פירוש הוא הדלוג מלמטה למעלה.[33] וקצתם הודה בנפילת חלקים רבים על חלקים.

ועפ"י שהעומד פחות וכו'. [26] שהזמן אין לו תכלית. ר"ל כח החלוקה שמור בו לאין תכלית, כאשר באר המחבר בסמוך, אבל בפועל הזמן הוא בעל תכלית. (ב"ז בבאורו). [27] ותעבור בו העלה וכו' עד לא היתה ההויה. כיון שהויה הוא דבר מגיע אל תכלית, וההויה עוברת על הזמן, איך אפשר קו בעל תכלית יקיף את קו בלתי בעל תכלית? ונמצא בהכרח שגם הזמן הוא בעל תכלית (ב"ז בבאורו). [28] והיתה דעתי ג"כ בזמן העתיד. כנ"ל, ר"ל אז היתה גלויה לפני האדם עת העתידה, כאשר נודעה לנו עת החולפת והעוברת. [29] כל אדם חזו. בדפוס קונסטינדא, וכן בדפוס ליפסיא הרי"ט, אשר נמשך אחרי ל' קוג' כסומא אחרי הפקח, נדפס בטעות הפסוק הזה, ולפי הנראה לא ידעו המו"ל, כי אלה דברי איוב, וחשבו כי זאת דברי המחבר (??) — [30] ואמר היתכן וכו'. ר"ל כאשר נביא ראיה על תכלית הזמן מההויה אשר היא ב"ת העוברת על הזמן, א"כ איך יתכן שיעבור האדם אשר הוא גם ב"ת על קו המקום אשר הוא מתחלק לחלקים בב"ת? כי בזה הזמן והמקום שוים. [31] הוצרכו וכו' בחלק שאינו מתחלק. הם המדברים אשר יאמינו כי כל העצמים מחוברים מעצם פרדי (אטאמען)' והמה גבול החלוקה, ולא יתחלקו עוד. [32] וקצתם הודו בטפרה, כנ"ל וזאת מלה ערבית (Tafra) ר"ל קפיצה. והיא דעת החכם הערבי אברהים אבן סיאר אשר החליט, כי כל הדברים המתחלקים לאין סוף (דיא טהייל-בארקייט איהם אונענדליכע), וכאשר שאלוהו, איך העבור הנמצא — אשר היא ב"ת — מראש סלע אל קצהו, דבר אשר הוא בב"ת? אז ענה; היא תדלג את המקום הזה, מעט ע"י ההליכה ומעט ע"י הקפיצה. ועין הוג' ליפסיא הרי"ט בהערה האשכנזית. וראה העתקת החכם ר"י פירסט שלא הבין כן. וז"ל; אנדערע נאהמען אין בעצוג אויף דיא לייט עבענפאללס קיינע אונענדליכע טהיילבארקייט אן, אין דעם זיא דען פערלויף דערזעלבען נור אלס איין גלייכמאססיגעס פארטשנעללען דעם מאמענטס אין דיא פערגאנגענהייט אנזעהען עכ"ל, ולא ידעתי מקורו להדברים האלה? — [33] וקצתם הודו בנפילה חלקים ע"ח כנ"ל. ג"כ אחד מדעת המדברים הסוברים בעצם פרדי, ויאמרו שאין התנועה ממהרת מתנועה אחרת, רק

והשתכלתי בטענה הזאת ומצאתיה[34] נבהלה, מפני שחלוק הדבר לאין תכלית אינו נופל[35] כי אם במחשבה, ולא יתכן שיפול בפועל, מפני שהוא דק מנפול הפעל עליו או החלוק. ואם הזמן ההולך עברה אותו ההויה במחשבה לא בפעל, הוא בעיני דומה הטענה הזאת, ואם ההויה עברה בזמן בפעל עד שהגיע אליו, תהיה זאת הטענה אינה שוברת טענותינו מפני שהיא במחשבה — ואחרי אלה הראיות יש לי ראיות אחרות, מהם מה שכתבתיו בפרשת בראשית, ומהם מה שכתבתיו[36] בפירוש הלכות יצירה, וכתשובותי על[37] חיוי הכלבי, חוץ מדברים אחרים תמצאם בשאר חבורי. ועם כל זה אומר כי התשובות אשר אשיב בהם במאמר הזה על מי שחולק על הדעת הזה, הם כלם מחזקות ומאמצות אותו, וצריך שיתבונן האדם בהם, ויחובר מהם אל הדעת הזה מה שהוא דומה לו. וכאשר התברר לי ברור גמור כי הדברים כלם מחודשים, עיינתי אחר כן, היתכן שיעשו את עצמם או לא יתכן שיעשה אותם כי אם זולתם. ובטל אצלי שיהיו הם עושים את עצמם, מפנים אני זוכר מהם שלשה. הפנים הראשונים הם שכל גשם שנכוין אליו מן הנמצאות וחשבנו שהוא יעשה את עצמו, אנחנו יודעים שאחר הויתו יהיה יותר חזק ואמיץ על עשות כמוהו. ואם עשה את עצמו והוא חלש ועשה כמוהו והוא חזק; וכאשר נלאה לעשות כמוהו והוא חזק, כבר נלאה לעשות כמוהו והוא חלש. והפנים השניים כי כאשר נעלה במחשבתנו שיעשה הדבר את עצמו, זה שקר על שני חלקי הזמן, כי אם נשתדל להודות בעשותו עצמו קודם שהיה, יודעים אנחנו כי אז היה נעדר, והנעדר לא יעשה דבר, ואם נאמר כי אחר שהיה עשה את עצמו כיון שקדמה הויתו איננו צריך[38] לעשות את עצמו, ואין בכאן חלק שלישי כי אם עתה אשר איננה סובלת מעשה. והפנים השלישיים כי כאשר נחשוב שהגשם יכול לעשות את עצמו, לא יתכן זה אלא עד שנחשוב עליו שהוא יכול לעזוב עשותו

מה שנראה מהירת התנועה, הוא שנכנס בינו מנוחות מעט, ומה שתנועתה מאוחרת שנכנס בינה מנוחות הרבה, והוא בעבור אמרם שאין תנועה אלא עצם פרדי מן החלקים ההם אל עצם פרדי הסמוך לו, ועין במורה פע"ב הקדמה ג' (ב"ז בבאורו). וליתר ההבנה נביא פה העתקת החכם רי"ף וז"ל; נאך אנדערע, דאסס דיא בעוועגונג איממער נור דאס שטרעבען איינעס אטאמס נאך אנדערן, אהנע אייגענטליכע וואהרע פערשיעדענהייט, זייא, אלזא דאסס דיא בעוועגונג ניכט אונענדליך טהיילבאר, זאנדערן איממער גלייך איסט, אונד דיא שנעללערע אונד לאנגזאמערע בעוועגונג נור אין דער גרָאססערן אדער גערינגערן העתמנים דורך פויזען, אונס זא ערשיינע עכ"ל. [34] נבהלה. ב"ז הבהלה. [35] כי אם במחשבה וכו'. אבל בפעל הנה תגיע אל תכלית, ואלו עברה ההויה על הזמן רק במחשבה לבד, היה פתחון פה לטוען לאמר כמו שנעבור הדרך ואם הוא בלתי מתחלק, כן ההויה עוברת הזמן עם היותו בלתי מתחלקת, אבל מפני שהויה עברה בזמן בפעל, ובפעל בהכרח יש לזמן תכלית, לכן אין טענות הטוען כלום (ב"ז). [36] הלכות יצירה. זה ספר יצירה הנודע לנו עם פי' ר' סעדיה. [37] חוי הבלכי. שאל ב' מאות שאלות, והגאון השיב עליהם בספר מיוחד ע' תולדות הגאון ברא"ש והלע. [38] לעשות את עצמו. ראה בענין חודרת חובת לבבות ח"א פ"א הקדמה א'. מו"נ ב' הקדמה י"ח. עקרים מאמר ב'

את עצמו, ואם נחשוב עליו זה נמצאהו נמצא ונעדר יחד, מפני שמחשבתנו יכול לא יהיה כי אם נמצא, וחברנו אליו מאמר שלא יעשה את עצמו הוא שנאמין שהוא נעדר, ומה שהביא לקבץ נמצא עם נעדר לדבר אחד בענין הוא שקר משחת. ומצאתי הכתוב שקדם להכחשת הענין הזה; באמרו (תהלים חק׳ ג׳) הוא עשנו ולא אנחנו, ובקצפו על מי שאמר (יחזק׳ כ״ט ג׳) לי יאורי ואני עשיתיני, וענשו אותו.

ואחר הפנים האלה אשר בטלו אצלי שיהיה הדבר מחדש את עצמו, וחייבו שזולתו עשהו, עיינתי במלאכת העיון אם מחדשו עשהו מדבר, או לא מדבר כאשר נכתב בספרים? ומצאתי שנעלה בשכלנו שחדשו מדבר טעות, מפני שהוא דבר סותר קצתו את קצתו, מפני שאמרנו חדשו מחייב שיהיה העצם נבדא[39] מוחל. ואם נשער המאמר מדבר נחייב שחומר שלו קרמון לא נברא ולא מוחל, וכאשר נעלה על השכל חרושו לא מדבר, נמצאהו דבר ישר. ואם יאמר לי אומר חייבת לדברים עושה בידוע, מפני שלא ראית במוחש עשוי כי אם מעושה ולא פעול כי אם מפועל, ג״כ לא ראית במוחש שיהיה דבר כי אם מדבר, ואיך שמת ראיתך שאין פעול כי אם מפועל, ולא שמת ראיתך שאין דבר כי אם מדבר, והם שוים במציאה? אומר לו כי היות דבר מדבר או לא מדבר הוא המבוקש אשר דרשתי להביא הראיות עליו, ולא יתכן שיהיה הדבר אשר יתעסקו להביא עד עליו שיעיד הוא על עצמו באחת משתי המעלות, אבל מביאים עד מזולתו כאשר היה אין פעל כי אם מפועל לצד מן המבוקש הזה אשר אנחנו מבקשים אמתתו, לקחתיו לראיה עליו ודן לי היות דבר לא מדבר. עם שמצאתי קצת מהדברים אפשר שיאמר עליו זה, אלא שהמאמר דק יוצא חוץ לענין הספר והנחתיו ולקחתי הגלוי. והתבאר לי עוד, כי כל מה שנחשוב שהנמצאות נבראו ממנו, כבר חייבנו שהדבר ההוא הוא קדמון[40], ואם היה קדמון ישתוה הוא והבורא בקדמות, התחייב שלא יוכל לו לברוא ממנו דברים, ולא היה נשמע לו להפעל כרצונו ולהצטייר כחפצו, אלא שנחבר אליהם עלה שלישית למחשבתנו הפרידה ביניהם, עד שהיה בה זה עושה וזה עשוי, ואם נאמר זה, נאמר דבר שאיננו נמצא, כי לא מצאנו כי אם עושה ועשוי לבד. וזכרתי עוד כי עקר מבוקשנו היה[41] מי עשה מדבר, כי העושה ראוי שיקדם לעשוי, ואין א׳ מהם יותר ראוי להיות סבה להוייה האחר ממה שיהיה האחר סבה להוייתו, וזה שקר גמור. וזכרתי עוד, כי האומר שהוא ברא דבר מדבר, בשימשך האדם עמו ימשכנו עד שיביאנו אל שלא ברא דבר כלל. והוא שהסבה המפלת בלב היות דבר מדבר, הוא המוחש כן[42] השגנוהו, ויאמר כי המוחש גם כן יושג שיהיה במקום ובזמן, ובצורה מצויירת, ובשיעור משוער[43], ובמצב נצב, ובצירוף מצטרף, ושאר התכונות הדומות לאלה, כי משפטם כלם בשער הזה, כמשפט דבר מדבר. ואם נבוא להשלים כל משפטיהם עד שנאמר

פ״ד, ותבין את המופת על מכונו. [39] מוחל כנ״ל. וכן הוא בכל ההוצאות אשר לפני, ולא ידעתי אי זה הוצאה היתה לפני ב״ז, אשר חסר הנוסח „מוחל" לדבר חדש. והוראתו כמו מותחל מל׳ התחלה. [40] ואם היה קדמון. ב״ז עזב המלות האלה בהוצאתו. [41] מי עשה מדבר וכו׳. ב״ז נתקשה בהבנת המאמר וגרס: מי עשה מלא דבר, כי העושה ראוי שיקדים להעשוי ואם נאמר במאמר קדום א״כ אין אחד מהם וכו׳. ועל פי׳ העתיק החכם רי״ף נ״י. [42] השגנוהו וכו׳ יושג. ב״ז השיגוהו וכו׳ ישיג. [43] ובמצב נצב וכו׳

נברא דבר מדבר בזמן ובמקום ובשיעור משוער ועל מצב נצב ובצורה מצטרף והחמה להם, והיו כלם קדמוניות, לא נשאר אם כן דבר לבורא, ותבטל הבריאה כלל. ודקדקתי עוד כי אם לא נודה היות דבר לא מדבר לפניו, לא יתכן שימצא דבר כלל. והוא שאם נעלה במחשבתנו דבר מדבר יהיה דרך הדבר השני במאמר כדרך הראשון ותנאו, שלא יהיה כי אם מדבר שלישי, ודרך השלישי כדרך השני ותנאו, שלא יהיה כי אם מדבר רביעי, ויגיע הדבר עד אין תכלית. וכיון שמה שאין לו תכלית לא ישלם, כבר נתחייב שלא נמצא, והנה אנחנו נמצאים; ולולי שהדברים אשר היו לפנים יש להם תכלית לא היו נשלמים עד שנמצינו. ואשר יצא לנו מן המושכל, הוא הכתוב בספרי הנביאים, כי הגשמים תחלתם מאת הבורא, כאשר נאמר (תהליס צ׳ ב׳) בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד העולם אתה אל. וכיון שהגעתי לאמת אלה השלשה שרשים בדרך העיון, כאשר התאמתו בדברי הנביאים והמופתים, והוא שהדברים מחודשים ושמחדשם זולתם, ושהוא חדשם לא מדבר, והיה זה הדעת הראשון מן המאמר הזה אשר הוא העיון להתחלות. ראוי שאביא אחריו שנים עשר דעות, למי שחלק עלינו באמונה הזאת, ויהיה הכל שלש עשרה. ואבאר בו כל מה שטען בו כל עם לדעתם ומה שסתר אותו. ואם יהיה לו דומה מן הכתוב אבארהו בגזרת השם.

והדעת השני דעת מי שאמר שבורא הדברים[44] יש לו גשמים רוחניים קדמוניים, מהם ברא אלה הגשמים המורכבים. וטען על זה, מפני שלא יהיה דבר כי אם מדבר. וכאשר עלו במחשבתם למעלה והתעסקו לדמות, איך ברא הבורא הדברים המורכבים מן הרוחניים, אמרו נדמה לנו שהוא קבץ מהם נקודות קטנות, והם החלקים אשר לא יחלקו, והם מעלים אותם במחשבתם שהם דקים עד מאד יותר דק מה שאפשר להיות מן האבק, ועשה מהם קו ישר, ואחר כן גזר הקו ההוא לשני גזרים שוים. אחר כן הרכיב מן האחד מהם על השני הרכבה אלכסונית, עד שיהיו כצורת[45] הסמך היונית, אשר היא כצורת אלף למד בערבי בלא תושבת כזה . ואחר כן סימר אותם במקום שנפגשו, ואחר כן גזר אותם ממקום הסימור ועשה האחד מהם הגלגל העליון הגדול, ועשה מן האחרת הגלגלים הקטנים. ואחר כן צייר מן החלקים ההם הרוחניים צורה אצטרזבולית, וברא מהם[46] עגלת האש. ואחר כן צייר מהם צורה שמינית וברא ממנה עגלת העפר, ואחר כן צייר מהם צורה שתים עשרוניי ושם עליה סבוב האויר, ואחר כן צייר ממנה צורה עשרימייה וברא ממנה כל הימים, וגזרו בזה ושמו בזה אמונתם. והביאם אל המאמר הזה, שלא יודו במה שאינו בנמצא. ואלה הצורות אשר טרחו בהבאתם לדמותם אל צורות הטבעים האלה הנמצאים. והנני מבאר מה שיש עליהם בשערים האלה. ואומר, שיש עליהם במאמרים האלה שתים עשרה תשובות. מהם הארבעה הראשונות, אשר הורו אותנו שהדברים מחודשים, ומהם האחרות אשר הורו אותנו שבורא הדברים בראם לא מדבר, ואחר שיסבלו אלה

הנה במורה הנבוכים ברות מן פרק י׳, ובמלת ההגיון שער יוד. [44] יש לו גשמים וכו׳. היא דעת חכמי היונים, אנכסגורס, דימוקריטוס אפיקורוס, והם אינם נרגשים בחוש, לכן קראום רוחניים. [45] כצורת הסמך וכו׳. הגאון ז״ל הגיה כ״ף יונית x. [46] עגולת האש. זה השמים יכל לבאם. — ואם

השמונה תשובות, אני מוצא ארבעה תשובות אחרות שיתחייבו בם. תחלתם שהם האמינו, במה שאין כמוהו בנראה, והם הרוחניים, אשר הם מרמים במחשבתם כאבק וכרק מכל דק, וכחלק שאין מתחלק, וזה דבר שלא יושכל.

והשנית אני רואה כי אלה הדברים אשר טענו, לא יתכן שיהיו חמים ולא קרים ולא לחים ולא יבשים, מפני שהם אומרים שאלה הד' טבעים מהם נבדאו. ואני רואה עוד, שלא יתכן להיות להם מראה, ולא טעם ולא ריח, ולא גבול ולא שיעור, ולא רחב ולא מיעוט, ולא במקום ולא בזמן, מפני שאלה הדברים הם[47]) תארי הגשמים, והדברים ההם הם אצלם קודם הגשמים, וזה תוספת למה שלא יושכל, וברחו מהיות דבר לא מדבר, ונכנסו במה שהוא יותר רחוק ועמוק ממנו.

והשלישית שאני מרחיק ואחשוב לשקר, התהפכות דבר לא מצוייר בצורה, עד שיצוייר בצורת האש המים והאויר והעפר, והצטיירות מה שאינו אדוך ולא רחב ולא עמוק, עד שהיה ממנו הארוך הרחב העמוק, וכן השתנות מה שאין לו ענין, עד שיהיה לו כל הענינים הנראים עתה. ואם אצלם שנתקנו כל ההפוכים והשנוים, מפני שהבורא חכם יכול להפכם ולשנותם, חכמתו אם כן ויכלתו לברא דבר לא מדבר. וננוח מאלה הרוחניים השקרים.

והרביעית שלא תתקיים מה שטרחו בו[48]), מהאמנת החתוך והדבוק וההרכבה והסימור והחתוך השני, ושאר מה שנסמך אל המעשים האלה· מפני שאין ראיה מעמדת על דבר מהם, אבל הם מחשבות וסברות· אבל אני רואה שיש במלאכה הזאת סתירה, והיא, שהעושה אצלם אם הוא יכול להפוך את הרוחניים גשמים, הוא יכול להפכם ברגע אחד, ובטלו אלו החלוקים. ואם הוא אצלם אינו יכול להפכם כי אם מעט, כמעשה הברואים דבר אחרי דבר, כל שכן שלא יוכל להפכם מן הרוחניות אל הגשמיות. וסבלו אלה השקרים כלם, מלבד עזיבת האותות והמופתים, ומן ההוראה בבלהי המוחש לא נחו. והגיעני כי יש אנשים מעמנו, חשבו, כי הענין שאמר בו הכתוב (משלי ח' כ"ב) יי קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז ושאר הפרשה הוא ענין אלה הרוחניים· התבוננתי בדבר, ומצאתיו שטעו בפירוש הענין הזה, מחמש עשרה פנים. השנים עשר אשר בארתים מדרך השכל, אך הג' אחרים, מדרך לשון העברים ודברי המקרא· תחלתם כי מלת קנני מורה על בריאת הדבר, כמו שאמר (בראש' י"ד כ"ב) קונה שמים וארץ. וכמו שאמר עוד (תהל' ק"ד כ"ט) מלאה הארץ קנינך. ואם הם מחזיקים שהמלה הזאת מחייבת קדמות, יחשבו גם כן כי השמים וכל אשר בהם קדמונים, ויבטלו בריאתם מרוחניים אשר היתה בותתה אליהם. ואם תהיה אצלם מלת הקנין בשמים ובארץ מחייבם בריאתם, היא עצמה החייב בריאת הרוחניים· והשנים שמלת ראשית דרכו מורה על ענין תחלת הבריאה, כי כמוה נאמר בגדול שבבהמות (איוב מ' י"ט) הוא ראשית דרכי אל, וכאשר ענינה שם שהוא תחלת מה שב"א בבהמות יהיה גם כן ענינה הנה, כי זה הנזכר תחלת מה שברא

הדלה להבין פה לדברי המחבר בכלל, המלייר הבריאה עפ"י חכמת החשבון, ראה בית האוצר למהרי"ל עמוד רלה. [47] תארי הגשמים. בז' פעלי הגשמים. [48] מהאמנת החתוך וכו'. רי"ף העתיק „סמור וחתוך השני" געפעסטיגענדעס,

מהדברים. ואם אינם רוצים בפירוש הזה, יתחייבו שהבהמה ההיא קדמונית. והשלישיים שזה הענין הנזכר אוהב האמת ושונא השקר, כמו שאמר (משלי ח' ח') בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש׳ ומי שאהבו אוהב את החיים, ומי ששנאו אוהב המות, כמו שאמר (שם שם ל"ה) כי מוצאי מצא חיים וחוטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות. והוא מצוה לבקשו ולהזהר בו. כמו שאמר (שם שם ל"ב) ועתה בנים שמעו לי והקשיבו כל אמרי פי׳ ואם הם הרוחניים אין נמלטות המדות האלה שיהיו להם, אם בענין פשיטותם או אחר הרכבתם, ואם נחשוב אותם להם בפשיטותם אין עמם בעת ההיא צדק ולא טוב, ולא חיים ולא מות, ולא אדם נמצא שיבקשם ויגיע אליהם. ואם נחשוב שהם להם אחרי ההרכבה, החלק אשר יש לנו מהם אנחנו מגיעים אליו בהכרח, והחלק הנשאר אשר לא הורכב אי אפשר להגיע אליו, כי המורכבות יבדילו בינינו וביניו כפי דבריהם. והגיעני שאחרים חשבו. כי פרשת (איוב כ"ח י"ב) והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה, ושאר הענין שהוא תאר הרוחניים, מפני שאמר באחרונה אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה. ומצאתי אלה גם כן טעו בפי׳ יותר מטעות הראשונים, מפני שהענין הראשון אין מפורש בו שהיא החכמה, אע"פי שעל האמת שאין בו ספק שהוא על החכמה, אבל הענין השני היה זכרון החכמה בו מפורש, ואיך הטעו עצמם בבנויו? וראיתי עוד שהכתוב מבאר על החכמה הזאת כי נמצאת עם הארבעה יסודית לא קודם, כאשר נאמר אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה, כי הוא לקצות הארץ יביט תחת כל השמים יראה; זכר השמים והארץ, ואחר כן לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה; זכר האויר והמים, אחר כן ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, וכבר נגלה בטול סברת שני הענינים האלה ברוחניות. אך הם על החכמה; ואין החפץ בה שהיא היתה לבורא ככלי שברא בה הדברים, אבל החפץ בה שהיא חדשה מבריאת היסודות וסעיפותם, ונתבארה חכמתו שבה הכל מתוקן.

והדעת השלישית דעת מי שאמר, שבורא הגשמים בראם מעצמו. מצאתי אלה האנשים לא נתכן להם לבחש בעושה, ועם זה לא קבל שכלם כפי מחשבתם היות דבר לא מדבר, וכיון שאין דבר כי אם הבורא, האמינו כי ברא הדברים מן עצמו. ואלה, ירחמך האל! יותר כסילים מן הראשונים. וראיתי לגלות אולתם בשלש עשרה פנים; מהם הארבעה אשר על בעלי הרוחניים, וארבעה ראיות החדש, וארבעה ראיות היות דבר לא מדבר׳ אך אופני התשובה אשר על מי שאמר בקדמות הרוחניים, אינם חייבים בהם, אך הם חייבים כמותם חמש ענינים כל אחד מהם הרחיק אותו. הראשון[49] השתנות הענין הקדמון אשר אין לו צורה, ולא תכונה ולא שיעור ולא מקום ולא זמן, עד ששב קצת גוף שיש לו צורה ושיעור וגבול ומקום וזמן ושאר מה שנכללו עליו הנמצאות, ואין להעלות זה על הלב כי אם[50] מרחוק שברחוקים. והשני[51], בחירת האדם אשר לא ישיגהו

וויעלערטהיילעגדעס, ועי' הואלה בז' בספרו חקר דעת. [49] השתנות הענין וכו'. ר"ל כי זה דבר אשר הוא רחוק מאד, ואין להעלות על לב, אשר הבורא הקדמון, המשולל מכל תארי המציאות יברא מעצמו — בלי השתלשלות מלא דבר — ענינים הנופלים תחת כל מקרי ותארי המציאות. [50] מרחוק ורחוקים. ב"ז כי אם להרחיקו. [51] בחירת האדם. ב"ז בחירת אדם.

שנוי, ולא יפעל בו פועל, ולא ישיגהו משיג, שישים קצתו גוף, עד שישיגוהו המשיגים, ועד[52] שיפעלו בו הפועלים, ועד שיסכל אחר החכמה, ויאנש אחר המנוחה, וירעב ויצמא וידאג וייגע, וישיגוהו שאר הרעות, והוא היה רחוק מכל אלה, ואין לו צורך לקנות מהם תועלת, אין אלה הדברים כי אם מעניני ההבל. והשלישי, הצדיק אשר לא יעול, איך גזר על קצת חלקיו להפילם ברעות האלה? וכאשר אשתדל לדעת זאת, לא אמצאהו שיעבור אחד משני ענינים, אם שבא עליו זה בדין והתחייב בו, לא יהיה כי אם בעבור רעה שעשה או בחטאים שחטא, או שיהיה בלא חיוב, ויהיה זה חמס שחמסו ועול שעול עליו· ועל אי זה משני הענינים שבא הדבר, מצאתיו מופסד ושקר. והרביעי, איך קבל החלק ההוא מצות שאר החלקים עד שהטבע ונתקן ונצטייר ונכנס תחת הצער? אם היה זה בעבור פחד שפחד או תקוה שקוה, ואלו היה זה על אי זה משני הענינים, לא ימלט שיהיה דרך הכל שיפחד ושיקוה, או שיהיה זה דרך הקצת לבד? ואם הוא זה דרך הכל, מאי זה דבר יירא, ולמה יקוה ואין דבר זולתו· ואם יהיה זה דרך הקצת, לאי זו עלה שב הקצת מקוה ומפחד והשאר לא יקוה ולא יפחד? ואם הקצת קבל מצות הרוב לא לתקוה ולא לפחד ולא ליראה, זו רעה, מפני שאין לו עלה ידועה, וכל זה כזב ושקר· והחמישי מי שיוכל להשיב חלקיו מן הצערים, והוא חכם, לא יתכן שלא ישיבם. ואם נעביר על דעתנו שהוא יעשה כן, יבטלו הברואים, ואם אי אפשר בלעדיהם בסוף, כאשר לא היה אפשר בלעדיהם בתחלה, יהיו אלה החלקים שהם גופים לעתים, וכל חלק מהם יצטייר ויתכן מדה מהזמן, ואחרי כן ימלט ויסתלק ויכנס תחתיו חלק בהפעלות· ועם כל זה לא יתכן שיהיה תכלית לעתים האל, מפני שהכלל אשר הם ממנו אין לו תכלית, וזה מה שידחנו השכל והמאנה אותו המחשבות הברורות[53]. ואינני חושב הפתאים בברחם מהיות דבר לא מדבר, עד שהאמינו באלה האולתות כלם, אלא כמי שבורח מן החום אל האש ומן המטר אל תחת,[54] המרזבים[55] חוץ ממה שדחו מדבר האותות והמופתים. •

והדעת הרביעית דעת מי שחבר בין אלה השנים, וחשב כי הבורא ברא הנמצאות מעצמו ומדברים קדמונים· ויתחייבו באלה י"ז תשובות, הי"ב הראשונות אשר על בעלי הרוחניים, ואלה החמש אשר על מי שחשב כי הבורא ברא הדברים מעצמו, והיה זה יותר סכל משתי הכתות הקודמות. ואם אלה ההבלים כלם נטו אליהם, בעבור יכולת הבורא, וחשבו עליו שהוא[56] יכול על כל, שקר משנוי עצמו ומה שיתחבר אל זה.· ואני

ר"ל הבחירה והברירה להיות אדם (דיא זעלבסטבעסטיממונג צו איינעס מענשען). וכונת הראיה בכלל, כי גם זה הבל ורעות רוח לאמר: כי הענין הקדמון הנעלה מכל שנוי ותמורה, יבחור א"ע להיות דבר הנופל תחת מקרי הזמן ופגעיו. [52] שיפעלו בו הפועלים. כצ"ל, וכן הוא בדפוס קוש' ובהוצ' ב"ז. ובד' אמשטרדם ובד' ליפסיא (תרי"ט) בטעות שיפלו. [53] ואינני חושב וכו' עד והמופתים. ב"ז עזב את המאמר הזה בהוצאתו' ולא ידעתי איזה רוח עבר עליו? — [54] מרזבים. (טרויפע, ריננע) צנורות. מקום התקבצות טפי מי גשמים, ונשפכים בקלוח במורד. [55] חוץ מה שדחו וכו' ומלבד זה עוד יכזבו ולא יאמינו במליאות האותות והנבואה. [56] יכול על כל, שקר משנוי עצמו כצ"ל. ר"ל אלה בעלי ההבל החליטו, בדעותיהם,

רואה שיכלתו על היות דבר לא מדבר יותר קל על הנפש, ויותר קרוב אל השכל, ויותר נאות לאותות ולמופתים.

והדעת החמישית, דעת מי שאמר בשני עושים קדמונים. ואלה, יישירך האלהים! יותר סכלים במה שנטו אליו מכל מי שקדם זכרו. והוא שהם מרחיקים שיהיו[57] שני פועלים מפועל אחד, ואומרים כי לא ראו כזה, והסכימו על זה ואמרו; הנה אנחנו רואים הדברים כלם שיש בהם טוב ורע נזק ותועלת, וכבר התחייב שיהיה הטוב אשר שם, משרש כלו טוב, ויהיה הרע אשר בם משרש כלו רע. והביאם זה לומר כי מוצא הטוב אין לו תכלית מחמשה צדדים, והם המעלה ומזרח ומערב ודרום וצפון, ויש לו תכלית מלמטה ממקום שהוא ממשש מוצא הרע; וכן מוצא הרע אין לו תכלית מחמשה צדדים, והוא מטה ומזרח ומערב ודרום וצפון, ויש לו תכלית מלמעלה ממקום שהוא ממשש מוצא הטוב. ואמרו עוד שאלה השני שרשים, לא סרו נבדלים זה מזה, ואחר כן נמזגו והתחדשו אלו[58] הגשמים מהמזגם. ונחלקו בסבת המזגם, שקצתם חשבו כי הטוב היתה סבתו שירפא הצד הפוגש אותו מן הרע; ומקצתם חשבו, כי הרע היתה סבת המזגו לתקותו בטוב שיהנה במה שבו מן תערבות. והסכימו כי זה המזג לו עד זמן כשיהיה כלה, תהיה התגבורת לטוב ויחלש לרע ויפסק מעשהו. והנני כותב מה שיש על אלה מן התשובות בכל שער ממה שטעו בו. ואומר כי יש עליהם תחלה הארבעה פנים אשר הביאונום ראיה על חדוש הגשמים, ואחריהם הד׳ פנים אשר הביאונום ראיה על היותם לא מדבר; ואחריהם החמש פנים אשר על מי שחשב שהבורא יתברך בראם מעצמו, ואלה י״ג פנים, ועליהם אחריהם מה שהוא מיוחד בהם ט״ו מינים מן התשובות במאמר הזה, חוץ ממה שיש עליהם במאמר השני. והוא שלקחתי קטבי דבריהם, וסבבתי עליהם אופן העיון, ונתקו בו עד שלא נשאר מהם דבר. והשיבותי אל לבי ראשון (ראשון), מה שחשבו כי אין בנראה שני פעלים זה הפך זה מעושה אחד. ומצאתי שהיות שני פעלים מפועל אחד נכון מכמה פנים; אחד מהם שהאדם יקצוף ויכעס, ואחר כן ירצה וימחול, ויאמר כבר רציתי וכבר מחלתי. ואם הטוב הוא המוחל הוא ג״כ היה הקוצף, ואם הרע הוא המוחל, כבר היטיב כאשר מחל; ועל שתי הפנים יחדיו כבר היו שני המעשים לא׳. ועוד כי אנו רואים האדם רוצח וגונב, וכאשר יביאוהו להודות יודה במה שחטא ובמה שעשה; ואם הרע הוא שהודה כבר צדק, והצדק הוא טוב. ואם הטוב הוא אשר הודה, הוא גם כן אשר רצח וגנב, ועל שני הענינים יחד כבר התקיימו לאחד השני מעשים. ועוד שאם יהיה הכח הכועס איננו הכח הרוצה. וכן הכח הגונב, איננו הכח המודה, ראוי א״כ שלא יזכור הרוצה בעת רצותו מה שהיה ממנו בעת קצפו, ולא יזכור המודה בעת הוראתו מה שהיה ממנו בעת חטאו, ואנחנו מוצאים המוחש בהפך זה כלו. ואחר כן השתכלתי מה שהכשירוהו מהיות פועל א׳ לשנים, והנה הוא מופסד משני פנים. אחד מהם שאם נעלה בדעתנו ששנים שיעשו עשוי אחד ונחשוב שאחד מהם עושה את כ״ו, והשני גם כן עושה את

בעבור שסמכו ה״ע על סברתם, כי הגבורה הוא כל יכול, גם דברים נמנעים בעצמם, אבל אמרו שסברתם לחייה, ממה שאין ביכולת הי״ת לשנות את עצמו, ועוד אחד ענינים, כאשר יבואר בדברי המחבר מאמר ב׳. [57] שני ועלים. בז׳ שני פעולים. [58] הגשמים. ב״ז המרכבים הגשמים.

כלו, יהיה כל זה הבל, כי העושה את כלו לא נשאר לשני מה יעשה. ואם נחשוב כי א' מהם עושה את קצתו, והאחר עושה קצתו, כל העשוי א"כ כבר היה לעושה אחד ואין לו שותף בו. והפנים השניים, כי המעלה על דעת שני דברים יעשו מעושה אחד, א"א לו שלא יחשוב לכל אחד מהם[59] שכמו שיכול שיעשה הדבר ההוא, כן הוא יכול שיעזוב עשותו. וכאשר נעלה על דעתנו שתי בחירות זו הפך זו במעשה אחד, בחר האחד מהפועלים עשוהו, ובחר האחר שיעזוב עשותו, נראה אותו בשכלנו עשוי, עזוב, בעת אחד, וזה הפך מבואר. והנה אתה רואה אותם, שהרחיקו מה שהתקיים בעדות הנראה, והוזו במה שבטלו הנראה. ואלה חמשה תשובות, שלשה על הרחקתם שני מעשים מעושה אחד, ושתים על קיומם מעשה א' לשנים. ואחר כן אומר, ברחו מהיות דבר לא מדבר, מפני שלא ראו כמוהו, והפילו עצמם בגומץ לא נראה כמוהו. ותחלת זה, שהם הודו כי כל אחד מהשנים אין לו תכלית מחמשה צדדים, אשר לא ראו, והיה יותר טוב להם שישימם שיש להם תכלית[60], הקשה על הששית אשר ראו אותה, ודנו בהפך זה. ועוד שהם במה שחשבו, כי הרב מכל אחד מהשנים נפרד בלתי נמזג; והם כל דבר שהשיגו מהם לא השיגוהו כי אם נמזג, ועזבו להאמין כי הכל נמזג, הקשה על הקצת, ויחשבוהו בהפך זה. ועוד במה שחשבו, שהמזג חדש בלתי קדמון לא היה לפניו מזג, ומה הודיעם? ואולי שני הענינים[61] לא סרו נמזגים, ונפרדים עד אין מספר. ועוד במה שחשבום, שהם עתידים להפרד אחר זמן, ומה הודיעם שזה יהיה? ואולי לא יהיו נפרדים לעולם, הקשה על הנראה לו[62], שמא יפרדו וימזגו בעתיד לאין תכלית? ראה! איך ברחו מהיות דבר לא מדבר, מפני שלא ראו כמוהו בנמצא; והסכימו על חלקים בלתי נמזגים, ושהם אין להם תכלית, ובמזג לא היה מזג לפניו, ובהפרד לא יהיה אחריו מזג, ולא ראו דבר מזה לנמצאות, אך ראו הנמצאות בהפך זה. ואלה ארבעה תשובות אחרות. ואחר כן[63] עיינתי בשתי עלות המזג אצלם, ומצאתים נפסדות שתיהן, והוא

---

[59] שכמו שיכול וכו'. עיין מו"ה שער היחוד פרק ז' באופן השביעי, ולקמן במאמר השני. (ב"ז בבאורו). [60] הקשה על הששית. מלשון היקש בדברי חז"ל. ר"ל היה להם לדמות המחשה לצדדים להששית ולהוציא תולדה, שכמו שיש לה תכלית, כן יש לכל הצדדים. [61] לא סרו נמזגים, ונפרדים וכו'. ר"ל אולי לא סרו מקדמותם מלהיות נמזגים, או אולי לא סרו מעולם מלהיות נפרדים, ונשתמש הו' מלת ונפרדים, כמו או. וכן העתיק החכם רי"ף: זיא זינד פיעללייכט עוויג געזאָנדערט אָדער עוויג געמישט. — אולם מלות „אין מספר" יורו בכל מקום על הרבות הדבר, והכפלת הענין פעמים הרבה, ואיך על כרחנו תהיה הוראתם על קדמות הזמן (עוויג)? ואולי שכוונה. לא סרו מלהיות נמזגים ונפרדים, פעם נמזגים פעם נפרדים, וכה יוכפלו לאין מספר, וישוה לדברי המחבר להלאה: שמא יפרדו וימזגו בעתיד לאין תכלית, אבל לפי זה ע"כ המזג חדש, (כי זאת לא יתכן לאמר כי הפרוד והמזג הנה בעת אחת ושניהם קדומים) והמחבר רוצה לאמתם אולי המזג קדמון? — [62] לו שמא וכו' כן הוא בהוצ' אמש' ובהוצ' ליפסיא הרי"ע. אולם בדפ' קוס' כתוב תחת מלת לו „או" וכן הגיה ב"ז מדעתו: או שמא יפרדו, וכן העתיק רי"ף. [63] עיינתי בשתי עלות המזג. ר"ל התבוננתי בטבעי השתי יסודות, בפעל טוב ובפועל רע, אשר לפי

כי הפועל אם היה כשאר אמרו קצתם בכוון הטוב, כבר שב רע בהתערבו עם הרע בכוונו בקשת הרע, ואם הוא בכוון הרע כבר נהפך המכוון מעצמותו[64]; וזה מה שממאנים להודות בו. ועוד אם הוא המזג מפועל הטוב לא הגיע אל מה שכוון (מהרעות) הצד הממשש אותו. אבל אנחנו רואים צעוו בהכנס הרע יוהר גדול מהמשוש וזה האר עצל פתי. ואם הוא הפועל לרע כבר הגיע אל בקשתו, והנה אנחנו רואים אותו שיערב לו הטוב ויאכלהו וישתהו וירוה אותו ויקרב אליו, ועל שני העניינים כבר נפל היאוש מגבור הטוב על הרע. ואחרי כן התבוננתי אפני המזג אחר שהיו נפרדים, וראיתי המוחש דוחה את זה, כי אנחנו רואים האש מתרחק מהתחבר אל המים, ונראה האויר בורח מהתערב בעפר, וכאשר יהיו חלקיהם המעטים על זה ההמנע, כל שכן שימנעו חלקיהם הרבים ולא ישלם המזג לעולם וזה מבואר. ועוד אם העם נתלים בהקשה יש לנו עליה אלה השלשה תשובות אחרונות; ואם מצד ההגדה אומרים המאמרים האלה, ההגדה הברורה לא תהיה כי אם מדרך הנבואה, וכל נביא איננו כי אם אחרי המזג, ובזה שלש טענות. הראשונים שאחרי הפרדו ממוצא הגמור אינו יודע מה יהיה מהמוצא ההוא. והשנית כי בהתערבו עם הרע כבר נשתנה צרקו ולא יהיו הנפשות בוטחות בו. והשלישית כי הנביא אין מתקיימת לו הנבואה כי אם באותות המלאות, והאותות המלאות לא תהיינה כי אם בחדוש מה שאין בטבע ולא כמנהג, והם מכחישים מה שהוא הפך הטבע והמנהג, והם מביאים ראיה תמיד במה שהם סוברים בטבע ובחק. וזה ממה שמרחיק אותם מטעות הנבואה, כי לא יתכן אצלם להביא מופתים עליה, וזה השלמת החמשה עשר פנים. ואני עתיד לזכור אחריהם פנים אחרים במאמר השני מאמר היחוד בעזרת האלהים ואמצהו. ולא תנות דעתי אחר כן במקום הזה על כל מה שזכרתי, עד שאבאר כי זה הדבר אשר החזיקו בו העם הזה[65], ר"ל: החשך, אינו הפך האור, אבל הוא העדר האור. ואם יאמרו מאי זה טעם אתה אומר כי אין החשך הפך האור? אביא בזה ג' ראיות. אחת מהן כי האדם אינו יכול לברא שרש, והנה אנחנו רואים אותו כשהוא עומד לשמש וישים כפו האחת על השנית כמו קובה, יהיה מה שיש ביניהם חשך, והאדם אינו בורא שרש החשך, אך סך בעד האור מהגיע אל האויר אשר בין כפיו, וחשך מפני שחסר האור. והשנית כי אני רואה את האדם יש לו צל כשהוא עומד לפני נר א', ואם נקיפהו בנרות רבים לא יהיה לו צל, ואין בכח האדם לכלות שרש מהשרשים, אבל המציא האור אשר היה נעדר בקצת האויר המקיף את האדם. והשלישית כי לא ראיתי שני גופים זה הפך זה שיהפך אחד מהם וישוב

דבריהם כמזגי, ומלאכים נפסדות וכו'. [64]וזה מה שממאנים וכו'. ר"ל על כרחך לפי שיטתם מוכרחים אנו לאמר: כי הפועל הטוב נהפך לרעה, וזאת הם ממאנים להודות, כי לפי דבריהם הטוב לא יהיה לעולם רעה. ובבאור ב"ז בטעות. [65]אשר החזיקו בו העם הזה; ר"ל החשך, איננו וכו'. ר"ל המאמינים האלה, אשר החזיקו את החשך ליסוד עצמי, והוא הפועל הרע, טעו בזה, כי באמת החשך איננו בריאה בפ"ע אך הוא בא מהעדר האור. וימשך מלת „ר"ל" מהמחבר אך על החשך, ומלות איננו וכו', הוא הסתירה על דבריהם. ובז' הגיה: כי זה הדבר אשר הרחיקו בו העם זה, כי לא יכול להבין בלא הגהתו, ולפי הגהתו העתיק רי"ף. אבל עתי נכון כמו שכתבתי, אם אך נפסיק מעט אחר מלת „חשך" ונעמיד

האחר על השלמות, כאשר לא יהפכו המים אש ולא האש מים. וכאשר ראיתי האויר החשוך ישוב מאיר, ידעתי כי החשך איננו הפך האור אבל הוא העדרו. ואחר כן מצאתי שאר המוחשים על הדרך הזה, והוא שהאויר מקבל הקול מן המדבר ומגיעו אלינו, ואם לא יקרעהו קול לא נשמע דבר, ולא נאמר באויר ההוא איננו משמיע הפך הקול, אבל הוא העדר הקול. וכן המאמר בריח, כי האויר מקבלו באי זה מקום שיהיה ומגיעו אלינו, ואם לא יהיה לא נריח דבר, ואין זה הפך הריח, אבל הוא העדרו. וכן האויר מקבל האור ומגיעו אל עינינו, אם לא יהיה אור לא נראה דבר, אין זה הפך האור, אבל הוא העדר האור. וכאשר ראיתי הגופים העבים מונעים האור ונדמה לבני אדם כי הצל יולד מהם, אמרתי אולי יטענו כי החשך יולד מן העפר. והתבאר לי כי אם היינו לוקחים גוש עפר ועמדנו במקום השמש וזרינו את עפרו באויר, לא היינו רואים לחשך מקום כלל. ונאמר עוד, אולי הם טוענים באדם אשר הקיפוהו הנרות כי צלו שב אל גופו, וידעתי שאם היה זה כן היה משחיר הנראה מגופו. ואלה דברים נראים מותשים, דוחים התחדשות השבושים אשר נאמרו כי החשך באור, ואני ידע כי האלהים ספר על עצמו (ישעיה מ"ה ז') שהוא יוצר אור ובורא חשך. ואומר במה שהוא נאות למוחש הזה, כי הוא ברא האויר המקבל האור והחשך במציאות והעדר, כאמרו אחריו (שם שם) עושה שלום ובורא רע. ואנחנו מסכימים כלנו כי הבורא לא ברא רע, אך ברא לדברים אשר הם סובלים שיהיה לאדם בהם שלום ורע בבחירתו, שאם יאכל המאכל כפי צרכו וישתה המים כפי צרכו יהיה זה שלום, ואם יקח מהם מה שאינו סובל יהיה זה רע, וכאשר אני עתיד לבאר במאמר הרביעי בשער הצדק, אבל יחס האור והחשך לבריאתו, בעבור רוע מחשבת מי שהאמין בשנים, ועל כן אמר יוצר אור ובורא חשך, והודיענו עוד כי יש לאור ולחשך תכלית, וכאשר השיבונו אל העם הזה באמרו (איוב כ"ו י') חק חג על פני מים עד תכלית אור עם חשך.

והדעת הששי דעת מי שהודה בארבעה יסודות. אלה חשבו שכל הגשמים מורכבים מארבעה יסודות, והם החום והקור והלחות והיובש, שאלה הארבעה, היה כל אחד נפרד בתחלה, ואחר כן התחברו והתחדשו מהם הגשמים. ומביאים ראיה על זה כי הם רואים הגשמים מקבלים מחוץ חום האור וקורו, וכיון שהדבר לא יקבל כי אם הדומה לו, כבר נתחייב שיהיו בתוך גשמיהם אלה הארבעה. ואלה סבלים מכל מי שקדם, בעבור דברים אני אספרם ואבארם עליהם, עזבו בהם דרך הראיה ותעו מדרך האמת. ואומר תחלה, שהם הרחיקו היות דבר לא מדבר כדי שלא יודו במה שלא נראה במוהו, ונכנסו במה שלא נראה כלל והאמינו בו. והוא ששום אדם בעולם לא ראה חום נפרד, ולא לחות גמור, ולא קור פשוט, ולא יובש לבד, אך השיגו החושים, והם נקבצים נגשמים. וטענו אלה כי בתחלה היה כל אחד מהם נפרד, ולא ראו מזה דבר. ואחר כן מה שהם מאמינים שהתחברו, אחר שהיו נפרדים, הוא עוד בהפך המוחש, כי אנחנו והם לא ראינו מעולם מים שהתחברו עם האש, ולא אש שהתחבר עם המים, עד שהמים והעפר אשר יהבן חבורם, ולא יפסדו כשאנו מחברים אותם, ואחר כן נעזבם, הם מתחילים להפרד ושוקע העפר וצפים המים, ודבר שאם יכרת להתחבר, יפרד, מן השקר שיבא הוא מאליו להתחבר עם הפכו. ואחר כן עיינתי במה שזכרו מן ההתחברות, ומצאתיו איננו נמלט משיהיה התחברותי

לעצמם, או לדבר אחר זולת זה, ואם ההתחברות ההוא לעצמם, בטל מה שאמרו עצמיהם לא סרו נפרדים, והתחייב שמאז המצאם הם מורכבים. ואם התחברות לדבר זולת זה, אל הענין ההוא היה כונתינו ואמרנו כי יש להם בורא בראם מחוברים. ואחר כן עיינתי בהפרד אשר שמוהו קדמון, ואם הוא לעצמם בכל עת שימצא עצמם, לא יהיו כי אם נפרדות, ובטל החבור, ואם הוא לדבר אחר, תהיה עלה חמישית, צריך שיהיו נתבעים לברר אותה, וזה מה שלא ימצאוהו. אבל הבאתם הראיות על מציאות אלה הארבעה בגשמים, אין זו תשובה עלינו, אך אנחנו נאמר שהם נמצאים, יש להם ממציא המציאם. ואלה התשובות עליהם, אמרו בכל א' מהן הפך הנראה, ומהיותו כל אחד מארבעה נפרד, ובואם מאיליהם אל ההרכבה, ומהיותם בכל ענין[66] או לזולת עצמם. אלה התשובות עליהם עם השתים עשרה הקודמות; ר"ל ד' ראיות החדש, וד' ראיות שהדבר אינו עושה את עצמו, וד' ראיות היות דבר לא מדבר, ואלה השתים עשרה, מלבד מה שהוא מתחייב באותות ובמופתים. ומי שידעתיו מעמנו שסבר קדמות דבר מהטבעים, לא מצאתיו שחושב כי אם קדמות המים והאויר, מפני שהתורה ספרה על עגלת האש והעפר (בראשית א' א') בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, אבל סבר על המים והאויר שהם קדמוניות, מפני שחשב שענין (שם שם ב') והארץ היתה תהו ובהו. ורוח וגו' המים, שהם כן קודם הבריאה. וזה מאמרו אולת גמורה, כי התורה לא אמרה והארץ היתה, אלא אחר שהקדימה בראשית ברא אלהים, והיתה הארץ כאשר נבראת עפר ימים ואויר[67], וכבר ספר הכתוב על הרוח, באמרו (עמוס ד' י"ג) כי הנה יוצר הרים ובורא הרוח. ועל המים התחתונים באמרו (תהלים צ"ה ה') אשר לו הים והוא עשהו, ועל העליונים באמרו (שם קמ"ח ד') והמים אשר מעל השמים כי הוא צוה ונבראו.

והדעת השביעי דעת מי שאמר בארבעה יסודות וההיולי, ואלה הם יותר סכלים מכל מי שקדם זכרם, מפני שקיימו העשוי עושה, וקיימו הדברים לא עצם ולא מקרה, ויתחייבו הי"ו חייובים אשר על בעלי הטבעים, ועמם החמשה חיובים שעל בעלי הרוחניים, ואלה אחד ועשרים. וכאשר נאמר לאלה השתי כתות, כאשר אינכם רואים עושה הגשמים האלה, למה אמרתם שהטבעים עשו אותם, ולמה לא אמרתם שאין להם עושה? נמצאם שאומרים אף על פי שלא ראינו להם פועל בנראה, צריך שנאמין שיש להם פועל שאיננו נראה, שאין[68] פעל הווה כי אם מפועל, והאיתם זאת בעצמה מבטלת שיהיה הדומם עושה דבר, כי אין אנו רואים פועל כי אם בוחר, ונמצאם עוד אומרים ראינו המים כשפוסקים אותם מן האילן לא יעשה פרי, והוא ראיה כי מעשה ההפרות למים. ונאמר כי בורא הגוף בלא סבה יכול שיבראהו בסבה, כי לא יתכן שיהיה יכול הדבר הגדול וילאה מהקטן, וכיון שאין פעל כי אם מבוחר, יתחייב שיהיה הבוחר הוא אשר עשה הפרי בסבה היא המים. ונמצאם עוד אומרים, כבר הסכמנו

נקודה. [66] ענין וכו'. ב"ז הוסיף אם לעצמם או לזולת. [67] וכבר ספר וכו' עיין במדרש רבה בראשית פ"א מה שהשיב שם על שאלות הפילוסופים הנוגע לדברי המחבר פה. [68] פַעַל הווה כי אם מפועל, כצ"ל ננקד בכל מקום שיבוא בדברי המחבר מלת פעל נגד פועל, והוא שם מפשט זכר (היין ווערק) ולחנם הגיה ב"ז בכל המקומות פָעֹל.

בלנו על שהאש שורפת, ולמה יתחסם הפעל לזולתה? נאמר כאשר הסכמנו על שהסכין כורת, והפעל איננו כי אם למגיעו, ואפשר שיהיה למגיע ההוא מניע אחר. כן נאמר כי האש שורפת ולאש מניע הוא האויר, ולאויר מניע הוא הכובא, והפעל אם כן לבורא אשר הוא המניע הראשון. וכבר אמר הכתוב במעשים שהם למניע הראשון, באמרו (ישעיה י' ט"ו) היתפאר הגרזן על החוצב בו אם יתגדל המשור על מניפו כהניף שבט את מרימיו בהרים מטה לא עץ. והבאתי אלה השבושים בסוף אלה הדעות, שלא ופגשום קצת התלמידים ויתבלבלו.

והדעת השמינית דעת מי שאומר, כי השמים הם הפועלים את הגשמים, והוא משים אותם קדמונים, ואינם מאלה הארבעה טבעים; אך הם[69] מדבר חמישי. וכאשר ישיבו עליו[70] מחום השמש, הוא אומר כי אין עצמה חם אבל היא[71] מתחממות תאויר מרב סבובה ויגיע אליו חומו. ואומר זה, מביא ראיה על השמים שהוא טבע חמישי, מפני שהוא רואה תנועתה עגולה; בהפך תנועת האש או האויר אשר הם למעלה; והפך תנועת העפר והמים אשר הם למטה. וכבר טעה טעות מבוארת, במה שהביא ראיה ממנו, ובמה שהביא ראיה עליו. ואני מבאר הכל, ואומר: כי אופני טעותו במה שהביא ראיה מן השמים, כי אלו היתה אש היתה תנועתה למעלה, כאשר אנחנו אומרים כי תנועת האש עצמה הטבעית היא הסבוב, והראיה על זה תנועת השמים אשר היא אש גמורה, כאשר התבאר לנו מתנועת השמש המותשת, אך זאת התנועה שתראה לאש למעלה, היא מקרית, בעבור שתצא מעגלת האויר, וכאשר תצא מעגלת האויר ותגיע אל מוצאה, תשתנה תנועתה הסבובייה. וזה כמו האבן אשר אין לה תנועה במוצאה; אבל היא שוקעת, וכאשר ישליכוה למעלה התנועע למטה, עד שתצא מעגלת האויר, וכאשר[72] תצא, ממטה יראה טבעה שאין לה תנועה. וכאשר נראה האבן אשר אין לה תנועה, מתנועעת בהכרח עד שתגיע אל מוצאה, תהיה האש אשר יש לה תנועה סבובייה יותר קרובה להבנתינו, שתתנועע תנועה זולתה, עד שתגיע אל מוצאה. הלא תראה כי האיש הזה, בעבור זה הספק החלוש, חייב את נפשו להאמין בדבר חמישי, שאיננו מושכל, ובא ליחס חום השמש שהוא מוחש אל האויר, לא אל עצמו. וזה תמה מעצתו שישים הברור ספק, והספק ברור קיים, ויברח מהיות דבר לא מדבר, מפני שלא ראה כמוהו, והוא מאמין בטבע חמישי ולא ראה כמוהו. ויתחייב עוד בהפסד אמונתו, שעצם השמים יש לו תכלית, ובחו אין לו תכלית, ובעבור זה אינם אצלו כלים, וזה תחלת מה שהקדמנו לסתור דבריו, ושאר השנים עשר מאמרים הקודמים. ועם כל זה אשיב

---

[69] מדבר חמישי. הדעה הזאת שאומר השמים הוא איננו מן ד' היסודות, הוא דעת אריסטו, וכודעה מאוד בספרי הרמב"ם, אשר נמשך אחריו בסעיף הזה. [70] מחום השמש. הבוערת על הארץ, ומזה נראה שאומר השמש הוא מיסוד האש. על זה ישיבו מענה: כי החום איננו עצמי להשמש, אך יבוא מסבת סבובה ותנועתה, המחממת את האויר. ועיין רוח חן פ"ז, ובמורה נבוכים ב' פי"ט. [71] מתחימות. ב"ז מחממת, וכן נכון. [72] וכאשר תצא, ממטה וכו'. ר"ל וכאשר תצא מעגול האויר, אז רואים אנחנו ממטה (ר"ל בעת שהיא מונחת על הארץ) שאין לטבעה תנועה. ואם נראה להגיה הגהה קטנה „וכאשר תצא למטה" אז ירוח לנו מאד, ולפני ב"ז היתה נוסחא

עליו במה שטען מקדמות השמים, מד' פנים אחרים. **תחלתם** סדור הגלגלים, והוא שהדבר הקדמון לא תהיה קצתו יותר ראוי במעלה החשובה מקצתו האחרת, ואם הפנימי הוא החשוב או החיצון, הוא מחוייב הטענה. וכן המאמר בסדור הכוכבים, כי קצתם בגלגלים ורובם בגלגל החיצון. **והשניים** מהשיגנו השמים בעינינו. וידוע שעינינו אינם משיגים כי אם מה שהוא מאלה הארבעה יסודות, כי טבעיהם מתחברים עם טבעי עינינו, אבל אם יהיה יסוד חמישי נמצא אין לו בעינינו דבר דומה שידבק בו, ויראנו החוש, אלא אם יחשוב שיש בנו גם כן מאומה מן הטבע החמישי, וזה שאינני חושב. **והשלישיים** מהתוספת והחסרון. והוא, שכל יום חולף מהזמן לגלגל, הוא תוספת על מה שחלף וחסרון מן העתיד, ומה שהוא סובל התוספת וההסרון, יש תכלית לכחו, ותכלית מחייבת החרוש. ואם יתגבר חושב ויחשוב כי חליפת יום מן הימים, לא הוסיף על מה שחלף ולא תחסיר ממה שעתיד[73], נקח המציאה והנראה. **והרביעיים** מהתחלפות התנועות. והוא, שהכח אשר אין לו תכלית לא יתחלף בעצמו, וכאשר ראינו תנועות השמים מתחלפות, עד שקצתם נערכים אל קצת על שלשים כפל, ועל שלש מאות והמישים וחמש, ועל יותר מזה, ידענו שכל א' מהם יש לו תכלית. וביאור זה, שהתנועה המזרחיית לגלגל הגדול, תראה סובבת בכל יום ולילה פעם אחת. והתנועה המערבית[74] לכוכבים הקיימים, תנוע בכל מאה שנה שיעור מדרגה אחת. ועל הערך הזה לא הסוב סבוב שלם[75] כי אם באלף שנה, יהיו ימים י"ג אלף אלפים וק' מ' אלף יום. אלה כפלי התנועה המזרחיית, מלבד מה שיש בין זה מן התנועות. ומה תאמר בכח שתעבור תנועתו זה המעבר, איך לא יהיה לו תכלית? ואלה הי"ז פנים על האומר זה, מלבד טענת האותות והמופתים. ואמרו הספרים כי השמים לא יעשו דבר וכל מעשיהם הם ליוצרינו יתברך, הוא אמרו (ירמיה י"ד כ"ב) היש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יתנו רביבים הלא אתה יי' אלהינו ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה, ואמר עוד (ישעי' מ"ה י"ב) אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי.

והדעת התשיעי[76] דעת המקרה. אלה האנשים חשבו כי שכלם הורה אותם שהשמים והארץ היו במקרה, בלא כוונת מכוין ולא פועל ולא בוחר ולא דומם[77]. וכאשר שאלו אותם איך יעבירו זה על דעתם, אמרו כי גשמים לא יודע מה הם, נקבצו אל המקום הזה ונדחקו ונלחצו, ומה שהיה מהם קל מהר לעלות למעלה, ושב שמים וכוכבים, ומה שהיה מהם

מוטעת. [73] נקח המציאה. ב"ז נקח ראיה מן המציאה והנראה. [74] הכוכבים הקיימים. המה (פיקסשטערנע) ונקראים קיימים, בעבור שתנועתם איננו מורגשת לנו בזמן קרוב, כאשר מרגישים אנחנו תנועת המזרחית. [75] כי אם באלף שנה וכו'. החשבון איננו צודק, ע"כ הגיה ב"ז: סבוב שלם כי אם בל"ו אלף שנים וכ"ו. ולפי זה יכון היטב גם מספר הימים. וכן העתיק עפי' רי"ף בתרגומו האשכנזית. [76] דעת המקרה. היא דעת אפיקור וההולכים בשטתו, עיין חקר דעת בדברו מהרי"ל ב'ז מה שהביא שם שטתו בארוכה. [77] ולא בוחר, ולא דומם. לבריאת שמים וארץ לא היתה לפי דעתם, לא בורא בעל בחירה, וגם לא פועל הכרחי. (ער זייא פרייא וואֶהלענד אדער שטומם נאָטהווענדיג. רי"ף) ושתמש המחבר במלת „דומם" על העדר

כבר שקע למטה, וצף עליו הלת והתמצע בינם הרפה, וסבב אותם הוא האויר, והשוה אותם והעמידם. ואין ספק שאלה יותר סכלים מכל אשר קדם זכרם. ויתחייבו מהתשובות עליהם השנים עשר פנים אשר הקדמנום, ומתחייבים עוד אלה השלשה פנים אשר אני מספר אותם. תחלתם שהדבר הבא במקרה יותחס אל דבר טבעי, ויהיה הדבר ההוא בטבע, וזה במקרה, ואם יהיה כל דבר במקרה מה הוא הדבר שיהיה בטבע? והשני כי הדברים הנופלים במקרה מעטים בשיעורם, ואם יהיו כל הגשמים הם הדבר המעט, א"כ מה הוא הדבר הרב? והשלישי שהדבר הנופל במקרה אין לו קיימא, מפני שאין לו שורש הולך עליו, ולא משך שמכלכל אותו ההתמדה, אם יהיה כל דבר אין לו קיימא, מה הוא אשר לו קיימא? ואלה, ירחמך האלהים! דברים מופסדים, והויות שאין להם קיימא בעת המבחן והנסיון. וכאשר בארתי טעותם במאמרם במקרה, כן אבארהו בשאר מה שסברו וחשבו. ואומר, כי מאמרם כי הדברים באו ונקבצו ונדחקו יראה לנו מאין באו, והם יודעים מקום שהיו בו זולת זה אשר קצתם מקום לקצתם, ומאי זה דבר ברחו, ואיזה דבר היה סבת עזיבתם לראשון והליכתם אל השני. ואחר כן יאמרו איך היו מקודם זה הקבוץ, העל מה שהם או על זולתו? ואם הוא ענינם בהפך מה שהם עליו, איך חושבים האיכות ההיא? ואחרת מאולתם, אמרם כי כל דבר מזהיר חלק, עלה מהם למעלה, מורה אמרם זה, על שהם סוברים שהכוכבים כשיעור החול או הגדולת אשר ימצא בארץ, ולא ידעו כי א׳ מן הכוכבים ככל הארץ כפלים רבים, והם רחוקים מזה, והוא מהם והדומה לו מרומם. אחר כן אומר, ואם הם אומרים אמת על המקרה, ימציאוהו שיהבן התחברות חלקי בית מאבנים ועצים מעצמם, ויפסלו ויתרכבו עד שיהיה בית, או יתחברו חלקי הספינה מעצים וברזל ויתחזקו מאליהן ויבאו בים. וזה מה שלא ימציאונו נראה, ולא יכשירוהו במאמר שלא יחשבו לפתאים. וכאשר תחבר אלה השבעה השובות אל מה שקדם, תהיינה תשע עשרה; חוץ ממה שנתברר באותות ובמופתים.

והדעת העשירי הדעת הידוע בקדמות. והוא, דעת מורכב מצלעות רבות. אפשר שהפוהו עם ההיולי, ואפשר ששתפוהו עם הארבעה טבעים, ואפשר ששמיהו נפרד לבדו. ואומרים בעליו: כי הדברים כלם לא סרו על מה שאנחנו רואים מהארץ והשמים והצמח והחיים ושאר המקרים, אין להם התחלה ולא סוף. והגדולה שבטענתם, שהם אין מאמינים אלא במה שיפול עליו ראותם, ולא השיגו חושיהם לגשמים האלה התחלה ולא סוף. ואלה, ירחמך האלהים! אשר אני חושב, שבבני אדם מה שיחשב שהם מלאים, הבהוכח עמהם שלא התקיים עליהם טענה. ואבאר שאלה יותר סכלים מכל מה שקדם זכרו, ובאלהים אעזר ואביאם במטה הויכוח, עד שאביאם[78] אל ההודעה בידיע. ואומר כי תחלת טעותם, שאחר שאמרו שלא נודה כי אם במה שיפול עליו חושינו, הודו במה שלא נפל עליו חושם, כי לא אמרו: לא ראינו התחלת הגשמים וסופם, ויצדקו על חושם, אך הם אומרים; כבר התברר לנו שאין להם התחלה ולא סוף, וזה ענין לא יהבן שיראוהו בחוש. וכאשר ישיבו לטעין שהם השכילוהו בשכל, הקשה על המוחש, יעזבו שורש טענתם, ויודו בידיע בלתי המוחש אך אני מוצא אותם סותרים

בבחירה. [78] אל ההודעה, ב"ז. הגיה ההולנדי (בעקענטניסס) וע"פיו העתיק

דבריהם, שכל אחד מאמין שהמדינות אשר הלך בם, והמעשים אשר עשה, ובני אדם שראה, והחשבון אשר חשב, וכבר רחקו מעיניו או[79] מתו, אמת, והוא אינו רואה אותם בחושו, מפני שרחקו ממנו, אבל הוא יודע בשכלו אשר קבל צורתם דמותם ונטבעו אצלו. אבל אני רואה אותם כותרים דבריהם, אחר שישמעוהו ויראוהו. והוא, שחוש הראות אין לו ממשלת על השמע, וחוש הטעם אין לו ממשלת על המשוש. וכאשר יגיעו חושי האדם לדבר שיש לו מראה וקול וטעם ומשוש, אם לא יהיה הנה מדע תקבץ בו הנפש כל אלה המוחשים, לא תגיע אליהם. ואחר כן אני מוצא כל אחד מהם כשהוא רואה אדם, ואחר כן ישאלוהו: הראית אותו, אומר כן, ואם המענה הוא לחוש, הוא איננו מדבר, ואם המענה לדבור, הוא לא ראה מאומה. וזאת ראיה שיש הנה מדע צפנהו חוש הראות והליץ בעדו הדבור. ובאמרם כי אין מדע כי אם מה שיפול עליו החוש, הם עוזבים זה השרש. והוא שהם כשאין להם לקיים דבר כי אם בחוש, אם כן אין להם גם כן לבטל כי אם בחוש, ומי יתן שיאמרו באי זה חוש בטלו כל מדע, בלתי המוחש, בראות או בשמע או בזולת זה; ובמצאנו שהם יראים מהדברים שיש לירא מהם, כמו הבית הרעוע שיפול עליהם, ויקוו הדברים המקווים כמו הזרע והלידה, ממה שיורה כי כלם מתנהגים במדע ולא בחוש לבד, כי אין החוש נופל על הקוה ויראה. ובמה שאנחנו רואים אותם שהם מתרפאים בעת החולי וכ"ש ברפואות הנמאסות, אשר הם מרגישים בצערם, והם חושבים שהם עושים בטבעם, ראיה שאינם סומכים על החוש, כי אם על המדע. ובשאלנו אותם על השלג, אשר עינינו רואות אותו יורד מן האויר, אם הוא חלק מן האויר, יתבאר ענינו שאם ישימוהו חלק מן האויר יבערו. ואם ישימוהו חלק מן המים ויאמרו, אבל האויר הקפיאו, כבר הודו בידוע ועזבו המוחש. וכ"ש אם יודו בהיותו אד קודם היותו מים, ואי זה סבה העלתהו מן הארץ, או היתה לסבה ההיא סבה אחדת, כ"ש שכבר הודה במה שיש אחר המוחש. ואנחנו לא נסיר שוטינו מעליהם, עד שנביאם מהאמונה במוחש אל האמונה במה שסמוך לו. ואם יש שם שלישי, אל מה שסמוך, למה שכמוך לו. ואם יש שם רביעי אל מה שסמוך, למה שסמוך לו, וכן לעולם, עד אשר ישלם המדע[80], ונזרהו בו על חחש הדבדים. ואלה השמונה פנים הם חייבים בהם עם השנים עשר הראשונים, רצוני לומר: החדש וארבע ראיותיו, וארבע ראיות המחדש, וד' ראיות היות דבר לא מדבר, ויהיו עשרים. ומי שיש מהם שחבר ההיולי אל מאמרו, יתחייב במה שיש עליו מן התשובה. ומי שיש מהם שחבר הטבעים אל מאמרו, יתחייב מה שיש עליהם מן התשובות. והספרים כבר חברו הידוע אל המושכל ואל המוחש ואל הטבע, באמרו (איוב י"ב י"א) הלא אזן מלין תבחן וחיך אכל יטעם לו[81]. (בישישים חכמה וארך ימים תבונה.)

והדעת האחד עשר הוא דעת בעלי העקשות. אלה שמים הנמצאות, קדמוניות מחודשות יחד, כי אמתת הדברים אצלם אינה אלא כפי הדעות, והם יותר סכלים מכל שקדם זכרו. והחלת מה שאבאר מסכלותם, כי

רי"ף. [79] או מתו, אמת. ר"ל אף שהמדינות אשר ראו כבר רחקו מעיניהם, והאנשים אשר חזו, כבר מתו ואינם, בכ"ז יאמינו שכל מה שראו אז אמת. [80] ונזרוהו, ב"ז ונבילהו. ועל־פיו העתיק רי"ף. [81] בישישים חכמה וגו'. ב"ז

הדברים לא היו בעבור הדעות, אבל הדעות היו בעבור הדברים שובינום על אמתם, והפכו אלה הכסילים הדבר, ושמו הדברים הולכים אחר הדעות. וכבר הקדמנו בפתיחת הספר הזה דברים קצרים בענין הזה, והנחתי דבר אחר בו אומר אותו הנה. והוא, שאלה חושבים כי הדבר כשחולקים בו שנים. יאמינהו האחד על דרך אחת, ויאמינהו השני על דרך אחרת, יתחייב שיהיה לדבר ההוא שתי אמתות, ומאמרם זה מביא אל דרכים רבים מן ההפסד, ואזכור מהם שבעה. אומר, כאשר מחייבים שתי אמונות, כן יהיו חייבים שהאמונות מחייבות לדבר עשרה אמתות. ואחר כן התחייבו, שעצם הדבר אשר יש לו עשר אמתות בעבור עשרה מאמינים, שיהיה בכל עת שיראה אדם אחר לדבר ההוא אמונת אחד עשר, תוסיף אמת אחת באמתותיו, ושיהיה בכל עת שתבטל אצל אדם מן העשר אמונות, שתבטל בזה אחת מאמתותיו, ושלא יפסקו על דבר בעצמו כמה יש לו מן האמתות, כי לא פגשו כל בני אדם וידעו כמה יש לו אצלם מפני האמונות. ויתחייבו עוד, שאם בני אדם יהיו טרודים שלא יעיינו באי זה דבר ולא האמינו לו ענין כלל, שיבטל הדבר ההוא ולא תהיה לו אמת כלל. וכאשר יתחייב, כי השתי דעות שהם בשתי ראיות, מקנים הדבר הא' שתי אמתות, יתחייב כמוהו בשתי הדעות, שהאחד מהם בראיות והשני בזדון, רוצה לומר: שמזידים בו לומר השקר, שיקנו הדבר שתי אמתות, ויהיה כזב, מי שכזב על פלוני החי ואמר שהוא מת, מקנהו אמתת המות, כאשר הקנהו צדק, מי שצדק עליו החיים. וכאשר יתחייב זה בשני מאמרים האחד צדק והאחד כזב, יתחייב גם כן בשני מאמרים שניהם כזב, ויהיה אז המראה האדם, כשיראו אותו השנים, ומאמין האחד שהוא לבן, והשני שהוא שחור, יהיה המראה ההוא לבן ושחור יחד, ותבטל אמתתו אשר היא האודם. חוץ ממה שהם חייבים במה שכתבנוהו מאמתות הדברים בפתיחת הספר הזה, ומן הראיות הנזכרות בחדוש. ואמר הכתוב במי שחשב שהדבר הולך אחר אמונתו ונעתק עם מחשבתו, (איוב י״ח ג׳) טורף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ.

והדעת השנים עשר[82] דעת העמידה. אלה האנשים חשבו, כי האמת הוא שיעמוד האדם ולא יאמין בדבר, כי אמרו: כי העיון רב ספקות, ואנחנו רואים, כמו הברק הלוהט, לא יאצר ולא יתפש, והראוי שנעמוד מהאמין. ואלה יותר סכלים מאנשי העקשות, מפני שהם חברו אל האמתת הנמצאות שקרים, ואלה עמדו מהאמת והשקר יחדיו. וראיתי לבאר מה שיש עליהם בזה להשיבם בו אל האמת, כי הם יתוקנו בדבר עמהם בדרך העיון, אם לא טבעו באולת שנתיאש מהם, כמו הבת אשר אחריהם ואומר, אם תהיה אצלם אמתת כל דבר העמידה ממנו, הם חייבין שיעמדו מן העמידה, ולא יגזרו עליה שהיא האמת, ולא דנתי עליהם בזה עד שדנתי בו על עצמי, כי כאשר האמנתי כי המדע אמת, האמנתי שבו ידעתי שהוא האמת. ואחר כן אומר, כי דבריהם עם המדברים עמם לחייבם בעמידה,

עזב את הפסוק הזה. [82] דעת העמידה. ר״ל להעמיד את עצמו (זיך צוריק-האלטען) ולמנוע מלחרוץ משפט ברור על כל דבר, כי לדעתם אין דבר ברור בהבל, ולפתח הסקירה הספק רובץ. וזאת דעת פירהו וחבריו. ועיין בחקר דעת להחכם בן זאב מה שהביא בשם „מכתב חיי הפלוסופים לפענעלאן" והדעת הזאת נודעה בין ספרי הפלוסופים בשם „המספקים" (דיא סקעפטיקער).

יוצאים בזה ממה שטענוהו, ובאים להצדיק במדעים, ולולי זה לא היו חושבים לקיים העמידה. ואומר עוד, [83] כי רוצם עמנו אל שכלם, בעת הצרך אל ההנהגה; כאשר הם רצים אל ראותם, בעת שהם צריכים לראות, ואל שמעם, בעת שהם צריכים לשמוע, יבטל עמידתם ויאמת המדעים, כמו החושים. ואומר עוד: כי מה שהם שוכרים האומן הבקי והרופא המומחה, [84] והמשער המופלג, ממה שמורה כי לא יאמינו בענין העמידה, ואלו היה הדבר כן, היו לוקחים כל מי שימצאוהו. ואומר עוד: כי זכרם מה שהיה מן הפעלים, ומה שקרה להם מן המקרים, וכל שכן אם יגזרו עליו העדות, ממה שמבטל העמידה ויקיים האמתות. ואומר עוד: כי השתמשם במחשבה בכל דבר שיש לו אחרית; מבקשים שתהיה אחריתו טובה ולא רעה, בטול העמידה והכנע אל האמתות. ואומר עוד: כי מה שהם משבחים המטיבים, ומגנים המריעים, וכן שהם מצדיקים הצדיקים, ומכזיבים הכוזבים, ממה שמבטל העמידה ומקיים האמתות. ואלה הארבעה עניינים עם מה שקדם בפתיחת הספר, יעירום על אמתת האמת, ונורם בו על חדוש הדברים, וכמו שצותה החכמה ואמרה (משלי ח׳ ה׳) הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב.

והדעת השלשה עשר דעת הסכלים. והם העם אשר עם הכחשתם המדעים כחשו המוחשות עוד, ואמרו: כי אין אמת לשום דבר כלל, לא לידוע ולא למוחש. והם יותר סכלים ממה שקדם זכרם, כי הם כאשר יאמר להם, היתכן שיהיה הדבר הקדמון לא חדש, או חדש לא קדמון, או חדש וקדמון יחדיו, או לא חדש ולא קדמון, יאמרו כן. וכאשר יאמר לאחד מהם, יתכן שיהיה האדם ההוא אדם לא חמור, או חמור לא אדם, או אדם וחמור יחד, או לא חמור ולא אדם, אומרים עוד כן. ומי שהביאתהו האולת, או הוציאתהו העקשות אל ענין כזה, אין אופן לדבר אתו, ולא תועלת בהתוכח עמו, והוא, שכל ראיה שתשוב עליהם בה, מכחישים בה ומחזיקים בעקשות ובהבהלה, ובכמוהם אמר הכתוב (שם י״ח א׳) בכל תושיה יתגלע. ואמר עוד (שם כ״ג ט) באזני כסיל אל תדבר כי יבוז לשכל מליך. ומי שמתוכח עמהם ויאמר להם: במדע אמרתם שאין מדע או באולת? אז יהיו במבוכה מפני שאין אצלם לעיון דרך אמת. אך הפנים, ירחמך האלהים! בזה, שירעבו עד שיתרעמו מהרעב, ויצמאו עד שיגיע מהם הצמא, ויוכו המכות המכאיבות עד שיבכו ויזעקו. וכאשר יבטאו להודאה בכאב, כבר הודו במוחש, וכאשר יבקשו המאכל והמשתה והמנוחה, כבר הודו בתחלת דבר שסמוך למוחש. ולא נסור מהם להעלותם מדבר אל דבר, עד שנעלם אל המדע השלם, ונורם בו שהדברים מחודשים. ואם הם לא יודו בדברים אלה, כבר נפלו ביאוש הגמור מהתקן, ובם אמר הכתוב (שם כ״ז כ״ב) אם הכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו. וראוי לבאר הנה דעות אחרים מלבד אלה השנים עשר, אבל אינם שרשים, אך קצתם סעיפים משרש אחד, וקצתם סעיפים נקבצו משני שרשים או משלשה, ואין צריך לזכרם הנה ולא להשיב עליהם. אבל בזכרי אלה השנים עשר שרש, ובבארתי השובר עליהם, בטלתי בזה סעיפיהם ונכרתו פארותם, והקיים השרש הראשון, כי הדברים מחודשים,

---

[83] כי רוצם עמנו וכו׳, כהסר הם רצים כנ״ל. וכ״ז „רוציס״ וטעות גדול הוא, כי הכונה; כי גם המספקים רצים ומבקשים תפלגו אל השכל. — ואולי טוב להגיה תחת „רוצם״ ג״כ רצים. [84] המשער המופלג. בעל חשבון

ושמחדשם חדשם לא מדבר, כאשר בארתי ופרשתי. וכיון שהשלמתי ביאור הדעות האלה, ומה שהביא ממנו ראיה כל א' מהם על דעתו, ומה שיתחייב לו מן הטענות, אסמיך לדברים האלה, מה שאפשר שישאלו עליו קצת בני אדם בשער הזה. ואומר: כי הם שואלים אם יהיו הדברים מחודשים, איך יאמר החכם (קהלת א' ד') דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת? ואבאר ואומר: כי החכם לא רצה בזה עמידת הארץ לאין תכלית, אך שם המאמר הזה ראיה על הדושה. והוא ממה שראינו אותה שאין החדושים נפרדים ממנה, כי דור הולך ודור בא מאנשים ובעלי חיים וצמח, והיא כן עומדת עד סוף עולמה, ההבאר לנו בזה שהיא מחודשת, כי מה שאיננו נפרד מן החדושים מחודש, מפני שהחדוש כולל אותו. ואולי חושב יחשוב ויאמר: איך יבא דבר לא מדבר? ונאמר: אלו היו[85] הברואים מגיעים לעמוד על זה איך הוא, לא היינו חייבים שייחדהו שכלנו לבורא הקדמון, כאשר נהיה כלנו משיגים, אבל דנו השכלים ביחד הבורא בפעל הזה, מפני שאין דרך לנברא לעמוד עליו איך הוא, ומי שיצריכנו להראותו זאת האיכות, הוא מצריך שנשים עצמנו ונשימנו בוראים. אבל נשקיף עליה בשכלנו, מבלי שנדמה אותה ולא נציירנה. או שמא יחשב במקום הארץ, ויאמר: אי זה דבר היה במקומה זה? ומאמרו זה אמנם מביא אותו כלותו בגדר המקום, וכסברתו כי ענין המקום הוא מה שהוא מושם תחת הדברים, והבקש נפשו מקום למקום, ורואה שאין לזה תכלית, ויהיה נבוך. וצריך שאבאר כי אמתת המקום איננו[86] כמו שחשב, אבל הוא פגישת שני הגשמים המהמששים, ויקרא מְקום משושם מָקום. אבל ישוב כל א' מהם מקום לחבירו, והארץ עתה בסבובה קצתם מקום לקצתה. וכאשר לא ההיה ארץ ולא גשמים יבטל שיאמר מקום בשום פנים. ושמא יחשב ג"כ בזמן, ויאמר: קודם[87] שהתחדשו (מקום) הגשמים האלה, איך היה הזמן ההוא ערום מהנמצאות כלם? וזה עוד אין אומר אותו, כי אם מי שהוא סכל בגדר הזמן, ויחשוב כי הוא דבר יוצא חוץ לגלגל, ושהעולם כלו בו. ואין אמתת הזמן כן, אבל אמתתו[88] השארות הנמצאות האלה ענין אחד אשר מהגלגל ומה שלמטה ממנו, וכאשר לא יהיו אלה הנמצאים, בטל שיאמר זמן בשום צד. ושמא עוד ימעטו בעיניו אלה הגשמים ויאמר: זאת היא כל היכולת וכל החכמה? הנה נאמר לו, ברא מה שידע שנשיגהו ונדעהו ונשמרהו, ויספיק לנו לקבל הודאה בו על אלהותו. ואם יאמר: ההנית דבר שלא ברא אותו? נאמר, הלא הוא בורא כל דבר. ואולי יאמר: איך יקבל השכל, כי אין לעולם כי אם[89] ד' אלפים ושש מאות

גדול הבקי בחכמת השיעור. [85] הברואים. ב"ז הדברים. ר"ל אלו היה אל ליד הברואים להשיג את איכות העולם, ומלואו, כאשר היא, אז היו בעצמם בוראים. כי הנברא איננו יוכל להשיג את האיך. אך באמו על בריאת העולם מאין, כי אם מצד ראיות ומופתים, מבלי דעת איך היא? [86] כמו שחשב וכו'. דעת החושב היא דעת אריסטו. ואם תרצה להבין על נכון ב' דעות האלה, עיין עקרים פי"ז מאמר ב' שנה מבאר בארוכה גדר המקום, ומאריך לבטל סברת אריסטו מפנים שונים. [87] שהתחדשו הגשמים. כן הגיה ב"ז ומחק מלת מקום. [88] השארות הנמצאות וכו'. (דאס פארטדויערן דער געשאפפענען) כי הזמן סבתו התנועה והתנועה סבתה הגלגל, וכאשר אין גלגל אין תנועה, וכאשר אין תנועה אין כאן זמן, ובטל השאלה. (ב"ז בבאורו). [89] ד"א תרל"ג.

ותשעים ושלש שנה. ונאמר כי כאשר נאמין עולם נברא, א"א לו בלא התחלה, התראה אם היינו אנחנו הברואים בשנת מאה לבריאת עולם, ההיינו תמהים ומכחישים את זה? כל שכן שלא נכחישהו בזמן הזה. ואולי יאמר בלבו: כאשר יהיה אצלנו מי שעזב דבר, שהוא פועל בעזיבתו ההיא, ולא סר הבורא עזב הדברים עד שבראם, וכיון שעזיבתו ההיא נקראה פעל, לא נעדר עמו פעל עם ערך הזמן, ונאמר: כי לא היו ענינו בני אדם פעלים, כי אם לפני שהם פועלים המקרים, כי אם לא ירצו יכעסו, ואם לא ישנאו יאהבו; אבל הבורא פעלו שיחדש הגשמים, והגשמים אין להם הפך שיהיה, כאשר יעזבם כבר פעל אותם, אך כאשר יעזב לחדשם לא ימצא דבר זולתו. ואולי יחשב: לאי זו עלה ברא הבורא אלה הנמצאות? ובזה שלש תשובות. הראשונה שנאמר בראם לא לעלה, ולא יהיה עם זה לבהלה, כי האדם יהיה פועל לבטלה, כשהוא פועל ללא עלה, מפני שהוא מניח תועלתו, וזה מרומם מהבורא. והשנית שרצה בזה להראות החכמה ולגלותה, וכמו שאמר (תהלים קמ"ה י"ב) להודיע לבני האדם גבורותיו. והשלישית רצה בזה תועלת הברואים, במה שמנהיגם בו ויעבדוהו, וכאשר אמר (ישעיה מ"ח י"ז) אני יי' אלהיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך. ואם יאמר[90] למה לא בראם קודם הזמן הזה? נאמר כי לא היה זמן שנשאל עליו, ועוד כי זה דרך כל בעל בחירה שיעשה בכל עת שירצה.

כן הגיהו החכמים החדשים, ולא כמו שכתוב בכל הנוסחאות הישנות „ד"א תרל"ג" כי לפי כל סופרי דברי הימים נולד הגאון בשנת ד"א תרמ"ב, וחי חמישים שנה, ומת, בשנת ד"א תש"ב, וא"כ איך יוכל להיות כתיבת ספרו בשנת ד"א תרל"ג? והחכם די רוסי מצא בכ"י ישן כגירסת החכמים החדשים ד"א תרנ"ג. ועיין בתולדות המחבר בראש הספר. [90] למה לא וכו'. עיין מזה במורה. חלק ב' פרק י"ג — י"ד.

המאמר השני

בשמחדש הדברים אחד

אמר יהודה בן שאול, אמר המחבר: אקדים במאמר הזה לאמר[1] כי התחלות המדעים גדולות, ותכליותיהם דקות. ושהם מגיעות אל הידוע האחרון, ולא יהיה אחריו ידוע אחר. ושהאדם עולה בידיעותיו מענין אל ענין, וכל מעלה יעלה אליה, היא בהכרח תהיה יותר דקה מהמעלה אשר לפניה, עד שתהיה המעלה האחרונה יותר דקה מן הידיעות כלם. וכאשר יפגשנה האדם בדקות ההיא, הוא אשר בקשהו. ולא יכשר שיתעסק בה שתהיה גדולה, ואם הוא מתעסק בזה, הוא משתדל לשוב אל הידוע הראשון אשר ממנו החל, או השני אשר בו שנה, והוא כבר עוות דרכי המדעים וחמסם. וכל אשר הוא מתעסק להגדיל[2] הידוע האחרון, הוא מתעסק לבטל עיונו ולבטל מדעו, ולשוב אל הסכלות בו. וצריך שאבאר מאין אמרתי אלה הששה מאמרים. ואחר כן אומר הסבה אשר הביאתני למנות אותם בתחלת המאמר הזה. ואבאר תחלה שהתחלות המדעים גדלות. ואומר, שהם מתחילות מן המוחש, וכל דבר שיפול עליו החוש הוא הדבר הכולל, אשר אין בו יתרון לקצת בני אדם על קצתם, שיהיה אחד מהם יותר יודע מן האחר בו; אבל אין להם בו יתרון על הבהמות. כי אנחנו מוצאים אותם שהם חשות בראותם ושמעם, כאשר יחושו הם, וכל דבר שישתוו בו הבהמות עם בני אדם א"א להיות דבר יותר עבה ממנו. וכאשר יעמוד האדם על זה הדבר המוחש, וידע כי הוא גשם, יראה בדקות שכלו שיש בו מקרים, והוא מפני שראה משחיר עת ומלבין עת ויחם עת ויקר עת. ואחר כך יוסיף לדקק ויראה שיש בו ענין עולה ממנו ענין הכמות, והוא בעמדו על ענין ארך רחב ועמק, ואחר כן יוסף לדקק ויראה שעמו ענין הולך עם מצבו עולה ממנו המקום והוא פגישתו, ואחר כן ילך עם דקות עיונו ויגיע אל שעמו ענין הולך עמו, עולה ממנו הזמן והוא קיומו. ועל הדרך הזה איננו זז מגיע ומפליג, והוא הולך עם מחשבתו והכרתו עד שיגיע אל סוף מה שישיגהו. ויהיה זה האחרון ההוא יותר דק מכל אשר עלה לו, כאשר היה הראשון יותר עבה מכל מה שעלה לו. ומזה דעתי כי סוף הידועים הוא הדק שבהם. ואמרתי שהאדם עולה מידוע אל ידוע. שאין אחריו ידוע, בעבור ג' דברים. אחד מהם, כי האדם כיון שגופו מוגבל, מתחייב שיהיה לכל כח שבו גבול, וכח המדע אחד מהם, וכאשר אמרתי בשמים, כי כח עמידתם חייב שיהיה לו תכלית. והשני כי המדע

---

[1] גדולות, ותכליותיהם וכו'. ר"ל ראשית ההשגה אשר ישיג האדם מענין ודבר ע"י החושים, היא עבה וגסה, כמו שבאר בסמוך. אבל קצה וסוף ההשגה הבאה לאדם, היא דקה מאד, ואיננה מורגשת כלל בחוש. [2] להגדיל הידוע וכו'. ר"ל שרוצה להגשים את ההשגה האחרונה; כי כונת המחבר פה במלת

איננו נתפש לאדם אלא מפני שיש לו תכלית, ואם יחשב שאין לו תכלית[3] אז יבטל להתפש לו, וכאשר יבטל זה, יבטל שידעהו אדם. והשלישי כי השרש אשר ממנו יתילדו כל המדעים; רצוני לומר החוש, יש לו תכלית בלי ספק, ולא יתכן שיהיה מה שיתילד ממנו באין תכלית, ויהיה הסעיף בחלוף השרש. ואמרתי שהאדם עולה מהם מענין אל ענין, מפני שכל מדע יש לו שרש שיתילד ממנו, ואין לסכלות שרש שיתילד ממנו; אבל הסכלות העדר המדע בלבד, כאשר בארנו בענין החשך שהוא העדר האור ואיננו הפכו. וכמו שהבאנו שם ראיה כי החשך אילו היה הפך האור, לא היה נהפך האויר המחשיך לאור. וכן נאמר כי הסכלות אלו היתה שרש כמדע, לא היה אפשר שיהפך הסכל יודע, אבל היה המדע והסכלות מתקבצים בחלק א', והיו נמנעים. ומזה אמרתי שהאדם יעלה במדע מענין אל ענין אחר, מפני שהוא נולד משרש ומסתעף, ולא יתכן שיעלה בסכלות מענין אל ענין, כי אין הסכלות מעלות ידרך בם; אך הוא עזיבת מדע דבר אחר דבר והעדרו. ואמרתי שהאחרון יותר דק מן הכל, בעבור מה שאנחנו רואים שהשלג יורד ממקום האויר, ואנחנו רואים אותו כאבן[4], ונדקדק העיון ונדע שהוא ממים, ואחר כן נדקדק המחשבה עוד, ונדע שהמים ההם לא יעלו כי אם על דרך[5] האד והעליה, והאמננו כי תחלתו אד. ואחר כן העמקנו עוד, ואמרנו: אי אפשר שלא יהיה לאד ההוא סבה שתעלהו. וכבר התבאר כי הסבה העולה בידינו באחרונה, היא דקה מן האיד, אשר היא יותר דק מן המים, אשר הוא יותר דק מן השלג, וזאת הסבה הדקה עליה כיון האדם והגיע. ואמרתי שמי שהתעסק שיהיה סוף ידיעותיו כמו תכליתם חומס אותם, כאשר גליתי מחקיהם וסדרם. ואמרתי אך הוא משחית מדעו, שב במבוקשו, כמי שחייב את עצמו שתהיה הסבה המעלה האד מן הארץ שלג, כמו השלג אשר התעסק החלה, וכבר השחית; מפני שהשלג הוא אשר בקש, והשלג דבר עלה לו מבלי דרישה, ואם לא יפרש הדרישה שיהיה שלג או מים, אבל אמר רוצה אני שאראנו, ואם לא, לא אאמין בו, הוא אומר כבר בקשתי שלג או מים או אד, אבל בקש אותו בזולת הדבור הראשון, מפני שלא יתכן לראות בשער הזה כי אם הדברים האלה. ואם ישוב על דרך סבת האד, ובטלו, בעבור שלא עלה לו נראה, ואמר שאין סבה, כבר בטל ענין, שכבר התברר אצלו, לתוחלת נכזבה או עצה נבערה. — וכיון שהשלמתי אלה הבאורים צריך לבאר הסבה אשר הביאתני להקדימם הנה. ואומר. כאשר הגעתי אל שער ידיעת העושה, ראיתי אנשים דוחים את זה בעבור עלת שלא ראוהו, ואחרים מפני עומק ענינו ודקותו, ואחרים חושבים שתהיה ידיעתו ידיעה אחרת, ואחרים חושבים לציירו במחשבתם גשם. ואחרים[6] אינם בושים בהגשמתו בפירוש, אך הם מבקשים לו כמות או איכות, או מקום או זמן והדומה לזה. ובקשתם זאת היא בקשת עצם

„גדול" היא כמו עבה וגסה. [3] אז יבטל להתפש וכו'. כי איך יתפוש בשכל האיש שהוא ב"ת ענין מדע בב"ת? וכאשר יבטל להתפש, ר"ל: שיוכלל במקום בתפיסה אחת דבר שהוא בב"ת, א"כ יבטל שידעהו האדם (ב"ז). [4] כאבן. כוונתו על הברד הנופל משמים ארצה. [5] האד והעליה. מלת והעליה אין לה מובן פה, ואולי צ"ל לא יעלו העליה כי אם על דרך האיד וכ"ו. [6] אינם. טעות הדפוס בכל ההוצאות, וצ"ל הנם בושים וכ"ו, וכן הגיה ב"ז.

בעצמה, מפני שאלה[7] הספורים לא יהיו כי אם לגשם. והקדמתי הדברים האלה להסיר מחשבותם ההועות, ואניח לנפשות מטרחם, ואאמת כי היות ענין הבורא בתכלית הדקות, הוא בירורו, ומציאתנו אותו בשכלנו יותר דק מכל ידוע, הוא אמתתו. ואשר אמרו לא נאמין כי אם במה שיראו עינינו, ובטלו המדעים, כבר השיבותי עליהם בזכרי דעת בעלי הקדמות ובעלי העקשות והעמידה, במה שאם יצטרך המעיין להסתכל בו, ישוב לעיין אותו שמה במה שאמרתי. ואשר אינם מודים בענינו בעבור דקותו ועמקו, כבר הגיחו מבוקשם השני אחר הראשון. והוא, שאתה יודע כי כבר בארתי בשער המדע, כי כוננו בו אל דבר דק ועמיק ונעלם שלא נראה כמוהו. ואמרתי שב: אמר הכתוב (קהלת ז׳ כ״ד) רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו. וכבר ראיתי זולתנו איך חשבו ענין ההוא דק כאבק ושער, וכחלק שלא יתחלק, ואנחנו איך יצא לנו דבר לא מדבר. וכאשר יהיה זה הענין הידוע במעלה ההיא, בהכרח יהיה ענין הידוע במעלה אשר לאחריה; רוצה לומר הבורא יתברך יותר דק מכל דק, ועמוק מכל עמוק, וחזק מכל חזק, ונעלם מכל נעלם, וגבוה מכל גבוה, עד שלא יתכן לעמוד על קצתה כלל. ובזה אמר הכתוב (איוב י״א ז׳) החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא גבהי שמים מה תפעל עמקה משאול מה תדע ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים. ואשר ישתדלו שיחשבוהו גשם, יעורו מאולתם, הלא הגשם היה התחלת ידוענו? ובמה שיש בו מן הסימנים, חקרנו ודרשנו, עד שהגענו אל ידיעת עושהו, איך ישובו אל א׳ ב׳ ג׳ ד׳ על הדמיון, [8]ומתעסקים בו שהוא גשם, ונהיה הגשם אשר בקשנו לו העושה, איש ידוע בעצמו, עד שיתכן שיהיה עושהו איש אחר זולתו. אבל בקשנו עושה לכל גשם שראינוהו והשכלנוהו, וכל גשם שיעלה במחשבתני, זה העושה עשהו, והוא יוצא חוץ לו. ואשר בקשו מה שיש אחריו, כבר דחינו מה שבקשו, מצד האדם החכם, והיוב תכלית חכמתו בתכלית כחו, ומצד הידוע, שמי שלא הגיע אל הכלית ויפסק, איננו נתפש לנפשות, ומצד השרש אשר עליו נבנו המדעים כלם. ואוסיף הנה ביאור ואומר: ואולי חושב יחשוב שיתכן להיות אחר הידוע הזה ידוע אחר, ומחשבת אחד מבני אדם לא הגיעתהו, או מחשבותם כלם לא הגיעו לו? ואומר: כי זאת מחשבה נפסדת, מפני שכל הידיעות אינם נודעות, כי אם במצוע הגשם, כאשר הקדמנו בהתחלת הספר. וכאשר יצא הידוע מהיותו גשם או בתוך גשם, כבר נמנע שיהיה אחריו ידוע אחר כלל. ואשר לא בקשו לקיים אותו גשם, אך בקשו שתהיה לו תנועה או מנוחה, או כעס או רצון או מה שדומה לזה, כבר בקשו היותו גשם באמת בדרך [העיון] (הענין), לא בדרך הדבור. ודומה למי שאומר אינני תובע ראובן במאה זוז, אך אני תובע אותו בגדר רבבה, כי הוא סלק מעל ראובן לשון המאה; אבל קיים ענינה. וכאשר המנע [המצא] הבקשה שהוא [איננו] גשם הסתלק ממנו הבקשה במאומה ממקרי הגשם הכלליים. והשיבותי הדברים בהקדמה, עם שמנהגי לקצר, להשביעה ביאור, מפני שהיא מכוונת כל הספר הזה וקטבו, ואתעכב בה מעט, כי היא מספיק מיגיעה רבה אחריה. ואם יאמר: איך היה הענין הזה צריך אל היגיעה הזאת הרבה, ואל אלה המאמרים הרחבים,

---

[7] הספורים. ר״ל התארים והכנויים (פרעדיקאטע) וע׳ מלות הגיון שער מ׳.
[8] ומתעסקים. ב״ז והמתעסקים, ועיין בהורו.

ואומר: כי זה לשתי סבות. אחת מהם כי כל דבר יקר[9] ההשגחה במה שיעלה ממנו, יתרה ורחבה, מהשגחה בדבר הנקל, כאשר הוא ידוע, כי מציאת הזכוכית יותר קלה ממציאת הפנינים. והשנית כי המתעסקים במרע הזה רבו מאמריהם, והיתה סבת זה אם מיעוט הבנה או מיעוט שכל או זדון לדחות או עזיבה ועצלה או נטות אל תאוה, כאשר הקדמנו בפתיחת הספר, ובעבור זה נצטרכנו לגלות תעותם, במה שנצטרך לגלות האמת. וכאשר כליתי מאלה המחשבות הטעות אתחיל בעצם המאמר. ואומר, שאלהינו ית' הודיענו על ידי נביאיו שהוא אחד חי יכול חכם לא ידמה לו דבר ואין דומה לפעליו. והעמידו לנו על זה האותות והמופתים, וקבלנוהו מהרה אל מה שיעלה לנו מן העיון. מה שהוא אחד, כמו שאמר (דברים ו' כ"ז) שמע ישראל י"י אלהינו י"י אחד. ואמרו עוד (שם ל"ב ל"ט) ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי וגומר, ואמרו (שם ל"ב י"ב) י"י בדד ינחנו ואין עמו אל נכר. ומה שהוא חי אמרו (שם ה' כ"ג) כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש וגומר. ואמרו (ירמיה י' י') וי"י אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם. ומה שהוא יכול, אמרו (איוב מ"ב ב') ידעתי כי כל תוכל ולא יבצר ממך מזמה. ואמרו (דה"י א' כ"ט י"א) לך י"י הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד וגומר. ומה שהוא חכם, אמרו (איוב ט' ד') חכם לבב ואמיץ כח מי הקשה אליו וישלם. ואמרו (ישעיה מ' ח"ח) אין חקר לתבונתו. ומה שאין דומה לו ולא לפעליו, אמרו (תהלים פ"ו ח') אין כמוך באלהים י"י ואין כמעשיך. ואחר ששמענו אלה החמשה ענינים מספרי הנביאים, התעסקנו לקיימם מדרך העיון, ומצאנום כן, ומצאנו עמו בטול כל טענה שיטעון עלינו כל מי שחולק עלינו על דבר מהם, והם אינם משתדלים בזה כי אם משני פנים אין להם שלישי.[10] אחד מהם הקשתו על הברואים. והשניים שהוא תופש אותנו בכל מלה שנתארהו בה, וכל מלה שנכתבה בהגשמת המלה, לא בהעברתה. וכאשר תתישב לנו הידיעה הזאת נבאר זה ביכולת הבורא ואמצתו.

ואומר תחלה, כי מצאנו מה שיורה על שהוא אחד, אחר מה שקדם מן הראיות מה שאומר מעושה הגשמים, מפני שהיה שלא ממיניהם, והיו הגשמים רבים, יתחייב שהוא אחד, מפני שאם יוסיף על האחד[11] יפול עליו המספר, ויכנס תחת חקי הגשמים. ועוד כי השכל גזר בענין העושה, במה שאי אפשר בלעדיו, אבל מה שמוסיף עליו אפשר בלעדיו, ואין צורך אליו. ועוד כי העושה האחד תתקיים בראיה הראשונה, אשר היא ראית החדוש, אך מה שמוסיף עליו צריך אל ראיה שנית, זולת הראיה ההוא, להורות עליו, ואין דרך לראיה שאיננו מדרך החדוש בשום פנים. ואחר אלה השלש ראיות על שהוא אחד. אומר: כי כל טענה שהיא מפרידה בין שנים, היא טענה לאחר, וכבר עמדת על מה שקדם מתשובתינו

---

[9] ההשגחה. ס"א ההשגה, וכן להלאה מהשגחה. [10] הקשתו על הברואים וכו'. ר"ל בעלי ההגשמה, ישעדו סברתם משני פנים. א' כי ידמו היוצר ליצורי כפיו, לאמר: מה הם בעלי גשם כך הוא. וב' כי יקחו את הכתובים כפ"ק המאמרים את הבורא כל בתארי גשם, על דרך האמת, ולא ע"ד העברה והרחבת הלשון כמו שיבאר המחבר בסמוך. [11] יפול עליו המספר. ע' מורה ב' בהקדמה ע"ז, חובת הלבבות שער היחוד פ"ז אפן ד'.

על בעלי הדעת הזה. ואומר הנה עוד, שמצאתי אלה כשיאמר להם: למה סמכתם כל אלה הנמצאות כלם אל שני שרשים בלבד, ולא חשבתם שלכל אחד מהם שרש שחדשו? הם אומרים אנחנו רואים אותם ואם רבו אפניהם, כי הם נקבצים אל התועלת והנזק, ואין ביניהם שלישי, על כן סמכנום אל שנים. והתבוננתי במאמר הזה ומצאתי שיש למדבר עמם, שיאמר להם: זכבר מצאנו התועלת והנזק שנקבץ אל חמשה חושים. מהם מה שיוחש בראות, ומהם מה שיוחש בשמע, וכן בשלשה האחרים, ואינם יותר ראוים בקבצם אל שנים מזולתם, לקבצם אל חמשה. יש לנו לאמר להם עוד: שכל תועלת ונזק מתקבצים תחת המראה, ושרשי המראה הטבעית שבעה, לובן ושחור ירוק וירקרק ואדום ומראה השמים ומראה העפר, ואינם יותר ראוים, בקבץ הכל אל שנים מזולתם, לקבצם אל שבעה. ועוד יש לנו לומר להם שהם נקבצים תחת הטעמים, ושרשי הטעם תשעה, המתוק והדשן והם חמים לחים והמר והמליח והחריף והם חמים יבשים והקובץ והחמיץ והעפוץ זהם יבשים קרים, והתפל והוא קר לח, ואינם יותר ראוים לקבצם אל שנים מזולתם, לקבצם אל תשעה. וכן יאמר להם על[12] הארבעה טבעים אשר הם סומכים אליהם הכל. וכן בעשר המאמרות אשר על העצם[13] וכן[14] בששת מיני התנועה, וכן[15] בשבעה מיני הכמות, וכן בשלשה הזמנים, [16] ושלש הגזירות, ושלש הצורות, לא אאריך בדברים עד שיתברר הפסד מה שנטו אליו מאפני ההתחלקות, שחלצו מספר מבין שאר המספרים, וגזרו עליו. ואוסיף בזה ביאור ואומר: כי כל אחד מהם כשהוא רוצה לברוא דבר, לא יתום לו כי אם בעזר האחר לו, ושניהם א"כ נלאים. ועם זה אם יהיה חפצו מבריח האחר לעזרו, שניהם מוכרחים. ואם יהיו בוחרים, ירצה אחד מהם להחיות גשם, ורוצה האחר להמיתו, יתחייב שיהיה הגשם ההוא[17] חי מת יחד. ואומר עוד אם יהיה כל אחד מהם יכול להעלים דבר מחבירו, שניהם א"כ אינם יודעים. ואם אינם יכולים על זה, שניהם א"כ נלאים. ואומר עוד, כי אם הם דבקים, הם דבר א'. ואם הם נפרדים, יש ביניהם דבר שלישי, ולא אפשר לבעליהם[18] לדמותם אל החשך והאור, המשתמשים בלא שלישי, כי אלה מקרים, והם אצלם גשמים. ויצאו אלה הטענות מסכימים למה שאמרו הספרים, כי אין בורא כי אם א', באמרם (דברים ד' ל"ה) אתה הראת לדעת כי י"י הוא האלהים אין עוד מלבדו. ואמרו (שם ד' ל"ט) וידעת היום והשבות אל לבבך כי י"י הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. ועוד (ישעיה מה כ"ב) פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ כי אני אל ואין עוד. ועוד (שם מ"ה ו') למען ידעו ממזרח

---

[12] ד' טבעים. המה הארבעה יסודות הרמ"ע. [13] בי' המאמרות אשר על העולם. ע' רוח חן פ"ז; מלות הגיון ש"י, והמה עם העולם עשרה. [14] בו' מיני התנועה. תנועת העתק ג' תנועות, המעלה והמטה והסובב. ותנועת הכמה כמו הצמיחה. ותנועת האיכות והוא ההשתנות, ותנועת העצם והיא ההויה והפסד. (ב"ז). [15] בז' מיני הכמות. עולם השכלים הנבדלים ועולם הגלגלים, עולמי הד' יסודות לכל אחד לבדו, ועולם המורכב מהם. [16] שלש הגזרות וכו'. ע' בשיר היחוד ליום החמישי. ושלש צורות, צורת עולם המלאכים, הגלגלים, השפל. (ב"ז). [17] חי מת יחד. ראה מורה א', פע"א, חובת הלבבות א' פ"ז אופן ז'. [18] ולא אפשר וכו'. הדברים האלה אינם מובנים, הלא האור והחשך הם הפכים זה לזה, מה א"כ בשני בוראים? ועי' בזהר בן זר

שמש וממערבה כי אפס מבלעדי אני י״י ואין עוד. ועוד (שם) אני י״י ואין עוד זולתי. ועוד (שם מ״ה כ״א) הלא אני י״י ואין עוד, והדומה לזה. ואם יאמר אומר: אם כן מה ענין אלה השני שמות המשתמשים תמיד במקרא י״י אלהים? נאמר לו כבר אמת שהוא לענין אחד, באמרו (שם מ״ה י״ח) כי כה אמר י״י בורא השמים הוא האלהים. ואמרו (תהלים ק׳ ג׳) דעו כי י״י הוא האלהים. ואם זה הביאור אל השגיח אם יספר אחד מהם בפעל אחד, והשני בפעל אחר ודומה לזה, בלשון (שופטים ח׳ ל״ט מ׳) וילך ירבעל בן יואש וישב בביתו ולגדעון היו שבעים בנים יוצאי ירכו. ספר השם הזה בפעל אחד, וספר האחר בפעל אחר, ולא השגיח, כי כבר אמת, כי ירבעל הוא גדעון. ואם יאמר אם כן מה ענין אמרו (תהלי׳ מ״ה כ״ג) אלהי וי״י לריבי. וכן (ש״ב כ״ב י״ד) ירעם משמים י״י ועליון יתן קולו? נאמר זאת עלה שנית, ירעם מפני שהוא י״י ושהוא עליון. העירה כי אתה אלהי ואתה י״י. ודמיונו בלשון (תהלים מ״ט ב׳) שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי חלד גם בני אדם גם בני איש יחד עשיר ואביון. ענינו שאתם עמים ואתם יושבי חלד, ושאתם בני אדם ושאתם בני איש, ודומה לאמרו (ישעיה מ״ד) אל הירא עבדי יעקב ואל התת ישראל. אל תירא עבדי יעקב וישורון בחרתי בו, שאתה יעקב ואתה ישורון. וכלל אומר כל מה שימצא בספרים ובדברינו אנחנו המיחדים, מלשון בספור בוראינו ומעשיו, והחולק על מה שמחייבו העיון האמתי, בלי ספק שהוא דרך העברה מהלשון,[19] ימצאוהו המחפשים כאשר יבקשוהו. ואין השער הזה צריך להרהיב בפרושו בספר הזה, ושנבאר דרכי ההעברות והשמושים ורחב הלשון. כי כבר בארתי מזה שעור רחב בפתיחת פירוש התורה, לא אשוב לשנותו. אך אכוון לבאר מה שיש (בלבד) בלשון בכל ספק שבא לידי בלבד — ואם יאמר: מה ענין אמרו (שם מ״ח ט״ז) י״י אלהים שלחני ורוחו. נאמר כי יכשר להיות ענינו ברוחו, כאמרו (תהלים ק״ה ד׳) דרשו י״י ועזו ופרושו בעזו. וכאמרו (ישעיה ס׳ ב׳) ועליך יזרח י״י וכבודו עליך יראה, ופירשו (תהלים ק״ב י״ז) כי בנה י״י ציון נראה בכבודו. וכאמרו (ישעיה י״ג ה׳) י״י וכלי זעמו ופירשו (חבק׳ ג׳ י״ב) בזעם תצעד ארץ, כן פירשו הנה (נחמיה ט׳ ל׳) ותעד בם ברוחך ביד נביאיך. אלה ואי זה דבר מזה שיבא לידינו ונמצא לו העברה ושמוש שאפשר אין אנו צריכים יותר מזה. ואחר כן אומר שמצאתי מדרך העיון, מה שיורה שהוא חי יכול חכם, הוא מה שהתאמת לנו שהוא ברא הדברים, ובכח שכלנו התברר, כי לא יעשה כי אם יכול ולא יכול כי אם חי, ולא יהיה העשוי המתוקן, אלא ממי שידע קודם שיעשה ואיך יהיה. ואלה השלשה ענינים מצאום שכלנו לעושינו פתאום בלי מחשבה מביאה אחת,[20] והוא, שבמה שעשה התקיים לו שהוא חי יכול חכם, כאשר בארתי. ולא יתכן שיגיע השכל אל אחד מהשלש הענינים האלה קודם האחר, אך הוא מגיע אליהם פתאום, מפני שהוא שקר אצלו שיעשם זולת חי, ושיעשם זולת יכול, ושיבא מעשה גמור ומתוקן, ממי שלא ידע איך יבא הפעל, כי מי שאינו יודע לא יהיה מעשהו מתוקן ולא מכוון. וכאשר התקיימו בשכלנו אלה השלשה ענינים בבת אחת,

---

[19] ע״ל העברה. אם יש את נפשך לראות למהוקך בסעיף זה ראה מורה נבוכים חלק א׳ בפרקים רבים המדבר שמה בהשכל ודעת, כל עניני התוארים מיוחסים בב״ק לצורת כל ע״ש. [20] מביאה אחת. ב״ז ושלשה אחת.

לא נתכן ללשונותינו להגיעו בבת אחת, כי לא מצאנו בלשון מלה מקבצת אלה הג' ענינים, ונצטרכנו להליץ עליהם בשלש המלות, אחר אשר קשרנו הדבר בביאור שהשכל ראם בבת אחת. ואל יחשוב חושב שהקדמון יתברך יש בו ענינים שונים, כי כל אלה הענינים הם כלם בענין שהוא עושה, אך מליצתינו היא אשר הביאתנו להוציא זה הידוע בשלש מלות. כי לא מצאנו בדברים המושמים מלה שתקבץ אותם, ולא יתכן לברוא להם מלה, ותהיה המלה בלתי ידועה, ותהיה צריכה לפירוש, ונשוב למלות רבות במקומה. ואם יחשוב חושב: כי הענינים האלה מחייבים שנוי, ר"ל: שיהיה זה זולת זה, אבאר לו הפסד מה שחשב בעיון האמת, והוא שהשנוי וההשתנות לא יהיו כי אם בגשמים ובמקרים, אך בורא [הגשמים ו] המקרים הוא מרומם מכל שנוי ההשתנות, ולא יספיק לי זה עד שאשביעהו באור. ואומר, כי כאשר אמרנו עושה, איננו מועיל תוספת בעצמו, אך מועיל שיש לו הנה עשוי. כן אמרנו חי יכול חכם אשר הם פרושי עושה, אבל לא יהיה עושה, כי אם מי שאלה הענינים לו בבת אחת ([א"כ] אינו מועיל תוספת בעצמו אבל מועיל שיש לו הנה עשוי). ואחר שהתבוננתי בזה ותקנתיו, שבתי אל ספרי הקדש ומצאתי בהם בבטול הזולת ממנו, (דברים ד' ל"ה) אין עוד מלבדו. (איוב כ"ו י"ד) ומה שמץ דבר נשמע בו. ועוד (זכריה י"ד ד') יהיה י"י אחד ושמו אחד. ואחר כן אומר שבשער הזה טעו הנוצרים וחשבו בו זולתו, והביאם זה אל שישימוהו שלשה, ויצאו אל הכפירה. והנה אני מקיים שיש עליהם מהתשובה מהמושכל, ובאחד האמת באחדותו אעזר. ואינני מכוין בתשובה הזאת עמי הארץ שבהם, כי הם אינם יודעים כי אם השלוש המוגשם בלבד, ולא אטריד ספרי בתשובתם מפני שהוא מבואר ונקל, אבל אכוין להשיב אל חכמיהם, אשר חושבים שהם מאמינים בשלשה בעיון ובדקות הבונה, ובאו אל אלה המרות ותלו עצמם בם ואמרו: לא יברא כי אם דבר חכם חי, וחשבו כי חיותו וחכמתו שני דברים זולת עצמו, ושבו אצלם ג'. ותחלת מה שתגל בו התשיבה עליהם, שהם אינם נמלטים משיחשבוהו גשם או לא גשם, ואם חשבוהו גשם. הם טועים כפתיי עמם, ועם זה הם חייבים בכל תשובה שהשיבונו בה על כל מי שיגשימהו. ואם לא יחשבוהו גשם, אמרו שיש בו שנוי, עד שיהיה תארו זה אינו תארו האחר, הוא אמרם שהוא מוגשם באמת, אבל אמרוהו בלשון אחר, כי מה שיש בו שנוי הוא גשם בלא ספק, ואנחנו כבר קיימנו, כי הענינים האלה הם תאר אחד, אבל בלשון לא יוכל לקבצה בדבור, כאשר יוכל השכל לקבצה במדע. ודומה זה למי שאומר שהוא אינו עובד האש, אבל הוא עובד הדבר השורף המאיר העולה למעלה, אשר הוא האש באמת. ואחר כן נשתדל עמם שיאמרו בפיהם שהוא גשם, ואם ימנעו מזה ויאמרו לא יתכן לאמר שהוא גשם, שכל גשם עשוי, וכן יתחייב שלא יאמרו שחיותו וחכמתו זולתו, שכל מי שחיותו זולתו עשוי. ואלה, ירחמך האל! כלו אפני הבאת הראיה, והוא שאנחנו המון המיחדים האמנו שחיי האדם זולתו, בעבור שראינוהו פעם חי ופעם מת, ידענו כי דבר היה בו והיה חי, וכאשר סר ממנו שב מת. וכן כאשר ראינוהו פעם חכם ופעם סכל ידענו כי דבר היה בו והיה חכם, וכאשר סר ממנו שב סכל. ולולי מה שראינו מאלה ב' הענינים באדם, היינו מאמינים כי האדם חי חכם לעצמו. וכיון שבטל באמת מצוא עת לבורא הכל, שלא יהיה בה חי ולא חכם, כאשר

נמצא לאדם, התחייב בלי ספק שיהיה חי לעצמו וחכם לעצמו, ובטל מה שנטו אליו האנשים האלה מעיקרו. ועם זה לא השלימו מה שראוי לידועם על דעתם, והוא שאמרו עצמו וחיותו וחכמתו, ועזבו לומר ויכלתו וכן ענין שומע ורואה. ואם אמרם חי מספיק להם מיכול, ואמרם חכם מספיק להם משומע ורואה, אמרם ג"כ חכם מספיק להם מחי, כי אין חכם כי אם חי. הלא תראה שהם לא הלכו על דעתם אפילו אחר עיונם, אך הבהילו במאמר הזה לעמוד בו כנגד מה שנאמר להם. ואחר כן אומר: כי אם היה אפשר בענינו שנוי אחד, היה אפשר בו כל שנוי שבעולם[21] כי העיון איננו מעיין כי אם בכללי הדברים ומיניהם, ואיננו מעיין באישיהם ופרטיהם. ואם האנשים האלה השבו להביא ראיה מן המושכל, כבר בארנו הפסח עליהם במה שנטו אליו. ואם הביאו ראיה מן הכתוב, במה שאומרים קצתם, ראיתי הכתוב אומר רות ומלה, הוא אמרו (ש"ב כ"ג ב') רוח י"י דבר בי ומלתו על לשוני. נאמר כי זה הרוח והמלה ברואים, הם הדברים המופרדים אשר שם הבורא בפי נביאו, וכבר ידענו כי הספרים קוראים שם הבורא נפש, כאשר אמר (תהל' כ"ד ד') אשר לא נשא לשוא נפשי במקום שמי. וכאשר היה בברואים נפש ורוח ענין אחד, והיה נפש בבורא ענינו שם, כן לו רוח וענינו חזון ונבואה. וזה מאלה המביאים ראיה מעוט ידיעה בלשון העברים. וכן מצאתי קצתם מביא ראיה, כי הספרים אמרו, כי רוח האל עושה. כאמרו (איוב ל"ג ד') רוח אל עשתני ונשמת שדי תחיני. ואמרו שדבר הבורא עושה, כאמרו תהלים ל"ג ו') בדבר י"י שמים נעשו. וראיתי שגם זה ממעוט ידיעתם בלשון; אך חפץ הספרים באמרם כי העושה עשה הדברים בצווי, או במאמרו, או בחפצו, או ברצונו; כלומר שעשה אותם בכוונה, לא על דרך השוא ולא בשגגה, ולא בהכרח, כאשר אמר (איוב כ"ג י"ג) והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש. ורוצים באמרו שהוא עשה אותו בדברו וברוח פיו ובמאמרו ובקריאתו שעשה אותם בבת אחת, לא במדה מהזמן, ולא חלק אחרי חלק, כאשר אמר (ישע' מ"ח י"ג) קורא אני אליהם יעמדו יחדיו. ונדמה לנו זה בדבר אשר נאמר לו בו או שנפח בו ברוח פיו, כן אמר (תהל' ל"ג ו') וברוח פיו כל צבאם. מנשמת רוח אפך (שם י"ח ט"ז) ומזה אני מוצא אותם עוזבים דעתם, כי הספרים אומרים כי ידו תעשה (איוב י"ב ט') כי יד י"י עשתה זאת. ושעינו תצור (משלי כ"ב י"ב) עיני ה' נצרו דעת. ושכבידו יאסוף (ישע' נ"ח ח') כבוד י"י יאספך. ושאפו עולה (תהל' ע"ח ל"א) ואף י"י עלה בהם. ושרחמיו באים (שם קי"ט ע"ז) יבואוני רחמיך ואחיה. ויהיה כל אחד מאלו הענינים והדומה להם מחות אחרות מוספות על הרוח והמלה, מפני שלכלם פעל מיוחס להם כאשר להם פעל מיוחס. ואלה, יישירך האלהים! והדומה להם אצלנו העברות בדבור והרחבות נרחבה בהם הלשון, ולכל אחד מהם הקרבה והבנה, אבאר אותו בעתיד בעזרת האל.

ומצאתי קצתם חושב ענין י"י קנני ראשית דרכו (משלי ח' כ"ב)[22]

---

[21] כי העיון איננו וכו'. ר"ל השגה השכלית היא לעולם השגה כללית, כי השכל משיג הצורה מהחומר ומתבונן עליה, ויציב גדרה והבדלה, כמו שהשכל ישפוט ע"ד האדם אשר הוא חי מדבר, גדר כללי, המקיף כל מין בני אדם. [22] שלבור' מלה וכ"ו. ידוע באמונת הנוצרים הלאָגאָס (מלה) אשר לפי דעתם קדמון הוא, והתבונן בחכמת חז"ל בראשית ברא. בראשית כמו מאמר הוא. הוא לאָגאָס. והבן.

שלבורא מלה קדמונה לא סרה ברזאה. והשער הזה[23] כבר השיבותי קודם הפעם הזאת על אשר השיבותי אל הרוחניים, ובארתי שמלת קנני ענינה בריאה, וגליתי שהתאר ההוא תאר החכמה; ואין רוצים בו שברא הדברים בכלי הוא החכמה, אבל רוצים בו שברא הדברים מתוקנים, יעיד מי שיראה אותם כי חכם עשה אותם. וראיתי אחרים נתלים בנעשה אדם בצלמנו (בראשית א׳) ואומרים שזה הדבור רומז לרבים[24]. ואלה יותר סכלים מהאנשים ההם, כי לא ידעו כי לשון העברים מתרת לגדול לאמר נפעל ונעשה והוא אחד, כאשר אמר בלק (במדבר כ״ב ו׳) אולי אוכל נכה בו. ואמר דניאל (ב׳ ל״ו) דנא חלמא ופשרא נאמר קודם מלכא. ואמר מנוח (שופטים י״ג ט״ו) נעצרה נא אותך ונעשה לפניך גדי עזים והדומה להם. ואחרים חושבים בענין (בראשית י״ח א׳)[25] וירא אליו י״י באלוני ממרא ואומרים, שזה הענין אשר נראה לאברהם הנקרא בשם הזה הוא שלשה; כי הוא פירש אחריו, שלשה אנשים נצבים. ואבאר כי אלה הם סכלים מהכל, זהוא, שלא המתינו עד שיגיעו לסוף הענין, ואלו היו ממתינים עד שישמעו (שם שם כ״ב) ויפנו משם האנשים וילכו סדומה ואברהם עודנו עומד לפני י״י. היו יודעים כי האנשים כבר הלכו וכבוד י״י עומד ואברהם לפניו, ובטל שיהיה הוא הם, אבל נראה הכבוד תחלה לאברהם שילמד ממנו שאלה אנשים חסידים ויראי השם. על כן אמר להם (שם שם ג׳) אדני אם נא מצאתי חן בעיניך; רוצה לומר, מלאכי י״י, על דרך ההסתר הנמצא בלשון העברים ובלשונות אחרות, כאשר אמרו (שופטים ז׳ כ׳) לי״י ולגדעון חצים, חרב לי״י ולגדעון. ואומרים (שם ט״ז ב׳) לעזתים לאמר. וכבר הסתירו (שם ט׳ כ״ה) ויוגד. ואמרו (ש״ב ט״ו י״ב) וישלח אבשלום. והסתירו ויקח את אחיתופל והדומה לזה.

ואלה האנשים, ירחמך האל! ארבע כתות. השלש מהם יותר קדמונים, והרביעית מקרוב יצאה. הראשונה רואה כי משיחם גופו ורוחו מהבורא יתברך. והשנית רואה שגופו נברא ורוחו מהבורא לו. שלישית רואה שרוחו וגופו נבראים, ויש בו רוח אחרת מהבורא. אבל הרביעית חושבת שהוא כמו הנביאים בלבד, וסוברים בבן הנזכר אצלם בו, כאשר נסבור אנחנו בבני בכורי ישראל (שמות ד׳ כ״ב) כי הוא להגדיל ולפאר בלבד. וכאשר חושבים זולתנו ענין אברהם ידיד הבורא. וזאת הכת האחרונה התחיבו ממה שאשיב עליהם בספר הזה, וממה שאזכרנו בשער השלישי בשער בטול התורות שנקרא בערבי אל נס״ך. וכל מה שאזכרנו במאמר השמיני בביאת המשיח. אך הכת הראשונה האומרת כי קצת האל שב גוף ורוח, היא מתחייבת עם שתי התשובות האלה כל מה שיתחייבו בו האומרים, כי הדברים הנבראים הם מן הבורא. והכת השלישית האומרת שגופו ורוחו מחודשים, תחייב כי גוף מחודש שב אלוה בשתוף דבר בו אלהי, ומקישין אותו לחול הכבוד על הר סיני, ובעין הסנה, ובאהל מועד. וזה מחייב אותם להאמין, כי האהל והסנה וההר, האלהים גם כן, ויוסיפו רעה, ועם זה התחייבו מה שזכרתיו בשער בטול התורות ובשער ביאת המשיח. אך הכת האמצעית התחייב בו מה

[23] כבר השבותי. מאמר א׳ דעת הרביעית. [24] רומז לרבים. עיין מדרש רבה בראשית פ״ח ע״ד הענין זה. [25] וירא וכו׳. עיין בענין זה דברי החכם רמב״ע על פסוק הזה בפרושו על התורה.

שהתחייבו בו השתי כתות יחד, תתחייב מה שהתחייבה בו הראשונה, מפני שאמרה שהרוח אלהית עליונה, ומה שהתחייבה בו האחרונה, מפני שאמרה כי הגוף מחודש. ואם זה מה שיש בשער בטול התורות וביאת המשיח לא תמלט ממנו, והוא, מה שזכרתיו בקצרם לגלות התשועה על מי שהאמין שהוא שנים או שלשה או יותר, אך הוא אחד נפרד. ואסמיך לזה מה שאולי יאמר אומר: איך יהיה מה שהיא יותר דק מכל דק בענין חזק מכל חזק? אומר: כי החכם שם לשער הזה סימנים בנמצא, והוא, שהנפש יותר דקה מהגוף והיא חזקה ממנו ובה מנהיג את עצמו, ועל כן היו האבות נשבעים (ירמיה ל"ח ט"ז) חי י"י אשר עשה לנו את הנפש הזאת. וכן החכמה יותר דקה מן הנפש והיא חזקה ממנה ובה תתנהג, ובעבור זאת תמצאנה לבדה מיוחסת אל הבורא, (משלי ג' י"ט) י"י בחכמה יסד ארץ. וכן בארבע יסודות אנו רואים המים שהם יותר דקים מן העפר, והם יותר חזקים ממנו, מפני שהם שוקעים בו ועוקרים אותו. והרוח יותר דק מן המים והוא חזק מהם, כי הוא מניע אותם ופעמים ישליכם. והאש יותר חזקה מן הכל, כי עגלת האש סובבת הכל, ומתנועתה המתמדת תנוח הארץ וכל אשר עליה במרכז, והתנועה העליונה המזרחית אשר מסבבת הגלגל הגדול לא ידע לה אדם סבה מניעה, כי אם מצות יוצרה ית', אשר הוא דק מן הכל וחזק מן הכל. וכבר התבאר כי כל דבר שהוא יותר דק בענין הוא חזק ממנו. וביון שהקדמתי הענינים האלה, אני רואה לכתוב רוב התארים והדברים ששואלים עליהם בענין הזה, ממה שעולה על הלב, ונמצא בכתוב, ונשמע מדברי מאמין. ואקרים לזה מאמר כולל.

ואומר: כי כל מה שרומזים אליו בענין הזה מעצם ומקרה, או תאר לעצם ומקרה, לא יכשר ממנו לא רב ולא מעט בענין העושה. כי זה העושה יתברך ויתעלה התקיים לו שהוא עושה הכל, ולא נשאר עצם ולא מקרה ולא מה שיתואר בו, אלא שכבר נכר ונגבל ונכלל והתקיים שזה העושה עשהו, וכבר נמנע ונשתקר שיאמר עליו מאומה ממה שהוא עשהו. וכל מה שימצא בספרי הנביאים מתארי העצם והמקרה, אי אפשר שלא ימצא להם בלשון ענינים זולת ההגשמה, עד שיסכים למה שמחייב אותו העיון. וכל מה שנאמרהו אנחנו המון המאמינים מתאריו ממה שידמה להגשמה, הוא ממנו הקרבה והמשלה, ואינו בגשמות הדברים אשר נאמר כמוהם על בני אדם. וביון שבארתי אלה השלשה ענינים, אל יטעוך המעיין בספר ויכניסו עליך הספקות, מאמרך חיה, ומאמרך חפץ, ומאמרך רצה וכעס והדומה לזה. וכן ממה שיש בספרים, כי אלה המעלות לא נאמר אותם אלא אחר קיום השרש, כאשר הקדמנו אליו שישובו אליו וינשאו עליו, כי הבנין איננו נבנה כי אם מהיסוד ולמעלה, ואיננו נבנה ממעלה למטה. על כן אל תהי נבוך בעבור תאר שתראה אותו בספרים, או שתמצא אותנו מסכימים עליו, ותשוב בספק. אבל הקש אותו על השרש כאשר כבר התברר והתקיים באמת.

והנה אני מציע אלה הענינים על עשר המאמרות, וארבר על כל אחד מהם במה שיכשר ואומר כי אנשים סברו כי זה הענין עצם, ונחלקו דעותם בו. אמר קצתם אדם, ואמר קצתם אש, ואמר קצתם אויר, וקצתם כסף. ואחרים אמרו דברים אחרים זולת אלה, וביון שהתקיים שהוא בורא

כל אדם, וכל אש וכל אויר וכל כסף, וכל נמצא, כבר התבטל בראית השכל כל אלה המחשבות. וכאשר התקיים זה בשכל, כן התקיים מן הספרים, והוא, שהדברים הנמצאים חמשה שרשים; המוצק, והצומח, ובעלי חיים, והכוכבים, והמלאכים. והרחיקו הספרים מהדמות חמשתם אל הבורא או שידמה להם, ואמרו ביקר שבמוצק, והוא הזהב והכסף (ישעיה מ"ו ה' ו') למי תדמיוני ותשוו והמשילוני ונדמה. הזלים זהב מכיס וכסף בקנה ישקלו. ואמרו יתברך: למי תדמיוני ותשוו, בטל בו שיהיה דבר דומה אליו, ואמרו: תמשילוני ונדמה, בטל בו שיהיה הוא דומה אל דבר. ואמרו ביקר שבצמח, הארז והשטה (שם מ' י"ח—כ') ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו? הפסל נסך חרש. המסכן תרומה עץ לא ירקב יבחר. ואמרו בבעלי חיים כלם (דברים ד' ט"ו—י"ח) ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל תבנית זכר או נקבה תבנית כל בהמה אשר בארץ תבנית כל צפור כנף אשר תעוף בשמים תבנית כל רומש באדמה תבנית כל דגה אשר במים מתחת לארץ. ואמרו בכוכבים (ישעיה מ' כ"ה כ"ו) ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה המוציא במספר צבאם. ואמרו במלאכים (תהלים פ"ט ז') כי מי בשחק יערך לי"י בבני אלים. וקבצו כל נמצא והרחיקו, שידמו לבורא או שידמה אליהם הבורא. ואלה הדברים המפורשים, הם השרשים (הברואים) הבטוח בהם, וראוי שיושב כל דבר מסתפק מהעברות הלשון אליהם עד שיסכים עמם. ומזה מה שאמר הכתוב (בראשית א' כ"ז) ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו. ואבאר שזה על דרך ההגדלה והחשיבות, והוא, כאשר כל הארצות שלו והגדיל אחד מהם, באמרו: זאת ארצי, ושכל ההרים שלו והגדיל אחד מהם, באמרו: זה הרי: וכן יש לו כל הצורות והגדיל אחד מהם באמרו: זאת צורתי, על דרך היחוד והסגולה, לא על דרך ההגשמה. ומהם מה שאמר הכתוב (דברים ד' כ"ד) כי י"י אלהיך אש אוכלה הוא. ואבאר שרוצה בזה שהוא כאש שורף למי שכפר וכחש, ואני מוצא בלשון שהוא מדמה בלא כף. ויוציא אתכם מכור הברזל (שם ע' כ') שענינו כמכור הברזל. ועוד (ש"א כ"ד ט"ו) אחרי כלב מת אחרי פרעוש אחד, ענינו, ככלב מת, או כפרעוש. ועוד (דה"י א' י"ב ח') ופני אריה פניהם בבני גד, ענינו, כפני אריה. כן אש אוכלה ענינו כאש אוכלה הוא שהוא עונש. ואחר כן אדבר אל הכמות ואומר: שענין הכמות סובל שני דברים לא יתכנו על הבורא, אחת מהם מדת ארך ומדת רחב ומדת עמק, והאחרים פרקים וחבורים יתפרקו ויתחברו קצתם אל קצתם, ולא יאמר על הבורא מאומה מזה, בראיות, מן המושכל, ומן הכתוב, ומן המקובל. מן המושכל; שאלה הפרקים והחבורים הם אשר בקשנו להם בורא ומצאנוהו בשכלנו. ומצאנו שלא נשאר מהם דבר שלא נכנס תחת ענין שהוא עשהו. ומן הכתוב, כאשר הקדמנו (דברים ע' ע"ז) פן תשחיתון, ושאר הכתובים. ומן המקובל, כי מצאנו חכמי עמנו הנאמנים על הורתינו בכל מקום שמצאו מאומה מאלה הדמיונים, לא תרגמוהו מוגשם[26], אבל השיבוהו אל מה שמסכים לשרש הקודם. והם תלמידי הנביאים, ויודעים יותר דברי הנביאים. ואלו היה אצלם שאלה המלות בגשמותם, היו מתרגמים אותם לנו כאשר הם.

[26] אבל וכ"ו. כונתו על תרגום אונקלס, שהיה נזהר מאוד בתר' בהרחקת

אך התברר להם מהנביאים, חוץ ממה שיש בשכלם, כי אלה המלות המוגשמות, רצה בהם ענינים גדולים ויקרים, תרגמום כאשר התברר להם. ומזה תרגמו (שמות ט' ג') הנה יד י"י הויה, הא מחא מן קדם י"י הויא. (שם כ"ד י') ותחת רגליו, תרגמוהו ותחות כורסיה יקריה. ותרגמו (שם י"ז א') ע"פ י"י, על ממרא די"י. ותרגמו (במדבר י"א י"ח) באזני י"י, קדם י"י, וכן כל מה שדומה לזה. וכיון שבארתי שהמושכל והכתוב והמקובל הסכימו כלם על הרחקת הדמיון מאלהינו יתברך, אני רוצה להציע אלה המלות הגשמיות, ואומר שהם עשר. ר א ש באמרו (ישעיה נ"ט י"ז) וכובע ישועה בראשו. ע י ן באמרו (דברים י"א י"ב) תמיד עיני י"י אלהיך בה. א ז ן באמרו (במדבר י"א י"ח) כי בכיתם באזני י"י. פ ה באמרו (שמות י"ז א') על פי י"י. ש פ ה באמרו (תהלים פ"ט ל"ה) ומוצא שפתי לא אשנה. פ נ י ם באמרו (במדבר ו' כ"ה) יאר י"י פניו אליך. י ד באמרו (שמות ט' ג') הנה יד י"י. ל ב באמרו (בראשית ח' כ"א) ויאמר י"י על לבו. מ ע י ם באמרו (ירמיה ל"א כ') על כן המו מעי לו. ר ג ל באמרו (תהלים צ"ט ה') והשתחוו להדם רגליו. ואלה דברים והדומה להם ממעשה הלשון והרחבה, תפיל כל אחד מהם על ענין וסברתו במה שנמצאנו בזולת ענין הבורא, ונדע כי הלשון כן אמתתה ומנהגה, שתרחיב ותשאיל ותדמה, כאשר מרחיבה ואומרת שהשמים מדברים (שם י"ט ב') השמים מספרים כבוד אל. ושהים מדבר (ישעיה כ"ג ד') כי אמר ים מעוז הים לאמר. ושהמות מדבר (איוב כ"ח כ"ב) אבדון ומות אמרו. ושהאבן שומעת (יהושע כ"ד כ"ז) הנה האבן הזאת תהיה לנו לעדה כי היא שמעה. ושההרים מדברים (ישעיה נ"ה י"ב) ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה. ושהגבעות לובשות (תהלים ס"ה י"ג) וגיל גבעות תחגרנה, והדומה לזה, מה שלא יספר מהרה. ואם יאמר אומר: מה היתה התועלת שהרחיב הלשון זאת ההרחבה שתפיל לנו אלו הספקות, ולמה לא סמכה על מלות אמתות, והיתה מסירה מעלינו זאת הרעה? אומר: כי אלו סמכה על מלה אחת, היה השמוש בלשון מתמעט ולא היה מגיע להגיד בה על קצת המכוונות. ואלו היינו באים לספר עליו בלשון האמתי, היינו חייבים לעזוב ולהניח שומע ורואה רחום חפץ, עד אשר לא יעלה לנו כי אם הישות בלבד. וכיון שבארתי הדבר הזה, אשוב אל העשרה ההם בביאורים וענינים, ואומר: שרצו הנביאים ב ר א ש ענין ההגדלה וההעלאה, כאשר אמר בבני אדם (שם ג' ד') כבודי ומרים ראשי. ורצו ב ע י ן השגחה, כאמרו (בראשית מ"ד כ"א) ואשימה עיני עליו. ורצו ב פ נ י ם הרצון והכעס, כמו שאמר (משלי ט"ז ט"ו) באור פני מלך חיים. ונאמר (ש"א א' י"ח) ופניה לא היו לה עוד. ורצו ב א ז ן קבול הדברים, כאמרו (בראשית מ"ד י"ח) ידבר נא עבדך דבר באזני אדני. ורצו ב פ ה וב ש פ ה באור וצווי, כאמרו (במדבר ד' כ"ז) על פי אהרן ובניו. (משלי י' כ"א) שפתי צדיק ירעו רבים. ורצו ב י ד יכולת, כאמרו (ישעיה נ"ט א') הן לא קצרה יד י"י. ורצו ב ל ב חכמה, כאמרו (משלי ז' ז') נער חסר לב. ורצו ב מ ע י ם חנות, כאמרו (תהלים מ' ט') ותורתך בתוך מעי. ורצו ב ר ג ל ה כ ר ת, כאמרו (שם ק"י א') עד אשית אויביך. וכיון שמצאנו אלה המלות בבני אדם על זולת ההגשמה, ואחר כן אומר בקצת העתים, קל וחומר שיכשר פרושם בעניני הבורא על זולת ההגשמה. ואחר כן אומר: כי כבר מצאנו אלה המלות במוצק, ולא שיכשר שיהיה לו מאומה מן

אלה האברים, והוא, שאנחנו מוצאים בלשון לארץ ולמים שתים עשרה מלות. תחלתם ראש (משלי ח׳ כ״ו) וראש עפרות תבל. ועין באמרו (שמות י׳ ד׳) וכסה את עין הארץ. ואזן באמרו (ישעיה א׳ א׳) והאזיני ארץ. פנים, באמרו (במדבר י״א ל״א) על פני הארץ. ופה, באמרו (שם ט״ז ל״ב) ותפתח הארץ את פיה. כנף באמרו (ישעיה כ״ד ט״ז) מכנף הארץ. יד באמרו (דניאל י׳ ד׳) על יד הנהר. שפה, באמרו (שמות ב׳ ג׳) על שפת היאור. לב, באמרו (שם ט״ו ח׳) קפאו תהומות בלב ים. טבור, באמרו (יחזקאל ל״ח י״ב) על טבור בארץ. בטן, באמרו (יונה ב׳ ג׳) מבטן שאול שועתי שמעת קולי. רחם, באמרו (איוב ל״ח ח׳) ויסך בדלתים ים בגיחו מרחם יצא. וירך, באמרו (ירמיה ל״א ח׳) וקבצתים מירכתי ארץ. וכאשר מצאנו הלשון שעשה אלה המלות, למה שהעיד חושנו, שאין מאומה מאלה האברים, אבל הם כלם העברות, כן עשתה זה למה שהעיד לו שכלנו שאין לו מאומה מאלה האברים; אבל הם כלם העברות. ואם יאמר אומר: אין הלשון עושה, אלא מה שהוא מוגשם, יתחייב שימציאנו אלה השתים עשרה בארץ ובמים, וכמו שעברו אלה המלות, עבר עוד המצטרף אליהם מהטה אזנך, פקח עיניך, שלח ידך, והדומה לזה, ועברו פעליהם המיוחסים אליהם, מויראה, וישמע, וידבר, ויחשב. והדומה לזה, והיה לכל אחד מהם סברא, עד וירח י״י, אשר משמעו קשה, הוא קבול, באמרו (איוב י״ד ט׳) מריח מים יפריח, כפי מה שמסכים למושכל ולכתוב ולמקובל. ואם יפרץ פרץ ויאמר: ואיך יתכן שיסבור אלו הסברות באלו המלות המוגשמות, ובמה שייחם אליהם, והכתוב כבר פרש שצורתו כצורת האדם? ראוה הנביאים מדברת עמם, ומיחסים אליה דבריו, וכל שכן שהוא על כסא, ומלאכים נושאים אותו ממעל לרקיע אשר על ראשם, כמראה אבן ספיר דמות כסא ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה. וכבר נראית הצורה הזאת על כסא ומלאכים מימינה ומשמאלה, באמרו (מ״א כ״ב י״ט) ראיתי את י״י יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו. נענה כי זאת הצורה ברואה, וכן הכסא והרקיע ונושאיו כלם מחודשים, חדשם הבורא מאור לאמת אצל נביאו, כי הוא שלח דבריו אליו, כאשר אבאר במאמר השלישי. והיא צורה יקרה מן המלאכים עצומה בבריאתה, בעלת הוד ואור, והיא נקראת כבוד י״י, ועליה ספר קצת הנביאים (דניאל ז׳ ט׳) חזה הוית עד די כרסון רמיו. ועליה אמרו החכמים שכינה. ויש שתהיה אור בלא צורת איש, והבורא הגדיל נביאו, שהשמיעו הנבואה מצורה עצומה ברואה מאור נקרא כבוד י״י כאשר בארנו. וממה שמורה על מה שאמרנו, מה שאמר הנביא על זאת הצורה (יחזקאל ב׳ א׳) בן אדם עמוד על רגלך ואדבר אותך. ולא יתכן שיהיה זה המדבר הוא ארון העולמים, כי התורה אמרה (דברים ל״ד י׳) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו י״י פנים אל פנים, אבל שאר הנביאים המלאכים דברו עמם. ואם נמצא הכתוב שכבר פרש שם המלאך כבר פרש המחודש. ואם אמר כבוד י״י הוא מחודש, ואם יזכור שם ה׳, ולא סמך אליו כבוד ולא מלאך, אבל סמך אליו ראיה, או האר איש, אין ספק שיש במאמר דבר נסתר הוא כבוד י״י או מלאך י״י באשר הלשון מסתרת כמו שקדמתי. ואחר כן אדבר על האיכות, והם המקרים, ואומר: שהוא באמת לא יתכן שיקרהו מקרה, כי הוא בורא

המקרים כלם. וזה אשר נמצא שאומר שהוא אוהב דבר או שונא דבר, הענין בזה שכל אשר צונו בו קראו אהוב אצלו, כאשר חייבנו לאוהב אותו, באמרו (תהלים ל"ז כ"ח) כי י"י אוהב משפט. (שם י"א ז') כי צדיק י"י צדקות אהב והרמזה לזה. וקבץ רבים מהם, ואמר (ירמיה ט' כ"ג) כי באלה חפצתי נאם י"י. וכל אשר הזהירנו ממנו שלא נעשהו, קראו שנוא אצלו, מפני שחייבנו לשנאתו, כמו שאמר (משלי ו' ט"ז) שש הנה שנא י"י. (ישעיה ס"א ח') שונא גזל בעולה. וקבץ מהם רבים, ואמר (זכריה ח' י"ז) כי את כל אלה אשר שנאתי נאם י"י, ומה שאנו רואים שאומר שהוא רוצה ושהוא כועס, הענין בו, שקצת ברואיו כאשר חייב להם ההצלחה והגמול קורא זה רצון, כאמרו (תהלים קמ"ז י"א) רוצה י"י את יריאיו. (שם פ"ה ב')[27] רצית י"י את ארצך. וכאשר יתחייב קצתם הצער והענש, קורא זה כעס, כאמרו (שם ל"ד י"ז) פני י"י בעושי רע. (עזרא ח' כ"ב) ועזו ואפו על כל עוזביו. אבל הכעס והרצון המוגשמים, והאהבה והשנאה המוגשמות, לא יהיו כי אם במי שיקוה ויירא, ונמנע מבורא הכל, שיקוה לדבר ממה שברא, או שייראהו, ועל הדרך הזה נוציא שאר תארי היראה העולים במחשבה. — ועל המצטרף אומר: כי הבורא יתברך לא יתכן שיצרפו אליו על דבר ההגשמה ולא ייוחס אליו, כי הוא לא סר קדמון, ואין דבר מן העשוים מצטרף אליו ולא מיוחס. ועתה כאשר עשם לא יתכן שישתנה עצמו וישוב מיוחס אליו ומצטרף אליו בהגשמה, אחר שלא היה כן. וזה אשר נראה בספרים שקוראים אותו מלך, ומשימים בני אדם עבדים אליו והמלאכים משרתים, כאמרו (תהלי' י' ט"ז) י"י מלך עולם ועד. (שם קי"ג א') הללו עבדי י"י. (שם ק"ד ד') משרתיו אש לוהט. אלה כלם על דרך הכבוד והגדול, בעבור שהגדול שבבני אדם אצלם הוא מלך, ועל ענין שהוא עושה כל מה שירצה, ומצותו מתקיימת, כמו שאמר (קהלת ח' ד') באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה. ואשר נמצא שמיחסים אליו אוהבים ושונאים, כאמרו (תהלים ל"ז י') אוהבי י"י שנאו רע, ואמרו (שם פ"א ט"ז) משנאי י"י יכחשו לו. זה מהם על דרך הכבוד והגנוי, וכבדו החסידים מבני אדם בשם אוהבים, וגנו החטאים בשם שונאים, וכן שאר מה שנכנס בשער הזה. — ואומר במקומות לא יתכן שיצטרך הבורא אל מקום [28]שיהיה לו, מכמה פנים. תחלתם, שהוא בורא כל המקומות. ועוד שלא סר לבדו ואפס מקום, ואיננו נעתק בעבור בריאתו למקום. ועוד כי הצריך אל מקום הוא הגשם, אשר הוא ממלא מה שיפגשהו וממששו, ויהיה כל אחד מן המתמששים מקום לאחר, וזה כלו נמנע מהבורא. וזה אשר הנביאים אומרים שהוא בשמים, על דרך הגדול והכבוד, מפני שהשמים אצלם רמים מכל דבר שידענוהו, כמו שאמרו (קהלת ה' א') כי האלהים בשמים ואתה על הארץ ועוד (מ"א ח' כ"ז) כי השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו. וכן המאמר כשהוא שוכן בבית המקדש (שמות כ"ט מ"ה) ושכנתי בתוך בני ישראל (יואל ד' כ"א) וי"י שוכן בציון. וכל זה להגדיל המקום ההוא והישות. ועם זה כבר הראה בו אורו הנברא, אשר הקדמנו זכרו, הנקרא שכינה וכבוד.

הגשמות, וע' במורה א' פרק ח — כב. [27]רצית י"י את ארצך. כצ"ל. וכן הוא (בתהלים פ"ה ב') ובטעות הוא בדפוסי אמסטרדם, קוש', ליפסיא (תרי"ט) רצית את אוהבך. וכן הגיה ב"ז, והעתיק רי"ף. [28]שיהיה וכו' תחלתם. כן

ועל הזמן לא יתכן שיהיה לבורא זמן[29], מפני שהוא בורא כל זמן, מפני שלא סר לבדו ואין זמן, לא יתכן שיעתיקהו הזמן וישנהו, ושהזמן איננו כי אם מדת קיום הגשמים, ואשר איננו גשם מרומם בהזמן וממדות הקיום. ואם נספר עליו בעמידה וקיומה היא על דרך הקרוב כאשר הקדמנו. וזה אשר בספרים האומרים (תהלים צ׳ ב׳) מעולם ועד עולם אתה אל. ועוד (ישעיה מ״ג י״ג) כי מיום אני הוא. ועוד (שם שם י׳) לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה. אבל שבים כל אלו הנקודות מן חעתים על פעלו. ואשר אמרו: מעולם ועד עולם אתה אל, אינם רוצים בו כי אם לא סרת מושיע תחלת הזמן לעבדיך, כאמרם (תהלים ס״ח כ״א) האל לנו אל למושעות. ואמרו ית׳: לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה, רוצה בו, קודם שאשלח נביאי ואחר ששלחתיו, אין אלוה מבלעדי; כי כבר הקדים לפניו עבדי אשר בחרתי, ובלשון העם יכשר שיאמר האדם לפני, והוא רוצה, קודם פעלי. כמו שאמר יואב (ש״ב י״ח י״ד) לא כן אוחילה לפניך. ויאמר אחרי, והוא רוצה, אחר פעלי. כמו שאמר נתן הנביא (מ״א א׳ י״ד) ואני אבא אחריך ומלאתי את דבריך. וכן גם מיום אני הוא, רומז אל יום נכבד יום מעמד הר סיני או מה שדומה לו. והוא אומר מן העת ההיא, אני הוא המצווה אתכם בזה, והמזהיר אתכם מזה, והמציל אתכם מזה, מפני שגמר המאמר אפעל ומי ישיבנה. ועל הקנין כי כל הברואים הם ברואיו ומעשיו, ולא יתכן שנאמר שקונה זה מבלעדי זה, ולא שֶׁקְּנָיָנוֹ לזה יותר ולזה פחות. ואשר נראה בספרים אומרים שעם סגולתו וקנינו וחבלו ונחלתו (דברים ל״ב ט׳) כי חלק י״י עמו יעקב חבל נחלתו. אין זה כי אם על דרך הגדול והכבוד, מפני שאצלנו סגלת כל אדם וחלקו יקרים אצלו. ועוד כי משימים אותו גם הוא על דרך העברה, חלק החסידים ומנתם, באמרו (תהלים ט״ז ה׳) י״י מנת חלקי וכוסי, וזה על דרך הסגלה והגדול. ועל הדרך הזה יהיה ענין קריאתו אלוה לאדם ולמאמינים, כאמרו אלהי אברהם יצחק ויעקב. וכאמרו אלהי העברים, כי הוא אלהי הכל, וזה ממנו על דרך הגדול והכבוד לחסידים. — ועל המצב כי הבורא יתברך ויתֹ׳ אינו גשם, ולא יתכן שיהיה לו מצב מהמצבים, לא מישיבה ולא מעמידה והדומה לזה. והכל נמנע מפני שאיננו גשם, ושהוא לא סר ואין דבר זולתו. ומפני שהמצב איננו כי אם השען גשם על אחר, ואפני המצב מחייבים שנוי וחלוף לנצב. ומה שאומרים הספרים (שם כ״ט י׳) וישב י״י מלך לעולם, רוצים בו הקיום. ואשר אומר (במדבר י׳ ל״ד) קומה י״י ויפוצו אויביך, אינם רוצים בו כי אם הקדמות העזר והעונש. ואשר אמר (שמות ל״ד ה׳) ויתיצב עמו שם, רוצים בו האור ההוא שנקרא שכינה. ואשר אמר (בראשית י״ח ל״ג) וילך י״י כאשר כלה, רוצים בו לעלות האור ההיא. ועם הדרך הזה הוא מתקיים כל מה שדומה לדברים האלה. ואומר על הפועל כי הבורא יתברך, אף על פי שאנחנו קוראים

הוא בכל ההוצאות אשר לפני, מלבד ב״ז עזב את המלות האלה (??) [29] מפני שהוא בורא וכ״ו ושהזמן וכו׳. יכלול פה המחבר ג׳ מופתים שהבורא מרומם ונעלה מכל זמן, א׳ מפני שהוא בורא כל, גם את הזמן, ב׳. מפני בעת שהיה לבדו טרם כל אשר ברא, נעלה מהזמן, לא יתכן שהזמן הנברא ישנהו. ג׳ שהזמן הוא מדת השארה וקיום הגשמים. והוא איננו בעל גשם. — ובדברי המחבר למעלה ע״ד המקום, סמן המחבר בפירוש כל ראיה לבדה, במלות

אותו עושה ופועל, לא יתכן ענינים בזה מוגשם; והוא שהפועל על המוגשם לא יוכל לפעול בזולתו עד שיפעל בנפשו, וינוע תחלה ואחר כן יגיע, והוא ית' יחפוץ ויהיה הדבר, וזה דרך פעלו תמים. ועוד כי כל פועל מוגשם, צריך אל חומר יעשה בו, ואל מקום וזמן שיעשה בשם, ואל כלי שיפעל בו; וכל זה מרומם ממנו. כאשר בארנו. וזה אשר נמצא בספרים זוכרים מקצת הפעלים הדבר והפכו, או מקצתם בדבר לא הפכו, כלו מושב אל שהוא כשחפץ לחדש דבר ימציאהו בלי שיפגעהו מעשה ולא משוש. ובשער הבריאה אמרו בדבר והפכו, ויעש אלהים, וישבת. וכאשר „ויעש" איננו בתנועה ולא ביגיעה; אבל הוא המציא הדבר המחודש, כן בלי ספק „וישבת" לא מתנועה ולא מיגיעה, אבל הוא עזיבת המציא הדבר המחודש. ואף על פי שאמרו וינח, איננו דבר יותר מעזיבת החדוש והבריאה. ובשער הנבואה אמרו וידבר י״י. וענין הדבור שהוא ברא דבור, הגיע באויר אל שמע הנביא, או העם. והפך הדבור מה שאמרו (ישעיה מ״ב י״ד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק. וענין החרישות הזאת המתנה ואריכות. כי לשון הערב מספרת עליו כפוד הדבור כפי סברתינו, ואינה מספרת עליו החרישות ולא בסברא, וכאשר נוציא כמו החשיתי אל הפרוש, יתברר מה שזכרנוהו וספרנוהו בתחלת הדברים באריכות. ובהצלת הברואים מענין שמצער אותם קוראים אותו זכירה, שאמרו (בראשית ח' א') ויזכר אלהים את נח. (שם ל' כ״ב) ויזכר אלהים את רחל והדומה לזה. ואמרו בשתי הלשונות זכירה[30], ולא ספרה עליו אחת מהן הפך הזכירה אשר היא השכחה בעזב ההצלה. אך רוב מה שהם אומרים (איכה ב' א') ולא זכר הדום רגליו. והטובה והרחמים, נאמרים עליו בשם אל רחום וחנון. והנקמה והעונש, נאמרים עליו בשם אל קנוא ונוקם. ואלה הענינים גם כן שהיה על הברואים, כאשר אמר (נחום ב' ב') נוקם י״י לצריו ונוטר הוא לאויביו. ואמר (דברים ז' ט') שומר הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור. וכל אשר בא מאלה השמות ענינם שב אל הברואים. וזה הוא ההפרש[31] בין שמות העצם ושמות הפעלים וכאשר בארנו בפרוש ואלה שמות. — ועל הנפעל אין חושבים שמאומה מההפעלות גופל על הבורא[32] כי אם הראות בלבד. וצריך שאבאר עוד שהראות אינה נופלת עליו, והוא, שהדברים אינם נראים כי אם במראים הנראים בשטחיהם, המיוחסים אל[33] הארבעה טבעים, ומתחברים עם

„ועוד" ופה קצר בלשונו. [30]ולא ספרה עליו וכ״ו אך רוב וכו'. במכון אמר המחבר מלת „רוב" כי באמת נמצא בכ״ק גם פעל שכח מיוחס על דרך העברה על הבורא י״ת כמו (איכה ה' כ') וכדומה במקומות בכ״ק. [31]שמות העצם. ר״ל, תארי העצם (וועזענטליכע אטריבוטע) כמו חכם, גדול, חי, והמה בכל מקום בואם מתיחסים על הבורא. (אבל באמת אך ע״ד השלילה. כנודע לרוב בספרי הראשונים) אולם שמות הפעולות כמו רחום חנון נוקם וכ״ו, שבים המה אך על הברואים. כמו שמבאר הגאון. וליתר באור ראה מורה ח״א, עקרים פכ״ד מאמר ב'. ובעקדה שער כ״ד. ובדברי הח' ב״ז בחקר דעת. [32]הראות לבד. ע' בדברי מהרי״ל בבאורו, מה שנתקשה בהבנת דברי הגאון. [33]ב' טבעים ומתחברים וכו'. ר״ל ד' היסודות, כי העין ג״כ מחוברת מאלו ד' היסודות, לכן יש להם התחברות ע״י אמצעות האויר. כי צורת המוחש יתרשם באויר הסמוך לו, והסמוך בסמוך לו, עד הגיעו אל העין בדעת אריסטו,

הכחות אשר בראות העין ממיניהם באמצעות האויר ויראו, אך הבורא מן השקר שיחשוב עליו חושב שיש בו מאומה מן המקרים, אין שלטון לראות על השגתו. והנה אתה רואה, אי אפשר למחשבות לדמותו ולציירו בהם, ואיך יהיה דרך לראות אליו? וכבר בלבל דעת קצת בני אדם ענין משה רבינו, איך שאל מאלהיו (שמות ל"ג) הראני נא את כבודך, והוסיף להם בלבול תשובתו: לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי, ונכפל בלבולם באמרו: וראית את אחורי ופני לא יראו[34]. ואומר בגלות כל זה ובארו, כי יש לבורא אור בראהו, והראהו לנביאים להיות ראיה להם כל דברי הנבואה אשר ישמיעום הם מאת הבורא, וכאשר יראה אותו אחד מהם אומר ראיתי כבוד י"י. ויש שאומר ראיתי את י"י, על דרך ההסתר. וכבר ידעת כי משה ואהרן ונדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל אמר עליהם בתחלה (שם כ"ד י') ויראו את אלהי ישראל. ופרשו אחר כן (שם שם י"ז) ומראה כבוד י"י כאש אוכלת בראש ההר; אבל כשהם תואים האור ההוא, אינם יכולים להסתכל בו מרוב כחו ובהירותו, ומי שמסתכל תתפרד הרכבתו ויפרח רוחו, כמו שאמר (שם י"ט כ"א) פן יהרסו אל י"י לראות ונפל ממנו רב. ושאל משה רבינו שיחזקהו הבורא להסתכל באור ההוא, והשיבו כי תחלת האור ההוא עצומה, לא תוכל לראותה ולא להסתכל בה, שלא ימות, אך יסך עליו בענן או במה שדומה לו, עד שיעבור תחלת האור ההוא, מפני שחזק כל דבר נוגה בהתחלתו, כמו שאמר (שם ל"ג כ"ב) ושכותי כפי עליך עד עברי. וכאשר עבר תחלת האור, גלה מעל משה הדבר הסוכך עד שהסתכל באחריתו, כאשר אומר (שם שם כ"ח) והסירות את כפי וראית את אחורי. אבל הבורא עצמו לא יתכן שיראה אותו אחד מהם, כי זה מדרך השקר.

ואחר כן אומר: איך יתקיים במהשבתנו הענין הזה, רוצה לומר הבורא יתברך, וחוש מחושינו לא נפל עליו? ואומר: כאשר יתקיים בה, הטבת הטוב וגנות הכזב, וחושינו לא נפלו עליו. וכאשר נעלה בשכלנו המנע מקבץ נמצא ונעדר, ושאר המתרחקים, והחושים לא ראו את זה. ואמר הכתוב (ירמיה י' י') וי"י אלהים אמת. ואומר: ואיך יעלה בשכלנו המצאו בכל מקום, עד שלא יהיה מקום רק ממנו? מפני שלא סר קודם כל מקום. ואלו היו המקומות מפרידים בין חלקיו לא היה בורא אותם. ואלו הגשמים מטרידים המקומות ממנו או מקצת, לא היה בורא אותם. ובין שהדבר כן המצאו אחרי שברא הגשמים כלם, כהמצאו קודם לכן, בלא שנוי ולא פרידה, ולא הסתר ולא הפסק, וכמו שאמר (שם כ"ג כ"ד) אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם י"י הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם י"י. ואקרב להבין זה ואומר: לולא שהרגלנו שקצת הכתלים אין סותרים בעד הקול, וכן אנו רואים שהזכוכית איננה שכה בעד האור, וידענו כי אור השמש לא יזיקוהו הלבלובים אשר בעולם, היינו

(אשר סובר כי צורת המוחש יבוא אל העין, ומן העין בלתי יוצא נצוץ כלל או ע"י שהגלגלות יוצאים מן העין, באויר הסמוך, והסמוך בסמוך, עד יתחברו אל המוחש, והוא בהתנועה האויר, אבל הבורא ית' כיון שהוא נעלה מכל גשם אין דרך להראות, לראות אותו כלל. (ב"ז בבאורו). [34] ופני לא יראו. עיין מזה היטב בדברי הרב המורה א'. ובדברי הרב בעל העקדה שער נ"ד. ובבאורי על שמונה פרקים להרמב"ם פרק ח' (ווארשא תרכ"ד) והרוה ענג

תמהים על זה. ואלה כלם פליאות מעידות על אמתת עניננו. ואומר עוד: איך יעלה בלב שהוא יודע כל מה שהיה וכל מה שיהיה, ושידיעתם אצלו שוה? ואבאר שהברואים אינם יודעים מה שעתיד, מפני שידיעתם אינם כי אם מדרך החושים, ומה שלא יצא אל שמעם ואל ראותם ושאר חושיהם לא יעמדו עליו. אבל הבורא אשר אין דרך ידיעתו בסבה, אך היא מפני שעצמו מדע, והחולף והעתיד אצלו יחד בשוה, ידעם בלא סבה. וכאשר אמר (ישעיה מ״ו י׳) מגיד מראשית אחריה ומקדם אשר לא נעשו אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה. — וכאשר יגיע האדם אל ידיעת הענין הזה הדק, בדרך ההגדה וראות האותות והמופתים, תאמינהו נפשו ותמזג ברוחו וישוב נמצא בחדריה, וכל אשר תעמוד בהיבלה תמצאנו, כאשר אמר הנביא (שם כ״ו ט׳) נפשי אויתיך בלילה אף רוחי בקרבי אשחרך. והשגה באהבתו אהבה שלמה שאין בה ספק, כמו שאמר (דברים ו׳ ו׳) ואהבת את י״י אלהיך בכל לבבך וגומר. ויהיה העבד ההוא זוכרו ביום בלכתו, ובלילה על יצועו, וכמו שאמר (תהלים ס״ג ז׳) אם זכרתי על יצועי באשמורות אהגה בך. וכמעט שתהיה מדברת ר״ל הרוח שתהמה בעת זכרו מהכוסף והכליון, וכמו שאמר (שם ע״ז ד׳) אזכרה אלהים ואהמיה אשיחה ותתעטף רוחי סלה. ויזון אותו זכרו יותר מן הדשנים, וירוה אותה שמו יותר מכל רוה, כמו שאמר (שם ס״ג ו׳) כמו חלב ודשן תשבע נפשי וגומר, עד שתשיב כל עניניה כלם אליו, ותהיה חוסה בו ובוטחת תמיד, כאשר אמר (שם ס״ב ט׳) בטחו בו בכל עת עם שפכו לפניו לבבכם וגומר. ואם ייטיב לה, תודה, ואם יצערנה, תסבול, וכמו שאמר (שם כ״ב ל׳) אכלו וישתחוו כל דשני ארץ. ואלו היה מפריד בינה ובין גופה היתה מיחלת לו, ולא היתה חושדת אותו, כמו שאמר (איוב י״ג ט״ו) הן יקטלני לו איחל. וכל אשר תסתכל בעניניו הוסיף יראה ופחד, וכמו שאמר (שם כ״ג ט״ו) על כן מפניו אבהל אתבונן ואפחד ממנו. וכל אשר תתבונן במדותיו, תגדיל שבחיהם ותוסיף שמחתה, וכמו שאמר (תהלים ק״ה ג׳) ישמח לב מבקשי י״י, עד שתאהב אוהביו והוקיר מוקיריו, כמו שאמר, (שם קל״ט י״ז) ולי מה יקרו רעיך אל וגומר. ותשנא משנאיו והאיב אויביו, וכמו שאמר (שם שם כ״א) הלא משנאיך י״י אשנא וגומר, עד שתטעון בעבורו ותשיב על מי שמדבר בו ובעניניו, בשכל ובדעת, לא בכברות, כמו שאמר (איוב ל״ו ג׳) אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק כי אמנם לא שקר מלי תמים דעו עמך, ותשבחנו והללנו בשכל וביושר, לא בגוזמא ובשקר, כמו שאמר הכתוב במשבחים (דה״ב ל׳ כ״ב) וידבר חזקיהו על לב הלוים המשכילים שכל טוב לי״י. ולא תשבחנו בשהוא ישים החמשה יותר מן העשרה, שלא יוסיף בהם, ולא שיכניס העולם בחלל הטבעת, שלא יצר זה וירחיב זה, ולא שישיב אתמול החולף, כי כל זה הבל. ואפשר שישאלנו קצת הכופרים על כל אלה ונשיב, כי הוא יכול על כל דבר, וזה אשר שלא עליו איננו כלום, כי הוא הבל, וההבל איננו כלום, וכאלו שאלו היוכל על לא כלום; אך על זה שאלו באמה. אבל היא משבחת אותו בענינים העצמיים, שהוא הקדמון אשר לא חלף ולא יחליף, כמו שאמר (דברים ל״ג כ״ז) מעונה אלהי קדם. ושהוא אחד בעצמו באמת, כמו שאמר (נחמיה ט׳ ו׳) אתה הוא י״י לבדך. ושהוא החי והקיים, כמו שאמר (דברים ל״ב מ׳) כי אשא אל שמים ידי

וגומר. ושהוא יכול על כל דבר, כמו שאמר (נחמיה ט' ל"ב) האל הגדול הגבור והנורא. ושהוא היודע כל דבר ידיעה שלמה, כמו שאמר (איוב ל"ז ט"ז) התדע על מפלשי עב מפלאות תמים דעים. ושהוא בורא כל דבר תחלה, כמו שאמר (ירמיה י' ט"ז) לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא. ושאיננו עושה השוא ולא התהו, כמו שאמר (ישעיה מ"ה י"ח) לא תהו בראה לשבת יצרה. ושאיננו מעול ולא חומץ, כמו שאמר (דברים ל"ב ד') הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט. ושאינו עושה לעבדיו כי אם הטוב, שנא' (תהלים קמ"ה ט') טוב י"י לכל וגומר. יודוך י"י כל מעשיך וגומר. כבוד מלכותך יאמרו וגומר. ושאיננו משתנה ולא יחלוף, כמו שאמר (מלאכי ג' ו') אני י"י אלהים לא שניתי ואתם בני יעקב וגומר. ושמלכותו לא תחלוף ולא תכלה, כמו שאמר (תהלים קמ"ה י"ג) מלכותך מלכות כל עולמים וגמר. ושמצוהו קיימת אין משיב לה, כמו שאמר, (גם ק"ג י"ט) י"י בשמים הכין כסאו ומלכותו בכל משלה. ושחובה לשבחו במדותיו הטובות והגדולות, כמו שאמר (קל"ח ה') וישירו בדרכי י"י כי גדול כבוד י"י. ושכל מה שיספרו עליו המספרים וישבחוהו בו המשבחים הוא נעלה וגדול ומרומם מהכל, כמו שאמר (נחמיה ט' ה') ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה. וזה אשר המצא במקומות מהספרים מן השבח והתהלה איננו מיוחס אליו, אך הוא מיוחס אל ספוריו, כמו שאמר (יחזקאל ג' י"ב) ברוך שם כבוד י"י ממקומו. ואמרו (תהלים ס"ח ה') זמרו שמו ופעמים תמצאנו לספר ספורו ויאמר (גם ע"ב י"ח) ברוך שם כבורו. ואמר (גם ל"ז י"ב) והודו לזכר קדשו. אך בדברי רבותונו רבים כאלו, הוא לספר ספורו שהם אומרים; ברוך שם כבוד מלכותו. ואומר בכל זה שהוא גם כן ממעשה הלשון, והוא, כאשר הוא מכונת להגדיל ולהאדיר, מקדימים המלות קודם שיזכרו המגודל ההוא. וכל אשר ירבו המלות ההם הקודמות, יהיה בהם יותר גדולה, כמו שנאמר (אסתר א' ד') בהראותו את עושר כבוד מלכותו ואת יקר הפארת. והוא הוא עשרו ומלכותו וגדולתו, והוא גם כן יקרו והפארתו וגדולתו. ודמו הספורים קצתם לקצתם. — הסתכל. יישירך האלהים! מה שכתבנוהו, והתבונן בו בנפשך, והעלהו במחשבתך, ואל תמהר לגזור על המלות. אבל גזור על השרשים הקודמים. ושים המלות העברה והקרבה, כאשר בארנו.

המאמר השלישי

בצווי ובאזהרה

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר: אשר ראוי לקדם אותו התחלה למאמר הזה, כי הבורא יתברך כיון שהתברר שהוא קדמון לא היה עמו דבר, היתה בריאתו לדברים טובה וחסד ממנו. וכאשר זכרנו בסוף המאמר הראשון, בעלת בריאת הדברים, וממה שימצא בספרים שהוא טוב ומטיב, כמו שאמר (תהלים קמ"הט') טוב י"י לכל ורחמיו על כל מעשיו. והתחלת הטבתו לברואים שחננם ההויה, רצוני לומר: המציאו אותם אחר שלא היו׳ וכמו שאמר לחשובים (ישעי׳ מ"ג ז׳) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגומר. ואחר כן חננם סבה שמגיעים בה אל ההצלחה הגמורה והטובה השלמה, כמו שאמר (תהלים ט"ז י"א) תודיעני ארח חיים שבע שמחות את פניך וגומר. והוא מה שצום והזהירם ממנו. וזה המאמר התחלת מה שיקיף השכל ויחשוב בו, ויאמר: הוא היה יכול שייטיב להם ההטבה הגמורה, ויצליחם ההצלחה המתמדת מבלתי שיצום ויזהירם? אבל יראה שטובתו בדרך ההיא טוב להם, בעבור מה שיסתלק מעליהם מעניני הטרח. ואומר בבירור הענין הזה, כי שומו סבת הגעתם אל הטובה המתמדת בהטריחם במה שצוה בו, הוא יותר טוב. והוא, שהשכל דן שיהיה מי שמגיע לטובה על מעשה שהעבד בו, יש לו כפל מה שיגעהו מן הטוב מי שלא עשה דבר, אבל הוא מתחסד עמו. ואין השכל רואה להשוות ביניהם. וכאשר הדבר כן נטה בנו בוראנו אל החלק היותר להיות תועלתנו על הגמול, כפל תועלתנו אשר תהיה על לא מעשה, וכמו שאמר (ישעיה מ׳ י׳) הנה י"י אלהים בחזק יבוא וזרועו מושלה לו הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו.

וכיון שהקדמנו ההקדמה הזאת אומר פותח, הודיענו אלהינו יתברך בדברי נביאיו, שיש לו עלינו תורה נעבדהו בה, ובה מצות שצוה אותנו בם, אנחנו חייבים לשמרם ולעשותם בלב שלם. הוא אמרו (דברים כ"ו ט"ז) היום הזה י"י אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך. והעמידו לנו נביאיו על המצות ההם האותות והמופתים המלאים, ושמרנום ועשינו אותם מיד. ואחר כך מצאנו העיון מחייב שנצוה בהם, ולא היה ראוי לעזבנו מבלעדי דבר. וראוי שאבאר ממה שמחייב אותו העיון לענין הזה דברים וענינים, ואומר: כי השכל מחייב[1] להקביל כל מטיב אם בהטבה, אם הוא צריך אליה, אם בהודות, אם איננו צריך לגמול. וכאשר היה זה מחיובי השכל, לא היה נכון שיעזבהו הבורא יתברך בעניני עצמו, אבל התחייב לצוות ברואיו בעבודתו והודות לו, בעבוד שבראם. והשכל מחייב עוד, שהחכם לא יהיר לגדפו ולקללו.

---

[1] להקביל כל מיטיב וכו׳ הוא ענין נגד ונוכח. (תנגין מקבילות הללאות אמות

וההתחייב עוד, למנוע הבורא עבדיו מזה להקביל בו. והשכל מחייב עוד, שימנע הברואים לחטא קצתם לקצתם, בכל מיני החטאים. והתחייב עוד, שלא יתיר להם החכם זה. והשכל מכשיר עוד, שיטריח החכם עושה בדבר מהדברים, ויתן לו שכרו עליו, בעבור שיגיעהו אל התועלת בלבד, מפני שהיה זה ממה שמועיל לעושה, ולא יזיק המטריח. וכאשר נקבץ אלו הארבעה ענינים, יהיו כלליהם הם המצות אשר צונו אלהינו. והוא שחייבנו לדעתו, ולעבדו בלב שלם, כמו שאמר הנביא (דה"י א' כ"ח ט') ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה. ועוד הזהירנו, מהקבילו בקללות ובגדופים, אף על פי שאינם מזיקים אותו, אלא שאין מדרך החכמה להתירם, כאמרו (ויקרא כ"ד ט"ו) איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו. ולא התיר לקצתנו להרע לקצתנו, ולחמסם, כמו שאמר (שם י"ט י"א) לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו. ואלה השלשה ענינים, הם ומה שנסמך אליהם, הם החלק הראשון[2] משני חלקי המצות, ונסמך אל הראשון מהם, להכנע לו ולעבדו, ולעמוד לפניו, והדומה לזה, והכל בכתב. ונסמך אל השני, שלא ישותף לו, ולא ישבע בשמו לשקר, ושלא יתארהו בתארים המגנים, והדומה לזה,[3] והכל בכלל. ויסמך אל השלישי, עשות המשפט, והאמת והצדק והדין, והרחקה מהרוג המדברים, ואיסור הניאוף, והגנבה, והרכילות, ושיאהב המאמין לאחיו מה שהוא אוהב לנפשו, וכל אשר נכלל באלה השערים, והכל בכתב. וכל ענין מאלה שמצוה בו, נטע בשכלנו טובתו, וכל ענין מהם שהזהיר ממנו, נטע בשכלנו גנותו, כמו שאמרה החכמה אשר היא השכל (משלי ח' ז') כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע. והחלק השני דברים אין השכל גוזר אותם, שהם טובים לעצמם ולא מגונים לעצמם, הוסיף לנו הבורא עליהם צווי והזהרה, להרבות גמולנו והצלחתנו עליהם, כמו שאמר (ישעי' מ"ב כ"א) י"י חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. והיה המצווה בו מהם טוב, והמוזהר ממנו מהם מגונה, למקום העבודה בהם, והוספו בענין השני בחלק הראשון. ועם זה אי אפשר שלא יהיה להם עם ההתכלות, תועלות חלקיות, ועלילה מעטה מדרך המושכל, כאשר היה לחלק הראשון תועלות גדולות ועלילה גדולה מדרך המושכל. — וראוי שאקדם הדברים על המצות השכליות תחלה ואומר: מן החכמה לאסור שפיכות דמי המדברים, שלא יותר זה, יכלה קצתם את קצתם, ויש בו אחר מה שמרגישים בו מן הצער, בטול הענין שכוון בו החכם, ומכרית אותם ההרג מאשר בראם לו והטריחם בו. ומן החכמה לאסור הזנות, שלא יהיו המדברים כבהמות, ולא ידע אחד מהם אביו שיכבדהו גמול שגדלהו, ושיורישהו האב טרפו כאשר ירש ממנו המציאה, ושידע שאר קרוביו מדוד ואחי אם, ויעשה מה שהוא מוצא להם מן החנינה. ומן החכמה לאסור הגנבה, כי אם תותר, יבטחו קצת בני אדם על גניבת ממון קצתם, ולא יישבו העולם ולא יקנו ממון, אך אם יבטוח הכל על זה תבטל הגנבה עוד בבטול הקנינים, מפני שלא ימצא מה שיגנוב כלל. ומן החכמה[4] אך מראשיתה, דבר צדק ועזוב הכזב, כי

כו') והכונה גמול נוכח גמול, הטבה מול הטבה (ב"ז). [2] משני חלקי המצות. הם מצות השכליות, ומצות השמעיות. [3] והכל בכלל. אולי צ"ל והכל בכתב, כמו שכתוב בענין ראשון ושלישי. ור"ל והכל, כל הצווים והאזהרות האלה כתובים בתורתנו. [4] אך מראשיתה. בז' אשר מראשיתה.

הצדק הוא האמירה על הדבר כאשר הוא ובעניננו, והכזב הוא האמירה על הדבר לא כאשר הוא, ולא בעניננו, וכאשר יפול החוש עליו, וימצאנו בתכונה מחתכוננות, ותליץ עליו הנפש בהפך בתכונת זולתה, מקבילות שני התכונות בנפש ומתהפכות, ותשער מהמנעם כדבר נכרי. ואחר כן אומר שראיתי מבני אדם, מי שסובר[5], כי אלה ד׳ השרשים המוזרים, אינם מוזרים, אבל המוזר אצלו, מה שיצערהו. וידאיגהו, והטוב אצלו מה שיערב לו וירגיעהו. ולי על הדברים האלה תשובה רחבה במאמר הד׳ בשער הצדק. אך אזכור ממנה הנה קצת ואומר, כי מי שחושב זה, כבר עזב כל מה שהבאתיו לראיה הנה, ומי שעזב זה הוא סכל, והסתלק טרחו מעלינו. ועם זה לא אנוח עד שארחיבהו ההתהפכות וההמנע, ואומר: כי הריגת השונא מה שיערב להורג, ויצער ההרוג, ולקיחת הממון והנשים הנשואות, במה שיערב ללוקח, ויצער ללקוח ממנו. ועל המחשבה הזאת יתחייב להיות כל פועל מאלו השנים חכמה וסכלות יחד. חכמה, מפני שיערב לגנב ולהורג ולזונה, וסכלות, מפני שהוא מצער בעל דינו. וכל דעת שמביאה אל ההתהפכות ועל ההמנע הוא שקר; אך יתקבץ עליהם ההפך הזה, באיש א׳, בדבש שנפל בו מעט ארס אכלו והוא ערב והורג, ומתחייבים שתהיה החכמה וסכלות יחד. אחר כן אומר בחלק הב׳ אשר הוא מותר בשכל, והתורה צותה בקצתו ואסרה קצתו, והניחה השאר מותר כמו שהוא, כמו קדוש יום בין ימים, כשבתות ומועדים, וקדוש איש משאר בני אדם, ככהן והנביא. וההמנע מאכול קצת המאכלים, ומשכב קצת בני אדם, והפרישות תכף לקצת המקרים בעבור הטומאה. ואלה השרשים ומה שיולד מהם, ומה שיצטרף אליהם, אף על פי שהעלה הגדולה בקיומם מצות אלהינו, והבאתנו אל התועלת, אני מוצא לרובם עלות חלקיות מועילות, ואני רואה לזכור קצתם ולדבר עליהם, והכמת הבורא למעלה מהכל. ואומר: כי מתועלת קדוש קצת הזמן, תחלה בעזיבת המעשים בו, להגיע אל המנוחה מרב היגיעה, ולהגיע אל קצת החכמה, והחלק מן התוספת בתפלה, ויפנו בני אדם לפגיעת קצתם את קצתם בהתקבצם, וידברו בעניני תורתם[6] ויכריזו בהם, וכל הדומה לזה. ומתועלת קדוש איש מיוחד, לקבל ממנו החכמה יותר, ולהפגיע בעדם, ולחבב לבני אדם הדרך הישרה; כדי שיגיעו אל מעלות, ושישתדל להישיר בני אדם כיון שהוא ראוי לכך, ומה שדומה

---

[5] כי אלה הד״ש המוזרים אינם מוזרים. אבל המוזר וכו׳. הוא בינוני פעול מבנין הפעיל מנחי ע״ו, ושרשו זור, ע״ד מוזר הייתי לאחיו (תהלים ס״ט) וכוונתו עם אלה הד׳ שרשים ש״ד, זנות, גניבה, ודבור כזב, המה לא ישימום שכלים, אבל זרים, אלה המה דברי החכם מהרי״ל ב״ז בבאורו. — ולדעתי לא מצא ידיו ורגליו בהבנת דברי המחבר, וכמו זר נחשב בעיני באורו, ומוזר הוא בעיני כל קורא. והאמת כי צ״ל: המוזהרים אינם מוזהרים, אבל המוזהר אצלם וכו׳: ר״ל: כי יש איזה מבני אדם החושבים: כי אלה הארבעה שרשים (ש״ד, זנות, גניבה ודבור כזב) המוזהרים (אשר נזהרנו עליהם בתורתנו לבלתי עשותם) אינם מוזהרים. (אינם ראוים באמת להיות מוזהרים ואסורים) אבל המוזהר אצלם וכו׳ (אבל הדברים אשר הם חושבים לדבר אסור ומוזהר, הוא, מה שיצער אותנו וכו׳) — ועין העתקת החכם רי״ף שהבין כדברי. —

[6] ויכריזו. ר״ל ידרשו ויטיפו לעם דברי תורה ומוסר. וכן העתיק החכם רי״ף (עפפענטליך פרעדיגען), לפי שכן הוראת „כרז" בלשון ארמי. ועיין ערך מלים

לזה. ומתועלות[7] אסור אכילת קצת בעלי חיים, שלא ידמוהו לבורא, כי לא יתכן שיתחייב לאכול מה שהוא דומה לו, ולא לטמאו, ושלא יעבוד האדם מאומה מחם, כי לא יתכן לעבוד מה שהושם לו למאכל, ולא מה שהושם אצלו טמא. ומתועלת הרחקת שכיבת קצת הנשים, אשת איש כאשר הקדמנו, אבל האב והאחים הצורך מביא להתיחד עמם, ובההרת נשואיהם, היה עולה על לבם לזנות עמם, ושלא יתאוו לצורה היפה מקרוביהם, ושלא ימאסו צורה שאיננה יפה, כשיראו קרוביהם אינם חפצים בה. ומתועלות הטומאה והטהרה, שיכנע האדם מעצמו ומבשרו, ושתיקר בעיניו התפלה, אחר שפסק ממנה ימים, ושייקר בעיניו הקדש והמקדש, אחר שנמנע ממנו ימים, ושישיב לבו ליראת שמים. ועל זה הדמיון כאשר יחקרו רוב המצות האלה השמעיות[8] ימצא להם מן סעיפי העלילה ותועלותיה, דברים רבים, וחכמת הבורא בדעתו למעלה מכל מה שישיגוהו המדברים, במו שאמר (ישעיה נ"ה ט') כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם:

☞ וכיון שאמרתי זה הכלל בשני חלקי המצות, והם השכליות והשמעיות, ראוי שאבאר מה היה הצורך לשלוחים ולנביאים. כי שמעתי כי יש אנשים שאומרים כי אין לבני אדם צורך לנביאים, ושכליהם מספיקים להם להישירם במה שיש בהם מן הטוב ומן הרע. ושבתי אל מבחן האמת וראיתי בו, שאם היה הדבר כמו שאמרו, הבורא יודע בו יותר מהם ולא היה שולח שלוחים, כי איננו פועל מה שאין לו ענין. ואחר כך הסתכלתי בענין, ומצאתי צורך הברואים אל השלוחים צורך גדול, לא מפני המצות השמעיות בלבד, להודיע אותם, אך מפני המצות השכליות, כי המעשה בהם לא ישלם כי אם בשלוחים, שיעמידו בני אדם עליהם. ומזה שהשכל דן בהודאה לאל על טובתו, ולא שם גבול להודאה ההיא, לא ממאמר מזמן ותכונה, והצטרכו לשלוחים. ושמו לו גבול, וקראוהו תפלה. ושמו לו עתים ומאמרים מיוחדים ותכונה מיוחדת ומגמה מיוחדה. ומזה שהשכל הרחיק תנאוף, באין בו גבול מושם, היך תהיה האשה נקנית לאיש, עד שתשוב באשת איש. היהיה זה בדבור בלבד, או בממון בלבד, או ברצון אביה בלבד, או בעדות שנים, או עשרה, או בקבוץ אנשי העיר בזה, או בסימן שיסמנו עליה, שירשמוה ברושם. ובאו הנביאים[9] ואמרו:

לחכם געזעניוס ערך כרז. [7] אסור אכילת קצת בעלי חיים וכו'. הדברים האלה הם משוללי הבנה. ולפי הנראה לא העתיקם המעתיק ר"י תבון כראוי, והחכם רי"ף קלע פה אל מטרת האמת; וחדר אל כונת המחבר: וז"ל דער צוועק, דאס מאנכעם פאן דען צום עססען ערלויבטע טהיערען, וויא געוויססע פעטטשטיקקע, פערבאטען ווארדע, ציעגט דארין, דאמיט דיא מענשען ניכט גאטטע גלייך זיין זאללען, אונד דאס געניעססען וואס איהם געאפפערט ווארדע; דענן גאטט קאנן ניכט געשטאטטען, דאס צו געניעססען, וואס נור איהם אויף דען אלטאר געהערט עכ"ל. המחבר נותן טעם למה נאסרו החלבים והאומרים גם בבהמות הטהורות ולגבוה סלקו, ואסורים להדיוט (ויקרא ג' יז ובשאר מקומות), מפני שלא ידמה האדם לבוראו, ואין ראוי להדיוט לאכול מהחלקים העולים לגבוה. ועיין דברי רי"ף בהערתו האשכנזית מה שהאריך בזה. [8] ימצא להם וכו'. ע"ד טעמי מצות השמעיות, רבו החכמים הראשונים. הנותנים ומבקשים טעמים להמצות, ורבינו סעדיה חבר על זה ספר מיוחד, עיין תולדות הגאון ברא"ש, והערת רי"ף בהעתקתו. ועי' רמב"ם מורה חלק ג' המדבר שם ברחבה. [9] במהר וכו'. עיין קדושין ריש פ"א

במהר ושטר ועדות. ומזה כי השכל מרחיק הגנבה, ואין בו איך יהיה
הממון ברשות האדם, עד שיהיה קונהו מדרך המלאכה, או מדרך הסחורה,
או מדרך הירושה ,או מדרך ההפקר, כמו ציד הבר והים, או בתת הדמים
יתקיים חמקח, או בתפישו המקח, או בדבור בלבד, ושאר מה שיפול בשער
הזה מן הספקות שהיא ארוך ורחב. ובאו הנביאים בכל שאר מהם בדין
פוסק. ומזה הערכת החבלות, כי השכל רואה לשער הנזק, ולא שם לשעורו
גבול; אם בתוכחה בלבד, או בקללה עמה, או בהלקאה גם כן.
ואם היה בהלקות, כמה שיעורו, וכן הקללה והתוכחות, או שלא יספיקו
ממנו כי אם בהמיתו, ואם עונש כל מזיק אחד, או קצתם אינו דומה
לקצתם. ושמו הנביאים לכל אחד מהם תשלום ידוע, ושתפו קצתם עם
קצתם בענינים, ושמו לקצתם תשלום ממון. ובעבור אלה הדברים אשר
ספרנו, והדומה להם, הוצרכנו לשליחות הנביאים, כי אם היינו מונחים
לעצתנו, היינו חולקים בדעותינו, ולא היינו מסכימים על דבר, ועוד בעבור
השמעיות כאשר בארתי.— וכיון שבארתי: איך הביאה צורך לשליחות הנביאים,
ראוי שאסמיך לזה איך התקיימה להם השליחות אצל בני אדם. ואומר:
בעבור שהיו בני אדם יודעים[10] בכחש יכלתם, שהם אינם יכולים להכרית
הטבעים, ולא להפך העצמים, אך הם נלאים מעשות זה, כי זה מעשה
בוראם, שהכריח הטבעים הנחלקים, ובראם מחוברים, ויהיה ענינם לברוח
זה מזה, ושנה עצמי נפרדיהם, עד ששבו[11] מחוברים, לא יראה מהם עצם
גמור, אבל נראה דבר אחר, זולת העצמים האלה המתבודדים; רוצה לומר:
אדם או צמח, והדומה לזה מהגשמים, מתחייב להיות זה אצלם סימן
מעשה הבורא. וכל נביא שיבחרהו הבורא יתברך לשליחותו[12], נותן לו
אות מאלה האותות; אם חברת טבע, כמו מניעת האש משרוף, ועצירת
הנהר שלא יעבור, והעמיד הגלגל מהליכתו, והדומה לזה[13] או הפוך עין,
כאשר נהפך החי דומם, והדומם חי, והמים דם, והדם מים. וכאשר ינתן
לו אות הזה, יתחייב הרואה אותם מבני אדם להקדישו, ולהאמין בו במה
שיאמר להם, כי החכם לא נתן לו אות, עד שהיה נאמן אצלו. וזה הענין אף
על פי שהוא בשכל, הוא כתוב בספרים, כאשר ידעת מדבר משה רבינו,
והאותות המלאים אשר נתנו לו, מה שאינני צריך לזכרם הנה. ובאשר
הם מבוארים בספר ואלה שמות וזולתו ופרושם. וכמו שאמר לעמו (דברים
ז' י"ט) המסות הגדולות אשר ראו עיניך. ומי שהאמין בו מבני אדם,
הם הצדיקים, כאשר אמר (שמות ד' ל.) ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם.
ומי שלא האמין הם התועים; וכאשר נודע מענין מי שנאמר בו: כי לא
האמינו באלהים. ואני צריך לאמר הנה דבר אשמור בו האמתות, והוא, שהבורא
יתברך, איננו הופך עין, עד אשר יודיע לבני אדם שהוא עתיד להפכם, והעלה

ובגמרא שם. [10] בכחש ויכלתם וכו'. ב"ז הביא בשם ס"א „בכחם" — ולדעתי גם
מלת בכחש תהיה מובנת, אם אך נגיה הגהה קטנה: בכחש יכלתם, ר"ל שבני
אדם יודעים שיכלתם הוא רזה ודלה להכריח הטבעים. ויהיה הוראת כחש,
כמו כחש בשרי (תהלים ק"ט כ"ד) ועוד במקומות רבות. [11] מחוברים לא
יראה מהם עצם גמור. ר"ל שהכריח להתחבר יחד ענינים מתנגדים, עד שלא
נכר בהם כלל, צורתם הראשונה, אבל נראה ונהיה לעצם אחר. [12] נותן לו
אות, ע"ד הענין הזה, ראה רמב"ם הלכות יסודי התורה, עקרים מאמר
פי"ח. [13] או הפך עין. ר"ל כי יתהפכו לעינינו עצם ומראה הדברים, כמו

בזה להאמין בנבואות, אבל בלתי עלה אינו הופך מאומה מן העינים. כי אם היינו חושבים זה, היו האמתות נפסדות לנו, והיה כל אחד ממנו, כאשר ישוב אל ביתו ואל בני ביתו, לא יהיה בטוח, שלא יהפוך עיניהם הבורא, ושיהיו זולת מה שעזבו. וכן בשיעור על אדם בעדות, או דן בדין, אבל צריך שנאמין כי הנמצאות על תבונתם. לא ישנה אותם בוראם כי אם אחר שיעיד עליהם. ואומר עוד שלא יתכן בחכמה, שיהיו השלוחים לבני אדם מלאכים, מפני שבני אדם אינם יודעים שיעור כח המלאכים, במה שיוכלו, ולא במה שילאו ממנו, וכאשר יבואו באותות מלאים, יש לבני אדם לחשוב שכל המלאכים כן טבעם, ולא יתאמת אצלם שהאות ההוא מאת הבורא. אך השלוחים כשיהיו בני אדם כמונו, ונמצאת עושים מה שנלאה מעשותו, ומה שאיננו כי אם ממעשה הבורא, תתאמת להם השליחות במאמרו. ואומר עוד כי בעבור העלה הזאת, השוה בין הנביאים ובין שאר בני אדם במות, שלא יחשבו בני אדם, כי כאשר יכולים לחיות לעולם שלא כדרכם, הם כן יכולים לעשות האותות המלאים, שלא כדרכם הם. ועל כן לא הספיק להם מבלעדי אכילה ושתיה, ולא מנעם מן הזווג, כדי שלא יפול הספק באותותם, ויסברו בני אדם שהמניעה ההיא מטבעם, וכאשר נתקנה להם, נתקנו להם גם כן האותות. ועל כן עוד לא הבטיחם בבריאות הגוף התמידה, ולא בממון הרבה, ולא בבנים, ולא ההצלה מחמס חומס, בין במכות, או בחרפות, בין בהריגה, כי אם היה עושה זה, היה אפשר שייחסו בני אדם הענין ההוא אל טבעם, שיצאו בו מגדר שאר בני אדם, ויאמרו: כאשר יתחייב יציאתם בענין הזה, כן התחייב שיוכלו על מה שנלאה ממנו. ואומר: בחכמתו נעלה על כל מאמר, כי עזבם בכל עניניהם כשאר בני אדם, והוציאם מכללם שנתן להם יכולת, על מה שנלאים ממנו שאר בני אדם, שיאמת אותו ותאמן שליחותו. ואומר: בעבור זה עוד לא שמם עושים האותות תמיד, שלא יחשבו המון העם, שיש בהם טבע מיוחד מחייב זה, אבל שם אותם עושים זה בעת מן העתים, וידעו זה עת מבלעדי עת, ויהבאר בזה שהוא בא אליהם מצד הבורא, ולא מעצמם, ישתבח החכם ויתברך. ואשר הביאני לזכור כל אלה הדברים הנה, שראיתי אנשים הפסידו אותם מחשבותם, כאשר חשבו בדברים האלה, וקצתם אמר: הרחקתי שימות הנביא כשאר האדם, וקצתם שהרחיק שירעב ויצמא, וקצתם הרחיק שישגל ויוליד, וקצתם הרחיק שיעבור עליו החמס והעול, וקצתם הרחיק שיעלם ממנו דבר מן הנמצאות. ומצאתי כל מה שהזכירו און ועול. אך התאמת לי שהחכמה במה שעשה הבורא בענין שלוחיו, היא דומה לשאר מעשיו, כמו שאמר (תהלים ל״ג ד׳) כי ישר דבר י״י וכל מעשהו באמונה. והמה לא ידעו מחשבות י״י ולא הבינו עצתו, ועמדתי על שהנביאים היה מתאמת אצלם, שהדבר שהיו שומעים, היה מאת הבורא קודם שייחסהו הבורא אצל עמו, והוא, שהיה נראה לו אות מתחלת עם התחלת הדבור, ותשלם עם השלמתו, והיא אם עמוד ענן, או עמוד אש, או אור בהיר, מבלעדי האורים הרגילם, וכאשר רואה הנביא זה, יתברר לו בלי ספק, כי הדבור מאת הבורא. ואפשר שיראוהו גם כן העם, כמו שהיו עם משה כשהיה נפרד מהם ללכת אל מקום הנבואה, היו עומדים ומביטים באויר, והוא צח בלי ענן, ועיניהם אל משה. וכאשר היה מגיע למקום הנבואה, היה יורד הענן בעמוד, ויעמוד

עד אשר ידבר עמו, ויעלה וישוב אליהם, כמו שאמר (שמות ל"ג ח') והיה כצאת משה אל האהל יקומו כל העם ונצבו איש פתח אהלו. וכאשר ישוב אליהם ויגיע שליחותו, היו אומרים: אמת, אנו ראינו נקיות האויר קודם הגיעך, וירידת עמוד הענן בהגיעך, והיה עכובו כשיעור שמעך הדברים אשר אמרת אלינו. ועוד, כי מצאתי קצת הנביאים אשר לא פורש בעניננו שהיה מדבר אליו בעמוד ענן, התבאר מענינו בספר אחר שהיתה נבואתו כן. כי שמואל הובא עם משה ואהרן, ואמר על הכל (תהלים צ"ט ז') בעמוד ענן ידבר אלהים, וכאשר מצאתי כזה בשמואל, אין ספק, כי רבים מהנביאים כמוהו. ואם ישאל שואל איך עמדו החרטומים בנגד משה ואותותיו? נאמר: כי האותות אשר עשה משה עשרה, הפיכת המטה והתשעה האחרים, לא זכרה התורה שעשו נגדו, כי אם השלשה, והשלשה גם כן לא זכרה התורה להשוות בינם ובינו, אבל זכרה זה לשנות מעשהו ומעשיהם. והוא שבארה שמשה עשה דבר נראה, כאשר צוה י"י, ושאלה עשו דבר נסתר ונעלם, כאשר חוקרים עליו ומגלים אותו, ותראה התחבולה בו, כמו שאמרה בשלשה (שמות ז' י"א) ויעשו החרטומים בלטיהם, [14] וזאת המלה בלשון נופלת על הדבר הנסתר והנעלם, כמו שאמר (ש"א כ"א ט') הנה היא לוטה בשמלה אחרי האפוד. וכמו (ישע' כ"ה ז') פני הלוט הלוט על כל העמים. (מ"א י"ט י"ג) וילט פניו באדרתו. (ש"ב י"ט ה') והמלך לאט את פניו. (ש"א י"ח כ"ב) דברו אל דוד בלט, והחמה להם. וכאשר פרשה התורה באמרה בלהטיהם, או בלטיהם, התבאר כי זה לגנות פעלם לא לאמתו. וזה שאמרך: אמר ראובן דברים ישרים, ואמר שמעון דברים מעוותים, או האמר עשה לוי מעשה טוב, ועשה שמעון מעשה רע, כי אינך מכוין כי אם להבדיל בין שני המאמרים ושני המעשים, לא להשוות ביניהם. וכיון ששמתי זה השרש, אינני צריך בו להראות, איך היה אפשר בו שיעשו תחבולה בחלקים מעטים מן המים, ומשנים אותם בצבעים, ואיך היו משליכים בקצת אגמי המים, להבריח מהם הצפרדעים, אלא שאלו החלקים לא יתכן כמוהם בגרמים הגדולים, אבל אשר עשה משה ששנה מי היאור כלם, ושעורו מהלך ארבע מאות פרסה [15] מעלא"ק עד מריו"ט. וכן העלה הצפרדעים מכלו, מה שאי אפשר בו תחבולה ולא ערמה, אבל הוא מעשה העזוז החכם היכול, כמו שאמר (תהלים קל"ו ד') לעושה נפלאות גדולות לבדו. ואם ישאל שואל איך נבחר יונה לשליחותו וברח ממנה, והחכם איננו בוחר, מי שימרהו? אומר: כבר הסתכלתי בדבר יונה ולא מצאתי כתוב שאומר, כי הוא לא הגיע השליחות הראשונה, אף על פי שלא מצאתיו, גם כן אומר שהגיע אותה, אך חויבתי להאמין בזה כדרך כל הנביאים. ושהחכם לא בחר לשליחותו

שמאמר הגאון, כי עינינו תחזינה את הדם למים וכדומה. [14] וזאת המלה וכו'. שרש בלהטיהם, הוא להט, שרש לוטה בשמלה, הוא לוט, שרש לאט את פניו, הוא לאט, מכל מקום קבלם המחבר להוראה אחת, מפני שהשרשים נע"ה, נע"ו, ונע"א קרובים המה בהוראתם, ועקר שרשם הוא „לט". [15] מעלאק עד מריוט. שני שמות האלה אינם נודעים. והחכם רי"ף בהערה אשכנזית להעתקתו כתב: ואולי נ"ל „אסראק דמיאט" (אסראק אוכל לאמיאט) כי כבר דמה פטולימאוס, כי אחד נהר נילוס, הוא מאסרק (הוא הנהר התכלת, אשר העמיד מקומו בהר הירח) עד דמיאט ע"ש. —

מי שלא יגיענה, וכבר מצאתי הכתוב אומר (בכמה מקומות) וידבר י"י אל משה לאמר, דבר אל בני ישראל לאמר, ואיננו מפורש וידבר משה כן אל בני ישראל כי אם בקצתם. אבל ברח יונה משני דברים, שישלחהו פעם שנית בשליחותו, כי עלה בלבו כי הראשונה התראה, והשנית לאיים ולהפחיד בעונש, ופחד יונה שייעדם בדבר וישובו, ויסתלק הוועד ההוא, וייחסו אותו אל הכזב, ויצא מן הארץ אשר יעדם הבורא שתהיה בו הנבואה. וזה מפורש באחרית מאמרו (יונה ד׳ ב׳) אנא י"י הלא זה דברי עד היותי על אדמתי על כן קדמתי לברוח תרשישה. ולא היה עליו בזה חטא, מפני שלא אמר לו אלהיו הנני שולח איתך שנית, אבל היה זה דבר שעל על לבו ודחה מה שאפשר להיות או שלא להיות, והשיבו אלהינו אל הארץ המיוחדת בהכרח, עד שנבא אותו ושלחו, ונשלמה חכמתו.

ואחר כן אבאר ענין ספרי הקדש, ואומר: כי הוא קצר לנו מכלל, מה שהיה בזמן החולף הגדות נתקן בהם לעבודתו, זכרם בספרו, ותבר אליהם מצותו, וכמך אליהם מה שהוא גומל עליהם, והיה זה תועלת קיימת לעולם. והוא, שכל ספרי הנביאים וספרי החכמים מכל עם, אף על פי שהם רבים, אינם כוללים כי אם שלשה שרשים. התחלתם, בסדור הצווי והאזהרה, והם שער אחד. והשני, גמול ועונש, והם פריהם. והשלישי, הגדת מי שהטיב בארצות, והצליח, ומי שהפסיד בהם, ואבד. כי התקון השלם לא יהיה כי אם בקבוץ אל השלשה. והמשל בזה אומר: כמי שנכנס אל חולה שיש לו קדחת, והתברר לו כי סבת חליו תגבורת הדם. ואם אמר לו: אל תאכל בשר ואל תשתה יין, כבר תקן מענינו, ולא התקון השלם, ואם יוסיף ויאמר לו: שלא תטרף דעתך, כבר הוסיף בתקון, ואינו עד עתה שלם, עד שיאמר לו כאשר קרה לפלוני, וכאשר יעשה זה, כבר נשלם תקונו. ועל כן קבצו הספרים אלה השלשה שרשים, ואינני צריך לזכור דבר מהם, מפני רובם. ואחר כן אומר: שהחכם יתעלה, מדעתו שתורותיו ודברי אותותיו צריכים בארך הזמן אל מעתיקים, כדי שיתאמתו לאחרונים, כמו שהתאמתו לראשונים, שם בשכלים מקום לקבול ההגדה הנאמנת, ובנפש מקום להתישב בה, כדי שיתאמתו בו ספריו והגדותיו. ואני רואה לזכור חלקים מאמתות ההגדה, לולא כי הנפשות מתישבות שיש בעולם הגדה אמתית, לא היה אדם מקוה מה שדרכו לקוותו, ממה שיבושר בו בהצלחה בסחורה, והתועלת במלאכה פלונית, שכח האדם וצרכו מושמים לקנות. ולא היה ג"כ ירא ממה שיראים ממנו, מסכנת הדרך הפלוני, ומן ההכרזה במניעת המעשה הפלוני, אם לא יקוה ויירא יפסדו לו כל עניניו. אם לא יחשוב שיש בעולם הגדה, לא יקבלו מצות מלכם ולא הזהרתו, כי אם בעת שיראו אותו בעיניהם, וישמעו דבריו באזניהם, וכשלא יהיה עמם יסתלק קבול מצותו והזהרתו, ואלו היה זה כן, בטלה ההנהגה, ואבדו הרבה מבני אדם. ולולי שיש בעולם הגדה אמתית, לא היה מגיע האדם לדעת, שזה קנין אביו, וזה ירושת זקנו. וגם לא היה מגיע לדעת שהוא בן אמו, כל שכן שיהיה בין אביו. והיו עניני בני אדם בספקות, עד שלא יאמינו, כי אם במה[16] שיפול חושם עליו בעת

16 שיפול חושם עליו בעת וכו'. כצ"ל, וכן הוא בדפוס קוש' — חסר בדפוס אמסט', ליפסיא (תריט) שיפול עליו בעת. — ובהוצ' ב"ז שיפעול עליו.

נפילתו בלבד. וזה הדעת קרוב מדעת המתעלמים, אשר זכרנו במאמר הראשון. כבר אמרו בספרים כי ההגדה הנאמנת אמת, נאמנת (הדבר) המושג בראות, הוא אמרו (ירמיה ב' י') כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד, ולמה הוסיף בשער ההגדה והתבוננו מאד, אומר: כי ההגדה יפול בה ההפסד מה שלא יפול במוחש משני צדדים. אחד מהם מדרך הסברא, והאחר מדרך ההזדה, ועל כן אמר והתבוננו מאד. וכאשר השתדלנו באלה השני ענינים, איך נאמין ההגדה עליהם? מצאנו בשכל כי הסברא וההזדה אינם נעלמים אלא מן היחיד, אך הקבוץ הדת סברותם לא יתחלקו, אך אם יזידו ויסכימו על בריאת ההגדה לא יעלם זה בין ההמון מהם, אך תהיה הגדתם, בכל מקום שהצא, הצא עמה הגדת הסכמותם. וכאשר תראה הגדת אתותינו בני ישראל על אלה[17] השלשה שרשים, המצאה נצלת מאלה הטענות ברורה נאמנת.

וכיון שהקדמתי אלה הדברים, אני רואה לסמוך לדברים האלה הדבור בבטול התורות, כי זה מקומו. ואומר: כבר קבלו בני ישראל קבלה גמורה, שמצות התורה אמרו להם הנביאים עליהם שלא יבוטלו, ואמרו ששמעו זה במאמר מפורש, יסתלק ממנו כל מחשב וכל סברא. ואחר כן התבוננתי בספרים, ומצאתי מה שיש בהם מורה על זה, תחלה שרוב המצות כתוב בהן[18] לדורותיכם. ועוד מה שאמרה (דבר' ל"ג ד') תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. ועוד כי אומתנו איננה אומה כי אם בתורותיה, וכיון שאמר הבורא שהאומה תעמוד כל עמידת השמים והארץ, מן ההכרח שהעמד תורותיה כל ימי השמים והארץ, והוא אמרו (ירמיה ל"א ל"ה) כה אמר י"י נותן שמש לאור יומם חקות ירח וכבבים וגומר אם ימושו החקים האלה מלפני נאם י"י גם זרע ישראל וגו'. וראיתי באחרית הנבואות, מזהיר על שמירת תורת משה עד יום דין ושליחות אליהו הנביא קודם, הוא אמרו (מלאכי ג' כ"ב) זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים. (שם ג' כ"ג) הנה אנכי שולח לכם את אליהו לפני בא יום י"י הגדול והנורא. וראיתי אנשים מאומתינו שמביאים ראיה לדחות בטול התורה מדרך הכלל. ואומר: לא תמלט התורה כשמצוה בה הבורא מאחד מארבעה ענינים. אם שיפרש בה שהיא עולמית, וזה לא יתכן לבטלה. או שישימה בחלק מהזמן, כאלו אמר עשו זה מאה שנה, ובטולו פחות ממאה שנה לא יתכן, ואחר המאה כבר נשלם ולא יפול עליו בטול. או שתהיה נסמך אל מקום, כאלו אמר עשו זה במצרים, ובמצרים לא יתכן לבטלו, ואם יצוה בזולתו בזולת מצרים אין בטול. או שיהיה מעולל בעלה, כאלו אמר עשו זה, בעבור שמימי היאור נגרים, וקודם שיעמדו מימי היאור לא יתכן לבטלו, ואם יצוה בזולתו אחר עמידת המים איננו בטול. וכאשר יאמר להם, והנה הנה חלק חמישי הוא התורה, אשר הוגבל לה זמן, ולא יכורו בני אדם מעשותה עד אשר יצוו בזולתה, אומרים וזה ג"כ אלו היה, היה בחלק מהזמן, כי המדה ההיה ידועה אם אצל האלהים על אמתתה, או אצל בני אדם[19] אל עת הצווי השני. ועל שני הענינים יחדיו יבטל הבטול במצרים, ויהיה זמן התורה

---

[17] על אלה שלשה שרשים. המה מבוארים למעלה בדברי המחבר ר"ל המצות, והגמול, והספורים הכללים בה. [18] לדורותיכם. העקרים דוחה ראיה זו, עיין דבריו מאמר ג' פע"ו, והתבונן שמה בארוכה. [19] אל עת הצווי השני.

חלקי בשכל מתחלת הצווי בה. וקצתם אומר, זה החלק החמישי לא יתכן, כי התורה הכללייה והחלקיית לא היו, כי אם שלא ישאר דבר סתם. וראיתי למי שהוא מכשיר הבטול בקנין הזה שבעה מאמרים, וחושב שהם מדרך העיון ושכלם לקיים, ואני רואה לזכרם ולזכור מה שיש עליהם מן התשובות. ואומר התחלתם, הקשתו על החיים והמות, הוא אומר: כאשר כשר להחיות בחכמה ולהמית בחכמה, כן יתכן התורה בחכמה ויבטלה בחכמה. ויתבאר לי, כי יש ביניהם הפרש גדול, כי לא החיה כי אם להמיה, ולא נתן תורה לבטלה, כי המות היא דרך הנסיעה אל העולם הבא, אשר היא הכונה, ולא נתן תורה בעבור לבטלה, כי התורה אלו היתה בעבור לבטלה, לא היה אפשר לכל תורה מבלי בטול, ותבטל הראשונה בשניה, והשניה בשלישית, עד אין תכלית וזה שקר. ועם זה אלו היה זה כן, היה בתורת השנית לעולם הפך וסתירה. ובאור זה, שהתורה השנית יהיה בה הכונה זולתה, מפני שהוא תורה, וזה משפט כל תורה, ותהיה הוא [20] הכונה מפני שהיא מבטלת הראשונה, וכן משפט כל מבטל שיהיה הוא הכונה הראשונה, והוא מאמר יש בו דקות. והשני הקשתו על המת, המצווים בתורה, וסור התורה מהם במות, וראיתי שהמות לא היה אפשר שלא יסיר התורה מן המתים, ביון שלא יפול עליהם צווי ולא אזהרה, ואין הקשה במה שאפשר בלעדיו על מה שא"א בלעדיו, ואם לא יהיה אפשר בלעדי הבטול, עוד ישוב ההפך אשר זכרתיו עם בטול כל תורה. והשלישית הקשתו על מי שעושה ביום וישבות ביום אחר, ויצום ביום ויאכל ביום אחר וזה ג"כ מדרך ההכרת, כי האדם מפני שלא היה ביכלתו שיצום בכל יום, ולא שישבות בכל יום, לא היה נכון שיצוהו הבורא בזה, והתורה יתכן לאדם שיעשנה בכל דור. והרביעית הקשתו על מה המעשיר ומוריש, מפקח ומעור, שעושה כל אחד מהם בעת שהוא טוב שיעשהו בו. והסתכלתי מה שיש בין הדברים האלה, כי כל ההצלחות כבר שמם גמול מי שעבד אותו, וכל היסורים שמם גמול מי שהמרה אותו, אבל התורה לא שמת גמול לא על העבודה ולא על ההמראה. ואלו היה טוען זה טוען, היתה מפסידתו עליו התורה הראשונה, מפני שתבטל שתהיה גמול לדבר שקדם לה, כיון שאין תורה לפניה. והחמישי הקשתו על התאדם התמרה אחר שהיא ירוקה, והדומה לזה. ואלה כלם התבוננתי בהם והנה הם מחוייבים אם בבניה והטבע או בהרגל, והתורה איננה כן, כי אם היתה כן היה מתחייב בטול כל תורה וישוב ההפך. והששי אמר: כאשר היתה המלאכת בשבת מותרת בשכל, ובטלה השמע במניעה, כן יתכן שישיבנה שמע אחר אל התרתה. ואומר: בענין זה היתה זאת ההקשה נגמרת, אלו היה השכל מתחייב המעשה בשבת, ואז היה לומר שהשמע בטל המחוייב ההוא, אבל ההתר לא. כי האדם לא כר שיראה בשכלו שהוא מותר לו שיבטל בכל יום שבת וזולתו, אם למנוחת גופו אם להנאה שיהנה בה, או לשניהם יחדיו. וכן באה התורה במה שהוא מותר בשכל ואמרה לו השבת למנוחת גופך, ושתקנה בזה תועלת גמול ולא בטל לדבר, אף על פי ששמו עולמי, כי יתכן בשכלו שיצוהו חכם לבטל יום יזוע, ויתן לו לכל יום דינר. והשביעי אמר: כאשר היה נכון שתהיה תורת משה בלתי תורת אברהם, היה גם כן נכון שתהיה תורה זולת משה, בלתי תורתו. וכאשר נעיין

ב"ז עזב את המלות האלה? [20] היא הכונה. ב"ז, היא הראשונה.

בהורת משה, נמצאנה תורת אברהם באמת, אך הוסיף משה המצות והשבת, לחדושים שהתחדשו על עמו, כמי שינצל ביום יהוע וידור לצום אותו היום תמיד. וכאשר יישר זה אצלו מחמת עצמו, יישר שיצוהו בו אלהיו. ואם תהיה התוספת בטול, מי שהוא מתנדב בתפלה, או בצום, או בצדקה, כבר בטל תורתו. ואם בעל התורה התיר לו זה, כבר התיר שיבטל תורתו, ומתחייב על הקשותיו הראשונות כמו זה. ואלה כלם, ירחמך אלהים! טרדות לא התקיים מהם עם העיון מאומה

ואחר אלה השבעה, אני רואה לזכור דבר שהם אומרים ירחבו בו חדברים. והוא, שהם אומרים כמו שהיתה סבת האמין במשה, העמידו האותות והמופתים, כן חייב שתהיה הסבה להאמין בזולתו האותות והמופתים. ותמהתי בעת שמעי זה תמה גדול, הוא, שסבת האמיננו במשה, לא היתה האותות והמופתים בלבד, אבל סבת האמיננו בו ובכל נביא, שיקראנו תחלה אל מה שיכשר, וכאשר נשמע דברו ונראה אותו שיכשר, נבקש ממנו המופתים עליו[21], וכאשר יעמידם נאמין בו, ואם נשמע טענתו מתחלתה ונראה שלא הכשר, לא נבקש ממנו מופתים, כי אין מופת על נמנע. והדרך באלה השני ענינים, כראובן ושמעון עמדו לפני הדין, ואם יטעון ראובן מה שאפשר כמוהו, כאלו אמר יש לי עליו אלף דינר יבקש ממנו הדיין עדים; וכאשר יעידו העדים יתחייב לו הממון. ואם יטעון עליו מה שאי אפשר, כאלו אמר יש לי עליו חדקל, תהיה טענתו מעקרה בטלה, שאין חדקל ברשות אדם, ולא יתכן שיבקש הדיין עדים על זה. כן הדרך עם כל טוען בנבואה, אם יאמר לנו שאלהים מצוה אתכם, שתצומו יום כך, נבקש ממנו אותות וכאשר נראה אותם נאמין ונצום. ואם יאמר אלהי יצוה אתכם, בנאוף ולגנוב, או שהוא מודיעכם שיביא מי המבול, או שברא השמים והארץ בשנה, בלי מחשבה, לא נבקש ממנו אות, מפני שקראנו למה שלא יכשירהו השכל, או הגדה נאמנת. וכבר הוסיף קצתם על המאמר הזה ואמר: אם לא ישגיח אלינו ויראנו האותות והמופתים ונראה בהכרח, מה נאמר בעת ההיא? עניתיו כי נאמר בעת ההיא, כאשר נאמר במי שיראה לנו לנו אותות ומופתים על עזיבת מה שיש בשכלנו מטוב הצדק, וגנות הכזב, והדומה לזה. והוצרך לומר, כי גנות הכזב וטוב הצדק, אינם מדרך השכל, אבל הם מדרך הצווי והאזהרה, וכן מניעת הרציחה והניאוף והגנבה והדומה להם. וכיון שיצא אל אלה הדברים הקל טרחו מעלי ולא הוצרכתי לדבר עמו. ומהם, מה שמביא טענה על בטול התורה בפסוקים מהמקרא, והנני זוכרם וזוכר דבריו בהם, ומה שיש תשובה עליו, ותחלתם (דברים ל״ג ב׳)[22] ויאמר י״י מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן וגו׳. ואלה השלשה שמות להר סיני. והוא שכל הר יהיה בתחלה כנגד עירות שמותם, פוסקים אותו בשמות, כמו שנקראת כל פסקה ממנו בשם העיר שכנגדה, כמו שהים אחד, והארצות אשר כנגדו מקנות אותו שמות רבים לעמת כל ארץ, כן הר סיני הוא הר נגד סיני, ושעיר ופארן נפגשים שניהם, הוא אמרו (במדבר י׳ י״ב) ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני ויחנו במדבר פארן, והראיה על שפארן ושעיר נפגשים, אמרו (בראשית י״ד ו׳) ואת החורי

---

[21] וכאשר יעמידם על מופתים, בטעות עזב ב״ז בהוצ׳ את המאמר הזה. [22] ויאמר וכו׳. עיין דברי החכם ראב״ע על הפסוק הזה ותבין היטב כונת הגאון.

בהררם שעיר עד איל פארן. ומצאתי בקצת הספרים ששעיר רומזים בו אל הר סיני, כמו שאמר (שופטים ה׳ ד׳) י״י בצאתך משעיר, ואחר כן אמר זה סיני. והוסיפו אנשים ואמרו, שהוא, אחר שאמר הופיע מהר פארן בלשון החולף אמר (חבק׳ ג׳ י׳) אלוה מתימן יבא וקדוש מהר פארן, בלשון העתיד. והתבאר לי שהמנין כשיבא, יהיו קצת המלות חולפות, וקצתם כאלו הם עתידות, כאשר מנה חטאות אבותינו במדבר (תהלים ק״ו) וימרו על ים בים סוף מהרו שכחו מעשיו ויתאוו תאוה במדבר. וקצתם ספר עליהם בלשון עתיד (תהלים ק״ו ט׳ י״) יעשו עגל בחורב, תפתח ארץ ותבלע דתן, כאלו הם עתידות, והם חולפות באמת. כי כן דרך המודה שיאמר פלוני ייטיב לי ויועילני. כן דרך המתרעם לומר פלוני יחמסני ויזיקני ויעשקני.

וראיתי אנשים שואלים, מי הוא זה שאומר עליו (עובדיה ה׳ א׳) וציר בגוים שולח קומו ונקומה עליה למלחמה. והודעתים שהוא יחזיאל, וזאת המלחמה היתה לאדום[23] בימי יהושפט כי עובדיה היה בימיו, וכאשר באו להלחם עמו בני עמון ומואב בהר שעיר, (כאשר הוא מפורש בדברי הימים,) צם יהושפט והתפלל אל אלהיו. כאשר הוא כתוב (דה״ב כ׳) ושלח אליו יחזיאל בעבור הגוים ההם, באמרו ויחזיאל בן זכריהו בן בניה בן יעיאל בן מתניה הלוי וגומר ואמר להם התיצבו אתם לצד ואלהים יצילכם מאדום. הוא אמרו לא לכם להלחם בזאת (דה״ב שם) התיצבו עמדו וראו את ישועת י״י. וענין קומו בדברי עובדיהו, הוא ענין התיצבו עמדו בדברי יחזיאל, וכאשר שמע ממנו התיצבו, נועצו בזה ותשבו שהוא רצה בעמידה להלל ולהודות, הוא אמרו (שם שם כ״א) ויועץ אל העם ויעמד משוררים לי״י. והפיק בזה רצון הבורא והצילם מן האויב, כאשר החלו להלל ולהודות לו, כמו שאמר (שם שם כ״ב) ובעת החלו ברנה ותהלה וגומר. והכל כבר חלף.

ומצאתי זולת אלה טוען בדברי ירמיהו (ל״א ל״א) הנה ימים באים נאם י״י וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה. ואמרתי לו ראה מה שאחריו, כי כבר פירש שהברית הזאת החדשה היא התורה עצמה, באמרו (שם שם ל״ג) כי זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל אחרי הימים ההם נאם י״י נתתי את תורתי בקרבם וגומר. ואיננה שבה שלא כברית הראשונה, אלא שלא תופר בפעם הזאת, כאשר הופרה בראשונה, כאמרו (שם שם ל״ב) אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בעלתי בם.

ואחרי אלה המאמרים מצאתי להם ספקות מן המקרא, הם חושבים שיראו מהם בטול צווי והזהרה, והם רבים ואשר נלוה אליהם יותר בהם, אבל סמכתי מהם על עשר שאלות, ומה שיבא מזולתם יתבונן בהם הקורא את ספרי זה; כי יגלו לו אפני הטעות בהם, והסברא אשר סברו בהם. ותחלתה לקיחת בני אדם את אחיותיהם ואומרים זה בטול, ואין זה בטול, אבל הוא לצורך. כי אנחנו חושבים שהאחות מנועה קודם משה, כמו שמצאנו אברהם אומר לשרה (בראשית י״ב י״ג) אמרי נא אחותי את. אבל לקיחת בני אדם את אחיותיהם היה בעבור ההכרח, כי לא היה מן

---

[23] בימי יהושפט וכו׳. ב״ז התקשה בדברי הגאון כי יגביל הנבואה בימי יהושפט מה יעשה בפסוק הזה בתכניתו (ירמיה מ״ט) והנביא ירמיה חיה שנים הרבה

המדברים זולתם. וכאשר[24] רחב הזרע, נפסקה אמתלת ההכרח למי שעשה זה. כמי שיאכל ביום הצום בחליו, וכאשר ירפא, תפסק אמתלתו. וכמי שיאכל המתה במדבר, וכאשר ימצא זולתה, תסיר האמתלה. והשנית דן על קין בעבור הרגו הבל, נד ונע בלבד, ודן אחרי כן בהריגה כל רוצח. וזה ג"כ איננו בטול, כי הקב"ה לא צוה להרוג את הרוצח, כי אם בדיין ועדים, וכיון שלא נמצא זה בעת הרוג קין את הבל, לא נתחייב ההרג, אך ענשו בזולתו, הלא תראה שאמר לנח (בראשית ט' ו') שופך דם האדם באדם דמו ישפך. והשלישית מה שצוה בקרבן כל אדם, אחר כן מנעם כלם, חוץ מאהרן ובניו. וזה ג"כ איננו בטול, כי אין הכתוב אומר שכל בני אדם העמדו להקריב, אבל היה מקריב קודם אהרן, מי שהיה מעמד בכמו מקומו, אבל זולת המעמד לא היה לו להקריב קודם בחירת אהרן, ולא אחר בחירתו. והרביעית הקרבת הקרבן בשבת, אחר אסור המעשה בו. וזה גם כן איננו בטול, אבל הוא ממה שמאמין דחות הבטול, כי הקרבן היתה קודם מצות השבת, ולא יתכן שתמנענה מצות השבת, ויהיה זה בטול, ואסרה שאר המעשים חוץ מן הקרבן והמילה הקודמים לה. והחמישית מה שאמר הבורא לאברהם על יצחק (בראשית כ"ב ב') והעלהו שם לעולה על אחד ההרים וגומר, ואחר כן אמר (שם שם י"ב) אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה. וזה גם כן איננו בטול אצלנו ולא אצלם, כי מי שמכשיר הבטול, לא יכשירהו קודם שיקבל המצוה פעם אחת, שלא יהיה שוא, אבל צוה לאברהם שיזמן את בנו לקרבן, וכאשר נשלם ממנו הזמון, בהראות העצים והאש ולקיחת הסכין, אמר לו: דייך! לא רציתי ממך יותר מזה. והששית מה שאמר הבורא לבלעם על שלוחי בלק (במדבר כ"ב י"ב) לא תלך עמהם, ואחר כן אמר לו לך עם האנשים. וזה גם איננו בטול, כי האנשים אשר מנעו ללכת עמם, אינם האנשים אשר צוהו בלכת עמם; כי אמר (שם שם ט"ו) ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה, ומנעו ללכת עם הפחותים וצוהו ללכת עם הגדולים, להוסיף בגדולתו, עד שיאמר הציל הבורא בני ישראל מיד פלוני האדם הגדול. והשביעית מה שאמר הבורא לחזקיהו (ישעיה ל"ח א') כי מת אתה ולא תחיה, אחר כן אמר לו (שם שם ה') הנני יוסף על ימיך חמש עשרה שנה. וזה גם כן איננו בטול מפני כשהבורא מצוה[25] צווי איום או גערה אל עבדו, וכאשר ישמעהו העבד ותחת בו הגערה יסור ממנו מה שאיימו בו, וכמו שידענו מענין נינוה, וכל בעל תשובה ונכנע. והשמינית ענין (במדבר ח' י"ח) ואקח את הלוים תחת כל בכור בבני ישראל. וזה גם כן איננו בטול, כי ממנהגו להגדיל מעלת עבדו, וכאשר ימרה אותו ישפילנו. כמו שהשכין אדם בגן עדן, וכאשר חטא גרשו, והביא אבותינו לארץ כנען, וכאשר חטאו הגלם ופזרם, וכל מה שהוא על דרך העונש כן. והתשיעית אמרו (יהושע ו') כי יהושע נלחם בשבת. ואין הדבר כן, כי לא זכר בכל יום מלחמה, אבל היו בכל יום נושאים הארון ותוקעים בשופרות, ואלו המעשים מותרים

אחר יהושפט ע"ש בחקר דעת. [24] רחב הזרע וכו'. כאשר נתרבה ונתרחב זרע מין האנושי, אז לא היה עוד הכרח לקחת איש אחותו, ובטלה האמתלה. (אמתלה, הוא לשון ארמי, ושרשו מתל, והוראתו הטעם, וראה כתובות ז' ע"א). [25] צווי איום וכו'. כן הוא ג"כ דעת חז"ל בתלמוד ומדרשים מסובב

בשבת, אבל היום הזה שבו היתה[26] המלחמה לא היה שבת. והעשירית אמרו שהכונה בתחלה היתה נגד המשכן, ואחר כך העתיקה והפנה אותה אל בית המקדש. וזה גם כן איננו בטול, כי הכונה תחלה היתה מצותה תחלתה כנגד הארון, ובעוד שהיה הארון במדבר, היתה הכונה שם, וכאשר נסע אל הגלגל ושילה ונוב וגדעון וב"ה, הלכה הכונה אחריו. וזהו מאמר האומר: שילך העלול אחר העלה.

ואנשים מהם דקדקו במלת עולם, ואמרו ראינוה בלשון עברי מתחלקת לחלקים. ואמרנו כן יש לה שלשה ענינים, אחד מהם חמשים שנה. והשני[27] ימי הנזכר ההוא. והשלישי כל ימי עולם. וכאשר נראה את זה על מצות השבת, יבטלו השני ענינים, ויתקיים האחרון. כי ראינו את ירמיהו הוא אחר דור משה, קרוב לשמונה מאות וחמשים שנה, ואחר דורות רבים וכתות רבות מבני ישראל, מזהירם על שמירת יום השבת, ושלא יעשה בו מלאכה, כמו שאמר (י"ז כ"ב) ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת. וכל מלאכה לא תעשו וקדשתם את יום השבת כאשר צויתי את אבותיכם. וכיון שבטל זמן החמשים, וזמן האנשים ההם, לא נשאר מן החלקים; כי אם ימי העולם. וקצתם שואלים אותנו, על מלות הקבלה, אשר שמענום בההמדת מצות התורה כל ימי עולם, והוא חושב, כי מאמר שנאמר לו יסבור סברא אחרת לשנותו עלינו. ומנהגנו שנאמר לו, הימצא בעולם דבר אמתי מבואר הסתלק עמו כל סברא וכל ספק? ואם יאמר לא, יבטל אמתות הדבר וישימהו כלו ספק. ואם יאמר כן, נאמר לו בדבור ההוא האמתי, שמענו הצווים לשמור מצות התורה. וראיתי מהם מי שאומר: אם יאמרו לכם[28] הברהמי"ם אנחנו קבלנו מאדם הראשון, שנלבש שעטנז, ושנחרוש בשור ובחמור יחדיו, ואין לכם לקבל דברי נביא שיאסרם, כי אדם אמר לנו שלא יבטלו. ואלה, יישירך האלהים! טענות אין להם עקר, אבל הם טוענים אותם לברהמי"ם. אבל טוענים הברהמי"ם שהם מותרים בלבד, ואנחנו גם כן מודים שהיו מותרים בלבד, ואנחנו גם כן מודים שהיו מותרים בעת שהיו. והקרבת מניעתם בשכל, מפני שהיה אפשר לאדם להמנע מהם מצד עצמו, לתועלת שתגיענו. ואלו היה בא ברהמ"י לטעון לעתיד, מה שטענו להם, לא היו שומעין לו, כי המקבל איננו אומר בכל יום אלא מה שאמר באתמולו. ואיננו כמו החושב[29] הנועץ, שאפשר לו לומר נגלה לי היום, מה שלא עמדתי עליו אתמול. ועתה, ירחמך האל! אחר שסרו אלה הבטולים מעלינו,

---

אינו חוזר (אם הבטיח הד' לעשות טוב לאיש, אינו חוזר) אבל מרעה חוזר (אם גזר רעה על איש, ואם עשה תשובה, אז בטלה הגזרה) וראה ברכות ד' ע"ב. [26] המלחמה לא היה בשבת. אבל דעת חז"ל היא שמלחמת מצוה מותרה בשבת, וראה בעשרה תקנות שתקן יהושע גם למלחמת רשות (ערובין פ"א בב"ק פ"ח) ועיין רמב"ם הלכות מלכים. [27] ימי הנזכר וכו'. ר"ל מלת עולם נמשכת על הימים והזמן של האיש או הדבר, אשר עליו ימשך המאמר. [28] הברהמיי"ס. היא כתה ידועה בין ההודים, המאמינים במציאות השם, בהשגחה פרטית, בשכר ועונש, אבל אינם מאמינים בנבואה, והתגלות אלהות לבני אדם; באמרם כי הבורא אשר איננו גוף לא יוכל להגלות לבעל חמר וגשם. ועי' כוזרי חלק ב' פל"ג שמזכירם ג"כ. ועי' בהעתקת החכם רי"ף בהערתו האשכנזית שמדבר שם בארוכה. [29] הנועץ. שחושב ומיעץ את עצמו. היום ימצא בשכלו כן, ומחר

ובטלו התמה הגדול עלינו, שלא נקיים אלה המצות אשר יגענו והשתדלנו להעמידם, הלא תשוב היגיעה לריק, כמי שאמר עליה (איוב ל"ט ט"ז) תקשית בניה ללא לה לריק יגיעה וגומר. ונהיה אז כמי שאין לו דעת ולא תבונה, כמו שאמר (שם שם י"ז) כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בבינה. וצריך להשמר מזה.

ואחרי אשר דברתי בעניני הבטול במה שזכרתיו, וזכרתי הערבובים העולים על הלבבות; בעבור מות הנביאים ואכילתם ושתיתם ומשגלם והחמס העובר עליהם, להבר את הלבבות אשר כמעט שיפסח בעבורם. וזכרתי עוד מהספורים הנופלים על הבורא, בהרחקת הדמות, ושער החכמה והיכולת והתארים, אשר אם הייתי סובלם, הייתי ירא שיכפרו בני אדם. אני רואה שאחבר אליהם שנים עשר ענינים, אני חושב; שאם לא ארבר על א' מהם, יתבלבלו לבות בני האדם, ותפסד אמונתם. וכאשר נבארם, יסור שלטון ספקותם, ויברו הלבבות מהם, כאשר התבררו מן הראשונים. ואומר: אולי קצת בני אדם מקצרים להחזיק בספר הזה, בעבור שאין פרושי המצות מבוארים בו. ואומר: כי איננו לברו המשך לתורתינו, אך יש לנו זולתו שני משכים אחרים. אחד מהם לפניו, וחוא מבוע השכל. והשני אחריו, מוצא הקבלה. ומה שלא מצאנוהו בהם והשלימו בה המצות בכמותם ואיכותם בזה. והשני אולי אחר מקצר מהחזיק בו, בעבור שחושב שיש בו סתירה, באמרו בשמואל (ש"ב כ"ד ט') ויהי ישראל שמונה מאות אלף איש. ובדברי הימים (ה' כ"א ה') ויהי כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש. ואומר כי קרוב לשלש מאות אלף היו כתובים בספר המלך ארבעה ועשרים אלף לכל חדש, כמו שאמר (שם כ"ז א') לכל חדשי השנה המחלוקת האחת ארבעה ועשרים אלף, והפילו מן הנבואה האחת הכתובים, ונכתבו באחרת. השלישי אולי יביאהו לזה מחשבו שיש בו הגדה שהיא שקר, שיהיה הבן גדול מן האב שנתים, כי יהורם בן יהושפט מת והיו לו ארבעים שנה, ועמד אחזיה בנו תחתיו, ונכתב במלכים (ב' ח' כ"ו) שהיו לו שנים ועשרים שנה, ובדברי הימים (ב' כ"ב ב') שנים וארבעים שנה. ואומר כי מנין שנים ועשרים שנה לחייו, ומנין השנים וארבעים שנה לחיי אמו, והיתה העלה בזה[30] כי בעבורה מת. ואם יתבענו תובע: איך ייחסו הבן אל מנין שהיה קודם הויתו? והנה הקרתי על ענין זה, ומצאתיו שיהיה אחד מבני ישראל מבקש הבן ונודר נדר קודם שיוחן אותו בשנים, וכאשר יוחן אותו יקראהו בן נדרי, כמו שאמר (משלי ל"א ב') מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי. וכן מעמיקים מבקשי האמת על הענינים עד שיתברר להם הדרך[31]. והרביעי אולי ימהר ממהר בעבור מצות הקרבנות, אם לשחוט הבהמות או להקטרת הדם והחלב. ואקרב הענין הזה ואומר: כי הבורא גזר על כל בעלי חיים במות, ושם לכל אדם ימי חייו, ושם מדת חיי הבהמות לעת שחיטתה, ושם השחיטה במקום המות. ואם יש בשחיטה צער יותר על צער המות, הוא היודע זה, וראוי אז לתת להם שעור תמורת הצער ההוא. ונאמר זה, אם תתברר התוספת בשכל לא בנבואה. אבל הקטרת הדם והחלב כבר בארה התורה שהושם זה,

---

רות תבונתו יהרס את אשר בנה התמול, מאח"כ המקבל הדבר ע"י הקבלה.
[30] כי בעבורה מת. כי אמו היתה יועצתו להרשיע, כמו שמבואר בדברי הימים (ב' כ"ב ג'). [31] הדרך. ב"ז הדרך האמת.

שיתבונן [האדם] בו, כי נפשותינו משכנם הדם, וכמו שאמר (ויקרא י"ז) כי נפש הבשר בדם הוא. וכאשר נראה זה נשוב אל נפשנו לאמר: לא נוסיף לחטא, שלא ישפכו דמנו וישרפו חלבנו, כאשר אנחנו רואים. והחמישי אולי חושב יחשוב: איך השכין הבורא אורו בין בני אדם והניח המלאכים הטהורים. ונאמר ומי הודיעך שהניח המלאכים הטהורים בלא אור? כי אפשר, שכבר השכין הבורא ביניהם מאורו כפלים ממה ששמו בין בני אדם, כל שכן שהכתוב אמר (תהל' פ"ט ח') אל נערץ בסוד קדשים רבה ונורא על כל סביביו, רוצה לומר: מי שהוא סביב האור ההוא. והששי אולי יתמה ממעשה המשכן ויאמר: מה לבורא לאהל ולמסך, ולנרות מודלקות, ולקול נשמע לנגון, וללחם אפוי, ולריח טוב, ולמנחת סולת ויין ושמן ופירות, והדומה לזה? ואומר ובאלהים אעזר, כי אלה כלם מדרכי העבודה, לא מדרך הצורך. כי כבר דן לו השכל שאיננו צריך אל דבר, אבל צורך הכל אליו. אך כוון שיעבדוהו עבדיו מן הטוב שיש להם; והטוב מה שיש להם, הבשר והיין והסלת והקטרת והשמן והדברים הערבים, ויביאו מהם דבר מועט, כפי יכלתם, ויגמלם הוא בדבר רב כפי יכלתו, כמו שאמר (משלי ג' ט') כבד את י"י מהונך וגו' וימלאו אסמיך שבע וגומר. ויצילם מרעות שלא יצילם אחר מהם זולתו, בעבור העבודות ההם, כמו שאמר (תהלים נ' י"ד) זבח לאלהים תודה ושלם לעליון נדריך וקראני ביום צרה אחלצך וגו'. ויכבדו משכן האור ההוא, שנקרא שכינה, ממוזנם בזהב וכסף[32] ובאבנים היקרים ושאר הדברים הנכבדים, ויגמלם על זה, שיראה להם הנבואה מן המשכן ההוא, כמו שאמר על המשכן (שמות כ"ט מ"ג) ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי. וכן ישוב מקום לשמוע תפלת האומה וכל צרה שתמצאם, כאשר ספר שלמה בבנותו הבית משערי שמיעת התפלות, ואמר לו הבורא (מ"א ט' ג') שמעתי תפלתך ואת תחנתך אשר התחננת לפני. והשביעי שיחשוב בחלקי המצות: איך יהיה האדם בעוד גופו בבריאתו השלמה איננו תמים, וכאשר יכרות ממנו דבר יחשב, יהיה תמים; רצוני בזה: המילה? ואבאר כי הדבר השלם הוא, אשר אין בו לא תוספת ולא חסרון, וברא הבורא זה האבר תוספת באיש, וכאשר יכרתנו תסור התוספת, וישאר שלם. והשמיני שיחשב בענין פרה אדומה: איך היתה מצותה שתטהר הטמאים ותטמא הטהורים? ונאמר איננו דבר זר שיפעל דבר אחד שני פעלים זה הפך זה, בערך על הגוף הפוגע בו. כי אנחנו רואים, האש מתכת העופרת, ומקפיאה החלב, ונראה המים מרטיב עץ הארז ומנגב העץ הנקרא[33] אלגמי"ז ונמצא המאכל הטוב מועיל הרעב, ומזיק השבע. ונמצא הרפואה החשובה תועיל לחולה, ותזיק לבריא. ואיננו זר שיהיה דבר מטהר הטמא, ומטמא הטהור. והתשיעי הקרבן אשר היו מקריבים לעזאזל ביום הכיפורים, כי כבר נדמה לבני אדם שהוא שם שד. ואומר: כי עזאזל שם הר, כמו שאמר במקום אחר (מ"ב י"ד ז') הוא הכה את אדום בגיא מלח עשרת אלפים ותפש את הסלע במלחמה ויקרא שמה יקתאל עד היום. וכן יבנאל וירפאל הכל מקומות[34]. והיה אחד משני השעירים

---

[32] באבנים היקרים. ב"ז אבני אקדח, ולא אבין מי הכריחו לזה? [33] אלגמי"ז מלה ערבית (El-Gummeis) ובלשון יונית נקרא העץ הזה (συκόμωρος) וכן הוא בשאר לשונות (סיקאָמאָרע), גם בלשוננו שקמה (מלכים א'. כ"ז). [34] והיה אחד וכו'. ראה אבן עזרה (ויקרא ט"ז ח') ותבין היטב.

מקריבים אותו על הכהנים במקדש, והאחר מקריבים אותו על ההמון חוץ למקדש, על דרך היתרון. אבל ענין הפלת הגורלות אשר הוא יותר זר ממה שיש בענין. אבאר: כי אין זה לשנוי המוקרב לו, אך הם שניהם קרבן לאלוה אחד. אך הפלת הגורלות בעבור שנוי המוקרב בעדם, והם כהנים וישראל. וראוי שיפילו גורלות תחלה, וכאשר יהיה לכל אחד שלו, אז יקריב אותו בעד נפשו בבירור שהוא קנין לו. והעשירי אומר על עגלה ערופה איך יכופר בה לעם עון שלא עשוהו, כי כבר הקדים בתחלת הענין (דברים כ"א א') כי ימצא חלל לא נודע מי הכהו? ואומר: כמו שראוי ליסר האדם על עשותו, מה שאין ראוי לעשותו, כן ראוי ליסרו על עזבו לעשות, מה שראוי לעשותו. ואלה הנזכרים, אילו היו מעמידים שומרים וסובבים בעיר, היה נודע מי הכהו, וכאשר לא עשו כן, התחייבו בעונש, ולא בשיעור דמי הבהמה ההיא בלבד, אך במניעותם מן הזריעה בקצת שדותם. והאחד עשר שהוא רואה האומה המחזקת בתורה הזאת דלה ונקלה? ונאמר: אלו שם לאנשי התורה המלכות התמידה, היו אומרים עליהם הכופרים, כי אינם עובדים אלהיהם כי עם לשמירת תאותם, וכאשר ידעת שאמרו על איוב. והיו עוד אומרים על נפשם, כי לא עבדו בעבור שהשפילם והזילם, ולא נתן להם מלכות, והגדיל הבורא אלה ולא האמינו, ונתקיימה עליהם הטענה, והשפיל אלה ולא כפרו בו, והתחייב הדין להם, וכמו שאמרו (תהל' מ"ד י"ט) ולא נסוג אחור לבנו ותט אשורנו מני ארחך. והשנים עשר כי לא מצא בתורה גמול ולא עונש בעולם הבא, אבל מצא בה הגמול העולמי בלבד? ואומר כבר יחדתי לזה הענין מאמר בפני עצמו הוא המאמר התשיעי, אבאר בו כל מה שצריך אליו בענין הזה, בעזרת הבורא יתברך.

המאמר הרביעי

בעבודה והמרי, והצדק וההכרת:

אמר יהודה בן שאול, אמר המחבר: אני פותח למאמר הזה הקדמה שאומר, שאף על פי שראינו הברואים רבים[1], אין ראוי שנהיה נבוכים במכוון מהם; רצוני לומר: מי הוא. כי הנה שער טבעי יתבאר לנו בו מי הוא המכוון בכל הברואים. וכאשר נחקור בשער ההוא נמצא המכוון הוא האדם. והוא, כי המנהג והבניה, משימים כל דבר נכבד, באמצע הדברים אשר אינם נכבדים כמוהו. ונתחיל מהקטן שבדברים ונאמר: כי הגרגיר ממוצע בתוך כל העלין, והוא שהגרגיר יותר נכבד מהם, כי צמח הצמח והכונתו ממנו. וכן מה שצומחים ממנו האילנות, אם יהיה הוא המאכל, יהיה בתוך הפרי כמו השקד, ואם יהיה בגרעינו, יהיה הגרעין ממוצע בתוך הפרי, ולא יפנו אל המאכל ויעזבוהו חוצה לשמרו. וכן חלמון הביצה היא הממוצע בה, כי ממנה יהיה האפרוח. וכן לב האדם הוא ממוצע בתוך חזהו, מפני שהוא משכן הנפש והחום הטבעי. וכן הרות הרואה באמצע העין, מפני שהראות בו, וכאשר ראינו הדבר הזה נוהג ברוב הדברים, וראיתי הארץ באמצע השמים, והגלגלים סובבים אותה מכל צדדיה; ההקיים אצלנו, כי המכוון בבריאה הוא בארץ. ואח"כ הסתכלנו בכל חלקיה, וראינו העפר והמים שניהם דומם, ומצאנו דבהמות בלתי מדברים; ולא נשאר כי אם האדם. והתברר לנו כי הוא הענין המכוון בלי ספק. ודרשנו הספרים ומצאנו בהם מאמר הבורא (ישעיה מ"ה י"ב) אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי. אבל מתחלת התורה ספר כל הברואים, וכאשר השלימם אמר: (בראשי א' כ"ו) עתה נעשה אדם, כמי שבונה ארמון ומציעו ומתקנו, ואח"כ מביא אליו בעליו. וכיון שהקדמתי הדברים האלה אתחיל עתה ואומר.

הודיענו אלהינו על יד נביאיו, שהוא שם לאדם יתרון על כל ברואיו, באמרו (שם שם כ"ח) וירדו בדגת הים וגומר. וכאשר אמר במזמור (תהלים ח') י"י אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ, מתחלתו ועד סופו. ושהוא נתן לו יכולת לעבדו, ושם אותה לפניו והשליטו עליה. ושם הבחירה ברשותו, וצוהו שיבחר בטוב, כאשר אמר (דברים ל' י"ט) ראה נתתי לפניך היום את החיים וגומר. ואמר אחרי כן (שם שם) ובחרת בחיים וגומר. והעמידו לנו על המאמר הזה האותות והמופתים וקבלנוהו. ואחר כן עיינו במלאכת העיון; במה נתן לנו יתרון, ומצאנו יתרוננו בחכמה אשר נתנה לו ולמדו אותה, כאשר אמר (תהלים צ"ד י') המלמד אדם דעת. והוא בה שומר כל דבר שחלף מהפעלים. ובה רואה

---

[1] אין ראוי וכו'. אלא נדע מי הוא התכלית והמכוון בכל הנמצאים. כי בהתבוננו

רוב הנולדות אשר תבאנה. ובה הגיע להעביד הבהמות לעבור לו הארץ, ויביאו לו תבואתה. ובה הגיע להוציא המים ממעמקי הארץ, עד שיהיו הולכים [על] (עד) פניה. ועוד עשה לו הגלגלים השואבים ממנה מעצמם. ובה הגיע לבנות הבתים הנכבדים, וללבוש הבגדים החמודות, ולהתקן חמטעמים הערבים. ובה הגיע לנהוג החיילים והמחנות להנהגת המלכות והשלטון, עד שנתקנו בני אדם. ובה הגיע אל ידיעת תבונת הגלגל, והליכת הכוכבים, ושיעור גרמיהם ומרחקיהם ושאר עניניהם. ואם יחשוב חושב, כי אשר נתן לו היתרון הוא דבר זולת האדם, יראנו אלה המעלות או קצתם לזולתו, וזה מה שלא ימצאהו. ובדין אם כן, שיהיה המצווה המוזהר הגמול הענוש, כי הוא קטב העולם ומכונתו, כמו שאמר (ש"א ב' ח') כי לי"י מצוקי ארץ וישת עליהם תבל. ואמר (משלי י' כ"ה) וצדיק יסוד עולם. וכאשר התבוננתי אלה השרשים ומה שמסתעף מהם, ידעתי כי מותר האדם, איננו טעות שנופלת בלבנו עליו ולא נטות אל הותירנו, ולא שהביאתנו גאוה, ולא עזות שנטעון אותו לנפשנו; כי אם אמת ברורה וצדק מבואר, ולא הותירו החכם אל הדברים, כי אם בעבור ששמו מקום למצותו והזהרתו, כאשר אמר (איוב כ"ח כ"ח) ויאמר לאדם הן יראת י"י היא חכמה וסור מרע בינה. וצריך שאזכור מה שרקדקתי בשער הזה ממה שהוצרך אליו.

ואומר שחשבתי ואמרתי: איך תהיה הכונה מכל אשר בעולם על האדם, והנה אנחנו רואים גופו קטן ונבזה? והתישבתי בזה ומצאתי, שאף על פי שגופו קטן, נפשו רחבה מהשמים והארץ, כי מדעו כולל כל אשר בם, עד שהגיע לדעת מה שיש למעלה מהם אשר בו היא עמידתם; רוצה לומר: הבורא יתברך, וכמו שאמר (תהלים קל"ט י"ד) נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד. וחשבתי בענין ימי חייו ואמרתי: למה לא יחיה תמיד? והתבאר לי שהבורא לא נתן לו החיים האלה הקצרים בעולם הזה, אשר הוא עולם הטרח, אך כאשר [2] יסייעוהו יהיו לו החיים התמידים, כאשר אמר הכתוב (שם כ"א ה') חיים שאל ממך נתת לו וגומר. וכאשר אבאר במאמר התשיעי. וחשבתי איך היה עם מותר האדם, בנין גיפו חלוש, מורכב מהדם והליחה ושתי המרות, ולמה לא היו חלקיו זכות מתמידות? והשיבותי המחשבה הזאת ואמרתי: אם נרצה זה, אנו רוצים שיברא כוכב או מלאך, כי גוף האדם הוא זה הנברא מאלה התערובות, והוא יותר זך מכל הדברים האלה הארציים, ומה שהיא יותר זך ממנו, הוא אחד מהשנים, אם מלאך, או כוכב. ומי שיחפץ לשום גוף האדם מחלקים, אינם חלקיו, הוא רוצה לבטלו, כמי שרצה שלא יהיו שמים, כי אם מעפר, ושלא תהיה ארץ כי אם מאש, שרצונו הבל ומה שאיננו חכמה. וכבר אמר (שם ק"ד כ"ד) מה רבו מעשיך י"י כלם בחכמה עשית וגומר. וחשבתי עוד בחליים הבאים עליו ואמרתי: הלואי נצל מהם, או נדחו מעליו. ומצאתים טובים לו; בעבור שישוב מחטאיו ויכנע לאלהיו ויתקנו עניניו, כמו שאמר (איוב ל"ג י"ט) והוכח במכאוב על משכבו. וחשבתי עוד במשול החום והקור, והרגשתו בארס זוחלי העפר, והחיות המזיקות. וידעתי כי הרגשתו בזה מתקנתו, כי אם לא היה מרגיש בצער, לא היה מפחד מעונש אלהיו. כי כאשר אמר אליו: אני אצערך. לא היה ידע מה הוא

על הטבע, ׳ כמלא כי תכלית כל הבריאה הכלולה הוא האדם. [2] יסייעוהו.

הצער. ושמהו מרגיש בצערים האלה לבעבור יכירם ויהיו לו לדמיון, כמו שאמר בחום הגדול (מלאכי ג׳ י״ט) כי הנה יום בא בוער כתנור. ואמר בדמות העונש בארם (דברים ל״ב ל״ג) חמת תנינים יינם. וחשבתי באלה הצרכים המורכבים בו, והתאוות אשר הרבה מהם לרע לו. והתבאר לי כי החכם לא הרכיבם בו, כי אם לשום כל אחת מהנה במקומה בשכל אשר חננו האלהים. תאות המזון להעמיד הצורה, ותאות המשגל להעמיד תמורתו. ויתעסק בכל כפי שבאר לו והתירו. ואם הוא מתעסק בו מצד ההתר, יהיה משובח, ומתעסק בו מן האיסור, יהיה מגונה, כמו שאמר (משלי י״א כ״ג) תאות צדיקים אך טוב ותקות רשעים עברה, ואמר (תהלי׳ י׳ ג׳) כי הלל רשע על תאות נפשו. וחשבתי: איך יעותד לו הצער המכאיב וההתמדה באש. וראיתי כי לעמת זה הנעמות התמידית וההתמדה בגמול, ואם לא יהיו שניהם כן, לא יקוה תקוה גמורה, ולא ייראו יראה גמורה, וכמו שאמר (דניאל י״ב ב׳) אלה לחיי העולם ואלה לחרפות לדראון עולם. וחשבתי שהוא קודם זה צוה עליו בעולם הזה להמית אותו באפני ארבעה מיתות. והתבאר לי כי זה לתקנתו, ואיננה יוצאה חוץ לשכל; כי השכל כשהוא רואה כי ארם האחד בשיפכר אחר מנתחיו, בחלי או בארס, שבריתתו תקנה בעבור הצלת שאר גופו, כן רואה מן המדברים, כי המית מי שנשחת מהם והשחית בארץ תקנה בעבור שינצל שאר המין, כמו שאמר (דברים י״ט כ׳) והנשארים ישמעו ויראו. ואחר אשר ספרתי אלה השבעה שערים משער הצדק בצווי האדם הזה, אומר, וכן כל מה שנדמה למאמין ממה שדומה להם, ראוי שיחשוב בו הטוב, כי בלי ספק ימצא לו פנים מן החכמה, כמו שאמר (תהלים כ״ה י׳) כל ארחות י״י חסד ואמת וגו׳. — ואחר שבארתי: איך תהיה העמידה על השערים האלה מאופני הצדק, אומר, וממה שהוא נאות לצדק הבורא וחמלתו על האדם הזה, שנתן לו כח ויכולת לעשות מה שצוהו בו, ולהמנע ממה שהזהירו ממנו. וזה מבואר בשכל, ובכתוב. בשכל, שהחכם לא צוה אדם מה שאין ביכלתו, ולא מה שילאה מעשוהו. ובכתוב, כמו שאמר (מיכה ו׳ ג׳) עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי. ועוד אמר (ישעיה מ׳ ל״א) וקויי י״י יחליפו כח. (שם מ״א א׳) החרישו אלי איים ולאמים יחליפו כח. ואמר עוד (מיכה ב׳ א׳) באור הבקר יעשוה כי יש לאל ידם. וראיתי כי היכולת ראויה שתהיה קודם הפעל, עד שיתן לאדם הפעל והעזיבה על התמורה. כי אם היתה שוה עם הפעל, היה כל אחד מהם סבה לאחר, או לא יהיה אחד מהם סבה לאחר. ואלו היתה אחר הפעל, היה אדם יכול להשיב, מה שעשה קודם[3] וזה הבל, ואשר לפניו הבל. וכבר התחייב שתהיה יכלת האדם קודם פעלו, כדי שישלם לו בה להגיע אל מצות אלהיו. ואראה לבאר כי כאשר עשות האדם את הדבר הוא פועל, כן עזיבתו אותו הוא פועל גם כן. כי לא עזב אותו כי אם לעשות הפכו. ואיננה כעזיבת הבורא יתברך לברא הדברים אשר ברא, שאיננה פעל; כי הבורא בשעזב לברא הגשמים ומה שיש בהם, לא היה הפך לגשמים ההם. אבל האדם כיון שפעלו המקרים, הוא עזב דבר, שיבחר לפעול

ב״ז יסעוהו, ר״ל כאשר ימות ונסע גופו מעולם הזה. [3] וזה הבל, ואשר לפניו, ר״ל זה הבל שנאמר שתבוא היכולת אחרי המעשה, וכן הבל לאמר שהיכולת באה עם הפעולה, כי לא יוכל לפעול עד אשר יוקדם לו היכולת.

הפכו, ואם לא יאהב, ישנא, ואם לא ירצה, יכעס, ולא תמצא לו מעלה ביניהם. וכן הכתוב אומר (ויקרא י"ח ל') ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות אשר נעשו לפניכם. ואמר עוד (תהלים קי"ט ג') אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו. וצריך שאבאר, שהאדם לא יעשה דבר עד שיהיה בוחר לעשותו, כי לא יתכן לעשות, מה שאין לו בחירה, ולא מי שאיננו בוחר. וזה שאנחנו רואים ההורה שאיננה מחייבת בענש מי שחטא בשגגה, לא בעבור שאיננו בוחר אבל בעבור שלא שלא ידע העלה והסבה בזה, כאמרנו בהורג נפש בשגגה, שהוא מזיד בכרות העץ ובוחר; אבל שגג להשמר. ובמחלל שבת שהוא מזיד לקושש עצים, אבל שכח שהוא יום שבת.

ואומר אחרי הדברים האלה, כי הבורא אין לו שום הנהגה במעשי בני אדם, ואיננו מכריחם לעבודה ולא למרי. ויש לי אל זה ראיות מדרך המוחש ומדרך השכל וממה שבכתב ושבקבלה. מדרך המוחש, שמצאתי האדם שוער בנפשו, שיוכל לדבר, ויוכל לשתוק, ויוכל לתפוש, ויוכל להניח, ואיננו שוער בכח אחר שימנעהו מחפצו כלל. אין הדבר כי אם שהוא מנהיג טבעו בשכלו, ואם יעשה כן יהיה משכיל, ואם לא יהיה סכל. ומן המושכל כי הראיות כבר התקיימנה במה שקדם על הפסד היות פעל אחד משני פועלים. ומי שחשב שהבורא מכריח את עבדו על דבר, כבר שם הפעל האחד לשניהם יחד. ועוד שאם היה מכריחו לא היה ענין לצויו והזהרתו אותו. ועוד אם יהיה מכריחו על פעל לא היה נכון לענשו עליו. ועוד שאם היו בני אדם מוכרחים, היה הגמול ראוי למאמין ולכופר יחד. מפני שכל אחד מהם עשה מה שצוה לו לעשותו. כמו שאם היה חכם משים, אחד משני אומנים לבנות, והשני להרוס, חייב לתת שכר שניהם. ועוד שאם היה האדם מוכרח היתה לו טענה, כי ידע כי האדם לא יוכל לנצח יכלת בוראו, וכאשר יתנצל לפניו הכופר שאיננו יכול להאמין בו, מן הדין שיהיה צדיק במאמרו, והתנצלותו מקובלת. ומן הכתוב כמו שהקדמנו תחלה ובחרת בחיים (דבר' ל' י"ט). ומה שבא בחוטאים (מלאכי א' ט') מידכם היתה זאת הישא מכם פנים וגומר. ומה שבאר שהוא נקי מחטאיהם, באמרו (ישעיה ל' א') הוי בנים סוררים נאם י"י לעשות עצה ולא מני. ומה שבאר מהנקותו ממעשה הכוזבים, באמרו (ירמ' כ"ג כ"א) לא שלחתי את הנביאים והם רצו וגומר. וממה שיש בקבלה בדברי רבותינו, הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, שנאמר (דבר' י' י"ב) ועתה ישראל מה י"י אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגומר (ברכות ל"ג). ואף על פי שלא נשאר אחר אלה הבאורים דבר שיבוקש, הכחיש הבורא ההכרח בשלשה שרשים. הראשון בתמה, ששם בני אדם לתמוה על הענין הזה, באמרו (יחזק' י"ח כ"ג) החפץ אחפוץ במות הרשע נאם י"י אלהים הלא וגומר. והשני בקיימו שזה הדבר לא יהיה, באמרו (שם שם ל"ב) כי לא אחפוץ במות המת נאם י"י אלהים וגומר. והשלישי שנשבע על זה, באמרו (שם ל"ג י"א) אמור אליהם חי אני נאם י"י אלהים אם אחפוץ במות הרשע וגו' וסבב הענין מכל צד וזרז עליו. ואחר הביאור הזה אביא אחריו שלש שאלות, ואומר, אולי יאמר אומר: בשהבורא נקי מרצותו בחטא החוטא, איך יתכן להיות בעולמו מה שאינו חפץ בו? והתשובה בזה קרובה, והוא, שהמורחק אצלנו שיניח החכם

ברשותו דבר שלא ירצהו, הוא בארם. כי האדם הוא מואס הדבר אשר יזיקהו, ואלהינו יתברך לא מאס הדברים האלה בעבור עצמו, כי לא יתכן שישיגהו מקרה מהמקרים, אבל מאסם בעבורנו מפני שהם מזיקים אותנו. כ"א נחטא בו ולא נודה במה שאנו חייבים לו נסכל, ואם נחטא קצתנו על קצתנו נאביד נפשותינו והוננו. וכיון שהדבר גלוי כן, אינגו רחוק שיהיה בעולמו מה שנמאסהו אנחנו, ומה שבאר לנו שהוא נמאס אצלו, לנו על דרך החמלה. וכבר באר זה בכתוב באמרו (ירמיה ז' י"ט) האותי הם מכעיסים נאם י"י הלא אותם וגומר. ואולי יאמר עוד כשהוא יודע מה שיהיה קודם היותו, כבר ידע שהאדם עתיד למרותו[4], ואי אפשר שלא ימרהו האדם כדי שתשלם ידיעתו. וגלות הספק הזה יוהר באור מן הראשון. והוא שאומרו, אין לו ראיה שידיעת הבורא את הדברים הם[5] סבת היותם, אבל זה מאמר שסבר אותו או הזיד בו. ובאור הפסד זה, שאם היתה ידיעת הבורא את הדבר סבה להיותו, היו הדברים קדמונים, מפני שידיעתו אותם קדמונית לא סרו, מפני שלא סר יודע אותם. אבל נחשוב שהוא יודע הדברים על אמתת היותם, ומה שיש מהם ממה שיחדשהו הוא כבר ידע שיחדשהו, ומה שיש מהם מה שיבחרהו האדם, כבר ידע שהאדם יבחרהו. ואם יאמר, וכאשר ידע הבורא שהאדם עתיד לדבר, היתכן שיחריש או שישתוק? נאמר בלשון צח, כי האדם אלו היה שישתוק תמורה שידבר, היינו משימים בעקר המאמר, כי הבורא ידע שהאדם עתיד לשתוק, ולא היה נכון שנשים שהוא ידע שהאדם עתיד לדבר, כי הוא ידע העולה מפעל האדם הנופל אחר כל מחשבה והקדמה ואיחור, והוא בעצמו אשר ידעו, וכמו שאמר (בתהלים צ"ד) י"י יודע מחשבות אדם. (דברים ל"א) כי ידעתי את יצרו. ומצאתי בני אדם שואלים בשער הזה, מה אפני החכמה שיצוה ויזהיר הצדיק אשר ידע ממנו כי לא יסור מעבודתו? ומצאתי לזה ארבעה פנים. מהם להודיעו מה שהוא חפץ ממנו, ומהם לשלם לו הגמול, כי אם יעבוד אותו והוא בלתי מצווה, לא יהיה לו גמול. ומהם שאם יגמלהו על מה שלא צוהו בו, או יעגישהו על מה שלא הזהירו יהיה זה עול. ומהם שישנה עליו הצווי עם הנביא עם הצווי אשר בשכל, בעבור שישמר ויזהר, כמ"ש (יחזקאל ג') ואתה כי הזהרתו צדיק לבלתי חטא צדיק והוא לא חטא חיה יחיה כי נזהר. ושואלים עוד ומה אפני החכמה בשליחות אל הכופרים אשר ידע מהם כי לא יאמינו? וחושבים זה לשוא. ומצאתי להם ששה פנים, מהם, שאם לא היה שולח אל הכופר שיאמין, היתה לו אמתלא לאמר, אלו היה שולח אלי הייתי מאמין, ומהם שמה שיש בידיעה אלו לא היה יוצא אל הפעל, היה הגמול והעונש כפי ידיעתו, לא כפי מעשה הברואים. ומהם שראיותיו החושיים והשכליים, כאשר העמידם בעולם למאמינים ולכופרים, כן ראוי שיהיו ראיותיו הנבואיות כוללות המאמינים והכופרים. ומהם כי כמו שנתברר לנו

---

[4] ואי אפשר וכו'. השאלה הכבדה הזאת ע"ד הידיעה והבחירה, הרעישה את עולם המחקר, אלו הפלוסופים בימים האדירים האלה, ועוד לא מצאו את הפנינים המבקשים. ראה ברמבם חלק ראשון הל' מדע. ועי' חקר דעת למהרי"ל מה שהביא שם דעות מדעות שונות. [5] הם סבת היותם. עיין בעין פקוחה עקרים מאמר ד' פ"א מה שהשיג על הגאון בזה.

כי מי שמצוה ברע למי שלא יעשהו מריע לו ונקרא סכל, כן מי שמצוה בטוב, כאשר יעזוב המצווה לקבל מצותו, תשוב מצותו סכלות, בעבור שלא קבלה, יהיה גם כן מי שמצוה ברע שתשוב מצותו חכמה, כאשר יקבלנה המצווה בה, ותתהפכנה אמתות הטוב והרע ותהיינה כפי הקבול וזה הבל. ומהם כי כאשר השוה ביניהם בשכל והכח והיכולת, כן ראוי שישוה ביניהם בצווי ובשליחות. ואחר כן אומר, כי העושה לשוא, הוא עושה דבר שאין לו תועלת לאחד מהברואים, אבל שליחות הבורא יתברך אל הכופרים, אעפ"י שהם בחרו שהם לא יעשו אותה, ולא יועילו בה ולא יוסרו, המאמינים ושאר בני אדם כבר נוסרו והתבוננו, וכאשר אתה רואה כי בני אדם עד עתה ועד עולם הם מספרים ענין המבול ואנשי סדום ופרעה, והדומה להם. ושואלים עוד: כשתהיה מסירת האדם להרג, אחד ממעשה הבורא, אם לענש על חטא או לנסיון, כאשר יהרגהו עול, כאיזבל לקצת הנביאים, מה נאמר בזה המעשה, ולמי ניחס אותו? נאמר כי המות מעשה אלהים, וההרג מעשה העול, ואם החכמה חייבה המות, אלו לא היה העול, היה מת בסבה אחרת. וכן השאלה על הגנב כשהוא אבידת ממון בני אדם גזירת הבורא, אם לענוש או לנסיון, איך נאמר בגנבה ההיא ממעשה הבורא? והתשובה בזה, שהאבוד מעשה הבורא, והגניבה מעשה האדם, וכאשר חייבה החכמה איבוד הדבר ההוא, אלו לא היה גונבו הגנב, היה אבד בפנים אחרים. וכן ענו שמעיה ואחיה לקצת מלכי אדום ואמרו, ואם אנו מחוייבי מיתה לשמים, אם אין אתה הורגנו, הרבה מזיקים יש לו לפגוע בנו. ושואלים עוד: ואיך נענש דוד על העבירה, בהביא אבשלום לעשות כמוה, ויותר גדולה ממנה? כאמרו (שמואל ב׳ י"ב) כי אתה עשית בסתר ואנכי אעשה את הדבר הזה נגד כל ישראל וגו. נאמר כי אלה הדברים אשר ספר נתן הנביא על שני חלקים, אחד מהם מעשה הבורא, והוא הגברת אבשלום והשליטו על כל אשר לדוד. ועל זה אומר (שם) הנני מקים עליך רעה מביתך ולקחתי את נשיך לעיניך ונתתי לרעך. והשני מעשה אבשלום בבחירתו, והוא מה שאומר ושכב את נשיך לעיני השמש הזאת, (שם) ורצה בהקדמתו להודיע לדוד בחירת אבשלום, להכאות את לבו בזה. ושואלים על ענין סנחריב ונבוכדנצר ומה שעשו בעולם מן ההרג והחרבן, ושאר עניני החמס, ואיך אמר על האחד שהוא מטהו כשאמר (ישעי׳ י׳ ה׳) הוי אשור שבט אפי וגו׳. ועל השני שהוא חרבו, כשאמר, (יחזקאל ל׳ כ"ד) וחזקתי זרועות מלך בבל ונתתי את חרבי בידו. ונאמר כי מקום פעל הבורא לשניהם וזולתם, הוא נתינת היכולת והאמץ כאשר נמשלו בחרב ובמטה, ועם כל זה כל אשר עשו הם וחילם היה בבחירה שחייבים עליה הענש, ועל כן אמר (ישעי׳ י׳) אפקד על פרי גדל לבב מלך אשור וגו, ואמר (ירמיה נ"א כ"ד) ושלמתי לבבל ולכל יושבי כשדים. ושואלים עוד כיון שכל המקרים מתחדשים במצותו, כשהוא מסבב למאמין שיכזב בעבור דבר שמצריכו אל הכזב, הוא אם כן הביאו אל הכזב? יש בזה שתי תשובות, אחת מהנה, כי המעיין כשיעיין היטב באיך יצטרך האדם לכזב, ימצא לו סבה מחטא האדם בהנהגתו, וישיב הדבר על בוראו, כמ"ש (משלי י"ט ג׳) אולת אדם תסלף דרכו ועל י"י יזעף לבו. והאחרת שעם השכל אשר הרכיבו בו, איננו צריך אל הכזב לעולם, כי כאשר יאמר מאמר שאפשר שמכירים אותו על אמתת

התגדת על דרך העברת הלשון, הוא אומר אמת, ואין (עליו) מסברת העול בדבריו. וזה כמו שאמר אברהם על שרה אחותי היא, והוא רוצה קרבתי, כאשר מצאנו לוט שנקרא אח מדרך הלשון. והם סברו שהיא אחותו באמת, ולא היה חטא עליו בזה, אבל החטא עליהם, כי הם עולו, כי דרך בני אדם לשאול הגר על עניניו ועל תועלותיו, ועל מה שהוא טוב לו, ועל מה שצריך לו, ואין דרך לשאול אותו על מי שיש עמו ומה הוא ממנו, וכל שכן שכבר נסה בזולתו, כמ"ש (בראשית כ' י"א) כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני. [6] וביון שדברתי בשאלות האלה במה שיש בו די, מתחייב המעיין בספר להשיב בתשובותם ככל מה שימצאהו דומה להם. ואחר כן אחבר אל הדברים האלה כל הפסוקים אשר יש בהם ספקות ושבושים בענין ההברת, ומפני רובם בעבור רוחב הלשון כאשר זכרתי במאמר היחוד, כי הלשון אם לא תרחיב, לא ימצא בה כי אם הדבר בלבד, ראיתי לזכור מיני הוצאתם עד שיהיו נאותים למה שיש בשכל, וכאשר אספור כמה מינים הוא, וזכרתי מכל מין מהם קצת, והמעיין בספר הזה יחבר כל מין וכל איש אל מינהו בשכלו ובתבונתו. ואומר שהם שמנה מינים, הראשון מהם שער ההזהרה, נדמה לבני אדם המניעה באזהרה כמניעת המעשה, ויש ביניהם הפרש גדול, וזה כאמרו לאבימלך (שם ו') ואחשך גם אנכי אותך מחטא לי, סברו שהוא מעשה, ולא מנעו כי אם בהזהרה ובהודעה שהוא אשת איש ובהפחדה, כמו שאמר לו (שם ג') הנך מת על האשה אשר לקחת, והיא בעולת בעל, ואמר לו עוד (שם ז') ואם אינך משיב דע כי מות תמות. ומניעת אבימלך מהאשה ההיא שלא יגיע אליה, היא כמניעת המגרש שלא ישא גרושתו אחר שנשאת לאחר, כמ"ש (דברים כ"ד ד') לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה וגו', והוא יכול בבחירה ואיננו יכול במצוה. ובאמרו (שם י"ז ד') לא תוכל לזבח את הפסח באחד שעריך והדומה לזה. והשני המניעה מתקנות העולם וטובותיו, וחשבו זה הברת, והוא כאמרו (ישעי' ו' י') השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע וגו', הכתוב רוצה שיתחדש עליהם סבה שלא יסתכלו בעבורה בעניני עולמם, ממה שמחדש להם מלחמה או רעה והדומה להם. ויהיו נבוכים בתקון המעשה ההוא, כמ"ש (דברים כ"ח כ"ט) והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה, וכמ"ש (איוב ה' י"ג) לוכד חכמים בערמם וגו', יומם יפגשו חשך וגו'. ואמר (שם י"ב כ"ד) מסיר לב ראשי עם הארץ וגו'. ימששו חשך ולא אור וגו'. ואלה סברו שהוא בענין התורה, ויהיה ענין ושב ורפא לו, ישובו מהלחם באויבם וינוחו ממנו, כאשר אמר במלחמה, (הושע ה' י"ג) והוא לא יוכל לרפא לכם ולא יגהה מכם מזור. והשלישי בחוזק הנפש, בבא פגע מרעה ומשמועה שלא יאבד מהם, שמעוה בספרים וסברו שהוא חזוק הלב שלא יקבל העבודה, וכ"ש שיחסו הכתוב אל הלב בעבור שהנפש בו, והוא אמרו (שמות ז' ג') ואני אקשה את לב פרעה, וחזקתי את לב פרעה (שם י"ד ד') כי אני הכבדתי את לבו, (שם י' א') ואמר על סיחון כי הקשה יי אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו (דברים ב' ל'). ונצטרך פרעה לחזוק נפשו שלא יאבד במכות ההם עד

[6] וביון וכו'. ר"ל אחרי אשר כבר השבתי ע"ד השכל, את השאלות הנלבות נגד בחירת האדם, והראיתי כי האדם הוא בעל בחירה, חובה על כל מעיין להתבונן על פסוקי התנ"ך הסותרים לפי השקפה ראשונה נגד הבחירה, ונבארם

שישלמו לו שאר המכות, וכבר באר לו זה באמרו (שמות ט' ט"ו) כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך וגו', ואולם בעבור זאת העמדתיך (שם ט"ז) וגו'. אבל סיחון נצטרך לחזוק לבו שלא יאבד מפחד שמע בני ישראל, כמ"ש (דברים ב' כ"ה) אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך, וכן אנשי ארץ כנען הצטרכו לחזון שלא ימיתם פחד השמועות, כמ"ש (יהושע ב' י"א) ונשמע וימס לבבנו וגו', ועל כן אמר כי מאתיי' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל (שם י"א כ'). והרביעי השמת מעלה ומדרגה, ראו בני אדם זכרון הענין הזה במקרא, וסברו כי הוא הפעלה והשמה. והוא שהמהיר במלאכה מאמת האמת ממנה ומבטל השקר, כאשר נאמר כי השופט הצדיק את ראובן והכזיב את שמעון, ושהוא הצדיק לוי והרשיע יהודה, ולא נרצה בזה שהוא שם אחד מהם לעשות דבר ולא צוהו בו, אבל רצוני שבאר עליו וגלה לו ושמהו במעלתו, וכמו שאמרה התורה והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע (דברים כ"ה א'). וכן אומר כבר אמת השופט שטר פלוני וזייף שטר פלני, לא זייפו בפעל, אבל הוא בבאור. והגיעני שאומרים על שני דינרי הזהב, כי המרצה היטב זה, ופחת זה, ואינם רוצים שפחתו בידו, אבל רוצים שהגיד שהוא מפוחת. וכאשר יתמידו המחשבות בהעברה הזאת ויתישבו בה, יהי על הדרך הזה מה שאמרו הספרים מפעל הבורא (משלי ג' ל"ד) אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן. ואמרעוד (יחזקאל י"ד ט') והנביא כי יפותה ודבר דבר אני יי' פתיתי את הנביא ההוא, ר"ל: בארתי עליו שהוא מפותה. וכן אמרו (ירמי' ד' י') השא השאת לעם הזה ולירושלים לאמר שלום יהיה לכם, בטל דברי המתנבאים להם בגלותו להם. וכן שאלתם (ישעי' ס"ג י"ז) למה תתענו יי' מדרכיך, אל תשימנו תועים, שתדון עלינו שאנחנו תועים, אבל כפר לנו ורחם עלינו. [7] ומי שלא יבין ענין אלה והדומה להם ישימם הכרח. והחמישי שער הכפרה, רואים אנו שהאדם אומר הטני אליך ואל תטני מעליך, כמ"ש (תהלים קי"ט ל"ו) הט לבי אל עדותיך ואל אל בצע, אל תט לבי לדבר רע (שם קמ"א ד'), ויחשוב שרצה בשתי ההטאות ענין ההכרת, ולא רצה כי אם הכפרה. רוצה לומר כשתכפר לי כבר הטיתני שלא אשוב לחטא לך, ואם לא הכפר לי כבר הפלת בנפשי היאוש, ותביאני הכפרה לנטות לעבודתך, כמ"ש (שם כ"א ע"ו) אלמדה פושעי' דרכיך וגו'. והששי ספור פועל הוא כבניה השרשיה, חושבים בו שהוא השמה ולמוד, כמ"ש (משלי י"ו א') לאדם מערכי לב ומיי' מענה לשון, רוצה בו הבריאה השרשיה, כמ"ש (שם ד') אזן שומעת בעין רואה וגו'. והשביעי ההפלגה במאמר, יסבר השומע כי הוא דבר מיוחד, כאמרו (שם כ"א א') פלגי מים לב מלך ביד יי' וגו'. סובר שיש למלכים דבר מיוחד שיפיל בלבם מה שיחפץ, אבל זה הפלגה הוא אומר, אפילו המלך בעבודת הבורא, כמו המים ביד [8] עצמו, כאשר יחפץ המלך יטנו וישתמש בו.

והשמיני חדוש סבה, תהיה עם חדושה בחירת האדם במעשה מן המעשים, וזה בא על שלשה ענינים, אחד מהם ההצלה מן האויבים, עד שיפנה האדם בעבור זה למעשה מן המעשים, ויאמרו כי המציל אותו מאויביו גרם לו זה על דרך העברה, כאשר אמר (ד"ה א' ה' כ"ו) ויער

באופן שיסכימו להדרך הנכונה: הוא בחירת האדם וחופשו. [7] ומי וכו'. ר"ל אף אלה הבלתי מבינים דרכי הלשון ידמו מהפסוקים האלה כי האדם איננו בעל בחירה אך מוכרח. [8] עצמו. של הבורא י"ת. וכן העתיק רי"ף (ווית

אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור. ועוד (ד"ה ב' ל"ו כ"ב) העיר יי' את רוח כורש מלך פרס. ועוד (שם כ"א ט"ז) ויער יי' על יהורם. ועוד (עזרא ו' כ"ב) כי שמחם יי' והסב לב מלך אשור, ועוד (ד"ה ב' כ"ה) ולא שמע אמציה כי מהאלהים היא. ועוד לא שמע המלך אל העם כי היתה סבה מעם יי' (מ"א י"ב ט"ו). כל זה בהצלה מן האויב ומן הנזק. והשני זכות ההבנה וברור העצה בשוות המזג, עד שיבין האדם שערי הדת והחכמה, ושומע זה יחשוב כי הוא הכרח, והוא מ"ש (תהלים כ"ה ד') דרכיך יי' הודיעני אורחותיך למדני. ועוד (שם כ"ז י"א) הורני יי' דרכך ונחני בדרך מישור. ועוד (שם קי"ט ל"ז) העבר עיני מראות שוא. ועוד (ד"ה ב' ל' י"ב) גם ביהודה היתה יד האלהים. והשלישי אות מלאה יתחדשנה הבורא, ותהיה סבה להאמין עם רב, וישמענה השומע ויחשוב כי פעל העם הכרח, כאשר אמר אליהו ענני יי' ענני וידעו העם הזה, (מלכים א' י"ח ל"ז) ר"ל כי האש כשתרד ותשרוף העולה, תסב בה את לב העם אשר הוא אחורנית. ואין במאמר הסתר זולת ההא שנאמר האחרנית. וכן בעת הישועה אשר אמר (יחזקאל ל"ו כ"ו) ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו, איננו רוצה בזה דבר, כי אם הראות האותות והמופתים.

ואחר אלה השמנה שרשים לא נשאר כי אם מה שהטעות בו מפני סדור הפסוק, באמרו (תהלי' נ"א ו') לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי למען תצדק בדברך תזכה בשפטך חשב השומע כי זה [9]השב אומר: כי הוא בעבור שיתקיים עליו מה שגזר בו אלהיו, ואיננו שב אמרו: „למען הצדק„ על חטאתו, אך הוא שב על אמרו, ומחטאתי טהרני. הוא אמרו כפר לעוני עד שיתקיים מאמרך אשר אמרת וגזרת, כי מי שישוב אליך תכפר לו, וזה ממה שנוהג בלשון דומה, באמרו (שם ל"ד י"ח) צעקו ויי' שמע. אשר איננו שב על פני יי' בעושי רע, אבל הוא שב על עיני יי' אל צדיקים. ועם אלה הבאורים יסתלקו כל הספקות אשר הם מדמים ההכרח, וטענת בוראנו שלמה על ברואיו [10] בעבודתו והמרותו, אין להם טענה עליו וכמו שאמר הכתוב (איוב ד' י"ז) האנוש מאלוה יצדק אם מעושהו יטהר גבר. וכאשר התקיימו האותות המלאות ושליחות הנביאים.

דיא וואססערבעכע דורך געטטעם אנארדנונג). [9]השב אומר וכו'. השומע ידמה את הדברים כסדרן כי השב (ר"ל בעל התשובה השב מחטאתו) אמר: לכן חטאתי למען תצדק בדברך. וא"כ הוא מוכרח בחטאו. אבל באמת איננו כן, ואיננו שב (ר"ל איננו מוסב ותרגומו עז בעציעהט זיך ניכט) אומרו „למען תצדק" על חטאתו (כ"ל חטאתי בו' ולא חטאתי, כנים' אמסע' ב"ז) אך הוא שב (ר"ל אך מלת היתם למען, הוא מוסב) על "מחטאתי טהרני" בפסוק ד'. טהרני מחטאתי למען תצדק בדברך אשר הבטחת, כי תכפר לבעלי תשובה — והחכם פירסט לא העתיק כראוי. ואולי מלאת „חטאתי" ביוד הטעתו. —

[10]בעבודתו, והמרותו אין וכו'. כי טענת הבורא עלינו שנעבדהו ולא נמרהו, הוא בצדק: יען כי אנחנו בעלי בחירה. ואנו אין לנו טענה כנגדו. כן העתיק החכם רי"ף. ואולי מלת „והמרותו" נמשכת למטה על מלות אין להם טענה. ר"ל טענת בוראנו שלמה בעבודתו. והמרות אין וכו' החטא איננו בהכרח.

המאמר החמישי

בזכיות ובחובות:

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר, הודיענו אלהינו יתברך, כי עבודות האדם אותו כשהם רבים נקראו זכיות, ושהמרותיו כשירבו נקראו חובות, וכי הכל שמור אצלו על כל עבדיו, כמ"ש (ירמיה ל"ב י"ט) גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על דרכי בני אדם. ונאמר עוד (איוב ל"ד כ"א) כי עיניו על דרכי איש וגו'. וכי הם פעלים יפעלו בנפשות וישימום זכות או מטונפות, כאשר הוא אומר מעונות, ונשא עונו נושא חטאו, ואל עונם ישאו נפשם, (הושע ג' ח') הנפש ההיא עונה בה (במדבר ט"ו ל"א). ואם יעלם זה מבני אדם ולא התברר אצלם, הוא גלוי אצלו יתברך, כמו שאמר (ירמיה י"ז י') אני יי' חוקר לב בוחן כליות וגו'. והביא על כל הענינים האלה האותות והמופתים וקבלנום. וכאשר התקיים לנו זה, התעסקתי בעיון בענין הזה כאשר קדמתי, וראיתי בנמצאות מלאכות דקות נעלמות מרבים מבני אדם, וידמו טוביהם לרעיהם, עד שיגיעו אל החכם מהם, ויכיר מה שיש בינותם, ומהם מלאכת הרצוי, תראה הפחי אשר איננו בקי בה, מדמה הדינר הטוב לרע, עד שיבדילם המרצה. ומהם מלאכת הרפואות, תראה הפתאים מבקשים דפיקת הגידים, ולא ידעו מהפשטם והקבצם, מה האיכות הגוברת על הגוף, וידעם הרופא הבקיא. ומזה חכמת [1]הקיאפה, אשר הם מביטים בקוי הפנים והרגלים, ומבדילים בין איש לאיש, במה שהוא נעלם מזולת', ממי שאין זאת מלאכתו. וכן במלאכת הפנינים מאודם ומפטדה ובדלח וזולתם, לא יכירם כי אם הבקי. והכלל כל מלאכה דקה, הרבה ממומיה יעלמו מן הפתאים ויראו לחכמים. וכאשר מצאתי אלה הדברים המלאכותיים כאשר ספרתי, [2]הוספתי להחזיק במומי הנפשות העונות והאשמים, אף על פי שאינם נראים לבני אדם, מפני שאין חושם משער בם. והם נגלים לעושיהם, כי הוא בראם, והחל אותם, והוא שהנפש עצם שכלי זך יותר זך מעצם הכוכבים והגלגלים, ואנחנו אין אנו רואים אותה בחושנו, ואיך יתבאר לנו מה שפועל בעצמה ומעכיר אותה? אך הוא מבואר לבוראה ובורא הגלגל, ועל כן ישים השמים והכוכבים דומים לה בענין הזה כשהוא אומר (איוב כ"ה ה') וכוכבים לא זכו בעיניו, ושמים לא זכו בעיניו (שם ט"ו ט"ו). ואומר כי היא לו כאור הנר אשר יחופש לו כל המחבואים והחדרים ויראה כל מה שהוא נסתר בם, כמ"ש (משלי כ' כ"ז) נר יי' נשמת אדם חופש כל

---

[1] חכמת הקיאפה, היא מלה ערבית (אולם על קיאפה) והוראתה חכמת היד ...יה (געגעאלאגיק). הנודעה הרבה בספרי קדמונינו. [2] הוספתי להחזיק.

חדרי בטן, ואמר עוד כי הוא חם כאש אשר תתיך הזהב והכסף בכור ותזקק אותם, כמ"ש (שם י"ז ג') מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות יי'. ואמרתי מה נפלא הדבר הזה, כי האדם הוא אוכל שתי אכילות מותר ואסור; ורואה אותם שונין אותו, ובועל שתי בעילות מותר ואסור, וימצאם ערבים, וחושב אותם על דרך אחת, [3] והמרצה הוא מרצה מה שפעלים ברוח באשר בארנו, וכמ"ש (שם כ"א ג') כל דרך איש ישר בעיניו. ואחר כן התבאר לי כי הזכיות כשירבו לנפש, תזך ותאיר, כמ"ש (איוב ל"ג כ"ח) וחיתו באור תראה. לאיר באור החיים (שם כ"ט). וכאשר ירבו עליה העונות תעכר ותחשך. וכאשר אמר במי שהוא כן, (תהלים מ"ט כ') עד נצח לא יראו אור. ואחר כן הודיענו כי הוא שומר כל אלה הזכיות והחובות על כל בני אדם, והמה אצלו בכתובים אצלנו, כמ"ש על הצדיקים (מלאכי ג' ט"ז) ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי יי' ולחושבי שמו. ואמר על הרשעים, (ישעיה ס"ה ו') הנה כתובה לפני לא אחשה כי אם שלמתי. וכאשר השתכלתי בזה המשל מדברי החכם, מצאתי בתכלית התקון והנכונה, והוא שאנחנו המון הברואים, מפני שמצאנו ביכלתנו אשר שמה החכם בנו שנבין [4] האותיות אשר נדבר בם, ונוליד לכל אות סימן מהמכתב, עד שנשמר בזה חשבוננו, וכל החרושים אשר נצטרך לדעתם, כל שכן שיהיה בחכמתו הוא מה שישמור עלינו הכל בלי כתב ולא ספר. ודמה לנו זה בכתב, בעבור שהרגלנו בו החשבון, לקרב אל הבנתנו כאשר בארתי. והודיענו עוד, כי בעוד שאנחנו עומדים בעולם המעשה, הוא שומר על כל אחד מעשהו, וכבר זמן גבולו עליו לעולם האחר אשר הוא עולם הגמול, והעולם ההוא יבראהו כשישלים כל מספר המדברים אשר חייבה חכמתו שיבראם, שם יגמול הכל כפי מעשיהם, כמ"ש החכם (קהלת ג' י"ז) ואמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים, ואמר עוד (שם) כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט וגו'. ואני עתיד לבאר דעת הגמול במאמר התשיעי מהספר הזה במה שיכשר. ועם זה לא הניח עבדיו בעולם הזה בבלתי גמול על הטוב, ועונש על האשם, מה שיהיה לאות ולסימן לכל המונח לעת הקבץ מעשה הברואים. ועל כן אנחנו רואים שהוא זוכר בתורה הברכות אשר בפרשת אם בחקותי (ויקרא כ"ו ג—יג), ואמר בכמוהם (תהלים פ"ו י"ז) עשה עמי אות לטובה. וזוכר הקללות אשר בוהיה אם לא תשמע (דברים כ"ח טו—סח) ואומר עליהם (שם מ"ט), והיו בך לאות ולמופת. ומעינים בעולם הזה, וכל הזכיות שמורות לצדיקים וחתומות כמ"ש (שם ל"ב ל"ד) הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי.

וכיון שהקדמתי אלה הדברים, אני רואה לספר מדרגות הברואים באפני זכיותם וחובותם כמה הם, ממה שידענו מן הכתוב זמן המקובל, ואשים כל אחד מהם במקומו כאשר ידעתיו, לבעבור יתישרו בו רבים מבני

ב"ז לחזק למחזיק. דפי' המסעי' למחזק. [3] והמרצה הוא וכו'. ר"ל גם החכם היותר בקי יחליף וימיר במקום בירורו. באמר שלשניהם להדברים המותרים והאסורים מסילה אחת. והמחבר תפס פה את המשל „המרצה" (געלדוועקסלער) כדרכו לדמות את החכם למרצה. ואת הפתי לאיננו בקי בחלף מטבעות, וחלוף רע בטוב וטוב ברע. [4] האותיות. כצ"ל ולא האותות ככתוב בהוצ' כי כבר הסכימו בעלי הדקדוק לעשות הרבים מגם אות (בוכשטאב) אותיות. להבדיל מהרבים אותות (וואונדערצייכען).

אדם. ואומר שמדרגות בני אדם בשער הזכיות והחובות עשרה מעלות; צדיק ורשע, ועובד וממרה, ושלם ומקצר, וחוטא ומזיד, ושב וכופר. ויש הנה השוה מפורש לבד, כדי שאדבר על ענינו. וראוי שאבאר כל שער מהם ומה שיש בו. ואומר נקרא צדיק מי שרוב מעשיו זכיות, ורשע מי שרוב מעשיו חובות. והענין הזה דומה לדברים הטבעיים. והוא שהחכמים קורין לדבר חם, כאשר יהיה החום בו יותר מן הקור, וקורין לדבר קר, כאשר יהיה הקור יותר מן החום. וקורין לגוף בריא כשהבריאות בו יותר, וחולה, כשהחולי בו יותר. ועל הדרך הזה באו השמות הנבואיים, שקורין האדם צדיק כשיהיו רוב מעשיו צדק. כאשר קראו יהושפט וחזקיהו צדיקים אע"פ שהיה במקצת מעשיהם חטא, כאשר נאמר ליהושפט (ד"ה ב' י"ט ל') הלרשע לעזור ולשונאי יי' תאהב ובזאת עליך קצף. ונאמר לחזקיה ולא כגמול עליו השיב חזקיהו (שם ל"ב כ"ה) וכמו שקראו יהוא רשע, והוא בטל את הבעל, וקראו צדקיהו רשע, וכבר הציל ירמיהו. וממה שזכר אותו החכם בשער הזה, לגמול בעולם הזה עבדיו על המעט ממעשיהם, עד שישאר להם הרוב לעולם האחר, כי לא יתכן להעתיקם בעולם ההוא ממדרגה אל מדרגה, כי כל אחד מהגמולים עומד תמיד במה שהוא בו, כאשר אמר (דניאל י"ב ב') להיי עולם ולדראון עולם. ושם הגמול על המעט בעול' הזה, כאשר בכלל הזכיות שהם לזמן הרחוק, והמעט מן הזכיות לעולם הזה, כאשר אמר (דברי' ז' ט') וידעת כי יי' אלהיך הוא האלהים שומר הברית והחסד וגו' ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. ומחלק הענין הזה, כי משה ואהרן חטאו חטא אחד, וענש אותם עליו בעולם הזה, כמ"ש (במדבר כ' י"ב) יען לא האמנתם בי להקדישני וכו' לכן לא תביאו וגו'. ושאביה בן ירבעם עשה טובה אחת, וגמל אותו עליה בעולם הזה כמ"ש (מלכים א' י"ד ג') כי זה לבדו יבא לירבעם אל קבר יען נמצא בו דבר טוב. ועל השרש הזה אפשר שיהיה לצדיק חטאים רבים, חוייב שיהיה בעבורם כל ימי חייו נגש ונענה, ואפשר שיהיה לחוטא זכיות רבות, ראוי שיהיה בעבורם רוב ימיו בטוב. ובזה אמרו רבותי' ז"ל (קדושין ר"ע) כל שזכיותיו מרובין לו מעונותיו מריעין לו, ודומה כמי ששרף את התורה כלה, וכל שעונותיו מרובין מזכיותיו מטיבין לו, ודומה כמי שקיים את התורה כלה. וזה המאמר במי שעושה זכיות וחובו', ובעת שעושה הזכות לא התחרט על החובה. ובעת שעושה החובה לא התחרט על הזכות. אבל מי שעושה זכיות רבות והתחרט עליהם, כבר אבדם כלם בחרטתו, ובו נאמר (יחזקאל י"ח כ"ד) ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול וגו'. ומי שעשה חובות רבות והתחרט עליהם וקיים חקי התשובה, כבר הסירם מעל עצמו, ובו אומר (שם י"ח) ובשוב רשע מרשעתו וגומר. ואחר כן אמר (שם י"ח) כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו וארז"ל (יומא ס"ב) בביאור זה בתוהה על הראשונות. ועל השרש הזה גם כן, אפשר שיהיה איש צדיק זכיותיו מוכנות לו לעולם הבא, ויתחרט עליהם, ויפלו מההכנה לעולם הבא, ויגמלהו הבורא עליהם בעולם הזה על קצתם, ויראוהו בני אדם כאשר החל לכפור, החלו טובותיו, וימלאם לבם לחטא, והטובה ההיא אינה בעבור מה שהחל בו מן הכפירה, אבל היא חובת מה שהיה מוכן לו, והכו בו על פניו. ואפשר שיהיה אדם רשע מוכנות חובותיו לעולם הבא, ויתחרט עליהם וישוב, ויפלו מענשו אותו עליהם לעולם הבא, ויפרענ

ממנו בעולם הזה, במה שאי אפשר, בלעדיו מעונש עולמי, כאשר אני עתיד לבאר. ויראו אותו בני אדם, כאשר החל לשוב מחטאתיו, אז באו עליו הרעות, ויתמהו ולא ידעו כי זה שמצאו איננו בעבור מה שהחל בו, אך משארית מה שסר ממנו, וכאשר יתבוננו בני אדם במינים האלה, יגלו מעליהם הספקות, ויחזקו לבותם לעבודה, כמ״ש (איוב י״ז ט׳) ויאחז צדיק דרכו וטהר ידים יוסיף אמץ. ואם יאמר אומר, שחובה אחת תפכיד זכיות רבות, איננה עושה זה, אלא שיש עמה חרטה, בעבור עלת החרטה לא בעבור עצמה. ושזכות אחת תתקן חובות רבות, איננה עושה זה כי אם עם התשובה, בעבור התשובה לא בעבור עצמה. — והוצרכתי לביאור הזה מפני שראיתי אנשים מזייפים הדברים, ואומרים אם יש בשיעור כפירה אחת, לאבד הרבה מן האמונה, לא יתכן להיות בשיעור אמונה אחת, מה שיאבד הרבה כפירות, ואם יש בכח אמונה אחת, מה שיסיר הרבה כפירות, לא יתכן להיות כפירה אחת, מה שיסיר הרבה מן האמונה, ויהיו המאמינים נבוכים בדברים האלה.

ואחר כן אומר, כי אני מוצא יסורי הצדיקים בעולם הזה על שני דרכים, אחד מהם על חטאים מעטים, כאשר הקדמתי לבאר. והשני התחלת רעה יביאה הבורא עליהם, כשידע מהם שהם סובלים אותה, ואחר כן יגמלם עליה טובה, כמ״ש (תהלים י״א ה׳) יי׳ צדיק יבחן. ולא נהג לעשות כן עם מי שאינו סובל, מפני שאין בו תועלת. אבל התועלת בסבל הצדיקים, כדי שידעו בני האדם, כי לא בחרם האלהים לחנם. וכאשר ידעת מענין איוב וסבלו. אלא אם יהיה האדם נענש ביסוריו, וישאל מאלהיו להודיעו על מה הביאם עליו? נהג להודיעו, כאשר אמר (ירמיה ה׳ י״ט) והיה כי תאמרו תחת מה עשה יי׳ אלהינו לנו את כל אלה וגו׳. ובזה תקון מפני שמביאו לסור מחטאתיו. וכאשר יהיה האדם נבחן ביסוריו, וישאל מאלהיו להודיעו למה הביאם עליו? נהג שלא להודיעו. כאשר אמר משה רבינו (במדבר י״א י״א) למה הרעות לעבדך? ולא באר לו. ואמר איוב, (איוב י׳ ב׳) הודיעני על מה תריבני? ולא באר לו. ובזה עוד תקון כדי שלא יהיה סבל הצדיק נקל אצל בני אדם, ויאמר לא סבל כי אם בעבור שידע כי גמולו יהיה גדול. ואומר עוד כי אפילו השלם יתכן שמריעין לו לגמול אותו, כי אני מוצא [5] העוללים מריעים להם, ואין ספק אצלי בגמולם. ויהיה היסורין שמביא עליהם הבורא לטוב להם, כמו מוסר אביהם להם להכותם ולאסרם, כדי למנוע מהם ההזק, וכאשר ישקם הרפואות המרות הנמאסות להסיר מחלותם. וכמי שאמר (דברים ח׳ ה׳) כי כאשר ייסר איש את בנו יי׳ אלהיך מיסרך. ואמר עוד בכמו זה, (משלי ג׳ י״ג) כי את אשר יאהב יי׳ יוכיח וגומר. ואם יאמר אומר הוא יכול להיטיב להם בשעור הגמול הזה מבלתי יסורין נשיבהו בתשובתינו הראשונה אשר אמרנו, כי נטה בנו אל החלק הגדול כי ההשבה על דרך הגמול יותר גדולה ממה שעל דרך החסד.

ואחר כן אומר, כי טובת הכופרים לעולם הזה והארכתם, היא על שבעה דרכים. יש מהם מי שידע הבורא ממנו שעתיד לשוב, והוא מאריך לו כדי שתשלם תשובתו, כאשר מצאנוהו שהאריך למנשה כ״ב שנה עד שחזר בתשובה ל״ג שנה אעפ״י שתשובתו לא נשלמה לו. ומהם מי

[5] העוללים מריעים להם. ר״ל גם העוללים אשר לא חטאו סובלים רעות ויסורים

שהאריך לו כדי שיצא ממנו בן צדיק, כאשר האריך לאחז ויצא ממנו חזקיהו, וכאשר האריך לאמון ויצא ממנו יאשיהו. ומהם מי שמאריך לו להנקם בו מאנשים רשעים ממנו, כאשר אמר על אשור (ישעיה י׳ ו׳) בגוי חנף אשלחנו וגו׳. ומהם מי שמאריך בעבור בקשת צדיק, על דבר שיהיה בו תקנתו כמו שאמר ללוט (בראשית י״ט כ״א) הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי וגו׳. ומהם מי שמאריך לו להכביד עליו העונש, כאשר הציל פרעה מעשר המכות עד שהטביעו בים, כאשר אמר (תהלים קל״ו ט״ו) ונער פרעה וחילו בים סוף. ועל הענינים האלה שאל ירמיהו אלהיו על האנשים הרשעים, להודיעו על איזה דרך הוא מאריך להם, לא שהיה הדבר רע בעיניו כשאמר (ירמיה י״ב א׳) מדוע דרך רשעים צלחה וגומר. והודיעו כי הוא על הפנים האחרוני׳, כדי לענשם ענש חזק, כאשר אמר בפרשה שאחריה (שם ז׳) עד מתי תאבל הארץ וגו׳. וכיון שבארתי מה שצריך אליו בשעד הצדיק והרשע, אחבר אליו שאומר, הנה אנחנו רואים הכתוב אומר, (קהלת ט׳ י״ח) וחוטא אחד יאבד טובה הרבה ודמהו כזבוב נופל בשמן רוקח, כמו שאמר אחריו (שם י׳ א׳) זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח. אין זה כי אם על קריאת השם בלבד, כאלו היו לו לאדם מאתים ואחד מעשים, מהם מאה זכיות ומאה חובות, יהיה ענינו שוה. ואם היה המעשה האחד טוב, נקרא בו צדיק. ואם יהיה רע, נקרא בו רשע: אך העובר, הוא אשר יחד לו מצוה אחת, לא יעברנה כל ימי חייו, שאם יסכים בזולתה או יחלק בה לא יקצר בזאת כלל, כאלו שם לעצמו שלא יאבד תפלה בזמנה, או שלא יקנה ממון מצד אסורא בשום פנים, או שלא יבעל בעילת אסורא מעולם, והדומה לזה. וכמו שאמרו רבותינו כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו את ימיו ונוחל את הארץ, ובארו זה כגון שיחד לו מצוה אחת לעשותה כגון כבוד אב ואם. אבל מי שלא הניח מצוה שלא עבר עליה פעם אחת אינו נקרא עובד. אבל הממרה הוא מי ששם לעצמו חק לחלוק על מצות אחת תמיד, וקדמוננו קוראים אותו משומד. והדמיון בזה כאלו יש בבני אדם מי שרואה כי מצוה מהמצות קצר בה, והוא משתדל לשמרה כאלו היה קשה לו, מצות הרבית או מצות הדבית או מצות המאכל, והוא מתנהג באחת מהם בפי מה שיזרמן לו. ועל כן יש לכל אדם מצוה כפי ההחלקות דעתם. אבל השלם מי שהתישר לו לקיים כל המצות והאזהרו׳ ולא קצר במאומה מהם, והוא שיקרא צדיק גמור. אעפ״י שבני אדם חושבים כי מציאת אדם שהוא כן, רחוק שינצלו לו כל דרכיו, ואני רואה שיתישר זה, כי אם לא יהיה לא היה החכם מצוה בו. ואם יאמר אומר, מפני שמצאנו בתורה (במדבר כ״ח כ״ב) ושעיר חטאת אחד לכפר עליכ׳, ידענו כי אי אפשר בלתי חטא, נאמר כי זה נכתב על האפשר, ואם יחטא יכפר לו בו, ואם לא יהיה לנו עליו הגמול. ואם יאמר, איך אמר, (קהלת ז׳ כ׳) כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, נאמר לא אמר זה כי אם על היכלת, כי אין אחד מן הצדיקים יכול לעשות טוב אלא הוא יכול לעשות רע, אבל הוא בורר בטוב ומגבירו על הרע. אבל המקצר הוא המיקל במצות עשה, והוא שנאמר עליו עוזב על מצות עשה, והוא המקל בתפילין ובציצית ובסכה ולולב ושופר והדומה לזה, והוא במעלה הזאת מן החטא. אך החוטא הוא העובר על מצות לא תעשה, אבל לא על החמורו׳, ובאי זה צד נרע שאינם חמור׳, מפני שלא

הגדילו ענשם בעול' הזה, והוא נקר' עובר על מצות לא תעשה, והוא כמי שמקל בנבלה וטרפה ושעטנז ובעוננות ובכחש, והדומה לזה שענינו במעלה הזאת מן החטא. אבל המזיד הוא שעובר על החמורות, והם שיש בו כרת בידי שמים, ומיתה בידי שמים, וארבע מיתות בית דין, ובזה נדע כי הם חמורות, כמו העריות וחלול שבת והאכילה ביום הכפורים, וחמץ בפסח, והדומ' לזה, הוא במעל' הזאת מן החטא. אבל הכופר הוא העוזב העקר, ר"ל בורא הכל יתברך ויתע', ועזבו אותו על שלשה דרכים, אם שיהיה עובד זולתו מדמיון עשוי, או אדם או שמש או ירח, וכמו שיש בלא יהיה לך אלהי' אחרים, או שלא עבד זולתו ולא עבדו, והוא איננו עובד דבר, לא אמת ולא שקר, וכמו שיש בפרשת (איוב כ"א י"ד) ויאמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו. או שיהיה בספק באמונתו, והוא נקרא בשם מאמין, ואפשר שיתפלל ויתחנן ואין לבו שלם ומאמין, והוא מפתה במאמרו ובאמונתו, וכאשר אמ' (תהלים ע"ח ל"ו ל"ז) ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו. והוא נקרא מי שנתחלל בו שם שמים, והוא במעלה הזאת מן החטא. ואלה כלם כאשר ישובו, יכופר להם בעולם הזה, חוץ ממה שכתב בו הבורא לא ינקה, כי אי אפשר שלא תבא עליו רעה עולמית. והעשירי הוא השב, המקים עניני התשובה. ועניני התשוב' ארבעה, העזיבה, והחרטה, ובקשת הכפרה, ושיקבל על עצמו שלא ישנה. וארבעתם מקובצים במקרא במקום התשובה, באמרו (הושע י"ד ב—ה) שובה ישראל עד יי' אלהיך כי כשלת בעונך קחו עמכם דברים ושובו אל יי' ואמרו אליו כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו אשור לא יושיענו על סוס לא נרכב ולא נאמ' עוד אלהינו למעשה ידינו. ואמרו שובה, שוב ממה שהיית בו, והוא שער עזיבת החטאים. ואמרו כי כשלת, רוצה בו החרטה, רוצה לומ' כי החטאים ההם רעים ומכשילים. ואמרו קחו עמכם, רוצה בו בקשת הכפרה. ויש הנה מלה נכרית, כל תשא עון וקח טוב, כנגד מה שתכפר לנו, נודה לך ונאמר טוב וישר יי', וכמו המלה הזאת (ישעי' ל' ה') כל הוביש על עם לא יועילו למו ועקר גזרתו מן כל קבל אשר בלשון התרגום, וכבר התחבר עם העברי באמרו (קהלת ה' ט"ו) כל עמת שבא כן ילך. ובו עוד, ונשלמה פרים שפתינו, יתכן להיות כפרים, ויתכן שיש בו הסתר, ונשלמה פרים אשר פצו שפתינו. ואמרו אשור לא יושיענו, ועל סוס לא נרכב, ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו. שער עזיבת ההשנות. וספר הנה אלה הג' דברים, על אשור וסוס וע"ז, מפני שהם הנראים יותר במיני החטאים שחטאו, כאשר הוא כתוב בתחלת הספר, (הושע ח' ט') כי המה עלו אשור פרא בודד לו. ועוד (שם י"א) כי הרבה אפרים מזבחות להטא. וכן אם היו הנגלים שבחטאי העם גנוב ורצוח ונאוף, היה אומר דם נקי לא נשפוך, באוף לא נגאף, וגנבה לא נגנוב. וכאשר ישלמו אלה הארבעה הם גדרי התשובה, ואינני ירא על רב עמינו שיפילו מגדרי התשובה כי אם זה השער הרביעי, רוצה לומר ההשנות, כי אני בוטח כי בשעת הצום והתפלה, יעזבו ויתחרטו ויבקשו הכפרה, אך אני חושב שהם מסכימים לשנות, ואחר כן אומר מה תהיה התחבולה להסיר המחשבה לשנות מהלבבות, אומר לחבר דברים בפרישות מן העולם, ויזכור האדם ענין חלישותו ועניו ויגיעתו ומותו והפרד חלקיו, והתולעה והרמה, והחשבון, והיסורין, והדומה לזה, ומה שהוא מתחבר למה שיש בזה, עד שימאס בעולם הזה, וכאשר ימאס

אותו כלו יכנסו חטאיו בכלל המאוסים, וייטיב את דעתו לעזבם. ואומר כי על כן מצאתי החכמים הראשונים, נהגו לומר ביום הכפור כמו אלה החבורים אתה מבין שרעפי לבי, ואל תבא עמנו בתוכחות, ארון כל פעל והדומה להם[6]. ולאלה הארבעה סמוכים שלשה, והם התוספת בתפלה ובצדק, ולהשיב בני אדם למוטב, אמר (משלי ט״ז ו׳) בתפלה וצדקה בחסד ואמת יכופר עון וביראת י״י סור מרע. ובהשיב בני אדם למוטב (תהלים נ״א ט״ו) אלמדה פושעים דרכיך וגו׳. ואבאר עוד כי האדם כאשר יסכים בעת תשובתו בלב שלם שלא ישנה, תהיה תשובתו מקובלת. ואם תשיאהו התאוה אחר כן לשנות, אין תשובתו נפסדת, אך ימחלו לו העונות שהיו קודם התשובה, ויכתב עליו מה שיהיה לאחריה. וכן אם ינהג המנהג הזה פעמים רבות, שישוב ואחר כן ישנה לחטא, אין כותבין עליו כי אם מה שאחר התשובה, בשתהיה בכל פעם דעתו שלמה ולבו טוב שלא ישנה. וזה אשר אתה מוצא הכתוב אומר (עמוס ב׳ ו׳) על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו, איננו בקבול התשובה, אבל הוא בדחות הענש מהם אחר השליחו, כאלו היה שולח אל עם שישובו, ואם לא ישובו, אביא עליהם החרב והרעב, ואם ישובו אחר השליחות הראשונה או השנית או השלישית, לא יביא עליהם מה שאמר להביא, ואם לא, יגזור עליהם מה שאמר להביא, ואם יגזור עליהם מה שאמר, אפילו אם ישובו אחר כן לא יועיל להם תשובתם ברביעית, לדחות מהם הענש ההוא בעולם הזה, אבל היא מועיל׳ להם להנצל בעולם הבא.

וכיון שבארתי המאמר הזה, אחבר אליו שאר הדברים אשר לא תקובל עמהם התפלה, ואומר כי הם שבעה. תחלתם, כשיתפלל אדם אחר שנגזר דין עליו בדבר, באשר ידעת מענין משה רבינו. ע״ה, (דברים ג׳ כ״ג) ואתחנן אל י״י, וענה אותו (שם כ״ו) רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה. והשני התפלה מבלי כוונת הלב, וכמו שאמר (תהלים ע״ח לה—לז) ויזכרו כי אלהים צורם וגו׳ ויפתוהו בפיהם וגו׳ ולבם לא נכון עמו וגו׳. והשלישי מי שאינו רוצה לשמוע דברי תורה, כמו שאמר (משלי כ״ח ט׳) אוטם אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה. והרביעי מי שמתעלם מזעקת העני, כמו שאמר (שם כ״א י״ג) אטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה. והחמישי מי שמתיר לעצמו ממון שאסור לו, כמו שאמר (מיכה ג׳ ג׳ ד׳) ואשר אכלו שאר עמי ועורם מעליהם הפשיטו וגו׳ אז יצעקו אל י״י ולא יענה אותם. והששי כשהוא מתפלל בלא טהרה, כמו שאמר (ישעי׳ א׳ ט״ו ט״ז) גם כי תרבו תפלה אינני שומע ידיכם דמים מלאו רחצו הזכו וגו׳. והשביעי מי שרבו עונותיו ואיננו מתפלל בתשובה, כמו שאמר (זכרי׳ ז׳ י״ג) קראתי ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע. וצריך שאבאר במקום הזה, שכל העונות ימחלו עם התשובה, חוץ משלשה, המתעה עם בדעת רע שמראה להם, או בהוראה רעה שמורה להם, כי לא יתכן לו להשיב את מה שעשה, וכן אמר (משלי כ״ח ט׳) משגה ישרים בדרך רע בשחותו הוא יפול ותמימים ינחלו

6 עינינו הרואות מזה, כי לא לבד בימי הגאון ר״ס, כי אם גם בימי הגאונים, אשר היו ימים רבים לפניו, הנקראים פה „חכמים הראשונים" כבר היו פיוטים קבועים ממחברים קדמונים, אשר שמם לא נודע. אבל כפי הנראה לא היו עוד הפיוטים האלה מקובלים אצל כל העם כולו, כי אם „החכמים" לבדם ידעו אותם ואמרו אותם.

טוב. ומי שהוציא שם רע על חבירו. כי אי אפשר לו להשיבו, ובו אומר פן יחסדך שומע ודבתך לא תשוב (שם כ"ה י'). ומי שיש בידו גזלה ואיננו משיבה אל בעלה, כמ"ש (ויקרא ה' כ"ג) והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה אשר גזל. ואמר (יחזקאל ל"ג ט"ו) חבול ישיב רשע גזלה ישלם בחקות החיים הלך. ואם ימות הנגזל ישיב ליורשיו, כמ"ש (שם ויקרא ה' כ"ד) לאשר הוא לו יתננו ביום אשמתו. ואם לא ידענו, יפקירנה ותהיה הפקר.

ואבאר עוד מה שיעדתי לבאר מן העונות, אשר אי אפשר שלא יענש עליהם בעולם הזה, אעפ"י שעשה תשובה, ואומר שהם ארבעה. תחלתם שבועת שוא, אמר בה (שמות כ' ז') כי לא ינקה י"י את אשר ישא שמו לשוא. והשני שפיכות דם נקי, אמר בו (יואל ד' כ"א) ונקיתי דמם לא נקיתי. והשלישי הבא על אשת איש, אמר בו (משלי ו' כ"ט) כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה. והרביעית עדות שקר, אמר בה (שם י"ט ה') עד שקרים לא ינקה ויפיח כזבים לא ימלט. ויתחבר אליהם מי שנחתם עליו גזר דין כמו, רב לך, (דברים ג' כ"ו) כאשר בארנו. והתשובה עם אלה החמשה מקובלת, אלא שאיננו נמלט מרעה שתבא עליו בעולם הזה עליהם. ומי שהרע לחברו שלא בממון, אבל בגדוף או בהכאה, הדבר תלוי במחילתו. ואם ימחל לו, יסור ענשו, כמו שאמר (בראשית נ' י"ז) כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וגו'. וצריך שישאל ג' פעמי', כמו שאמר, (שם) אנא שא נא. ואם ימות המגודף או המוכה, יאמר במעמד עשרה אנשים, חטאתי לפלני ג' פעמי', כי אם היה חי וישאל ממנו כן, ולא היה עונהו היה נמחל לו. ואבאר עוד הזכיות אשר אי אפשר שלא יבא עליהם גמול בעולם הזה, אפילו אם יכפור אדם. ואומר שהם שלשה, כבוד אב ואם, כמו שאמר (שמות כ' ב') כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך. והרחמים על בעלי חיים, כמו שאמר (דברים כ"ב ז') שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים. ושיהיה משאו ומתנו באמונה, כמו שאמר (שם כ"ה ט"ו) אבן שלמה וצדק יהיה לך. ויתחבר אל זה היעידה בטובה כשתהיה בגזר דין, כמו שאמר ליהוא (מ"ב ט"ו י"ב) בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל בגזר דין. וחטא הוא ובניו, ולא היה אפשר שלא להשלימם מה שיעדו בו. ואל יחשוב חושב שאמרו והיה בך חטא בקצת העונות, שאי אפשר מבלי ענש בעולם הזה, כי המאמר הזה איננו כי אם בשלשה דברים, באחור הנדרים והם לאלהים, יתכן למחול התאחרם, ובהמנע מחלוות לעני, והוא נמחל עם התשובה, והארכת שכר שכיר והוא נכנס בשער הגזלות.

ואבאר עוד שיש לתשובה חמש מעלות כל מעלה קודמת מהם גדולה מהמתאחרת. הראשונה שישוב האדם בשנים אשר חטא בהם, ובעיר ההיא אשר חטא בה, ושיהיו עניני חטאיו מצויים לו, ובזה הוא אומר (יחזקאל י"ח ל"א) השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה. והשנית שיעברו השנים ההם ויצא מן העיר ההיא ויסורו ממנו עניני חטאיו, ובו אומר (ישעי' ל"א ו') שובו לאשר העמיקו סרה בני ישראל. והשלישית שלא ישוב עד שיפחידוהו ברעה שתבא עליו, כמו שאמר לאנשי נינוה (יונה ג' ד') עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת. והרביעית מי שלא שב עד שבאה עליו קצת הרעה אשר הפחידוהו בה, כמו שאמר

(ד״ה ב׳ ל׳ ו׳) בני ישראל שובו אל י״י אלהי אברהם יצחק וישראל וישב אל הפלטה. והחמישית אם ישוב שעת צאת נפשו, הוא גם כן נקרא שב, כאשר אמר (איוב ל״ג כ״ד—כ״ו) ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממיתים וגו׳. יעתר אל אלוה וירצהו וירא פניו בתרועה. ועל כן מנהגנו לאמר לחולה קרוב לפני מותו, אמור, חטאתי ועויתי ופשעתי, תהא מיתתי כפרה לכל עונותי.

וכיון שהשלמתי ביאורי העשרה ההם אשר הקדמתי שמותם, אומר עתה באדם השוה. והוא אשר שעור עונותיו כשעור זכיותיו, האדם הזה אם ימצא מרוחם, ונחשב עם הצדיקים. והוא שהרחמים הנזכרים לבורא יתברך ויתעלה, מפני שאי אפשר שיחולו עליו ויבואו בו, מפני שאין בו מקרה כאשר הקדמנו, ראוי שיהיה מושב אל הנבראים, ויהיו משמות הפעל. ויעלה בידינו מהם שלשה ענינים האחד קבול התשובה, כאשר אמר (ישעי׳ נ״ה ז׳) וישב אל י״י וירחמהו. ושמוע תפלת מי שהוא בצרה, כמו שאמר (חבקוק ג׳ ב׳) ברגז רחם תזכור. והשגת השוה בצדיקים, כמו שאמר (תהלים קט״ז ה׳) חנון י״י וצדיק ואלהינו מרחם. ואמרו רבותינו ורב חסד מטה כלפי חסד, שאם היתה שקולה מכרעת, ועל כן לא יהיו בני אדם בעת הגמול כי אם שתי כתות, אין בהם שלישית אלא צדיקים ורשעים בלבד כאשר אמר (מלאכי ג׳ י״ח) ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע.

ואני רואה לשום במאמר הזה הדברים האלה, ואומר כי העבודה מן החשובים יותר חשובה כמו שאמר (תהלים ל״ג א׳) רננו צדיקים בי״י. והחטא מהם יותר גדול, כמו שאמר (ירמי׳ כ״ג י״א) כי גם נביא גם כהן חנפו. והעבודה במקום הנבחר המיוחד, יותר חשובה, כאשר אמר (יחזקאל כ׳ מ׳) כי בהר קדשי בהר מרום ישראל שם יעבדוני כל בית ישראל. והחטיא במקום הנבחר יותר גדול, כמו שאמר (ירמי׳ כ״ג י״א) גם בביתי מצאתי רעתם נאם י״י. והפרישות בבחרות יותר חשובה, כמו שאמר (עמוס ב׳ י״א) ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנזירים. וההפקר בזקן יותר מגונה, שאמר (הושע ז׳ ט׳) גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע. וההאמנ׳ ברש יותר גדולה, כמו שאמר (משלי י״ט א׳) טוב רש הולך בתומו מעקש דרכים. והעשק מן העשיר יותר גדול, כמ״ש (שמואל ב׳ י״ב א׳—ו׳) ויקח את כבשת האיש הרש ושאר הענין. ועזור האויב יותר גדול, כמ״ש (שמואל א׳ כ״ד כ׳) וכי ימצא איש את אויבו ושלחו בדרך טובה. וההזקה לאוהב יותר קשה, כמ״ש (תהלים נ״ה כ״א) שלח ידיו בשלומיו חלל בריתו. והענוה מהגדול יותר גדולה, כמ״ש (במדבר י״ב ג׳) והאיש משה ענו מאד מכל האדם. והגאוה מן השפל יותר קשה, כמ״ש (תהלים י״ב ט׳) כרום זלות לבני אדם. וחמוס העני יותר קשה, כמ״ש (משלי ל׳ י״ד) לאכול עניים מארץ ואביונים מבני אדם. והזקת החכם ומי שמועיל לבני אדם יותר קשה, כמ״ש (עמוס ה׳ י״ב) כי ידעתי רבים פשעיכם ועצומים חטאתיכם צוררי צדיק לוקחי כפר. ורוב העשוקים יותר קשה, כי עושק אלף איש באלף זוז יותר קשה משיעשק בהם חמש מאות איש, כמ״ש (איוב ל״ה ט׳) מרוב עשוקים יזעיקו ישועו מזרוע רבים. והחטא ביום הנכבד יותר קשה, כמ״ש (ישעי׳ נ״ח ד׳) הן ביום צמכם תמצאו חפץ. והצדקה מן העני יותר חשובה, כמ״ש (משלי ט״ו ט״ז) טוב מעט ביראת י״י. והצום מן המעונג יותר חשוב, כמ״ש (יואל ב׳ ט״ז) יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה. כאשר צונו להקדיש הבכורים והבכורים, וכהתפלל בבקר בזרחת

השמש, כי אלה דברים יקרים אצלנו, כמ״ש (דברים י״ב י״א) וכל מבחר נדריכם אשר תדרו לי״.

וכיון שזכרתי הענינים האלה, אני צריך לדבר בשער המחשבות, ואומר כי המחשבות שיעלו על לב בני אדם וידמו אותם, יש להם על זה גמול רב, כמ״ש (ישעיה נ״ה ז׳) יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו. ומי שיטה אליהם, ואחר כן יחשב במעשה ולא יעשהו, יש עליו אשמת ההסכמה, לא אשמת המעשה, כמ״ש (משלי ט״ו כ״ו) תועבת י״י מחשבות רע. ואין בכל הדברים מה שיענש האדם עליו ועל מחשבתו ועל מצפונו, חוץ מהכפירה בבורא, כי הוא דבר לא יגיע אדם אליו כי אם במחשבה בלבד, ובו נאמר (יחזקאל י״ד ה׳) למען תפוש את בית ישראל בלבם אשר נזורו מעלי בגלוליהם כלם. ואומר בסוברים הסוברים בפסוקים על ארבעה דרכים, מי שסובר להפיק בין פסוק ובין מה שיש בנראה, או בשכל, או מה שיש בכתוב אחר, או מה שיש בקבלה, וישלם לו זה יהיו לו עליו גמול, ובו אומר (משלי ב׳ ה׳) אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת י״י וגו׳. ואם לא ישלם לו זה, אין לו גמול כי אם ענש. והסובר במצות והוליד ספק, הוא משיג את נביאי השקר, אשר נאמ׳ בהם (יחזקאל י״ג ג׳) אשר הולכי׳ אחר רוחם ולבלתי ראו. והסובר בעניני הבורא והדש, הוא משיג את הכופרים, כאשר סוברים בפר׳ נעשה אדם בצלמנו, וחשבו כי מלאך ברא אדם וכל העולם. ובהם אמ׳ (תהלים קל״ט כ׳) אשר יומרוך למזימה נשוא לשוא עריך. ואומר, והדיין אשר מיסר ועונש מעצמו, אם כונתו שמירת התורה ותקנתה, יש לו גמול, וכמו שאמרו רבותינו ז״ל, בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה, אלא כדי לעשות סייג לתורה. ואם מכוין בזה לנטות אז לבצוע, הוא מאבד את עצמו, כמ״ש (משלי י״ז כ״ו) גם ענוש לצדיק לא טוב. ואומר בעמי הארץ רוצה לומר אשר לא למדו, והם שואלים החכם אשר באנשי דורם והטוב שבם, ועושים על פיהו, תורתם שלמה כמ״ש (שם י׳ כ״א) שפתי צדיק ירעו רבים וגו׳. ואם לא יעשו כן אין להם אמתלא, ובהם הוא אומר (שם ט״ו י״ב) לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך. ואומר בעניים אשר ישיגם הקצור בתפלתם ועבודתם, כל מי שמקצר מהם בעבור המזון יש להם אמתלא. ומהם שיש למעלה, ממנו הם נתבעים, כמ״ש (איוב ל״ו ט״ו) יחלץ עני בעניו ויגל בלחץ אזנם. ואומר בחולים שאין להם אמתלא במה שמעוולים בו את הדין בחלים, כמ״ש (הושע ז׳ י״ד) ולא זעקו אלי בלבם כי יילילו על משכבותם. ואומר בשכורים שאין להם אמתלא על מה שחוטאים בעת שכרותם, כי הדין, שכור מקחו מקח וממכרו ממכר, עבר עבירה שיש בה מיתה, ממיתין אותו, מלקות, מלקין אותו. ואומר בנגושים מישראל בידי גוים שאין להם אמתלא על קוצם, אבל יסבלו כמ״ש (איכה ג׳ ל׳) יתן למכהו לחי ישבע בחרפה. ואומר בשונים בעבירות, כי תשובתם יותר קשה, כמ״ש (משלי כ״ו י״א) ככלב שב על קיאו כסיל שונה באולתו. ואמרו רבותינו האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה. ואומר בסומכים על כפרת יום כפור, שלא יועיל להם בלי תשובה, וכמו שאמרו רבותינו זכרם לברכה יכול לכפר על השבים ועל שאינן שבים, תלמוד לומר אך בעשור, הא אינו מכפר אלא על השבים בלבד. ואומר במפסידי בני אדם, שהשובתם לא תשלם בהרגל, וכמו שאמר (ירמי׳ ב׳ ל״ג) מה תיטיבי דרכך

לבקש אהבה לכן גם את הרעות למדת את דרכיך. ואומר במצדיקי בני אדם, כי חטאיהם לא ישלמו בהרגל, כמ"ש (איוב כ"ג י"א י"ד) באשורו אחזה רגלי דרכו שמרתי ולא אט מצות שפתיו ולא אמיש מחקי צפנתי אמרי פיו. ואני יודע כי אלו קבצתי הענינים הרבים, לא הייתי משלים מה שצריך אליו מהערת בני אדם על תורתם, אך אלה הכללים קרובים יהיו מועילים להם בעזר בורא.

המאמר הששי

בעצם הנפש ובמות וכמה שסמוך לו :

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר, הודיענו אלהינו יתברך ויתעלה, כי התחלת נפש האדם בלבו, עם שלמות צורת גופו, כאמרו (זכריה י"ב א') משא דבר י"י על ישראל נאם י"י נוטה שמים ויוסד ארץ ויוצר רוח אדם בקרבו. ושהוא שם חלקים לעמידתה מקובצים. וכאשר ישלם יפריד ביניהם, עד שיתום מספר הנפשו' אשר חייבה חכמתו לברוא אותם, וכאשר יתום אותם, יחבר בינם ובין גופותם וחלקיהם, והעמידו לנו נביאיו האותות והמופתים על זה, וקבלנום מהרה. ואחר כן התעסקנו להתקיים לנו זה בדרך העיון, על הדרך אשר הלכנו בה בשאר המאמרים הקודמים.

ותהלת מה שראוי לחקור עליו עצם הנפש מה הוא? והוא שמצאתי בני אדם חולקים בעצמה, מחלוקות נפלאות מטרידות הלבבות, אני רואה לעזוב זכרון רובם, ואביא מהם שבעה דעות, זולת הארבעה הראשונים אשר קדם זכרם, ויהיו אחד עשר. כי הארבעה ההם, כבר בחנתים ודקדקתים ונפסדו ארבעתם ובטלו. והם הרוחניים, ודעת שהדברים מעצם הבורא, ודעת שהם ממנו ומדבר אחר ודעת בעלי השניים. וכיון שהנפש אחד מהדברים הידועים, כאשר הכניסוה בכלל הדברים ההם, כבר נכנסה גם כן בכלל התשובה על המאמרים ההם, ואין אנו צריכים לשנותם, אבל אזכור אלה השבעה, ואומר התחלה, מצאתי אנשים חושבים, כי הנפש מקרה מהמקרי', וכמדומה לי כי אשר הביאם אל המאמר הזה, בעבור שלא ראו אותה, אבל ראו פעלה, וחשבו בעבור דקותה מהרגיש אותה בחוש, שהיא מקרה מפני דקות המקרים, ועם זה נחלקו חמש מחלקות, קצתם חשבוה מקרה מניע עצמו, וקצתם חשבוה שלמות לגשם טבעי, וקצתם חשבוה חבור הארבעה טבעים, וקצתם חשבוה התקשר החושים, וקצתם סברו שהיא מקרה נולד מן הדם. וכאשר התישבתי להתבונן במאמרים האלה, אשר מקבץ אותם כלם המאמר שהיא מקרה, שהמקרה והשלמות והחבור וההתקשרות וההתילדות מקרים, מצאתים כלם שקר מכמה צדדים. אחד מהם, כי הדבר המקרי לא תבא ממנו החכמה הגדולה הזאת ,ואלה התבונו' הנכבדות אשר בם תקון העולם, כאשר זכרתי במאמר הקודם לזה. ועוד כי המקרה לא יהיה נקרה במקרה אחר, בעבור מה שיש בזה מן ההפסד. והנה אנחנו מוצאים הנפש נקרית במקרים רבים, תאמר נפש חכמה, ונפש סכלה, ותאמר נפש זכה, ונפש רעה, ותאמר שיש לה אהבה ושנאה ורצון וקצף, ושאר המדות הנודעות, ולא

יתכן עם הענינים האלה שתהיה מקרה, אבל נראה אותה בענין הזה מקבולה ההפכים, יותר ראויה שתהיה עצם. והשני ראיתי אנשים חשבוה רוח. והשלישי אנשים חשבוה אש, ומצאתי אלה השני מאמרים עוד נפסדים, מפני שאם היתה רוח, היה טבעה חם ולח, ואלו היתה אש, היה טבעה חם יבש, ואין אנו מוצאים אותה כן. והרביעי מי שאמר שהיא שני חלקים, החלק האחד שכלי דברי, ואיננו כלה והוא שוכן בלב. והשני חיוני, והוא מתפשט בשאר הגוף והוא כלה. והתאמת לי עוד כי זה טעות, כי החלק הדברי אלו היה זולת החלק המתפש׳ בגוף, לא היה אפש׳ שימזגו, מפני שזה קדמון וזה חדש, וזה כלה וזה איננו כלה. ועוד אלו היה החלק הדברי זולת חלק המתפשט בגוף לא ישמע ולא יראה ולא יחוש שאר החושים. ואין בתשובה הזאת אשר השיבותי, כי החושים יהיו קצתם לקצתם, וידבר הדבור על כלם, כאשר פרשתי במאמר הראשון; אבל אומר כי הנראה מן המאמר הזה הוא, שהנה שתי נפשות מפני שכל חלק לבד. והחמישי מי שאמר שהיא שני אוירים, האחד מהם בפנים, והשני בחוץ. והצריכו למאמר הזה, שמצאוה לא תתקיים כי אם במשיכת האויר מחוץ, וסבר שזה בחציה, ואיננו כי אם להרויח לחום הטבעי אשר הנפש שוכנת בו בלב. כאשר מנפחים על האש להרחיק העשן הרע ממנה רוצה לומר מהאש. והששי מי שחשב שהיא דם גמור והוא ענן לבדו, כאשר כתב בספרו. והטעהו בזה מאמר התורה (ויקרא י״ז י״א) כי הדם הוא בנפש. ולא זכר מה שאמרה קודם (שם) כי נפש הבשר בדם היא, אבל זה נראה כי הדם הוא משכנה ומרכזה, ובכחו יראה לנו כחה, ובחלשתו יראה לנו חלשתה, וכשהיא שמחה ותראה שמחתה בדבר אשר תשמח בו, תראה הדם עמה, וכאשר תנוס מיראת דבר שתירא ממנו, תקחהו עמה לפנים. ומה שאמרה התורה כי הדם היא בנפש, הוא על מנהג הלשון, שהיא קוראה הדבר בשם משכנו, כאשר קוראה החכמה לב, באמרו (משלי ז׳ ז׳) נער חסר לב. מפני שהלב משכנה, וקוראה הלשון שפה. באמרה (בראשית י״א א׳) ויהי כל הארץ שפה אחת. כי בשפה תהיה.

והדעת השביעי הוא הדעת האמת, ואני אבאר אותו בעזרת האל והקדמתי לפניו אלה הששה דעות הנזכרי׳, כדי שיתברר למי שיקרא בספר הזה, כי המחקר בידיעת הנפש, הוא מחקר בדבר עמוק ודק, כמו שספרתי על מחקר אמת דבר לא מדבר, ובענין בורא הנמצאות, כן היא זאת גם כן בענינה מן הדקות, מה שיהיו בו נבוכים הרבה מבני אדם. ואומר ובעבור זה תמצא החכם מוקיר, מי שיעמוד על אמתת ענין הנפש הדברית אשר באדם, באמרו (קהלת ג׳ כ״א) מי יודע רוח בני האדם העול׳ היא למעל׳ וגו׳. וראוי שאבאר, כי אמרו מי יודע. אינו ספק כי קצת הנפשות עליונות נכבדו׳, וקצתם שפלות נמבזות, אך הוא קיים לנפשות שהן כך, אבל אמרו מי יודע, הוא להוקיר מי שידענה כן, ואומר לשומע זה, כאמרך, מי יודע ראובן החכם, ומי יודע שמעון העובד? כי באמרך זה, תתקיים החכמה לראובן, והעבודה לשמעון בלי ספק, ואין שאלתך על מי שידע, כי אם להוקיר אותם ולכבדם והדומה לזה. כן אומר החכם, מי יודע הנפש הנכבדה העולה, והנפש הפחותה היורדת, הוא אמת לשתי נפשות שהן כן בלי ספק, ומקום אמרו מי יודע, רוצה בו כי מי שיעמד

על זה כבר הגיע וינצל. ואומר עוד, כי מאמרו זה, רוצה לומר מי יודע, הוא להפלא ולחוקיר על חתחבר שתי הנפשות אל עניני השני גופים, והוא אומר, כי עניני שני הגופים, כבר מצאנום שוים בחוש גשמים ומקרים, ואין ספק אצלנו כי יש בין שתי הרוחות הפרש, ומי ידעהו ויעמוד עליו, הוא אמרו קודם זה, (שם ג׳ י״ט) כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה מקרה אחד להם כמות זה כן מות זה ורוח אחד לכל. ואחר כן אמר, מי יודע רוח בני האדם. ומחזק המאמר הזה שהוא כאשר אמרנו, הוספתו בו (שם) ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל: ולא יתכן שרצה החכם בזה שאין מותר לנפש האדם על נפש הבהמות, כי אין חכם אומר זה, כי היה מבטל החכמה, ועוד כי עם הארץ שיש לו מעט דעת לא יאמר זה, והוא רואה עצמו נכבד מן הבהמות, בענינים אשר יארך באורם, מהעבידו אותם ורכבו עליהם, והשתמשו בהם כאשר ירצה, אבל רצה בזה המאמר, כי גוף האדם אין לו יתרון על גוף הבהמות במאומה, כי הוא מורכב מארבע יסודות כהם, וכאשר אמר אחריו (שם כ׳) הכל הולך אל מקום אחד הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר. אבל היתרון מי יודע רוח בני האדם. וזה עוד כמאמר האומר, כי האדם והאבן החלמיש, שוים בענין ההתאבנות, אין ביניהם הפרש, כי זה אבן וזה אבן, ומי יודע האור המזהיר אשר באודם והגבה אשר בצור החלמיש כבר הגיע. ויכשר שיהיה ענין מי יודע קיום, כאמרו (יואל ב׳ י״ד) מי יודע ישוב ונחם, אשר ידע שהוא חוטא ישוב, כן אומר הנה אשר ידע יבין שזאת עולה וזאת יורדת:

וכיון שהקדמתי אלה המאמרים, ראוי שאביא המאמר השביעי, ואומר, כי אשר התאמת כי הנפש ברואה, בעבור מה שקדמתי מחדוש כל נמצא, והפסד שיהיה דבר קדמון זולתי הבורא, ומאמר הבורא (זכרי׳ י״ב א׳) יוצר רוח אדם בקרבו. אבל הבור׳ בורא אותה עם שלמות צורת האדם כאמרו בקרבו. וכאשר לא סרו אבותינו נשבעים חי יי׳ אשר עשה לנו את הנפש הזאת (ירמי׳ ל״ח ט״ז). ושעצמה עצם נקי כנקיות הגלגלים. ושהיא מקבלת האור כאשר יקבל הגלגל ותהיה בו מאירה, אבל עצמה יותר דק מן הגלגלים, ועל כן היתה מדברת ועמדתי על זה משני חשרשים הגדולים, אחד מהם המושכל, והוא כאשר ראיתי מעשה חכמתה והנהגתה מבלתי הגוף, וראיתי הגוף ערום מכל זה בהפרדה ממנו, ואלו היתה כמו החלקים הארציים, לא היה לה דבור כאשר אין למאומה מן הגלגל, ויתחייב שתהיה עצם דק יותר זך ונקי ופשוט מעצם הגלגלים. והשני מדברי הספרים, כי הנפשות הזכות תאורנה כהאור הגלגלים מהככבים, והוא אמרו (דניאל י״ב ג׳) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע. והנפשות הרעות לא תאורנה אך הן יותר פחותות מענין הגלגל הסתם, כמ״ש (איוב ט״ו ט״ו) הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמים עולה. וידעתי כי הספרים לא דמו אלה בגלגלים המזהירים, ואלה בפחות מהגלגלי׳ סתם, אלא שהיא מכמו זה העצם. ואלה שני הדמיונים מהזקים מה שאמר החכם, העולה היא למעלה היורדת היא למטה. אחר כן אומר על דרך דקדוק החקירה, כי מאמר החכם באחרית ספרו (קהלת י״ב ז׳) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנו. קיום ואמות מורה על אמיתת

הפירוש אשר פרשתי בו, מי יודע רוח בני האדם. ואם יתעקש מתעקש שהוא ספק מן החכם כפי מאמרי עוד, כבר שב החכם מספקו בראשונה לאמתו באחרונה, ואמר והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (שם י״ב ז׳) ודבריו ברוח האדם, כאמרו בפרשה ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט. (שם י״א ט׳) ואחר כן התבאר לי כי הנפש הזאת חכמה לעצמה מכמה פנים. אחד מהם כי לא יתכן שקנתה החכמה מן הגוף, כי אין זה מענינו. ועוד בעבור מה שהתאמת, כי הסומא רואה בחלומו כאלו הוא רואה, וכיון שלא השיג זה מחמת גופו, לא השיגו כי אם מחמת נפשו. ובזה טעה עוד מי שחשבה התקשר החושים והסתבכם והפגשם, והוא שהיא היא הנותנת לכולם החוש, ואיך יתנו לה חם העצם? אך אומר זה הפך הגזרות והפך האמתות. ואחר כן התבאר לי שהיא לא תפעל אלא בגוף, כי פעל כל נברא צריך אל כלי מהכלים וכאשר תתחבר לגוף יראו לה ג׳ כחות, כח ההכרה, וכח הכעס, וכח התאוה, ועל כן קראה אותה לשוננו בשלשה שמות, נפש, ורוח, ונשמה. ורמזה באמרה נפש אל שיש לה כח מתאוה, כאמרך (דברי׳ י״ב כ׳) כי תאוה נפשך, (איוב ל״ג כ׳) ונפשו מאכל תאוה. ורמזה בשם רוח אל שיש לה כח כועס, באמרך (קהלת ז׳ ט׳) אל תבהל ברוחך לכעוס, (משלי כ״ט א׳) כל רוחו יוציא כסיל. ורמזה בשם נשמה אל שיש לה כח מדעי, כאמרך (איוב ל״ב ח׳) ונשמת שדי תבינם, ונשמת מי יצאה ממך (שם כ״ו ד׳). ובענין אלה הכחות טעה מי ששמה שני חלקים. אחד מהם בלב, והאחר בשאר הגוף, אך השלשה לנפש אחת, וחברה הלשון לזה שני שמות אחרים, חיה, ויחידה, וקראה אותה חיה, בעבור שהיא עומדת בהעמדת בוראה לה, אבל יחידה, מפני שאין לה דומה בארץ. ואחר כן התבאר לי כי משכנה בלב מבני אדם, וכאשר הוא גלוי כי הגידים אשר נותנים לגוף החוש והתנועה, צמיחתם כלם מן הלב. ועם שאני מוצא הסעיפים הגדולים אין מוצאם מן הלב, אך צמיחתם מן המוח, וידעתי כי הסעיפים ההם אינם לנפש, אבל המה מיתרים לגוף וקשרים. ולזה מחבר הכתוב תמיד הלב והנפש, כאמרו (דברי׳ י״א י״ג) בכל לבבכם ובכל נפשכם, בכל לבבך ובכל נפשך (שם ו׳ ה׳), והדומה לזה.

וכיון שהקדמתי אלה המאמרים, אומר כי מצאתי קצת בני אדם אומרים, מה אופני החכמה ששם הבורא יתברך זאת הנפש הנכבדת, אשר הוא יותר זכה מן הגלגל, בגוף הפחות הזה? ואמרו בלבם, כי הרע אליה. והתחייבתי שאתעכב במקום הזה, ואבארהו באר היטב. ואקדם בתחלת מאמרי, כי הבורא יתברך אשר ספרנו ענינו במה שקדם, מתכלית השקר שיאמר עליו שהוא מריע על נברא או שיעול עליו, מפני שכל המקרים מסתלקים מעליו. ועוד כי פעליו כלם ישרים וטובים, ועוד כי לא ברא הבריאות כי אם להועילם, לא להזיקם. אלה המאמרים מכלל שסכומו ספור, ואחר כן אחבר אליהם מן המאמרים התלקיים הפרטיים, ואומר כי העוול אין לו כי אם שלש סבות אין להם רביעית, ושלשתם מרוחקות מן הבורא יתברך. והחלתם שיעול המעול מיראתו ממי שיעול עליו, והשנית חמדתו דבר שיגיעהו ממנו, והשלישית מסכלותו בענין האמת. והבורא אשר לא יאמר עליו שיירא, ולא שיחמוד, ולא שיסכל מאומה מן המדעים, כבר הסתלקו מעליו הסבות כלם. ואחר כן הסתכלתי

בספרים ומצאתים טוענין לצדקו באלה השלש, והוא מה שאמר החכם (איוב ל״ד י״ט) אשר לא נשא פני שרים ולא נכר שוע לפני דל כי מעשה ידיו כלם. אשר לא נשא פני שרים, רומז בו אל שער היראה, ולא נכר שוע לפני דל, רמז בו אל שער החמדה. ואמרו כי מעשה ידיו כלם, רמז בו אל שער המדע, מפני שהוא ידע את ברואיו, וכל שכן שידע מעשיהם ומה שיתחייב להם ועליהם. וכיון ששמתי הצדק הזה שרש לו, כל שאלה שישאלו בה בני אדם בענין הנפש, ראוי שאשיבנ׳ אל זה השרש ואשיאנה עליו. ואומר בעבו׳ שהית׳ בלתי פועלת לבדה בבנינ׳, התחייב חבורה אל רבר תגיע בו אל הפועלי׳, ותגיע אל הנעם המתמיד, ואל ההצלחה הגמורה, כאשר בארנו במאמ׳ החמישי. כי העבודות יוסיפו בעצמה אור, והעונות מקדירים עצמה ומשחירים אות׳, כאשר מספרים הספרים (תהלי׳ צ״ז י״א) אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. ועוד אור צדיקים ישמח (משלי י״ג ט׳). והבוחן זה הוא צור העולמים, והוא שהוא יודע כל מעשים, ודמו זה הספרים לצריפת האש הזהב והכסף, ויתבאר בה אמתת עצמם, והזהב והכסף השרשיים יעמדו, והנתלה בהם משאר המתכות, קצתם ישרף וקצתם יעוף, כמ״ש (משלי כ״ז כ״א) מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו. ועוד (זכריה י״ג ח׳) וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב. והנפשות הזכות המזוקקות אשר נצלו, תוקרנה ותכובדנה, כמ״ש (איוב כ״ג י׳) כי ידע דרך עמדי בחנני כזהב אצא. והדומות לסיגים ולזיופים בהם תרדנה ותפחתנה, כמו שנאמר (ירמיה ו׳ ל״ט) לשוא צרף צרוף ורעים לא נתקו כסף נמאס קראו להם. ועם זה אומר כי המגואלו׳ מהם בעודם בגוף, אפשר להם תשובנה ותזכנה ותנקינ׳ ועל כן התשובה מקובלת בעוד האדם חי, וכאשר תצא ממנה לא יתכן לה להנקות ממה שנתקרב בה, ולא תקוה לה מאומה מזה, כאשר אמר (משלי י״א ז׳) במות אדם רשע תאבד תקוה. ומי שיאמר כי הטוב לה היה אלו הניחה נפרדת ותנוח מן האשמות והגאולים והיסורים, אני אבאר לו ואגלה לו כי הפרידה אלו היתה טובה לא היה עושה זה לה בוראה, ואחר כן ממה שידענוהו, כי אלו היה מניחה נפרדת, לא היתה מגעת אל נעם ולא אל הצלחה ולא אל חיים מתמידים, כי הגעתה אל כל אלה איננה כי אם בעבודת בוראה, ואי אפשר לה על חק הבניה אל העבודה כי אם בגוף, מפני שעמו פועלת כל פעל, כמו שהאש אי אפשר לה להראות כי אם בהתלותה ברבר, ודברים אחרים מן החלקיים לא יתום פעל אחד מהם כי אם על האחר, ואלו נשארה הנפש לבדה, לא היתה פועלת דבר כל שכן שהגוף לא היה פועל דבר. ואם יהיו שניהם ערומים מן המעשים, לא היה לבריאתם ענין, ואם לא יהיה לבריאתם ענין, יבטל עם בטולו בריאת השמים והארץ ומה שיש ביניהם, כי הכל לא נברא כי אם בעבור האדם, כאשר אמרנו בתחלת המאמר הג׳ באשר קדם הנה, נוטה שמים ויוסד ארץ, בעבור ויוצר רוח אדם בקרבו (זכרי י״ב א׳), וכאשר יש במעשה בראשית, כי הכל בעבור נעשה אדם. ואם יאמר יניחנה על ענינה נפרדת, ויתן לה כח לעשות עד שתגיע בו אל מה שרצה לה, נאמר כי השתדלותו בזה כהשתדלו׳ הראשונה אשר זכרנוה בגשם האדם, שיהיה כמו עצם הככבים והמלאכים, ונשיב כי הוא השתדל שתהיה הנפש לא נפש, והאדם

לא אדם, מפני שהנפש המשכלת אשר לא תפעל כי אם עם גשם האדם, אם תהיה פועלת לא בגשם האדם, היא כוכב או גלגל או מלאך, ועל אי זה דבר שיהיה, כבר בטלה אמתתה, והוא אם כן בקש לבטלה בלשון בלתי לשון הבטול, והוא כמו שבקש שתהיה האש יורדת למטה, והמים עולים למעלה בטבע, אשר זה בטול ענינם, או בקש שתהיה האש מקררת, והשלג מחמם, אשר הוא בטול עצמיהם. ומבקש זה, חומס החכמה, כי החכמה היות הדברים על אמתותם הידועות, ואין החכמה שיהיו הדברי' כאשר יחמוד החומר ויתאוה המתאוה. וכאשר אמר הכתוב (ישעי' מ"ה ט') הוי רב את יוצרו וגו'. היאמר חמר ליוצרו מה תעשה וגו': אבל הדבק העונות בה אשר הרחיק, זה יהיה ברוע בחירתה כשהיא ממרה מה שכיון בה בוראה, וכאשר אמר (קהלת ז' כ"ט) לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים. ומה שהרחיקו מן הגאולים והטומא', נאמר כי בכלל גוף האדם אין בו דבר טמא אך הוא טהור, כי הטומאה איננה דבר מוחש ולא מה שיחייבהו השכל, אבל ההחייב בהור', והתור' לא טמאה קצת לחות בני אדם, כי אם אחרי הפרד' מהם לא טמאתם והם בהם. אלא אם ישיב לנו אומר הדבר הזה הורות נכריו' מעצמו, ויחייבו בהם ואנחנו לא נקבלם ממנו. והיסורים אשר זכרם, אינם נמלטים מאחת משתי מעלות, שיהיו היסורין קנתה אותם היא בצאתה בעת החשך ובעת החום ובעת הקור, החטא לה, לא לאלהים, כי הוא כבר נתן בה שכל שמצוה אותה להשמר מאלו המקרים והמרתו, כאשר אמר (משלי כ"ז י"ב) ערום ראה רעה ונסתר ופתאי' עברו ונענשו. ואם היסורי' חדשם עליה אלהים, הוא לצדקו ולרחמיו, לא הביאם עליה אלא על דרך מוסר, לגמלה תמורתם טובה, כאשר אמר (דברים ח' ט"ז) ולמען נסותך להטיבך באחריתך. ואמר עוד אשרי הגבר אשר תיסרנו יה וגו' להשקיט לו מימי רע וגו' (תהלים צ"ד י"ב):

ואחר כן אבאר, כי הנפש והגוף יחדיו פעל א', כאשר קדם בתחלת היצירה, (בראשית ב' ז') וייצר יי' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים. וכן המה שניהם גמול אחד ועונש א' וזה אשר תמצא רוב בני אדם נבוכים בשער הזה, קצתם חושב כי הגמול והענש הם לנפש בלבד, וקצתם חושב שהם על הגוף בלבד, וקצתם סברם על העצמות בלבד, והוא בנימן. והטעה את כלם מעוט ידיעת' בלשון, והוא כי מי שימצא מהם הלשון אומרת (ויקרא ד' ב') נפש כי תחטא, נפש כי תמעל מעל. (שם ה' ט"ו) הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י"ח ד'), חשב כי הפעלים לנפש בלבד, ולא התבונן שהיא אומרת ונפש כי תגע בכל דבר טמא (ויקרא ז' כ"א), והנפש אשר תאכל בשר (שם כ'), ואיננו כי אם הגוף. ואחר ראה הלשון אומרת, והיה מדי חדש בחדשו וגו' יבא כל בשר להשתחוות לפני (ישעיה ס"ו כ"ג). ויברך כל בשר שם קדשו (תהלים קמ"ה כ"א) והדומה לזה, וחשב: כי המעשים לגוף, ולא התבונן מה שיש עמם, כי הדבור והמליצה הם לנפש, ובנימן מצא, ותהי עונותם על עצמותם (יחזקאל ל"ב כ"ז). ועוד כל עצמותי תאמרנה וגו' (תהלים ל"ה י'), וחשב כי הסמיכה על העצמות. ואני אומר שבספר החתוך, כי גוית האדם הם העצמות והבשר והגידין והמיתרים, משמשים ושומרים. אלא שאני יודע,

כי הוא לא אמר זה על הדרך הזאת בעבור מעוט ידיעתו, כי למלאכת בונה, ודרך זולת דרך מלאכה אחרת.

ואין מלאכת התורה ממלאכת החתוך בשום פנים, אבל לא התבונן, כי מאמר יי' מי כמוך, לא יהיה בעצמות. ולא די לו זה, עד שחבר אליו כי גופת שאול ובניו שרפום אנשי יבש גלעד, כמו שאמר (ש"א ל"א י"ב) ויבאו יבשה וישרפו אותם שם. ושעצמותם לבדם נקברו, כמו שאמר (שם י"ג) ויקחו את עצמותיהם ויקברו אותם תחת האשל ביבשה. והנה אתה רואה כשאמר (שמות י"ג י"ט) ויקח משה את עצמות יוסף. מי שרף גויתו? ועוד מי שרף גוית איש האלהים אשר בא מיהודה? כשהוא אומר אצל עצמותיו הניחו את עצמותי (מ"א י"ג ל"א). אך אמרו וישרפו אותם שם כמו וישרפו עליהם, כאשר אמר לשם (ירמיה ל"ד ה') ובמשרפות אבותיך המלכים הראשונים ישרפו לך, וכלשון ויבך אותו אביו (בראשית ל"ז ל"ה), במקום ויבך עליו. והכלל שלא ידע מי שיחס המעשים אל הנפש לבדה, ומי שיחסם אל הגוף לבדו, ומי שיחסם אל העצמות לבדם חק הלשון ומנהגה, והוא כי מנהגה, כשיהיה פעל מיוחס אל שלשה דברים או ארבעה או חמשה, תיחס אותו פעם על הראשון לבדו, כאשר אנחנו יודעים כי הדבור חושב חמשה כלים, פה ושפה ולשון וחיך וגרון, והלשון אומרת פי יספר צדקתך (תהלים ע"א ט"ו). ולשוני תהגה צדקך (שם ל"ה כ"ח). שפתי ישבחונך (שם ס"ג ד'). אל חכך שופר (הושע ח' א'). קרא בגרון (ישעיה נ"ח א'). ואי זה מן החמשה זכרה הארבעה האחרים עמו, כן הנה יש פעמים שתזכיר הנפש לבדה או הגוף או העצמות או העור והיא רוצה הכל, ואפשר שתיחס פעל מן הפעלים, לא יהיה כי אם לגוף ולנפש, אל אבר אחד, כאמרו (משלי ז' י"א) בביתה לא ישכנו רגליה, ותעש בחפץ כפיה (שם ל"א י"ג) ובהמרותם תלן עיני (איוב י"ז ב'). אם הכי לא יבין הוות (שם ו' ל'). והדומה לזה. וכבר בארנו מצד השכל ומצד הכתוב שהם פעל אחד, ונחבר אל זה מצד הקבלה מה שאמרו רבותינו, אם בא אדם לומר יכולין גוף ונשמה לפטור עצמם מן הדין, משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרדס, והושיב בו שני שומרים, אחד חגר ואחד סומה, ושאר הענין:

ואחר כן אדבר בענין קץ ימי החיים, ואומר כי בוראם שם להתחברות' מדת ימים מנויים. כמו את מספר ימיך אמלא (שמות כ"ג כ"ו). ואמר לקצת הנביאים (דברי' ל"א י"ד) הן קרבו ימיך למות. ולקצתם אמר (שמואל ב' ז' י"ב) והיה כי ימלאו ימיך והדומה לזה. ואחר כן אומר כי יש פעמים שמוסיף [1] במדה ההיא, בדעתו כי הנפש תשאר בגוף, כי ידיעתו אינה שונה אמתת הדבר, אבל המדה ההיא אצלי, אשר תסבול התוספת והחסרון, מדת הכח אשר נתן לגוף. והוא שמתחלת שבראו אין ספק כי בנה אותו על כח מן הכחות אם רב אם מעט, ומדת עמידת הכח ההוא היא הנקראת קץ, והוא יכול להוסיף בו ולאמצו, והעמד עם השבעים [2] שלשים אחרים, ויכול להחלישו ולהמס אותו וימס בארבעים. ועל הבאור הזה יסבור התוספת

---

[1] במדה ההיא, ר"ל במדת הימים הנגזרים מלד הטבע. [2] שלשים אחרים, כצ"ל ולא כמו שנמצא בדפוסים שלשה אחרים, והמשך המאמר יעיד, כי כוון המחבר על מספר השלשים.

בקץ הימים, והחסרון אשר יהיה מן החיים לאדם, אחר התוספת והחסרון הוא אשר ידעו בוראו שיעמידם על האמת. ובאור זה שהוא יודע ששרש כח הגוף היה על שבעים, והוא מוסיף בו שלשים או מחסר שלשים. ומאי זה מקום התחייבה החסרון? מאמרו (משלי י' כ"ז) יראה יי' תוסיף ימים. ואמר בקצת הצדיקים, (מ"ב כ' ו') והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה. ואמר ברוב הגמולים למען יאריכון ימיך והדומה לו, ואמר ברשעים. ויי' הכא כל בכור בארץ מצרים (שמות י"ב כ"ט), ויהיו המתים במגפה (במדבר כ"ה ט') והדומה לו: ואלו היו מתים כפי כח קצם, לא היתה מגפה בעבור חטאתם, ולא היה דבר נעצר בעבור מעשה פנחס. וכבר שם הנביא המגפה זולת קץ הימים, באמרו (ש"א כ"ו י') כי אם יי' יגפנו או יומו יבא ומת. ואינני אומר שכל צדיק מוסיפין לו, ולא כל רשע מחסרין לו, אך כפי בחירת הבורא וכפי הטוב, ומי שלא הוסיפו לו מן הצדיקים, גמול העולם הבא לפניו, ומי שלא קצרו ימיו מן הרשעים ענש העולם הבא לפניו, כמו שנאמר (קהלת ג' א') ועת לכל חפץ:

וביון שבארתי אלה הענינים, צריך שאבאר איך יהיה ענין הנפש בעת הפרדה מן הגוף? ואומר כי רבותינו הודיעונו, שהמלאך אשר ישלחנו הבורא להפריד ביניהם, יתראה לאדם כצורת אש ירקרקת מלאה עינים מאש כעין חשמל, ובידו חרב שלופה, מכוין אליו בה, וכאשר יראהו, יחרד למראה, והתפרד נפשו מגופו. וכאשר הסתכלתי בכתוב, מצאתי הענין בו כמו שהודיעונו, באמרו בעת המגפה (ד"ה א' כ"א ט"ז) וישא דוד את עיניו וירא את מלאך יי' עומד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו. וכאשר התפלל והקריב, אמר אחר כן, (שם כ"א כ"ז) ויאמר יי' למלאך וישב חרבו אל נדנה. ולמדתי שגוף המלאך מאש ירקרקת, מאמרו (יחזקאל א' י"ג) ודמות החיות מראיהן כגחלי אש. וכלו מלא עינים, באמרו (שם י' י"ב) וכל בשרם וגביהם וידיהם וכנפיהם והאופנים מלאים עינים סביב. ושאש העינים בעין חשמל, כי אם היתה ירקרקת כמו הגוף, לא היו נכרים שהם עינים, אבל הם נכרים בהשתנות מראיהן, והוא עין החשמל הנזכר. וכבר ידעת כי ראות האש הגדולה, כמעט שלא מתו אבותינו ממנה. כמו שנאמר (דברים ה' כ"ה) ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדול' הזאת. וכל שכן כשמכונין אל האדם בה עם חרב שלופה. וכבר ידעת עוד שדוד מפני שראה את המלאך אעפ"י שלא כוון אליו בשום חזק, איך הבהילו והרעידו כמו שאמר (ד"ה א' כ"א ל') כי נבעת מפני חרב מלאך יי'. ולא סר מן היום ההו' מרעיד בלתי מתחמם עד יום מותו, כאשר אמר (מ"א א' א') ויכסוהו בבגדי' ולא יחם לו. כל שכן מי שמכוונין אליו בה. ואם יאמר אומר, למה לא נראה הנפש כשהיא יוצאה מן הגוף? בעבור זכותה והדמותה לאויר בזכותו, כאשר לא נראה הגלגלים בעבור נקיות גרמיהם וזכותם, וכאשר מנהגי להמשיל, כי אם היה לוקח אדם עשרה עששיות זכוכות זך, ושם כל אחת מהן בתוך חברתה, ושם בתוכם נר דולק, לא היה מי שרואהו מרחוק שהוא תוך עשר עששיות, בעבור עבור האש בגרמיהם, ועבור הראות באור, וזה דבר גלוי. אחר כן מה יהיה מענינה אחר יציאתה מן הגוף? ואשיב במה שקדמתי זכרו, שהוא תהיה שמורה אל עת הגמול, כאשר אמר

(משלי כ״ד י״ב) ונוצר נפשך הוא ידע. ויהיה הזך ממנה מקום שמירתו למעלה, והעכור למטה, כאשר הקדמתי מאמרו, בזהר הרקיע (דניאל י״ב ג׳). ומאמרו העולם היא למעלה (קהלת ג׳ כ״א). וכמו שאמרו רבותינו ז״ל, נשמתן של צדיקים גנוזה תחת כסא הכבוד, ושל רשעים משוטטת בעולם ואין לה מנוחה, וזה והדומה לו ההפרש שביניהם. ובתחלת זמן הפרוד, תעמוד הנפש זמן מבלי מנוחה, עד שיכלה הגוף. וענין זה שיתפרקו חלקיו, ויקשה עליה בזמן ההוא, מה שתדעהו ממה שיעבור על הגוף מן התולעת והרמה והדומה להם, כאשר יקשה לאדם כשהוא רואה ביתו אשר היה שוכן בו חרב ועולה בו שמיר ושית. והקושי הזה יש שיהיה לנפש מעט ורב, ויקשה עליה כפי שהוא ראוי לה, כמו שמעלתה בירידה תהיה במעט ורב. ובזה אמרו רז״ל, קשה רמה למת, כמחט לבשר החי, וסומכין זה אל מאמר הכתוב אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל (איוב י״ד כ״ב). וזהו שקוראים אותו דין הקבר או חבוט הקבר. ואחר כן אומר שזמן עמידתם נפרדים יהיה, עד שיתקבצו שאר הנפשות אשר חייבה חכמת הבורא בריאתם, והוא אחרית עמידת העולם, וכאשר ישלם מספרם ויתקבצו, תחוברנה הנפשות עם גופיהם, כאשר אבאר במאמר הסמוך לזה ויגמול אותם במה שראוי להם. וזה עם מה שבארנוהו במה שקדם מן המאמר, יתבאר עוד ממה שאמר החכם, כי אחר שאמר (קהלת י״ב ז׳) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. הודיענו שסוף ענינם אל הגמול באמרו אחר כן, (שם י״ג י״ד) סוף דבר הכל נשמע כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט. ואמרו את כל מעשה, רוצה בו הגוף והנפש יחדיו. ואמרו על כל נעלם, רוצה בו מה שהוא נעלם ממנו מענין הנפש הוא גלוי אצל הבורא, ואז יביא אותה מן השמים ויביא הגוף מן הארץ ויגמלם, כמו שאמר (תהלים נ׳ ד׳) יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו. ישתבח החכם ויתברך! ונשאל ממנו שידריכנו בדרך הטובה, אך מה שיהיה מן הגמול והענש? אני עתיד לבארו במאמר התשיעי בעזרת האל:

ואני מסכים לסמוך לדברים האלו זכר מה שנחלקו בו החולקים בעצם הנפש מה הוא. ואמרו, יותר ראוי שתושם גשם, ומצאתי אשר אמרו שהיא מקרה, הכל חושבים שהיא תמס ותפסד ותמק. אבל אשר אמרו שהיא מן הרוחניים, ומן בוראה לבדו, וממנו ודבר אחר, ומן שני שרשים קדמונים, הם חושבים כלם שתשוב אל מוצאה אשר ממנה נחצבה, וכבר בארתי הפסד כל אלה המאמרים ובטולם. אבל אומר שאנשים ממי שנקראים יהודים, מצאתים אומרים בהשנות, וקוראים אותו ההעתקה, וענינו אצלם שרוח ראובן תשוב אל שמעון, ואחר כן בלוי, ואחר כן ביהודה, ויש מהם רבים שאומרים, יש פעמים שתהיה רוח האדם בבהמה, ורוח הבהמה באדם, ודברים רבים מזה השגעון והערבוב, והסתכלתי במה שחושבים שהביאם אל המאמר הזה, ומצאתים ארבעה שבושים, ואני רואה לזכרם, ולהשיב עליהם, ותחלת זה שהוא מחזיק בדעת הרוחניים, והשלשה דעות האחרים, ומי שאינו יודע כי אנשי דעת ההשנות, לקחוהו מדעת השניים והרוחניים, וכבר גליתי מה שיש על כלם מן התשובות וזכרתי אותו. והשני, שראו מדות רבים מבני אדם, ומצאום דומות למדות

הבהמות. כמי שרואים אותו ענו כמדת הצאן, ורע כמדת החיות, ורעבתן ככלב, וקל כעוף, והרומה לזה. והסכימו בעבור אלה הענינים, שאלה המדות לא היו בבני אדם, עד שהיה בהם מרוחות הבהמות. וזה ירחמך האלהים מורה על רוב סכלותם, כי הם חושבים שגוף האדם מהפך הנפש מעצמותה, עד שישימנה נפש אדם אחר שהיתה נפש בהמה. ועוד שהיא מהפכת אותו מעצמותו, עד שתשים מרותיו כבהמות, אף על פי שצורתו כבני אדם. ולא די להם ששמו עצם הנפש מתהפך, ולא קיימו לה עצם אמתי, עד שסתרו דבריהם ושמוה מהפכת הגוף ומשנה אותו, והגוף מהפך אותה ומשנה אותה, וזאת היא היציאה מן המושכל.

והשלישי שמביאים דבריהם על דרך הטענה, ואומרים כיון שהבורא שופט צדק, לא היה מביא יסורין על העוללים, כי אם על חטא שחטאו נפשותם, בעת שהיו בגוף אשר קודם גופם, ויש על זה תשובות רבות תחלתם שהם שכחו שער הגמול אשר זכרנו. ועוד כי אנחנו נשאל אותם על ענין הראשון, רוצה לומר תחלת בריאת הנפש, אם צוה אותה בוראה בעבודה מן העבודות, אם לא? ואם יאמרו לא צוה אותה, בטלו הענשים כלם, מפני שלא היתה מצווה מתחלה. ואם יודו במצוה, הנפש בעת ההיא לא קבלה ולא מרתה, וכבר הודו שהאדם יצווה לעתיד לא לתולף בלבד, וישובו אל מאמרינו בתמורה ויעזבו הסכמתם, על שאין יסורין אלא על מה שחלף. והרביעי שהם נתלים בספקות מן המקרא, ראיתי לזכור מהם קצתם ואומר שמהם דברי משה (דברים כ״ט י״ד) כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום. ואמרו זה מורה על שרוחות האחרונים הם רוחות הראשונים ועל כן הם הנמצאים והם שאינם נמצאים. ופשט הפסוק מבטל מה שסברוהו, כי הוא אומר שהנמצא זולת שאיננו נמצא, ופרושו איננו כי אם שחייב מי שיגיעו אליו דברי משה, שיקבלם כקבול הנמצאים אתו. ומהם (תהלים א׳ א׳) אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים, ואמרו כי מפני שאמר לא הלך ולא אמר לא ילך, למדנו שהענש על דבר שעשתה נפשו בגוף הראשון. וזה מהם תכלית הטעות, כי הכתוב לא חייב לנזכר אשרי כי אם אחרי שלא הלך, ולא חייבו לו קודם שלא הלך. והנראה מהכתוב תשובה עליהם, ואלו היה כמו שאמרו היה הגמול על הזכיות הבאות, לא על החולפות, מפני אמרו אחריו ובתורתו יהגה, ולא אמר הגה, כאשר חייבו הענש על העונות החולפות ולא על הבאות מאמרו לא הלך ולא אמר לא ילך. ומהם אמרו (איוב ל״ח י״ד) תתהפך כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש, וסברו כי אמרו תתהפך על הנפש, ואמרו זה מורה שהיא מתהפכת באדם ובבהמה תמיד, ולא הבינו הפתאים שהוא לא אמר כי אם על הארץ, מפני שהקדים לפניו לאחוז בכנפות הארץ, ועליה אמר שהיא מתהפכת ברשעים כחמר חותם, והם שוקדים כאלו היא לבושם, לא יוכלו להעתיק ממנה עד שתשלם גזרת האל בהם. ומהם דברי הנביא (תהלי׳ כ״ג ג׳) נפשי ישובב. וחשבו זאת השבה מגוף אל גוף, ולא הבינו הפתאים כי היא מנוחה ומרגוע והשקט מצער שהיתה בו, ואיננה השבה אחרי יציאה, וזה בלשון אבותינו מבואר גלוי, שאמרו על שמשון בעת שצמא והשקהו בוראו מים, ותשב רוחו ויחי (שופטים ט״ו י״ט) ולא יצאה כבר. ואמרו על המצרי כאשר רעב והאכילו דוד, ותשב רוחו

(שמואל א׳ ל׳ י״ב) . ואמרו על הציר נאמן , ציר נאמן לשולחיו ונפש אדוניו ישיב (משלי כ״ה י״ג) . ואמרו בחכמה, תורת יי׳ תמימ׳ משיבת נפש (תהלים י״ט ח׳). ואני מנשא דברי מקלות דעתם, וארוממם מפחותותם, לולי יראתי מן ההשאה. ובסוף דבריהם אומרים, מארבע רוחות באי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו (יחזקאל ל״ז ט׳). ואומר ואי זו דבר נכרי יש בזה? כי לא אמר זה כי אם מפני שהרוחות להם שקט למעלה ולמטה, ובאי זה מקום שתהיה משני הצדדין ומארבע רוחותם תבא, שבוראה קורא לה, כמו שאמר החסיד (איוב י״ג כ״ב) וקרא ואנכי אענה :

המאמר השביעי

בתחיית המתים והוא הנכבד שבמועדי בני ישראל אשר יעדם הבורא בם בעת הישועה:

אמר יהודה בן שאול, אמר המחבר. יתברך ויתעלה האל אלהי ישראל. המאמת דבריו, הצדיק במועדו. ואחרי כן אומר שמצאתי המון בני ישראל מאמינים, כי הבורא יתברך ויתעלה, יחיה מתיהם בעת הגאולה, ומצאתים שמפרשים כל פרשה שיש בספרים, שנראה ממנה תחיית המתים בעת הישועה כפשוטה, ועוזרים זה בדברים מקובלים כוללים פרושי המין ההוא, ומצאתי אנשים מעטים מן האומה, שאינם מודים שזה יהיה בעת הגאולה, ואומרים שזה יהיה בעת היציאה אל העולם הבא, וסומכים בזה על שבוש חלש, קצתו שמעתיו מהם, קצתו ראיתיו להם באפשר. ומפני שהיה חובה לכל צדיק שיעלה בלבו תחלה הדבר הנרצה, וידחה מעליו הדברים ההפוכים, כאשר אמר הכתוב (משלי י׳ ל״ב) שפתי צדיק ידעון רצון, ועליו עוד להודיע לאומה ולהקריבו להבנתם, ושישיבנה מדברי הפתאים, כמו שאמר עוד, (שם כ״א) שפתי צדיק ירעו רבים ואוילים בחסר לב ימותו, היה ראוי בעבור בקשתי הצדק, אעפ״י שלא הגעתי אליו, שאשגיח על הספר הזה ודקדוקו השגחה רבה, עד שיעלה לי תחלת הדבר המבואר בתכלית מה שאפשר. ואחר כן אכתבהו לאומתינו להיות לה מישר העזר בו על עבודת אלהינו, ועל סבל מה שהוא בו מן הגלות, ונהגתי בו הדרך אשר צוה בו הבורא לצוות בסבל, באמרו (ישעיה ל״ה ג׳ ד׳) חזקו ידים רפות וברכים כושלות אמצו אמרו לנמהרי לב חזקו אל תיראו הנה אלהיכם) וגו׳. וכאשר הסתכלתי בזה, כדי שיתבאר לי היש על מה שסוברים ההמון מתחיית המתים בעת הגאולה טענה, ועיינתי בענין ומצאתי, שהמוצאים אשר יעלו תחלה בראשונה אשר יצאו מהם משכי הטענה על זה, ארבעה אין להם חמישי. וראיתי כל שבוש ששמעתי או חשבתי בו שיהיה טענה על האמונה הזאת, ועמדתי על שבר הכל וביטולו והפסדו, ואז התקימה האמונה הזאת בראיות, מן השלשה ענינים אשר מהם ימשכו המאמינים ראיותם. והמוצאים הארבעה אשר חקרתי עליהם לראות היש על האמונה הזאת בהם תשובה, הם מוצא הטבע והשכל והכתוב והקבל׳. והתחלותי מן הטבע, מפני שקדימתו קדימה עצמית. ואמרתי אולי יתחייב המנע ההודאה בתחיית המתים מפני המנע הטבע לעשות זה, מפני שאין כמו שגדלים בעלי חיים בטבע, ושבים קצתם בטבע, יחיו גם כן אחרי המות בטבע, וכאשר התבוננתי במחשבה

הזאת הנחשבת, מצאתיה שאין נתלים בה כי אם האומרים בקדמות או בשניים, מפני שלא יתכן אצלם שיהיו הדברים אלא על דרך המנהגים הנהוגים הנודעים, אבל המיחדים שמאמינים שהבורא משנה מנהגי הטבע, וישימם בכל עת שירצה כאשר ירצה, אי אפשר להם להמנע מהודות בתחיית המתים מצד הטבע, שכלם מודים ששלח אליהם נביאיו ובידם אותות מלאות, וגדול מזה בראתו היסודות הראשונו' לא מדבר, ויהיה באור המאמר הזה, שמי שמרחיק תחיית המתים בעת הישועה מפני שהטבע לא יעשה זה, יתחיב להרחיק לעמתו הפוך המטה הנין, והמים דם, ועמוד מי הים והקפאם, ועכוב התנועה הגדולה המזרחי' עד שארך בה עמידת השמש על הארץ, ושאר האותות הבהירות אשר זכרו הספרים שהבורא עשאם על ידי נביאיו, עד שיכחש האומר זה בכל הנסים, ויתחייב עוד להרחיק בריאת דבר לא מדבר, עד שיכפור בבורא ויצא מכלל המאמיני'. ותחיית המתים אצל העיון השלם, יותר קל ויותר קרוב מבריאת דבר לא מדבר. וכבר התבאר כי מי שיודה שהבורא התחיל הנמצאות לא מדבר, ואמין נביאיו באותות מלאות, לא יוכל להרחיק תחיית המתים, ולא להתלות לטעון בטבע, כל שכן עם הודאתו שהאשה השונמית החיה הבורא בנה בעולם הזה, כמו שאין ספק בזה אצל עמנו. ועוד שניתי התקירה הזאת ואמרתי, אולי יהיה השער הזה אשר אנחנו מדברים בו מן הדברים ההבליי', אשר לא יכשר להאמי' שתפול היכולת עליהם, כמו השבת אתמול ושום החמש יותר מן העשרה, והיה אפני העברת זה על לבי שאמרתי כשהגוף החי אחר מותו כבר נמקו החלקים אשר היו בו מן היסודות הארבעה אשר הגיע כל חלק מהם ליסודו השרשי ונמזג בו, ואחר כן התחברו חלקים מן היסודות ההם והתרכב מהם גוף שני, ואחר כן נמקו במותו ושבו אל מוצאיהם, ואחר כן התחברו פעם שלישית והתרכב מהם גוף אחר, ואחר כן נמקו במותו, איך יהיה הראשון על שלמותו והשני על שלמותו, והשלישי על שלמותו, וחלקי כל אחד מהם כבר נכנסו באחר בעת שהתרכב, וכאשר זקקתי הרעיון והעלותי מיץ ההכרה, מצאתי זאת הסברא המתעה שאיננה אמת. והוא שיסודות הגוף כאשר נמקו, והגיע כל אחד מהם אל מוצאו מחם וקר ולח ויבש. אלו לא היה במוצא השרשי מה שיתרכב ממנו גוף שני כי אם מה שנתק מן הגוף הראשון, לא היה אפשר שיברא שני אלא על אחד משני פנים. אם שיהיו חלקיו חלקי הראשון, או שיברא בריאה. ועל שני הפנים יחדיו, יבטל שנות הגופים אחר שנמסו. אך מפני שהיו המוצאים יותר גדולים מחלקי כל המורכבים כפלים רבים אשר לא יספרו מרוב, כי החכמים יודעים שהאויר אשר בין הארץ ובין תחלת חלק מן השמים, כמו כל הארץ כלה ועפרה והריה וימיה וצמחיה ובעלי חיים שבה, אלף פעם ותשעה ושמונים פעם, מפני שהוא [1] מוכה שלשה ושלשים בשלשה ושלשים. וכיון שהדבר כן, על הרחב הזה יכול בורא הגוף השני לשום חלקיו חלקים מן היסודות אשר לא שמש בם בגוף הראשון, וכן ירכיב השלישי מחלקים לא היו נמוגים בשני, וכן יחבר הרביעי מחלקים לא התערבו בשלישי, מפני רחב עולמי היסודות ומוצאיהם, ויעזוב נמקי הגוף הראשון והשני

[1] מוכה. כירוש מוכפל, והכונה כי ל"ג פעמים ל"ג עולה אלף פ"ט.

והשלישי, ומה שאחריהם בעצמם, לא ישמש להם בחבורים העתידים, עד שיהיו מוכנים לחבר מהם חלקי כל גוף וישיבהו בעת שירצה. ומה שמקל את זה עוד ומקרב, כי המחויים [2] בחמשת אלפים שנה, אינם על דרך הקירוב כי אם [3] חמשים בת מבני אדם, ואין שיעורם כלם חלק אחד מחלקי הארץ. ואם ישאל שואל על מי שאכלוהו החיות איך יחוייה והוא כבר נשתנה אל גופות אחרים? נשיב כי האומר המאמר הזה אומר, כי הגופים הנאכלים הם כלים ומשתנים אל הגופים אשר נכנסו עליהם. וראוי שנשיבהו אל שני הדברים יחד, בשרש אשר אנחנו קהל המיחדים מאמינים בו ונדעהו, כי אין לגוף מן הברואים לכלות גוף אחר בשום ענין אפילו אם ישרפהו באש לא יוכל לכלותו לעולם, כי לא יוכל לכלות הדברים עד שישובו לא דבר, כי אם מי שבראם לא מדבר, ושמם נמצאים; אבל כל הברואים אינם יכולים כי אם להפריד חלקי הגוף בלבד, עד שהאש כשהיא בוערת בגוף מן הגופים אין דרכה כי אם להפריד אבריו, וישוב החום אשר בו אל מוצא האש, והלחות והקור אל מוצאיהם, ותשאר העפרורית אפר, מבלתי שיכלה מחלקי היסודות. וכאשר תעשה האש הנראית לעין, כן תעשה האש אשר בבעלי חיים בדבר הנאכל. וכאשר יאכל החי תפוח על דרך הדמיון יפרוח חלקיו, ויגנב האויר מחלקיו מה שדרכו לגנב מחלקי התפוח תמיד, ומה שאלו לא מצא לגנב מחלקי התפוח, היה מגנב כמוהו מגוף החי ההוא תמיד, עד שלא ישאר בו כי אם העפרורית בלבד. וכמו שהמאמר בתפוח הנאכל, כן המאמר באדם הנאכל, כי האויר מגנב החלקים אשר משלשה היסודות מגוף החי אשר אכלו, וישאר החלק העפרי ויורד למטה, ואין הפרש ביניהם, אלא שהחלקים אשר שבו אל האויר מן התפוח הנאכל כבר, התערבו ביסודות השרשיים, והחלקים אשר עלו אל האויר מגוף האדם הנאכל, הם שמורים בלתי מתערבים ביסודות השרשיים להיותם מוכנים לעת הפקידה כאשר הקדמנו. וכאשר העברתי הדברים האלה על לבי, סרו מעלי הספקות ההם, והתאמצה אמונתי בדעה הזה והחזקתי בו, ואמרתי ישתבח היכול על כל דבר:

ואחר כן חקרתי במוצא השני אשר הוא המחשב בשכל, ודרשתי אם אמצא לאמונה הזאת מה שיבטל אותה, [4] ולא מצאתי מה שמספק

---

[2] המחויים ר"ל העתידים לעמוד בתחיית המתים. [3] חמשים בת מבני אדם. לפי חשבון חמשים בת מבני אדם לחמשת אלפים שנה יגיעו לכל בת מאה שנים. אולם משך זמן כל דור הוא פחות הרבה ממאה שנים, כאשר תראה ממה שחשבו חז"ל עשרה דורות מאדם ועד נח, ועשרה דורות מנח ועד אברהם, ומאברהם עד שלמה נחשבים ט"ו דורות, וכמו כן משלמה עד יאשיהו ט"ו דורות, ולו היה כל דור ודור מאה שנים, כי עתה כבר נשלם מספר חמשים דורות בימי יאשיהו! ובאמת כבר היתה מחלוקת בין הקדמונים בענין הדור, כי יש אשר חשבו אותו כ"ה שנים, ויש חשבו שלשים שנה, אבל אין גם דעה אחת אשר הגבילה את הדור למאה שנים, ולכן קרוב הדבר מאד, כי המחבר לא כוון פה במלת „בת" על הדור, כי אם על בת האנשים העתידים לעמוד בהח"ה; ואולי חשב לכל דור ודור כ"ה שנים כדעה האחת מדעות הקדמונים באופן שיגיעו לחמשת אלפים שנה מאתים דורות, והחלק הרביעי מהם עתיד לעמוד. — [4] ולא מצאתי מה שמספק בזה כי אם שלשה דרכים.

בה כי אם שלשה דרכים. האחת מהם שתהיה היכולת על תחיית המתים מן השקר, וכבר עמדתי על שאיננה כן כאשר בארתי. והשנית שיהיה היכול על זה לא הבטיחם בו, ומצאתיו שהבטיח בו במקומות רבים מן המקרא, אעפ"י שיתכן לסבור בהם סברות רבות עד שיעתקו מענין תחיית המתים אל ענינים אחרים, לא ראיתי העיון מחייב דחות הנראה מהם, בעבור שיתכן שתסבלהו הסברא, והוא שאנחנו כל בני ישראל מאמינים, כי כל אשר בספרי הנביאים, הוא כאשר נראה ממשמעו והידוע ממלותיו, אלא מה שהנראה והידוע ממנו, מביא אל אחד בארבעה דברים, אם להכחיש מוחש כמו שנאמר על חוה, (בראשית ג' כ') כי היא היתה אם כל חי, או להשיב מה שיש בשכל, כמו שאמר (דברים ד' כ"ד) כי יי' אלהיך אש אוכלה. או לסתור דבר אחר כתוב, כמו שנאמר (מלאכי ג' י') ובחנוני נא, אחר שאמר (דברים ו' ט"ז) לא תנסו את יי' אלהיכם. או להכחיש מה שקבלוהו קדמוננו, כמו שאמר (שם כ"ה ג') ארבעים יכנו לא יוסיף, ואמרו רבותינו שהם שלשים ותשע מכה. והדרך בכל אלה שיבוקש להם שער עובר בלשון, ממה שמנהג הלשון לשמש במלות ההם בו, עד שיסכים לענין ההוא ולא יחלוק עליו, כי זה ימצא בלי ספק, כמצאנו למאמרו, אם כל חי, מדבר מבני אדם, וכמצאנו (דברים ד' כ"ד) לאמרו, כי יי' אלהיך אש אוכלה על דרך הדמיון והקירוב אומר, כי ענשו כאש אוכלה שהיא שורפת מהרה, כמו שאמר (שם ל"ב כ"ב) כי אש קדחה באפי וגו'. וכמצאנו לאמרו (מלאכי ג' י') ובחנוני נא בזאת, אחר אמרו (דברים ו' ט"ז) לא תנסו את יי' הפרש, והוא שהבחינה על שני פנים, אחד מהם יכולת הבורא היוכל על הדבר אם לא, וזה הוא האסור באשר אמר (תהלים ע"ח י"ח י"ט) וינסו אל בלבבם וגו' היוכל אל לערוך שלחן במדבר, והשני בחינת האדם ענינו אצל הבורא, היש לו אצלו מעלה יתירה אם לא, אחר שהוא מודה שהוא יכול על המעשה ההוא, וזה מותר כאשר אמר בגדעון (שופטים ו' ל"ו) ויאמר גדעון אל האלהים אם ישך מושיע בידי את ישראל אנסה נא רק הפעם בגזה וגו' והוא כמו שאמרו בחנוני נא בזאת. ומצאנו לאמרו ארבעים יכנו הוא שוה למה למה שהעתיקו רבותינו ז"ל שהוא ל"ט והוא שנאמר שהשלים הל"ט ושמם ארבעים כמו שהשלים הל"ט שנה שהלכו במדבר ושמם ארבעים, כמו שאמר (במדבר י"ד ל"ד) במספר הימים אשר תרתם את הארץ ארבעים יום יום לשנה תשאו את עונותיכם ארבעים שנה. והשנה הראשונה כבר עברה בלא הענש ההוא. ואלה ההוצאות אנו נוהגים בהם וכל המעיינים, כאשר יכריחנו דבר מאחת מאלה הארבעה אשר זכרנו, אבל כשאין צרך דוחק כל דבר כתוב ומקובל ונשמע מכל אחד מאלה הארבעה אשר זכרנום, לא יתכן לבקש הוצאות והעברות אשר בהם מועד תחיית

כן היא הנוסחא הנכונה, והכונה כי לא מצאתי בכל הטענות מה שיוכל לעורר ספק באמונה זאת, כי אם שלשה דרכים. אולם בדפוס קונשט', אשר אחריו נמשכו דפוסי אמשטרדם, ברלין ולייפציג, חברו שלשת המלות „בה כי אם" למלה אחת, וגם החליפו בה הב' בכ', והיו אצלם שלשת המלות האלה למלה „בהכיאם", והיא מלה אשר אין לה שחר במקום זה, ויגעו כל המפרשים והמעתיקים למצוא כוונת המאמר ולא מצאוה. —

המתים, עד שנוציאם מפשוטם. אך ראוי שנניחם כאשר הם, כי האומר אותם, הוא יכול ויועד יחד. והשלישי, שיהיו סעיפים מסתעפים מהשרש הזה מפסידים אותו, כשיעלם אדם על לבו וכאשר אי אפשר לשרש בלתי הסעיפים ההם, ואי אפשר להם, יתחייב בהכרח בטול השרש המביא אליהם והמצריך להם. וחקרתי ולא מצאתי סעיף אחד המאמרים האלה. ואבאר איך הלוכם ויושר אפניהם בעזרת האל:

ואחר כן חקרתי במוצא השלישי, והוא הכתוב במקרא. והסתכלתי אולי יש בה מה שמונע תחיית המתים בעולם הזה, ומצאתי ספקות שאפשר שנתלים בה המרחיקים את זה, וראיתי לזכרם הנה ולבטלם. מהם ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב (תהלים ע"ח ל"ט). ואמר עוד (שם ק"ג ט"ו) אנוש כחציר ימיו וגו', (איוב י"ד ב') כציץ יצא וימל וגומר, כי רוח עברה בו ואיננו וגו'. (תהלים כ"ג ט"ז). ואמר עוד (איוב ז' י') כלה ענן וילך וגו' לא ישוב עוד לביתו וגו' ואמר עוד (שם י"ד י"ב) ואיש שכב ולא יקום ומה שדומה לזה. והתבוננתי כל זה היטב ולא מצאתי אחד מהם שהחפץ בו שהבורא אמר שלא יחיה את המתים אבל כל זה ספור שאין אדם יכול לקום מן הקבר אחר רדתו אליו, ושאינו יכול להנער מן העפר ולשוב אל ביתו. ומה שיהיה מהמאמרים האלה דברי בני אדם הוא, שמתחננים בו לפני בוראם ושואלים ממנו לרחם עליהם מפני שהם בענין הזה, ומה שיש דברי הבורא הוא ספור אחת מן החובות אשר בה ירחם עליהם ויחנם, והוא שהם בענין החלוש הזה ממעוט היכולת. וכל אשר יוסיפו הספרים לזכור שהמת לא יוכל להחיות את עצמו ולא יקום ממשכבו, תוסיף יכולת הבורא אצלנו גדולה, כי הוא יכול לפקוד את בני האדם ולהחיותם. ותהיה זאת הפליאה הגדולה, כמו שאמר על מעמד הר סיני (דברים ד' ל"ב), כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך וגו' הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמהו. וכן שאר האותות והמופתים אשר הם נפלאים בעיני בני אדם איך היו. וכן האותות העתידים נפלאים בעיניהם איך יהיו, כמו שאמר (ישעיה ס"ו ח') מי שמע כזאת מי ראה כאלה, ומהם מה שאמר הכתוב, (קהלת ט' ד'—ו') כי מי אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון וגו' כי החיים יודעים שימותו והמתים אינם יודעים מאומה וגו' גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה וגו'. ועיינתי בפרוש הפסוקים האלה, והם כאשר אני מספר כי מי שיחובר אל החיים יש לו בטחון, ולכלב החי טוב מן האריה המת, והוא שהחיים יודעים שימותו, והמתים אינם יודעים מאומה, ולא נשאר להם שכר כי נשכח זכרם, עד שאהבתם ושנאתם וקנאתם כבר אבדה להם, וחלק אין להם עוד לעולם בדבר שיעשה תחת הגלגל. ואמרתי שזאת הספיקה חזקה, אפשר שנתלים בה עוד מחזיקי הדעת הזה, והסתכלתי במה שיש לפני זה, ומצאתי החכם שהקדים, שהמאמרים האלה אינם דבריו על עצמו, אבל הם ספור דברי הכסילים ומה שעולה בלבם, כאשר אמר לפניו מאמר מפורש (שם ג') וגם לב בני האדם מלא רע והוללות בלבבם בחייהם ואחריו אל המתים. ופרושו שלבות בני האדם מלאים רע והרהורים, ואמר מי אשר יחובר, כי החיים יודעים שימותו, גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה. וזה כמו שאמרה התורה (שמות ה' ב')

ויאמר פרעה מי יי' אשר אשמע בקולו. והוא דברי הבורא ספור מה שאמר פרעה, כן אלה המאמרים דברי החכם כפור דברי הכסילים. ואחר שקרא החכם המאמרים האלה רע והוללות, יהיה ענין מי שהחזיק בם ראוי שלא יקביל פני שכינת בוראו, כי כבר באר כי אנשי רע והוללות לא יתיצבו לנגח ולא יגורו אצלו, כמו שאמר (תהלים ה' ה') לא יגורך רע לא יתיצבו הוללים לנגד עיניך. ויהיה ענינו ענין הנכרת כפרעה אשר אמר בו ויאמר פרעה מי יי' ושאר הפסוק. המקום יצילנו מכל אולת. ואחר כן מצאתי הכתוב מפורש במה שיעדנו בוראנו, אמרו כי כאשר בני ישראל אומרים יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו: (יחזקאל ל"ז י"א) אמר להם הנביא, כה אמר יי' אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל, ונתתי רוחי בכם וגו'. וידעת' כי אני יי' (שם יב—יד). ר"ל יעדתי אתכם, והקימותי מה שיעדתי אתכם והוא אמרו (שם י"א) ויאמר אלי בן אדם העצמות האלה כל בית ישראל המה הנה אומרי' יבשו עצמותינו וגו' לכן הנבא ואמרת אליהם הנה אני פותח את קברותיכם וגו'. ותהיה הקדמתו הנה אומרים יבשו עצמותינו, על מה שידע שיעלה בלבנו ונחשוב בו ונאמר, איך יחיה העצמות אחר יבשם, וישיב הלחות אחר סורם ויחבר ביניהם ובין הנפש אחר הפרדה. ויהיה אמרו והעליתי אתכם מקברותכם, מבאר שזה מועד לבני ישראל לבדם. ויהיה אמרו והבאתי אתכם אל אדמת ישראל, לאמת אצלנו שזה המועד בעולם הזה, שלא נחשוב שהוא בעולם הבא. ויהיה אמרו וידעתם כי אני יי' בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם עמי, אשר הוא כמו שני, שכל אחד מהם כשיחיה יתברר לו כי הוא אשר היה חי, והוא אשר מת, והוא בעצמו אשר חיה. ויהיה אמרו ונתתי רוחי בכם וחייתם וגו'. וידעתם כי אני יי' דברתי ועשיתי נאם יי', להתברר אצלנו שימי הישועה יהיה להם אריכות בעולם הזה. ומצאתי עוד ישעיהו אומר, יחיו מתיך נבלתי יקומון וגו' (ישעיה כ"ו י"ט) מסכים לזה ונאות לו, והוא שפרושו יחיו מתיך ויקומו גויותינו, כשתאמר הקיצו ורננו שוכני עפר, כי טל אורות טלך, ואל הארץ תפיל המתים. ויחיו מתיך הוא דומה לאמרו, הנני פותח את קברותיכם, אך נבלתי יקומון הוא דומת למה שאמר שם והעליתי אתכם מקברותיכם. ומה שאמר הקיצו ורננו שוכני עפר. דומה לאמרו וידעתם כי אני יי' בפתחי את קברותכם. כי המקיץ מספר בהקיצו מה שראה בחלומו וידע כי הוא הוא אשר היה ישן והוא אשר נעור. ואמרו כי טל אורות טלך, דומה לאמרו שם, יבשו עצמותינו אבדה תקותינו נגזרנו לנו. וזה הרטבה להם וחדוש לחות, אבל אורות רומז בו אל הנפש, ושם אותה אורות רבות ולא אמר אור אחד, בעבור הכחות הרבים אשר לה, והם ששה עשר כחות, כאשר בארתי במעשה בראשית. והוא דומה למה שאמר אבדה תקותינו. ומצאתי עוד מאמר דניאל ורבים מישיני עפר יקיצו וגו' (דניאל י"ב ב'). וזה המאמר מהמלאך לדניאל הוא לעולם הזה בלי ספק, והוא שכל העתידות אשר הודיעו הם שבעה וארבעים פסוק. הפסוק הראשון מהם במלכות פרס, והוא אמרו (שם י"א ב') ועתה אמת אגיד לך הנה עוד שלשה מלכים. והספיק לו פסוק אחד מפני שהיתה סוף מלכותם. ואחר כן שלשה עשר פסוק במלכות

יון, והוא מאמרו (שם ג—טז) ועמד מלך גבור עד ויעש הבא אליו כרצונו. ואחר כן עשרים פסוק במלכית רומי. והם מאמרו (שם טז—לו) ויעש הבא אליו עד ועשה כרצונו המלך. ואחר כן עשרה פסוקים במלכות הערב, והם מן ועשה כרצונו המלך (שם ל"ו) עד ובעת ההיא יעמוד מיכאל (שם י"ב א') . ואחר כן שלשה פסוקים בישועה, ובעה ההיא יעמוד מיכאל וגו', ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו וגו'. והמשכילים יזהירו (שם א—ג). וקצר עניניהם דניאל, מפני שכבר השלים באורם בספר ישעיה וירמיהו ויחזקאל. ואלה השבעה וארבעים פסוק נאמרו יחד מאורע אחר מאורע על הסדר. וכמו שמלכי פרס ויון והרומיי' והערב בעולם הזת לא בבא, גם כן ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו, בעולם הזה לא בבא. ואמרו ורבים, רוצה בו רבים מרבים מהם. והוא כן בעבור שאמר מישיני אדמת עפר, וזה כולל כל בני אדם, על כן יחד באמרו ורבים, ליחד בו בני ישראל בלבד. ומסכים לאמרו מקברותיכם עמי, ואמרו יחיו מתיך. ואמרו עפר, עד שידמה ליבשו עצמותינו, ויהיה כנגד כי טל אורות טלך. ואמרו יקיצו לדמות להקיצו ורננו, ולהדמות אל וידעתם כי אני יי' בפתחי את קברותיכם. אבל אמרו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות, אינו רוצה החלק המחויים עד שיהיה מהם עם בגן עדן ועם בגיהנם, אבל רצה החלק העם אשר בקברות, והרבים ההם אשר יקיצו, הם לחיי עולם, והאחרים אשר לא יקיצו, הם לדראון עולם. וכאשר מצאתי הפסוקים האלה והרחמים להם, חשבתים היטב אחר כן ואמרתי, אולי יתכן לסבור בפסוקים האלה סברות אחרות, עד שישובו מענין תחיית המתים אל ענין החיות המלכים והעמדה המלכות, וצריך להנהיגם המנהג הזה, והוא שהרמת השפל מענין השפלות אל ענין הגדולה והרוממות, ידומה להרמה מן העפר. כמו שאמר (תהלים קי"ג ז') מקימי מעפר דל. ואמר יען אשר הרימותיך מן העפר (מ"א י"ד ז'). ודמה מי שהוא בצוק ובצרה למתים, כמו שאמר (תהלים פ"ח ו') במתים חפשי כמו חללים שוכני קבר וגומר ואמר עוד נשכחתי כמת מלב וגו' (שם ל"א י"ג) . וידמו תשועתו מהענין ההוא לתחייה, כמו שאמר אשר הראיתנו צרות רבות ורעות תשוב תחיינו וגו' (שם ע"א כ'). ואמר עוד הלא אתה תשוב תחיינו וגו' (שם פ"ה ז'). והתבוננתי עם העיון והחיוב, כי אם יתחייב או יכשר שנסבור פרשיות האלה אשר יש בהם תחיית המתים על הדרכים האלה, עד שנעתקו מפשוטם מבלי דוחק שיביא אל זה, יתחייב ויכשר על הדרך הזה, לסביר במצות השמעיות, וההגדות הקדמוניות, והאותות הנזכרות, סברות אחרות, עד שלא ישאר מהם דבר כפשוטו, אך יעתקו אל ענינים אחרים. ואדמה מהם קצת מן המצות השמעיות. ולא יאכל חמץ, (שמות י"ג ג') אפשר שיסברו בו ולא יהיה ביניכם זנות, מפני שדמה אותו בלחם אשר הוא חמץ, שאי אפשר שלא לדבקו, כאמרם (הושע ז' ד') כלם מנאפים כמו תנור וגו' מלוש בצק עד חמצתו. ואמרו לא תבערו אש וגו' (שמות ל"ה ג') אפשר שיסברו בו אל תצאו למלחמה מפני שכבר דמה אותה לאש, באמרו (במדבר כ"א כ"ח) כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחן. ואמרו (דברים כ"ב ו') לא תקח האם על הבנים. יתכן לסבור בו, כשתכבשו את אויביכם, לא תהרגו הזקנים עם הבחורים. כמו שאמר (הושע י' י"ד)

כשוד שלמן בית ארבאל ביום מלחמה אם אל בנים רוטשה, עד שלא תשאר מצוה שמעית. ומההגדות הקדמוניות דברי הבריאה, אמרו בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, יתכן הקון ענין אומה מן האומות, כאשר אמר בהפסד ענין אומתינו, ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם (ירמי׳ ד׳ כ״ג), ואמר בהשבת תקונה, כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה (ישעיה ס״ה י״ז). וכן יסברו בתדשא הארץ דשא עשב, שלום הגופות, כמו שאמר (שם ס״ו י״ד) ועצמותיכם כדשא תפרחנה. וכן בפרי עושה פרי, המלך הגדול, כמו שאמר (יחזקאל י״ז כ״ג) בהר מרום ישראל אשתלנו ונשא ענף ועשה פרי וגו׳. וכן יהי מאורות, תורה ונביאים וחכמה, כמו שאמר (משלי ו׳ כ״ג) כי נר מצוה ותורה אור, נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (תהליס קי״ט ק״ה), עד שלא תשאר בריאה ממעשה בראשית, שלא תצא מפשוטו של ענין אשר הוא הבריאה והיצירה. ובספור האותות והמופתים, יסברו גם כן, ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה, והמים להם חומה מימינם ומשמאלם, (שמות י״ד כ״ב) שבאו בתוך חיל פרעה, והם עומדים מימין ומשמאל יבשים. כי החיל ידומה למים, כמו שאמר בסנחריב (ישעיה ח׳ ז׳) ולכן הנה יי׳ מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור. אף בפרעה עצמו אמר, בטרם יכה פרעה את עזה, כה אמר יי׳ הנה מים עולים מצפון והיו לנחל שוטף (ירמיה מ״ז א׳ ב׳). ויסברו בוידום השמש וירח עמד (יהושע י׳ י״ג), בהראות המלכות ורוממותה, כאשר דמה הסרתה והלשתה בבא השמש, באמרו (מיכה ג׳ ו׳) ובאה השמש על הנביאי׳ וקדר עליהם היום, ואמר עוד (ירמיה ט״ו ט׳), באה שמשה בעוד יומם, ואמר בתקון זה והיה אור הלבנה כאור החמה וגו׳ (ישעיה ל׳ כ״ו), עד שלא ישאר מופת ולא אות שלא יצא מפשוטו ויבוטלו. ותדע מי שמחייב או מכשיר לסבור בספור תחיית המתים שהם משלים, מפני שיתכן שיסברו בם דרך אחרת, שמתחייב לחייב ולהכשיר לדבור בספור מעשה בראשית ובכל האותות והמופתים וכל המצות השמעיות עד שישימם כלם משלים, כי אפשר שיסברו בם סברות, ואם יקבל זה על עצמו, יצא מכלל תורת ישראל, ואם ימאן לעשות כן, יבטל מה שהקשה עלינו בכמוהו בתחיית המתים:

ואחר כן התבוננתי בתורה בשירה אשר שמה לעד לו על בני ישראל, כאשר אמר (דברים ל״א י״ט) למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל. ומצאתי בה זכרון תחיית המתים בעת הישועה, והוא מביאה על סדר. ספר תחלה חסדו על עצמו, באמרו (שם ל״ב ו׳) הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך, עד ודם ענב תשתה חמר (שם י״ד). ואחר כן ספר בעטם וכחשם, וישמן ישורון ויבעט (שם ט״ו), עד מכעס בניו ובנותיו (שם י״ט). ואחר כן ספר קצפו עליהם וענשו להם, באמרו (שם כ׳) ויאמר אסתירה פני מהם וגו׳ אשביתה מאנוש זכרם (שם כ״ו) ואחר כן ספר חמלתו עליהם בגבור האויב עליהם והתרוממתו, באמרו (שם כ״ז) לולא כעס אויב אגור, ומה שעתד לאויב מן הנקמה והשלום, באמרו (שם ל״ד) הלא הוא כמוס עמדי, ומרחמיו על עמו בעת רוב תולשתו ומיעוט יכלתו, באמרו (שם ל״ו) כי ידין יי׳ עמו, עד יהי עליכם סתרה (שם ל״ח). ואחר כן יעד בהגלותו להצילו ולגאול אותו, באמרו (שם ל״ט) ראו עתה כי

אני אני הוא. והשיב בזה על ארבעת מיני המכחישים. הראשונים מהם מי שאמר כי אין בורא. השיב עליהם באמרו, ראו עתה כי אני אני הוא. ומהם מי שאמר שהוא בורא אך שתף עמו. השיב עליו ואין אלהים עמדי. והשלישי מי שהכחיש תחיית המתים. השיב עליהם באמרו, אני אמית ואחיה. ובעבור שידע שיהיה מי שיאמר, כי רוצה באמרו אני אמית ואחיה שהוא ממית דור ומחיה דור אחר אחריו, חבר אליו מחצתי ואני ארפא, לברר אצלנו כי כאשר הנרפא הוא אשר מחץ כן המחויה הוא אשר המית. והרביעי מי שהכחיש החשבון והענש. השיב עליו באמרו, ואין מידי מציל. ואחר כן סדר שאר עניני הישועה, באמרו אם שנותי ברק חרבי (שם מ"א), אשכיר חצי מדם (שם מ"ב), הרנינו גוים עמו (שם מ"ג). וכל זה בעולם הזה, כאשר פרשתי ובארתי:

ואחר כן לא נמנעתי מחקור במוצא הד', אשר הוא העתקת הנביאים וקבלת החכמים. אמרתי אולי אמצא בו תשובה על תחיית המתים, כי דבריהם ז"ל מלאים מזכרה וספורה, וראיתי לזכור מהם דברים מעטים, תהיה במזכרת לזה בעבור מה שרבו, ומשאלות המלכים להם על הענין הזה, והשיב כל אחד מהם כפי דעתו, ומה ששאלו אותם עמי ארץ שבעמנו, והשיבו אותם על דרכים רבים. אבל אומר, מפני שאמר הכתוב (מלאכי ג' כ"ג) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא, ואמר עוד (מיכה ה' ד') והקמונו עליו שבעה רועים ושמנה נסיכי אדם, שאלו על אלה הז' רועים מי הם? ואמרו קבלנו, דוד באמצע, שת ומתושלח מימינו, אברהם ויצחק ויעקב ומשה משמאלו. ושאלו אותם עוד על ח' נסיכים מי הם? ואמרו קבלנו, ישי שאול ושמואל עמוס צפניה חזקיה אליהו ומשיח, והנה אמרו בפי' שהמתים יעמדו בעת הישועה. ואמרו עוד קבלנו, כי מי שימות בז' שני גוג לא יעמוד בתחיית המתים, כי היא נוהגת אצלם מנהג הקריאה הקודמת לחתונה, שמי שאוכל בה אוכל בחתונה, ומי שאינו אוכל בה אינו אוכל בחתונה, וכן אמרו אמר רבי יונה המת בז' שני גוג לא יזכה לימות המשיח, וסימניך דעביד פרטגמיא אכיל משתיהא. ואמרו עוד מי שכפר בתחיית המתים לא יחיה לימות המשיח, אעפ"י ששאר מעשיו טובים, מפני שהוא מדה כנג' מדה, מי שכופר בדבר מונעין אותו ממנו, כמו שהיה מענין השליש של יהורם בן אחאב, מפני שהכחיש דבר אלישע ומה שבשרם בו מהשובע אחר הרעב הודיעו שלא יהנה ממנו, אבל יראה אותו בעיניו ומשם לא יאכל, כמו שאמרו הוא כפר בתחיית המתים לפיכך לא יהיה לו חלק בתחיית המתים, שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, שנאמר (מלכים ב' ז' ב') ויען השליש אשר למלך נשען על ידו את איש האלהים וגו' ויאמר הנך רואה בעיניך וגו'. ואמרו עוד כי המתים יעמדו בתכריכיהם, ואמרו עתידים הצדיקים לעמוד בלבושיהם, ואין השבת בגדיהם יותר קשה אצל השכל מהשבת גופותיהם ורוחותם. וכאשר פשט באומה הפליגו בתכריכיהם, עד שהביא זה הדבר לידי רעה גדולה, שכל מי שלא היתה ידו משגת הגיח מתו וברח, עד שתקן רבן גמליאל וצוה שילבישוהו שני בגדי פשתן מגוהצין, ונהגו כל העם אחריו:

ואחר שדקדקתי אלו הדקדוקים, התעסקתי לחקור על סעיפי האמונה הזאת ופארותיה, וראיתי לכתוב ממה שנזדמן לי מהם י' שאלות, ואשיב

עליה מהכתוב והשכל והקבל׳. השאלה הראשונה, אם ישאל שואל מי ומי יחיו מן האומה בעת הישועה? אשיב ואומר כל צדיק ובעל תשובה. כי מי שימות מבלי תשובה הוא מהענושים, וכן ראוי בשכל. כי כבר הבטיח הבורא את השב שיקבלהו, בכתובים רבים. וכבר התחייבו כל אלה המועדים לכל שב מדברי רז״ל, אחר שמנו מיני החטא ושמום ד׳ מעלו׳, עבר אדם על מצות עשה, ואח״כ עבר על מצות לא תעשה, ואח״כ כריתות ומיתות ב״ד, ואח״כ מי שנתחלל בו שם שמים. ואמרו אח״כ או יכול שכפרה לו מיתתו, ת״ל הנה אני פותח את קברותיכם. והנה נתהייבה תחיית המתים לכל שב, ואני אומר כי מעט הם מבני עמנו שמתים מבלי תשובה. והב׳ הימותו אחר כן? ואשיב כי לא ימותו, אבל מעתיקים אותם מימות המשיח אל נעימות העולם הבא. ובזה ארז״ל מתים שהקב״ה עתיד להחיותם, שוב אינן חוזרים לעפרן. והג׳ התכיל אותם הארץ? ואומר [5] שמעת שיצאה אומתינו לבני העולם אלפים ומאתים שנה ועוד, יהיו כמו [6] שנים ושלשים דור, [7] כל דור ק״כ רבבה אנשים ונשים על דרך הקירוב. ואם נאמר אם כלם שוים וכלם יחיו, אין ממלאים מן הארץ כי אם חלק ממאה וחמשים חלק, על שנשים לכל אחד יותר מד׳ אמה למקומו ולזריעתו ולדרכיו ולבהמותיו. וזולת זה כי כל אנשי הדורות יהיו מאה ועשרים רבבה בשנים ושלשים על הקירוב, יהיה הכל שלשת אלפי רבבה ושמנה מאות וארבעים רבבה, וכאשר נגזור להם מן הארץ מאתים פרסה על מאתים, אשר הם חלק ממאה וחמשים מן הארץ, ונמדוד אותם אמות, בכל פרסה שלשה מילים, וכל מיל ד׳ אלפים אמה, וכל אמה אשר היא אמתים וחצי ושליש, יהיה לכל אדם רחב במקומו רפ״ח אמות, ואי זה דבר יש בזה בזה שיתבלבלו בו ההכמים? — והד׳ אם יכירום אנשי ביתם וקרוביהם מן החיים? ואומר כי הנביאים והרועים והנסיכים בשמתחייב שיכירום בני האדם, יתחייב לעמת זה שיכירו קצתם את קצתם ושיחובר כל אדם אל שבטו, כאשר הוא מבואר בסדר השבטים בספר יחזקאל וזולתו. והה׳ מי שימות מהם והוא סומא או מבוטל מאבריו או בשאר הפגעים והמומין מה יהיה מענינו? ואומר, שיחיה תחלה במום ההוא עד שיכירוהו בני אדם שהוא הוא, ואחר כן ירפאהו הבורא ותהיה אות גמורה, כמ״ש רז״ל עומדין במומן ואחר כן מתרפאין, ועל כן הקדים אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא. וכבר אמרו אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם (ישעיה ל״ה ה׳ ו׳). והששית אם יאכלון וישתון וישאו נשים? ואומר כן,

---

[5] שמעת שיצאה אומתינו לבני העולם אלפים ומאתים שנה ועוד. ר״ל מעת אשר יצאו בני ישראל ממצרים, ה״ה שנת ב׳ אלפים תמ״ח ליצירה, עד השנה, אשר בה נכתב הספר הזה, ה״ה שנת ב׳ אלפים תרל״ג (לא הרל״ג כאשר נשתבשה הנוסחא בדפוסים למעלה סוף מאמר א׳), הם בכוון שני אלפים ומאתים, ועוד מ״ה שנה; ושם הגאון המספר הקטן של מ״ה שנה במלת „ועוד". [6] יהיו כמו שנים ושלשים דור. ימי הדור האחד נחשבים פה שבעים שנה, כי כאשר תכפיל מספר שבעים במספר ל״ב תמצא שני אלפים מאתים וארבעים, כמספר השנים אשר מיציאת מצרים עד זמן כתיבת הספר הזה פחות חמש שנים לבד. — [7] כל דור ק״כ רבבה אנשים ונשים וכו׳. כלומר כפלים כיוצאי מצרים, אשר היו ששים רבוא זכרים.

כמו שבן הצרפית אשר החיהו הבורא על ידי אליהו, ובן השונמית על ידי אלישע, אכלו ושתו, ויתכן שנשאו נשים. והשביעית איך יעתקו אל העול' הבא אשר אין בו אכילה ולא בעילה וכבר נהגו בם בעולם הזה ויחיו? ואומר, כמו שנהג משה רבינו עליו השלום האכילה והשתיה והבעילה ועמד בלעדיהם ארבעים יום בהר סיני שלשה פעמים וחיה, כמו שכתוב בתורה. והשמינית כיון שהמהויים בימי הישועה הם מונהים לבחירתם בעבודה, שמא יבחרו במרי ולא יחיו בעולם הגמול? אשיב בזה, שמשיבים כל עמנו תמון המאמינים בענין הצדיקים בעולם הבא, כיון שהם בוחרים בעבודה ולא במרי שמא יבחרו במרי? ואומר, כי היודע מה שהיה קודם שיהיה, לא הבטיח הצדיקים שבעולם הבא בגמול המתמיד אלא לדעתו, שהם בוחרים בעבודה ולא במרי, כן אומר אחר שהוא יודע מה שיהיה, לא הבטיח תחיית המתים לצדיקי ישראל, עד שידע כי בימות המשיח יבחרו בעבודה לא במרי. והתשיעית, אם יש להם על העבודה ההיא אשר בימות המשיח גמול? ואומר כן, באשר יש לצדיקים בעולם הזה גמול עבודתם, כן יהיה לאנשי ימות המשיח גמול על עבודתם, שלא יתכן שתהיה עבודה שאין עמה גמול. וכאשר יש שם לצדיקים תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמים, כן מה שיעשו בימות המשיח תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמות. והשאלה העשירית על העם אשר בהם הישועה בחייהם, מה יהיה מענינם? וכן הילודים בזמן הישועה? ואשיב, בעבור שהכתוב לא דבר בזה ולא רבותינו לא קבלו בזה קבלה, נחלקו בזה על שלשה דרכים. יש מי שאומר שאין מתים בלל, ונתלה באמרו (ישעיה כ"ה ח') בלע המות לנצח. ויש מי שאומר ימותו ויחיו כדי להשתוות עם המחויים ההם. ויש מי שאומר יחיו שנים רבות וימותו, ולא יחיו עד העולם הבא. ולבי (המלהיס ייסירך) נוטה אל זה המאמר השלישי, מפני שלא מצאתי תחיית המתים הובטחה בימי הישועה, אלא למי שהיה בגלות. ולא ראיתי להוסיף על זה דבר מלבי, כל שכן [8] שהעלה בתחיית המתים אשר מתו בגלות, היא שלא המנע מהם זאת הישועה הגדולה, אבל מי שראה אותה מן החיים והישרים, כבר הגיע לחפצו. אך ימיהם יהיו ארוכים, כגון ארבע מאות שנה וחמש מאות שנה, עד שיהיה המת בן מאתים בדור ההוא, כמו שמת בדור הזה בן עשרים, כמו שאמר (ישעיה ס"ה כ') כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל. ומי שחטא על בני אדם והוא בן מאה שנה יקולל, ויהיו הימים כימי הבנינים והנטעים הגדולים, כמו שאמר (שם כ"ב) לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל כי כימי העץ ימי עמי וגו'. וכאשר עמדתי על הדבדים האלה, רציתים בלבי לאמונה, וכתבתים על ספר להיות לבני ישראל לבטחון, והוא שראיתי שהאומה תתישב בהם בעבור שבעה דברים. מפני שתחיית המתים אות גדולה מאותות הבורא הנגלות, ובבטחון בהיותה תוספת בהאמין ביכלתו, וכי כל הנביאים מתקבצים בה, והנה אנחנו היום מתאוים לראות אחד מהם, כל שכן כלם, וכל המלכים הצדיקים והחכמים הגדולים מתקבצים בה, עוד אשר אנחנו נכספים לראות אחד בהם, ושקרובי כל אחד מהם אשר התאבל עליהם ודאג להם, יתברם

---

[8] שהעלה בתח"ה וכו'. כלומר שסבת תח"ה במתים אשר מתו בגלות היה רק שלא תמנע מהם זאת הישועה הגדולה, אבל וכו'.

זיראה הבן אביו, והאח אחיו, והאוהב אוהבו, והחכם תלמידו, ושאר הקרובים. והרבה לדברי הנפש אשר הנפשות תלויות בהם, יגלו לנו כשיחיו. ויספרו לנו מה שעבר ומה שהיה, מאיכות ענין מותם ושכרם וקומם. ושכל דורות בני ישראל אשר הם הרבבות אשר הקדמתי זכרם יבאו יחד ויהיה לקבוצם ההוד וההדר הגדול. ושהוא סבה מחיבת להאמין בעולם הבא יותר, שנאמר כמו שיתקיים זה המועד, יתקימו כל מועדי העולם הבא, ונקנה אותם על דרך הבחינה, כמו שאמר (שם כ"ה ט') ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו. ומה נכבד מועד, יתקבצו בו כל אלה הטובות הגדולות. ואלה הטובות חייבו אותי לקיים אמתתו, ולהועיל לאומה ולהישירה בו. ובקשתי שאזכה להיות מן הרואים בחיות או בהחיות גמול על הישירי, ויתברך האל הנאמן במועדיו וישתבח :

המאמר השמיני

בגאלה האחרונה:

אמר יהודה בן שאול, אמר המחבר. הודיענו אלהינו על פי נביאי שיגאלנו קהל בני ישראל מן העוני אשר אנחנו בו, ויקבץ נפוצותינו ממזרח וממערב מצפון וים, ויביאנו אל עיר קדשנו וישכינגו, ונהיה סגולתו ונחלתו, כאמרו (זכריה ח׳ ז׳ ח׳) הנני מושיע את עמי מארץ מזרח ומארץ מבוא השמש והבאתי אותם ושכנו בתוך ירושלים. והרחיבו נביאיו בענין הזה, עד שכתבו בו ספרים רבים, ולא הגיעתנו הידיעה הזאת מהנביאים האחרונים בלבד, אבל מהנביא הראשון מרע״ה עמדנו על המועד הזה, שאמר בתורה (דברים ל׳ ג׳), ושב יי׳ אלהיך את שבותך ורחמך, ושאר מה שכתוב בפרשה עד סופה. והעמידו האותות והמופתים על זה וקבלנוהו. והסתכלתי בענין הזה בדרך העיון, ולא היה בו דבר שצריך לדקדק ולחלק, כי אם ענין אחד אזכור אותו באמצע המאמר הזה. אבל שרש הגאולה הוא חייב מפנים רבים, מהם קיום אותות משה אשר החל ובשר בהם, והאותות אשר יתקיימו לישעיה, וזולתו מהנביאים אשר בשרו בהם, ושהשולח אותם משלימם בלי ספק, כמו שאמר (ישעיה מ״ד כ״ו) מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים. ומהם שהוא צדיק לא יעול, וכבר הביא על האומה הגולה הגדולה הזאת אצלנו הארוכה, ובלי ספק כי קצתה לענש, וקצתה לנסיון, ולכל אחד משני הענינים מדה בתכלי׳, ולא יתכן שיהיה באין תכלית, וכאשר תכלה, יתחייב שירפו מאלה, ושישלם גמול אלה, כמו שאמר (שם מ׳ ב׳) כי נרצה עונה כי לקחה מיד יי׳ כפלים בכל חטאתיה. ומהם שהו׳ נאמן בכל מועדיו, יקים דברו ויעמיד מצותו, כמו שאמר (שם ח׳) יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם. ומהם שנקיש המועדים האלה למועד הראשון שיעדנו בהיותנו במצרים, שיעדנו שידין את לוחצינו ומעבידינו ושיתן לנו רכוש גדול בלבד, והוא אמרו (בראשית ט״ו י״ד) וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. וכבר ראו עינינו מה שעשה לנו מקריעת ים סוף והמן והשלו, ומעמד הר סיני ועמידת השמש והדומה לזה. כל שכן שיעדנו בדברים הגדולים העצומים מהטובה וההצלחה והגדולה והנצח והכבוד, אשר שמם כפל מה שהגיענו מן העוני והשפלות, כאמרו (ישעיה ס״א ז׳) תחת בשתכם משנה וכלמה ירונו חלקם לכן בארצם משנה יירשו. ודמה מה שעבר עלינו לרגע קטן, ומה שיגמלנו עליו רחמיו הגדולים, כמ״ש (שם נ״ד ז׳) ברגע קטון עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך. ועל הנסיון והבחינה במה שעבר, הוא עתיד לעשות לנו כפלים על מה שיעדנו, מה

שלא יוכל לספרו מהרה, כמו שאמר (דברים ל׳ ה׳) והטיבך והרבך מאבותיך. ובעבו׳ זה שונח לנו זכר יציאת מצרים במקומות רבים מהתורה, ומזכירנו מה שראינוהו. ואם נשאר דבר ממה שעשה לנו בגלות מצרים שלא הזכירו בפי׳ בגאולה הזאת, הוא נכנס תחת מאמרו (מיכה ז׳ ט״ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. ועל כן אנחנו סובלים ומיחלים מה שיעדנו, לא נקוץ ולא נקצוף, אך נוסיף חוזק ואומץ, כמו שאמר (תהלים ל״א כ״ה) חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים ליי׳. ומי שרואה אותנו בענין הזה הוא תמה עלינו, או חושב אותנו לכסילים, מפני שלא נסה כאשר נסינו ולא האמין כאשר האמננו, והוא כמי שלא ראה זריעת החטה, וכשהוא רואה מי שמשליך אותה בבקעת האדמה לצמות, יחזיקנו לכסיל, ואיננו מכיר כי הוא הכסיל, אלא בעת הקציר כשתשוב המדת עשרים או שלשים, וכן דמה הכתוב ואמר (שם קכ״ו ה׳) הזורעים בדמעה ברנה יקצורו. וכמו מי שלא ראה מעולם גדול בנים, והוא לועג למי שהוא רואה שמגדל בן וסובל כל טרחיו, ואומר אי זה דבר יקוה מזה? וכאשר יגדל וילמד החכמות ויהיו מלך וינהיג החילים, ידע האדם ההוא, כי לנפשו לעג. ובדמות הענין אשר נקוה לבן זכר, הוא מה שאמר (ישעיה ס״ו ז׳) בטרם יבא חבל לה והמליטה זכר. ואחר כן אומר, ומי ששעור השמים אצלו כשיעור זרת ואל דרך הקירוב, איך יקשה לשלות הנבואה אלינו מהם? ומי שמדת המים אצלו כפרישת כף איך יקשה עליו לקבץ פזורנו מתוכם? ומי שעפר הארץ אצלו כדבר מדוד, איך לא יהיה נקל אצלו לקבץ נדחנו מאפסיה? ומי שההרים אצלו כדבר השקול, איך לא יהיה קרוב אצלו לבנות הר קדשנו? ועל כן קדם בתחלת הנחמות מי מדד בשעלו מים וגו׳ (שם מ׳ י״ב). ומי שכל הגוים אצלו נטפי מים מהדלי, וכאבק המאזנים, איך לא ישפילם לפנינו? כמו שאמר (שם ט״ו) הן גוים כמר מדלי וכשחק מאזנים נחשבו. ומי שנעירתם מן הארץ אצלו כאשר נקבץ כנפות האמהתת וננער אותה, כמו שאמר (איוב ל״ח י״ג) לאחוז בכנפו׳ הארץ וינערו רשעים ממנה. ואלו הייתי אומר מי שברא דבר לא מדבר היה מספיק לי בזה, אך הצעתי אלה העניני׳ מפני שהציעם הוא ית׳, ולא יתכן שנעלה על לבנו שאיננו יודע מה שאנחנו בו, ולא שאינו נפרע לנו, ולא שאיננו מרחם. וכמו שהוכיחנו ואמר, (ישעיה שם כ״ז) למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מיי׳ וגו׳. ולא שאיננו יכול להושיענו ולשמוע תפלתנו, כמו שאמר (שם נ״ט א׳) הן לא קצרה יד יי׳ מהושיע וגו׳. ולא שמאסנו ועזבנו, אך כמו שאמר (דברים ד׳ ל״א) כי אל רחום יי׳ אלהיך לא ירפך ולא יעזבך.

אבל (ירחמך האל) הדבר אשר נאמין, שהוא שם לשעבודנו ב׳ זמנים, אחד מהם זמן התשובה, והב׳ זמן הקץ. ואי זה בהם שיקדים התחייב בו הגאולה, ואם תשלם תשובתנו אין מביטין אל הקץ, אבל יהיה כמו שאמר הכתוב בתורה (שם ל׳ א׳—י׳) והיה כי יבאו אליך כל הדברים האלה הברכה והקללה ושבת עד יי׳ אלהיך ושמעת בקולו ושב יי׳ אלהיך וגו׳, ושאר הי׳ פסוקים. ואם תקצר תשובתנו, נעמוד עד השלמת הקץ, ויהיה קצתנו ענושי׳ וקצתנו מנוסי׳, כאשר הוא ידוע בכל רעה שתבא בכלל בכל חלקי הזמן, ברעב והחרב והדבר, שיהיו קצת בני אדם ענושים בהם, וקצתם מנוסים, עד שהמבול לא נמלט שלא

היה בו עוללים וטף מנוסים ונשכרים, וכמו שאין אצלי ספק שאבותינו במצרים היו בהם צדיקים רבים ועמדו בנסיון עד שנשלם הקץ ההוא. על כן אל יאמר לנו אומר אלו היו בכם צדיקים היתה באה לכם הגאולה, כי הנה משה ואהרן ומרים עמדו בשעבוד יותר משמנים שנה עד שנשלם הקץ, וכמוהם מהצדיקים. וצריך שאזכור מדת הקץ ואומר, שאלהינו יתברך הראה לנביאו דניאל שלשה מלאכים, האחד מהם עומד ממעל למי חדקל (דניאל י׳ ד׳), והשנים האחרים עומדים על שתי השפתות, ושואלים את העומד למעלה מהמים, מתי תהיה הגאולה? והוא אמרו (שם י״ב ה׳) ראיתי אני דניאל והנה שנים אחרים עומדים, אחד הנה לשפת היאור ואחד הנה לשפת היאור. והחל המלאך העומד ממעל למימי היאור, ונשבע על קץ שקבעו, אעפ״י שלא שאל ממנו להשבע, ואמ׳ דניאל (שם ז׳), ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור, וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי. ושני המלאכים שמעו ממנו מועד מועדי׳, והספיק להם בזה וכאלו ידעו פירושו, אבל דניאל לא ידע מה פיר׳ש מועד מועדים וחצי, ושאל הוא את המלאך העומד ממעל למימי היאור על זה, כמו שאמר (שם ח׳) ואני שמעתי ולא אבין ואומרה אדני מה אחרית אלה? והחל המלאך עוד והקדים לו העלה אשר בעבורה סתם הדבר קודם שיפרש לו המענה, ואמר לו סתמתי הדבר כדי שלא יעמדו עליו הפתאים והכסילים ויקוצו, כי אינם מתאוים ויראים מה שהחכמים מתאוים ויראים, והוא גמול העולם הבאה, חיים המתמידים, אבל הם מתאוים מהרה מלכות העולם וכבודו. אבל החכמים יעמדו עליו, כמו שאמר (שם ט׳ י׳) לך דניאל כי סתומים וחתומי׳ הדברים וגו׳. יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים וגו׳. ואחר כן פירש אותו לו שהם אלף ושלש מאות ושלשי׳ וחמש שנה. כאמרו (שם י״ב) אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאו׳ שלשים וחמשה. ומלת ימים, תקופת שנה, כמו שאמרה התורה (ויקרא כ״ה כ״ט) ימים תהיה גאולתו, וסמך לו, ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה. ומצאנו כל קץ ששם אותו [1] למלחמה מן הממלכות, הם שנים לא ימים. ויש שיזכרם השנים, והיה מקץ שבעים שנה יפקיד יי׳ את צור (ישעיה כ״ג י״ז). ואמר עוד, מקץ ארבעים שנה אקבץ את מצרים (יחזקאל כ״ט י״ג). ויש שיזכרם בלשון ימים והם שנים כמו שאמר ליחזקאל ואני נתתי לך את עונם למספר ימים שלש מאות ותשעים יום (שם ד׳ ה׳). וקבץ לשון שנים ולשון יום, הראה בזה כי ימים הם שנים, וכן במקום הזה. ודניאל הבין איך היה פירוש מועד מועדים וחצי אלף ושלש מאות ושלשים וחמש שנה, ולא הוסיף לשאול. ואנחנו (ייסירך האל) צריכים לחשתדל ולחקור על פירוש מועד מועדים וחצי, עד שיהיו כמו אלף ושלש מאות ושלשים וחמש שנה. כי אמרו למועד איננו: כי אם לשמוש הדברים, כאמרך (שמות כ״ג ע״ו) למועד חדש האביב. והעקר מועדים וחצי. וחקרתי ומצאתי זה מסבים שנאמין, שהוא רוצה במאמר מועדים, שני מלכות ישראל, ויהיה הקץ בשני מלכותם וחצים בלי ספק. והוא שכל עתי המלכות שמנה מאות ותשעים שנה, ת״פ קודם בנין הבית, ות״י בבית, וחצים תמ״ה, יהיה

[1] למל מה מן המתלכות. כן הוא בדפוס קונסט׳ והתריו בכל הדפוסים, אבל כפי מה שנראה מענין המאמר צ״ל: למתלכה מן הממלכות.

הכל אלף ושלש מאות ושלשים וחמש בלי תוספת ובלי חסרון. ויהיה אמרו (דניאל י"ב י"א) ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף מאתים ותשעים, מעת מאורע שאירע [2] בבית שני בתחלת בנינו, תהיה אחר העת אשר אמ' בו המאמר הזה לדניאל, [3] חמש וארבעים שנה. ויהיה אמרו (שם ח' י"ד) עד ערב בקר אלפים ושלש מאות ונצדק קדש, צריך שיקח ממנה החצי, שהציע הימים ושמם לילה ויום, ויהיה החצי אלף וק"ן. ויהיה זה מאחר העת אשר נאמר בו לדניאל המאמר הזה קפ"ה, יגיע סוף הג' זמנים [4] אל שנה א' בעצמה. ואחר כן אומר, ובעבור הדמות הספק בשלשה הזמנים בקץ הזה המושם לשעבודנו זה, שם אלהינו בשני קצי השעבודים הראשונים הדמות הספק גם כן, שלא נחשו' שהספק אירע בקץ הזה לבדו, מפני שאינו אמת. וכאשר נראה שני הקצים הקודמים אשר כבר ידענו אמתם, נמצא בהם כמו זה, יסור הספק מלבותינו. ואבאר זה ואומר, שהספק בשעבוד מצרים הוא, שפעם הוא ארבע מאות שנה גרות זרע אברהם ועבדותם וענוים, כמו שאמר (בראשית ט"ו י"ג) כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, וזה מעת שנולד יצחק. ופעם הוא ארבע מאות ושלשים שנה, יכנסו בהם שני גרות אברהם, כי יציאת אברהם מחרן אל ארץ כנען מפורשת, ויציאתו אל חרן איננה מפורשת, והתהיה גרות אברהם שלשים שנה, כמו שאמר, (שמות י"ב מ') ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. אבל איך נקרא אברהם בני

2. בבית שני בתחלת בנינו, כוונת הגאון איננה כמו שחשב המעתיק האשכנזי על העמדת הצלם בבית ה' בימי אנטיוכוס עפיפאנעס, כי אם על השבתת בנין הבית ע"י סנבלט וטוביה (נחמיה ד'), אשר היתה באמת בתחלת בנין הבית, תחת אשר העמדת הצלם היתה ימים רבים אח"כ בשנת ג' אלפים תקצ"ג ליצירה, ה"ה שנת 167 לפני חשבון הנוצרים. — [3] חמש וארבעים שנה, ר"ל כי מעת אשר נאמרו לדניאל ימי הקץ אלף של"ה שנה או מועד מועדים וחצי ועד העת אשר הוסר התמיד עברו מ"ה שנה, וע"כ נשארו עוד מימי הקץ אשר נאמרו לו בתחלה רק אלף ר"צ שנה. [4] אל שנה אחת בעצמה. ברצות הגאון ז"ל לעשות פשר בין שלשה החשבונות הנראים כסותרים זא"ז, הוכרח לשום ריוח בין העתים, אשר בהם נאמרו לדניאל החשבונות השונים האלה, ותהי זאת דעת הגאון, כי החשבון הראשון נאמר לדניאל מ"ה שנה לפני החשבון השני, וקפ"ה שנה לפני החשבון השלישי, ועי"ז מגיע באמת סוף שלשה החשבונות אל שנה אחת בעצמה. — ואנחנו לא נוכל לכחד, כי זה הפשר בין הכתובים הנראים כמכחישים זא"ז קרוב הוא מאוד לאמת, אחר אשר ידוע, כי דניאל האריך ימים מאד, ולא מן הנמנע הוא, כי בעת האחת נאמר לו החשבון האחד, ואחר עבור שנים רבות נאמר לו החשבון האחר, ואחר עבור עוד שנים רבות יותר הוגד לו החשבון האחרון; אפס כי לא נוכל לדעת, מאיזה זמן נתחיל לחשוב ראשית ימי החשבון הראשון, כי אם נחשוב אותו משנת אחת לדריוש, אשר אז הוגד לדניאל החשבון של אלף של"ה שנה או מועד מועדים וחצי (ראה דניאל י"א א' י"ב א' ז'), אז נמצא, כי כבר עברו ימי הקץ של החשבון הזה ימים רבים לפני הגאון רבינו סעדיה עצמו, והיככה נוכל לחשוב, כי הוא הגביל את קץ הגאולה האחרונה לימים אשר כבר היו לפניו ואשר לא יבואו עוד אחריו? —

ישראל? ואיך נקראו חרן וארץ כנען מצרים? יש להם פירושים אין זה מקומו. ועם זה כל מה שישבו במצרים ר״י שנה, ולא יוכל אדם לאמר שישבו שם ארבע מאות שנה, בעבור שימי קהת ועמרם ומשה מונעים, ואין זה מקום באורו. וכבר שבו שלשה זמנים, ארבע מאות, וארבע מאות ושלשים, ומאתים ועשר שנים. אבל שעבוד בבל יש לו שני זמנים, האחד ג״ב שנה, והוא אמרו (ירמיה כ״ט י׳) לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם, והשני שבעים שנה, והוא אמרו (בדניאל ט׳ ב׳) למלאת לחרבות ירושלים שבעים שנה, והיה בין מלכות בבל וחרבן ירושלים שמנה עשר שנה, כמו שנאמר, (מ״ב כ״ה ח׳) ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדנצר, והוא כמו שנים וחמשים עד מלכות כורש, ונתן להם רשות לבנות, ובנו בשנה ההיא, ושבתה מלאכת הבנין י״ז שנה עד השלמת השבעים, כמו שאמר, (עזרא ד׳ כ״ד) בטילת עבירת בית אלהא די בירושלם והות בטלא עד שנת תרתין למלכות דריוש. וכאשר לא הזיק בקץ הראשון השתנות שלשה זמנים, ארבע מאות, וארבע מאות ושלשים, ור״י, ולא הזיק בקץ השני השתנות שני זמנים, ג״ב, וע׳, כן לא יזיק בקץ השלישי השתנות שלשה זמנים, אלף ומאה וחמשים, ואלף ור״צ, ואלף ושלש מאות ול״ה, בעבור שחנן אלהים את עמו מהחכמה מה שיכירו בה הכל:

וכיון שפרשתי הקצים האלו ובארתים, אומר עתה, כבר ידענו שאם לא תשלם תשובתנו נעמוד עד השלמת הקץ, ואם ישלם הקץ קודם שנשוב לא יתכן שתהיה הישועה ואנחנו חוטאים, שהוא הגלנו מפני חטאינו, ובאשר ארך גלותינו ולא שבנו, ישיבנו קודם שנתקן? יהיה זה בשוא. אבל קדמוננו ז״ל קבלו, שתקראנה אותנו צרות רבות ורעות, שנבחר בעבורם התשובה, ונהיה ראויים להגאל. והוא מה שאמרו, אם ישראל עושין תשובה נגאלין, ואם לאו, הקדוש ברוך הוא מעמיד עליהם מלך, שגזרותיו קשות כהמן, והם עושין תשובה ונגאלין. ואמרו שסבת זה, עמידת איש מבני יוסף בהר הגליל, ויתקבצו אליו אנשים מבני עמנו, וילך אל בית המקדש אחר שיהיה ברשות אדום, ויעמוד שם עמם זמן, ואחר כן יעלה עליהם מלך ששמו ארמילוס, וילחם בה וילכוד העיר ויהרג וישבה ויענה, ויהיה האיש אשר משבט יוסף, בכלל ההרוגים, ויהיו עמנו בצרות גדולות, והקשה שבצרות הפסד ענינם עם כל המלכיות והתבאשם בם, עד שיגרשים אל המדברות, עד אשר ירעבו ויצמאו. ומחוזק הצרות המוצאות, יצאו רבים מהם מתורתם, וישארו הנשארים המתבררים המזוקקים, ואז יראה להם אליהו ותבא הגאולה:

ואחר ששמעתי אלה הצרות, התבוננתי בכתוב, ומצאתי בו מקום לכל דבר מהם. ותחלתם שאדום יכבשו בית המקדש בעת הגאול׳, יאמר בו (עובדי׳ א׳ כ״א) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, ושילחם בם אחד מבני רחל, אמר בזה, (ירמיה מ״ט כ׳) לכן שמעו עצת יי׳ אשר יעץ על אדום ומחשבותיו אשר חשב על יושבי תימן אם לא יסחבום צעירי הצאן, ושאנשים מעטים מן האומה יתקבצו אליו לא רבים, אמר בו, (שם ג׳ י״ד) ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה, ושהעולה עליהם יתפשם וישבם ויהרגם, אמר בו (זכריה י״ד א׳ ב׳) הנה יום בא ליי׳ וחולק שללך בקרבך ואספתי את כל הגוים אל ירושלים

למלחמה ונלכדה העיר ונשסו הבתים, ושהאיש אשר מלך יהיה מן הנהרגים ויבכו לו ויספדהו, אמר בו (שם י״ב י׳) והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד, ושאר הענין; ושצרה גדולה תמצא האומה בעת ההיא, אמר בו (דניאל י״ב א׳) והיתה עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גוי עד היום ההוא, וששנאה גדולה תתחדש בין רבים מהם ובין האומות, עד שיגרשום אל המדברות הרבים, אמר בו (יחזקאל כ׳ ל״ה) והבאתי אתכם אל מדבר העמים ונשפטתי אתכם שם, ושירעבו ושיצמאו ויתענו כאשר אירע לאבותיהם, אמר אחריו (שם) ונשפטתי אתכם שם פנים אל פנים כאשר נשפטתי את אבותיכם, ושיתבררו שם ויבחנו איך סבלם וחוזק אמונתם, אמר אחריו (שם ל״ז) והעברתי אתכם תחת השבט והבאתי אתכם במסורת הברית, ושאלה הדברים גורמים למי שאמונתו חלושה לצאת מדתו, שיאמר: זה הוא אשר היינו מקוים? וזה הוא אשר הגיע אלינו ממנו? אמר בו אחריו (שם ל״ח) וברותי מכם המורדים והפושעים בי, ושהנשאר יראה להם אליהו וישיב את לבבם, אמר בו (מלאכי ג׳ כ״ג כ״ד) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו׳, והשיב לב אבות על בנים. והנה עניני הדברים האלה מפורשים במקרא, והוסיפו לנו הקדמונים שסדרום דבר אחרי דבר כאשר נכתבו. וישתבח מי שהגביר חסדו עלינו, בהקדמת זכרון הצרות האלה, שלא תפגענה אותנו פתאום ותיאשנה אותנו, ובהתחדשם אמר עוד (ישעיה כ״ד ט״ז) מכנף הארץ זמירות שמענו עד סוף הפרשה. ואומר אחרי זה, כי על שני הענינים יחד, ר״ל אם לא נחזור בתשובה ויהיו המאורעים של בן יוסף, ואם נחזור בתשובה ולא יהיו, יראה לנו משיח בן דוד פתאום. ואם יהיה משיח בן יוסף קודם לו, יהיה כשליח לו וכמתקן האומה וכמסקל הדרך, כמ״ש (מלאכי ג׳ א׳) הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני, וכמצרף באש לבעלי החטאים הגדולים, וכמכבס בבורית לבעלי החטאים הקלים, כמו שאמר אחריו (שם ב׳) ומי מכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו כי הוא כאש מצרף וכבורית מכבסים. ואם לא יבא, ויבא בן דוד פתאום, כמ״ש (שם א׳) ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים, ויביא עמו עם עד אשר יגיע אל ירושלים. ואם תהיה ביד ארמילוס, יהרוג אותו ויתפשנה. והוא מה שאמר (יחזקאל כ״ה י״ד) ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל. ואם תהיה ביד זולתו, יהיה גם כן מאדום. וכיון שלא בא בן יוסף, יפגעו מבן דוד מה שיאמץ לבם וירפא שברם ויגביה נפשם, כמ״ש (ישעיה ס״א א׳ ב׳) רוח יי׳ אלהים עלי יען משח יי׳ אותי לבשר ענוים שלחני לחבוש לנשברי לב לקרא לשבוים דרור וגו׳ לקרא שנת רצון ליי׳. ופירש הנה מיני הגמול מהגדולה והכבוד והתפארת, באמרו אחריו (שם ג׳) לשום לאבילי ציון לתת להם פאר תחת אפר. ויושיבו הארץ וישכנו בה, כמו שאמר אחריו (שם ד׳) ובנו ממך חרבות עולם. אז ישמעו אנשי גוג את שמע בן דוד ועמו, וטוב ארצם ורוב הונם, ושהם יושבים לבטח בלי מבצר ובלי חומה והדומה לזה, יעלה בלבבם לתפשה, כמו שאמר בגוג (יחזקאל ל״ח י״א) ואמרת אעלה על ארץ פרזות אבא השוקטים יושבי לבטח כלם יושבים באין חומה ובריח ודלתים אין להם. ויקבוץ אליו עם רב מאומות רבות, ויעבור בארצות רבות עד שיגיע אליהם, כמו שאמר (שם ט״ו) ובאת

ממקומך מירכתי צפון אתה ועמים רבים אתך. ויהיו הנקבצים אליו שני מינים, האחד מהם רשעים גדולים מתמכרים למות, והשני עם מתקנים להכנס בתורת ישראל. והמומתים הם אשר אמר בם (יואל ד׳ ב׳) וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט, ואמר עוד (שם ט—יד) קראו זאת בגוים קדשו מלחמה וגו׳, כותו אתיכם להרבות וגו׳, עושו ובואו כל הגוים וגו׳, יעורו ויעלו הגוים וגו׳, שלחו מגל כי בשל קציר וגו׳, המונים המונים בעמק החרוץ. והמתקנים הם אשר אמר בהם (צפניה ג׳ ט׳) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם יי׳ וגו׳. ויבאו על הרשעים ביום ההוא, ארבעה מינים מן המגפות. קצתם ימותו במה שימטר עליהם אש וגפרית ואבנים, כמו שאמר (יחזקאל ל״ח כ״ב) וגשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית וגו׳, וקצתם ימותו בחרב איש ברעהו, כמו שאמר (שם כ״א) וקראתי עליו לכל הרי חרב נאם יי׳ אלהים וגו׳, וקצתם ימותו שימק בשרו ויתפרדו אבריו, כמו שאמר (זכריה י״ד י״ב) וזאת תהיה המגפה אשר יגוף יי׳ וגו׳ בהמק בשרו והוא עומד על רגליו, עד שאם יבא אחד מהם להחזיק ידו ביד רעהו תעלה בידו, כמו שאמר (שם י״ג) והחזיקו איש יד רעהו ועלתה ידו על יד רעהו. והשאר יהיה בהם סימני מכות שתבאנה עליהם, כנקירת עין, וגדיעת אף, וכריתת אצבע, ויצאו אל קצוי הארצות, ויספרו מה שראו, כמו שאמר (ישעיה ס״ו י״ט) ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פלטים אל הגוים. והמתקנים גם כן על ארבעה מינים, מהם מי שיעבוד את בני ישראל בבתיהם, והם הגדולים, כמו שאמר (שם מ״ט כ״ג) והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך, ומהם מי שיעבוד אותם בעבודת המדינות והכפרים, כמו שאמר (שם י״ד ב׳) בית ישראל על אדמת ה׳ לעבדים ולשפחות, ומהם מי שיעבדום בשדות ובמדברות, כמו שאמר (שם ס״א ה׳) ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכורמיכם, והשאר ישובו אל אדמתם, והם תחת יד ישראל, ויגזור עליהם בן דוד לבא בכל שנה לחוג את חג הסכות, כמו שאמר (זכריה י״ד ט״ז) והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחות למלך יי׳ צבאות וגו׳. וכל אומה שלא תחוג בו לא ירד עליהם מטר, כמו שאמר (שם י״ז) והיה אשר לא יעלה מכל משפחות הארץ אל ירושלים וגו׳. ואם יאמרו המצרים, אנחנו אין אנחנו צריכים למטר, כי יאורנו משקה את ארצנו, לא יעלה יאורם, כמו שאמר (שם י״ח) ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה וגו׳. ואז יראו האומות כי הדבר הגדול שיוכלו להתקרב אל בן דוד, הוא שישאו אליו מי שהוא מעמו למנחה, כמו שאמר (ישעיה י״ד ב׳) ולקחום עמים והביאום אל מקומם. וכל אומה תעשה בזה כפי יכלתה, כי עשיריהם ישאו בני ישראל על הסוסים ובפרדים ובצבים ובכירכרות דרך גדולה וכבוד, כמ״ש (שם ס״ו כ׳) והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה ליי׳ וגו׳. והעניים שבהם ישאו על כתפיהם, ובניהם בחצנם כמו שאמר (שם מ״ט כ״ב) והביאו בניך בחצן וגו׳. ומי שיהיה מהם ביניהם באיי הים, ישאו אותם בספינות עם כסף וזהב, כמו שאמר (שם ס׳ ט׳) כי לי איים יקוו ואניות תרשיש וגו׳. ומי שיהיה מהם בארץ כוש, ישאו אותם בארבו׳ של גומא עד שיגיעו למצרים, כי במקום הגבוה הר יוצא

במים, לא יוכלו הדוגיות לעבור בו שלא ישברו, אך ארבות הגומא העשוים בשעוה, אם יגעו בהר תכפף ולא תשבר, כמו שאמר (שם י"ח א') הוי ארץ צלצל כנפי' אשר מעבר לנהרי כוש. וענין צלצל כנפים שארצותם מסככים ונסתרים מהרבה בני אדם. ואמר (שם ב') השולח בים צירים ובכלי גמא, ואמר בסוף הפרשה, בעת ההיא יובל שי לה' צבאות וגו', ואמר (צפניה ג' י') מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי. ומי שנשאר במדברות מישראל או במקום שאין שם מי שישאנו מן האומות, יביאהו אלהינו במהרה, כאלו העבים נושאים אותו, כמו שאמר (ישעיה ס' ח') מי אלה כעב תעופנה, או כאלו הוא עוף, כמו שאמר (שם) וכיונים אל ארובותיהם, או כאלו הרוחות נושאות אותו, כמו שאמר (שם מ"ג ו') אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי וגו'. וכאשר יתקבצו החיים מישראל המאמינים כאשר זכרתי, תהיה אז תחית המתים, כאשר בארתי במאמר הקודם לזה, ויהיה בן יוסף בראשם, כי הוא איש צדיק ומנוסה, ויגמלהו הבורא בטוב. אז יחדש הבורא בנין מקדשו, כמו שאמר (תהלים ק"ב י"ז) כי בנה יי' ציון נראה בכבודו, והגזרות וההיכלות כאשר פרש יחזקאל בויהי בעשרים וחמש שנה לגלותנו, עד אחרית הפרשה (יחזקאל מ'). ובאבנים היקרות כמו שבאר ישעיהו (ישעיה נ"ד י"ב) ושמתי כדכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח. ותתישב כל הארץ עד שלא ישאר בה מקום חרב, כמו שאמר (שם ל"ה ז') והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים. אז יראה אור השכינה זורח על בית המקדש, עד שיהיו המאורים נגדו כהים, כי כבר פרשתי במאמר השני שהוא מאיר יותר מכל אור, כמו שאמר (שם ס' א') קומי אורי כי בא אורך וגו', עד שיהיה מי שאיננו יודע דרך בית המקדש ילך דרך האור ההוא, כי הוא מן השמים עד הארץ, כמו שאמר (שם ג') והלכו גוים לאורך וגו'. אז תחול הנבואה בתוך עמנו עד שבנינו ועבדינו יתנבאו, כמו שאמר (יואל ג' א' ב') והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגו'. וגם על העבדים ועל השפחות וגו', עד שאם ילך אחד מבני ישראל אל אחת הארצות ויאמר כי אני מישראל, יאמרו לו אמור לנו מה יהיה למחר? או מה היה אתמול? ממה שהיה סוד אצלם, וכאשר יאמר להם יתברר להם שהוא מישראל, כמו שאמר (ישעיה ס"א ט') ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בעמים. ויעמדו על הענין הזה כל ימי העולם, לא ישתנ' ענינם, כמו שאמר (שם מ"ה י"ז) ישראל נושע ביי' תשועת עולמים. ועלה בלבי, כי לא אמר המלה הזאת שהיא עד עולמי עד במקום הזה כשאר המקומות, כ"א לאמת אצלנו חוזק הישועה בחזק שמצא בלשון, ולדחות דברי מי שאומר שיש לה קץ ותכלית. והודיענו כי העם יבחרו בעבודה ולא במרי, כאשר הוא מפורש בפרשת ומל יי' אלהיך את לבבך (דברים ל' ו') ובפרשת (יחזקאל ל"ו כ"ו) ונתתי לכם לב חדש, עד סופה. ובוחרים בזה בכמה פנים, האחד מפני שהם רואים אור השכינה וחול הנבואה עליהם, ושהם במלכותם בטוב ובנעימים, ואין מי שיכריחם, ואינם חסרים דבר, וכל עניניהם בהצלחה. והודיענו שכל דבר וכל נגף וכל מחלה יסורו כלם מקרבנו, וכן כל אבל וכל יגון וכל שנאה. אבל יהיה להם עולם שכלו שמחה וששון, עד כאלו שמיהם וארצם התחדשו להם, כמו שבאר בפרשת (ישעיה ס"ה יז—יט) כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה

כי אם שישו וגילו עדי עד, וגלתי בירושלים. ומה נכבד עולם כלו שמחה וששון, כלו עבודת האל ויראתו, כלו גמול ושכר טוב. ובזה אומר (תהלים קמ"ד יב—יד) אשר בנינו כנטיעים, מזוינו מלאים, אלופינו מסובלים:

ואחר הפרושים האלה אדבר על מי שהגיעני, כי יש אנשים שנקראים יהודים, חושבים כי אלה המועדים כלם ואלה הנחמות היו כלם בבית שני ועברו, ולא נשאר מהם דבר. והוא ששמו שרשי' מופסדי' ובנו עליהם דבריהם, והם שאמרו שזאת ההפלגה שאנחנו רואים לישוע', כמו לא יבא עוד שמשך וירחך לא יאסף (ישעיה ס' כ') ואמר (ירמיה ל"א מ') לא ינתש ולא יהרס לעולם, הכל הוא בתנאי אם תשלם עבודת העם. אמרו זה דומה למה שאמר משה לישראל (דברים י"א כ"א) למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו', וכאשר חטאו נגמרו ימיהם וסרה מלכותם, כן היו קצת המועדים האלה בבית שני וסרו, וקצתם לא היו, בעבור שחטאו. ולקחתי (ייטיבך האלהים) מכונת דברי האנשים האלה אשר היא התנאי, והבאתיה במלאכת הדקדוק, ומצאתיה מופסדת בטלה מכמה צדדין. אחד מהם שמועדי משה פרש בם שהם על תנאי, שהוא אומר (שם כ"ג) כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת והוריש יי' את כל הגוים האלה. ואמר (שמות כ"ג כ"ב) כי אם שמוע תשמעו בקולו, ואיבתי את אויביך. והיה עקב תשמעון (דברים ז' י"ב), והדומה לזה. ואלה הנחמות אין בהם מהתנאי הזה מאומה, אבל הם מועדים פשוטים. ועוד כי משה לא די לו שהתנה על עמו באם שמור ואם שמוע, ושישיבם בהפך זה אל שכלם, ושאם לא יקיימו לא יקים להם, עד שהפך להם הענין, כמו שאמר (שם ח' י"ט כ') והיה אם שכח תשכח את יי' אלהיך וגו', כגוים אשר יי' מאביד מפניכם כן תאבדון. ואמר עוד (שם ד' כ"ה כ"ו) כי תוליד בנים, העידותי בכם היום. ובאלה הנחמות לא התנה בדבר כל שכן שיהפכם. ומהם ששם אלה המועדים כמו מבול נח, ואמר כמו שאם יחטאו הברואים לא אביא עליהם עוד המבול, בעבור שנשבעתי עליו שלא יהיה עוד, אבל הייתי עונש אותו בזולתו, כן אתם לא אסיר מלכותכם, בעבור שנשבעתי על זה. והוא אמרו (ישעיה נ"ד ט') כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד. ואלו היו חוטאים היה עונש אותם במה שירצה, לא בהסרת מלכותם. ומהם שכבר הודיע כי העם יבחרו בעבודתו לא בהמרותו, כאשר פרשנו. והוא יודע כל מה שיהיה כאשר הקדמנו, ובטל שיהיה שם חטא או עון שלא ידעהו. וכאשר לא יהיה חטא, אפילו אם היה תנאי לא היה מזיק להם, כל שכן שאין שם תנאי. ועוד שבתורה שמהו כמו החדשות אשר גזר בהם, כאשר בארנו במאמר הששי, כאשר נשבע וגזר ואמר, (דברים ל"ב מ—מג) כי אשא אל שמים ידי, אם שנותי ברק חרבי, אשכיר חצי מדם, הרנינו גוים עמו. ועם כל אלה הבאורים, יבוטל מה שנדמה להם ומה שהבהילו בו משער התנאי:

וכיון שעקרתי יסוד בנינם, אשיב עליהם אח"כ בחמשה עשר שער. חמשה מהם בראיה מן הכתוב, וחמשה מן ההגדה, וחמשה ממה שיושג בראות. והחמשה אשר מן הכתוב, תחלתם בנחמות האלה, שישראל יקובצו כלם אל בית המקדש, ולא ישאר מהם אחד בגרות, כמ"ש

(יחזקאל ל"ד י"ג) וקבצתים מן הארצות והביאותים אל אדמתם, ולא שב מהם בבית שני כי אם שנים וארבעים אלף ושלש מאות וששים, כמו שאמר (נחמיה ז' ס"ו) כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות וששים. והשני שיקובצו מאיי הים, כמו שאמר (ישעיה י"א י"א) מחמת ומאיי הים, ולא הלכו בגלות הראשונה אל מקום מן האיים, כל שכן שישובו מהם. והשלישי שהעמים יבנו חומות בית המקדש, כמו שאמר (שם ס' י') ובנו בני נכר חומותיך, ולא די שלא בנו לנו מאומה בבית שני, אלא שמנעו אותנו לבנות והיינו במלחמה תדירא בבנין, כמ"ש (נחמיה ד' י"א) הבונים בחומה באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח. והרביעי ששערי המדינה יהיו פתוחים לילה ויומם מהבטחת הנכנסים והיוצאים כמ"ש (ישעיה ס' י"א) ופתחו שעריך תמיד יומם ולילה לא יסגרו ומצאתים בבית שני סוגרים אותם קודם בא השמש, ולא היו פותחים אותם עד חצי היום כמ"ש (נחמיה ז' ג') ויאמר להם לא יפתחו שערי ירושלים וגו'. והחמשי שלא תשאר אומה שלא יהיו תחת עבודתם כאמרו (ישעיה ס' י"ב) כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו, ומה שאין בו ספק שהם ושדותיהם היו משועבדים למלכים בבית שני כמ"ש (נחמיה ט' ל"ו) הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתת לאבותינו. ואלה החמשה באורים אשר מן הכתוב. והחמשה אשר מצד ההגדה, התחלתם שהעם יבערו אש מן העצים אשר יהיו בכלי מלחמת גוג שבע שנים כמ"ש (יחזקאל ל"ט ט'), ויצאו יושבי ערי ישראל ובערו והשיקו בנשק בקשת וחצים ובמקל יד וברמח ובערו בהם אש שבע שנים. והשני שיאור מצרים יחרב במקום אחד, ונהר פרת בשבעה מקומות, כמ"ש (ישעיה י"א ט"ו) והחרים יי' את לשון ים מצרים וגו'. והשלישי שהר הזתים יבקע מחציו מזרחה וימה עד שיתלק, ויהיה חציו אל הצפון וחציו אל הנגב, ויהיה ביניהם גיא גדולה, כמ"ש (זכריה י"ד ד') ונבקע הר הזתים וגו'. והרביעי בנין בית המקדש, ככתוב בצורת הבית מתחלתה ועד סופה (יחזקאל מ—מח). והחמישי שיצא מעין מבית המקדש, ואחר כן ירחב עד שיהיה נהר גדול שלא יוכל אדם לעבור בו, כמו שאמר (יחזקאל מ"ז א') והנה מים מתחת מפתן הבית עד סוף הפרשה. ועל שתי שפתות הנהר, כל עץ מאכל שפריו מתמיד ועלהו קים, ממנו מזון וממנו רפואה, כמ"ש (שם י"ב) ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה וגו'. ולא הגד לנו שהיה מאומה מאלה החמשה, אבל ההגדה מחיבת שלא היה מהם דבר בשום פנים. והחמשה האחרים אשר ישיגם הראות, תחלתם שהברואים כלם יאמינו ויודו כי הבורא אחד, כמ"ש (זכריה י"ד ט') ביום ההוא יהיה יי' אחד, והנה אנחנו רואים אותם בהעותם וכפירתם, והשני שמירת בני ישראל שלא יתנו עוד מס ולא נושאים ממון ולא תבואה לזולתם, כמ"ש (ישעיה ס"ב ח') נשבע יי' בימינו ובזרוע עזו אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך וגו', ואנחנו רואים כל אומה נותנת מס ועובדת ושומעת לאומה אשר היא תחת ידה. והשלישי תסתלקנה המלחמות עד שלא ישא אדם כלי מלחמה, כמ"ש (שם ב' ד') וכתתו חרבותם לאתים. לא ישא גוי אל גוי חרב, ואשר אנחנו רואין הפך זה. והרביעי שבעלי חיים ישלימו קצתם את קצתם, עד שירעה הזאב והכבש, ויאכל האריה התבן, וישחק היונק בפתן ובאפעה, כמ"ש (שם י"א ו') וגר זאב עם

כבש וגו', ואנחנו רואין אותן שהם על טבעם ורעתם, לא נשתנה מהם דבר. ואם יסבור עוד סובר ויאמר איננו רוצה אלא שישלימו האנשים הרעים עם הטובים ולא יזיקום, אין הדבר כי אם בהפך, והם היום יותר ממה שהיו מקדם מן החמס והעול מהחזק לחלש. והחמישי ישוב סדום לקדמותה, כמ"ש (יחזקאל ט"ז נ"ה) ושבתי את שבותיהן וגו', ואחותיך סדום ובנותיה תשבן לקדמתן. וכבר ספרה התורה שימה של סדום היתה מתוקה והיו משקין ממנה ברגל, באמרו (בראשית י"ג י') וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה, ואמר (שם) כגן יי' כארץ מצרים, כמ"ש (שם ב' י') ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ואמרה כארץ מצרים כמ"ש (דברים י"א י') אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, והיא היום חרבה מוצא מלח, וימה מלוח כאשר היא. ואלה הענינים כלם מורים ראיה גמורה, על שהנחמות האלה לא היו עדין. וכל אשר השיבונו בו על אלה, היא תשובה על הנוצרים, חוץ ממה שזכרנו מבנין בית שני, כי הם אינם אומרים שהמועדים החלו מן העת ההיא, אבל ישימום קודם חרבן בית שני [5] קל"ח שנה, ויתיחדו הנוצרים האלה בתשובה אחרת, והיא מה שזכר הנביא בפרשת שבועים שבעים (דניאל ט' כ"ד), והוא שפרושה אצלנו שהם [6] ארבע מאות ותשעים שנה [7] מעת שגלו העם עד שהחלו בבנין הבית השני, כמ"ש (שם כ"ה) ותדע

---

[5] קל"ח שנה. כוונתו בזה על השנה, אשר בה נולד ישוע הנוצרי. כי לפי מה שהזכירו בעל סה"ד, יוחסין, צמח דוד, קורא הדורות, שלשלת הקבלה ועוד אחרים, היה ישוע הזה תלמידו של ר' יהושע בן פרחיה, אשר ברח לאלכסנדריא של מצרים בשנת ג' אלפים תר"ע ליצירה, ה"ה שנת קנ"ח לפני החרבן (כי החרבן היה בשנה ג' אלפים תתכ"ח ליצירה), ובאלכסנדריא ישב ר"י בן פרחיה ל"ד שנה, ושב משם לא"י בשנת ג' א' תש"ד, ה"ה שנת קכ"ד לפני החרבן, ובעוד שלש שנים אחרי שובו לא"י, ה"ה שנת קכ"א לפני החרבן, החל ישוע הנוצרי לפרסם דעתו ברבים, ובהכרח כבר היה לעת כזאת לכל הפחות כבן י"ו או י"ז שנה, ונמצא זמן תולדתו ע"ד הקירוב שנת קל"ח לפני החרבן.
[6] ארבע מאות ותשעים שנה. כי שבועים שבעים הם שבעים שמטות של שבע שבע שנים והם ביחד ארבע מאות ותשעים שנה. [7] מעת שגלו העם עד וכו', וכו'. פה חסרים בלי ספק איזה מלות, אשר נוכל להשיגם אותם מתוכן הענין, כי כוונת הגאון היא, כי מעת שגלו העם בגלות הראשונה עד חרבן הבית השני היו ת"ל שנה, שהם שבועים שבעים הנזכרים, ולראיה לדבריו הביא דברי המקרא (דניאל ט' כ"ה), אשר בו פרט המלאך את דבריו הראשונים, באמרו: ותדע ותשכיל מן מוצא דבר וגו', שבועים שבעה ושבועים ששים ושנים וגומר; כי השבועים שבעה, כלומר שבע שמטות שהם מ"ט שנה, הם השנים אשר עברו מעת שגלו עד אשר החלו בבנין, ושבועים ששים ושנים, כלומר ס"ב שמטות שהם תל"ד שנה, הם השנים אשר עברו מאז החלו לבנות הבית עד חרבנו, כי כ"א שנים נשבתו ונעכבו בבנין, כמו שהביא המחבר מן המקרא (עזרא ד' כ"ד): באדין בטלת עבידת בית אלהא וגו', ותי"ג שנים נכון היה הבית על מכונו, והשנים האלה ביחד, כ"א ותי"ג, הם תל"ד שנה או שבועים ששים ושנים הנזכרים. — אלה תכן דברי המחבר בכל המשך הענין, ועל פי הדברים האלה יוכל כל איש למלאות החסרון הנמצא פה בין מלות „מעת שגלו העם", ובין מלות „עד שהחלו בבנין". —

והשכיל מן מוצא דבר. ומהם ארבע מאות ול״ד שנה זמן בנין הבית, יהיה בקצת בטול והפסק ועכוב הבנין, כמ״ש (שם) ושבועים ששים ושנים תשוב ונבנתה רחוב וחרוץ ובצוק העתים, והוא מה שזכרנו בפרשת (עזרא ד' כ"ל) באדין בטלת עבידת בית אלהא. והשבוע האחרון קצתו שלום בין האומה ובין קצת המלכים, וקצתו מלחמה עמם והפרת ברית, כמ״ש (דניאל ט' כ״ז) והגביר ברית לרבים שבוע אחד. ותשם הארץ ויאבדו רבים מאנשיה, כמ״ש (שם) ועל כנף שקוצים משומם ועד כלה ונחרצה. וזה הכלל הוא שבועים שבעים מקבצים טובה והטבת ענין, והסרת המלכות והכהונה והנביאים; כי אמר בתחלתם לכלא הפשע ולהתם חטאות ולכפר עון וגו׳. וזה כמאמר האומר עמדתי בחופה ובחולי ובסחורה ג׳ יום מקבצים טוב ורע, ואח״כ יפרוט אותם. והגיד שבסופם יכרת כל כהן משיח ולא ימצא, כמ״ש (שם כ״ו) ואחרי השבועים ששים ושנים יכרת משיח. ואיננו רוצה במאמר הזה איש אחד בעצמו, אבל הוא רוצה כל כהן משיח, כמ״ש בתורה, (ויקרא ד׳ ג׳ ט״ז) אם הכהן המשיח, והביא הכהן המשיח, והדומה לזה. ונכרת מן חעם כהן גדול אחר הזמן הזה, כמו שהודיענו. והשבו העם הזה שאמרו יכרת משיח, הוא רוצה איש אחד ידוע, וזה מופסד מכמה פנים, מהם שמלת משיח אין מתיחד בה איש ידוע, אבל היא נופלת על כל כהן ומלך, ועוד שמלת יכרת כשהיא הריגה איננה נאמרת כי אם על מי שיהרג בדין, כמ״ש (שם י״ז י״ד) כל אכליו יכרת. ועוד כי זה המאורע, עם חרבן הבית, כאשר סמך אליו (דניאל ט׳ כ״ו) והעיר והקדש ישחית עם נגיד הבא. ויותר מבואר מזה כלו, שמעת שמאמר זה לדניאל, עד העת אשר אמרו, איננו כי אם רמ״ה שנה, והכלל הוא ארבע מאות שנה, מהם פ׳ קודם בית שני, ומהם ארבע מאות ועשרים ישובו. ומצאתי העם הזה לא היתה להם תתבולה, אלא שטענו תוספת במספר, ואמרו שמלכות פרס משכה על ישראל קודם יון כשלש מאות שנה, ושמספר מלכיהם בימים האלה היו שבעה עשר מלך, והשבותי עליהם מהכתוב בספר דניאל, שלא יתכן שיהיה בין מלכות בבל ומלכות יון ממלכי פרס בארץ ישראל יותר מארבעה, מפני שאמר המלאך לדניאל, ואני בשנת אחת לדריוש המדי עמדי למחזיק ולמעוז לו. ועתה אמת אגיד לך הנה עוד שלשה מלכים עומדים לפרס (שם י״א א׳ ב׳). אלה התשובות עליהם, מלבד מה שיש עליהם בבטול התורה, ומלבד מה שיש עליהם בשער היחוד, חוץ מהדברים האחרים אשר לא היו ראוים להביאם בספר חזה:

המאמר התשיעי

בגמול ועונש:

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר, הודיענו אלהינו יתברך ויתעלה, כי כבר קבע זמן לגמול הצדיקים, ובו יבדיל ביניהם ובין הכופרים, כמו שאמר (מלאכי ג׳ י״ז י״ח) והיו לי אמר יי׳ צבאות ליום אשר אני עושה סגלה וגו׳. ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים וגו׳. והעמידו לנו הנביאים האותות והמופתים וקבלנוהו, וצריך שנקדים שנזכור מחובות הזמן הזה הנקרא העולם הבא, מן הראיות המושכלות, והכתובות, והמקובלות. ואומר תחלה, כי כאשר התאמת במאמר השלישי והרביעי והששי, כי השמים והארץ ומה שיש ביניהם, לא נבראו כלם כי אם בעבור האדם, ועל כן שמהו באמצע וכל הדברים מקיפים, ועל כן נתן לנפש יתרון מעלה בשכל ובחכמה, ועל כן חייבה במצות ובאזהרות, הכינה בם לחיים התמידים, ושהחיים האלה, כאשר ישלמו אישי המדברים אשר חייבה חכמתו לברו׳ אותם, וישכיננה עולם אחר ויגמלנה בו. והבאתי על הענינים האלה, מן הראיות המושכלות, והכתובות והמקובלות שם, מה שהוא הקדמה והצעה למאמר הזה מה שיש בו די. וראיתי לחבר אליו מה שיעזרהו ויוסיף לו באור מהג׳ משכים הנזכרים:

ואומר ממה שמחייב אותי השכל עוד, שהבורא ית׳ כפי מה שנראה לנו מחכמתו ויכלתו והטבתו אל ברואיו, לא יתכן להיות שיעור הטובה אשר כיון בה לנפש הזאת, הוא מה שהוא מוצאה בעולם הזה מטובותיו והנאותיו. שכל טובה שיש בעולם יש עמה רעה, ועם כל הצלחה עמל, ועם כל הנאה צער, ועם כל שמחה אבל. וכל חלקיו שוים, וההכרעה לענינים המעציבים על המשמחים. וכיון שזה מבואר ואין בו ספק, מן השוא שיהיה החכם משים תכלית תועלת הנפש הזאת, הענינים האלה הנהפכים. אבל ראוי שיהיה מזומן לה מדור שיש בו החיים הגמורים וההצלחה המיוחדת ימציאוה אותה. ועוד כי אני מוצא כל הנפשות אשר ידעתים, אינן נחות בעולם הזה ולא בוטחות, אפי׳ אם הגיעו אל הגדול שבמלכיות, ואל העליונה שבמעלותם. ואין זה בטבעה, כי אם בעבור ידיעתה, כי יש מדור יותר נכבד מכל טובות המדור, והיא נכספת לו ועיניה צופיות אליו, ולולי זה היתה נחה ושוקטת. ומזה שהוא גנה לשכל האדם דברים שטבעו מתאוה להם, מהזנות והגנבה, והעזות והנקמה, והדומה לזה. וכאשר ישמר מזה, ימצאנו עצב וצער ודאגה, ויצטער ויכאב לבו, ולא היה עושה בו כל זה, לולי שהוא גומל אותו עליו טובה. וכן שייפה לשכלו הצדק והיושר, ולצוות בטוב ולהזהר מן הרע, וקיים

את כל אלה, ותשיגהו שנאת בני אדם כשיפרע לקצתם, וכאשר יצוום ויזהירם להבדיל בינם ובין תאותם, ואפשר שיגדפוהו ויכוהו, ואפשר שימיתוהו. ולא היה מביא אותו אל כל אלה במה שייפה לשכלו, לולא שהוא עתיד לגמלו עליו גמול גדול. ומזה עוד מה שאנו רואים מחמוס קצת בני אדם את קצתם, ויהיה החומס והחמוס בטוב או ברע, ואחר כן ימותו, ובינן שהוא ית׳ שמו שופט צדק, מן הדין שיהיה מכין להם מדור שני, ידין בו בין שניהם בצדק, וישיב לזה גמולו כפי מה שהגיע אליו מצער החומס, ויביא על זה מן הענש, כפי מה שמצא מן הערבות בחמסו ועשקו. ומזה עוד, כי אנחנו רואים כופרים בנעימים בעולם הזה, ומאמינים בצער בו, ואי אפשר שאין לאלו ולאלו עולם אחר, שגומלים אותן בו הצדק והמשפט. ומזה עוד, שאנחנו מוצאים מי שהרג נפש אחת, ומי שהרג עשרה נפשות יומת, וכן מי שנאף פעם אחת, ומי שנאף עשרים פעם יומת, וכן כל מי שנוהג המנהג הזה. ואם יאמר אומר והלא היה חוב שיברא הבורא את האדם הזה בעולם האחר מתחלה, ויסיר מעליו כל אלה הצערים? נשיב אותו בכמו מה שהקדמנו ביאורו במאמר השלישי. ואזכור מקום הכתובים במקום הזה י״ג ענין, תחלתם ענין יצחק, ראית אותו שמסר עצמו לשחיטה ולקרבן לעשות מצות בוראו, ואלו היה אצלו שהגמול איננו כי אם בעולם הזה בלבד, איזה דבר היה מקוה שיהיה גמולו אחרי מותו? גם הבורא עוד לא היה מצוהו בזה, כיון שלא יהיה לו עליו גמול. ומצאתי עוד, חנניה מישאל ועזרי׳ מסרו נפשותם לאש שלא יעבדו הצלם, ואלו היו יודעין שהגמול איננו כי אם בעולם הזה אי זה דבר היה נשאר להם אחר שתשרפם האש שיקוו אותו? ומצאתי בדניאל שמסר עצמו לאריות, בעבור התפלה שהיה מתפלל לבוראו, ואם היה יודע שהגמול איננו כ״א בעולם הזה מה היה נשאר לו לקוות אחר שיאכלוהו האריות? אלה הדברים (ירחמך האלהים) מורים, כי הנבראים מסכימים, כי הגמול איננו בעולם הזה. ואם יאמר אומר, הן לא נמצא מה שנזכר בתורה מן הגמול, כי אם בעולם הזה בלבד? והוא מה שכתוב בפרשת אם בחקותי, ובפרשת והיה אם שמוע תשמעו. נאמר כי הבורא לא עזבם מבלתי גמול העולם הבא, כאשר אנו עתידים לבאר, ולא היה המפורש בה בהצלחת העולם הזה ורעתו, כי אם לשתי סבות. אחת מהנה, שגמול העולם הבא מפני שאין עומדין עליו כי אם בשכל כאשר בארנו, לא זכרתהו התורה כי אם בקצרה, כאשר עשתה בויצו יי׳ אלהים על האדם לאמר, ולא אמרה, אנכי יי׳ אלהיך לא תרצח לא תנאף לא תגנוב, כי השכל מורה על כל אלה, אבל הראתה ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל, מפני שאין השכל מורה עליו. וכן לא הזכירה הגמול האחר, בעבור שסמכה על השכל שיורה עליו. והשנית כי הנבואה ממנהגה להרחיב בדברים שהצורך מביא אליהם בקרוב, ותקצר בדברים הרחוקים, וכאשר היה צורך העם בעת שנתנה להם התורה, לידיעת ענין ארץ כנען אשר הם באים אליה, הרחיבה להם בפרושו ובמה שיש בו מפרי עבודתם והמרותם, ועל כן התחילה במטר ובמה שבפרשת כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא (דברים י״א י׳), עד סופה, ורמזה אל הרחוק במאמר קצר, לא בפרוש רחב. והטענה הגדולה בזה, מצאנו משה רבינו הגדול שבצדיקים ובעובדים, לא היה לו מעניני

גמול העולם הזה דבר, כמו ונתתי גשמיכם בעתם, והשיג לכם דיש, ונתתי שלום, ופניתי אליכם, ואכלתם ישן, מפני שלא בא אל ארץ כנען; ואלו לא היה לצדיקים כי אם מה שיש באם בחקותי, היה מתחייב שיהיה רובו למשה ואין עוד, זה מורה שרוב הגמול בעולם הבא. אך הדברים האלה כפי האותות והמופתים, כאשר בארתי קודם זה. ומזה מה שהוגד לנו, כי אליהו מתפלל שיברך הבורא בקמח ובשמן לזולתו בתפלתו, והוא מבקש חלת לחם ולא יגיע אליה. ושאלישע והוא מת החיה הבורא בעבורו האדם אשר השליכו אל קברו, ואלו היה הגמול העולם הזה בלבד, לא היה יכול מי שאינו ראוי להגיע אליו, להגיע זולתו אל מאומה ממנו. ומזה מה שספר לנו על אנשי סדום, שמעת שהגדילו ברעה ובחטא, הפך הבורא את ארצם, והמטיר עליה אש וגפרית, ואלו לא היה עונש כי אם בעולם הזה, היה יורד על מי שהגדיל להרע אש וגפרית בין רב למעט, הכל לפי חטאתו, ואין אנחנו רואים כן. ומזה שבני ישראל כשעבדו זולתו, השליט עליהם זולתם מן האומות, ושבו אותם והגלום. והנה אנחנו רואים עמים רבים עובדים זולתו ואינם נשבים ולא גולים, ואלו היה העונש בעולם הזה, היה מגיע אליהם כמהו. ומזה עוד שהוא צדיק כאשר צוה בהרוג טף מדין, והמית טף המבול, והנה אנחנו רואים שהוא מצער בטף וממיתם, מתחייב שיהיה אחר המות ענין, שיגיעו בו אל תמורת מה שנצטערו בו, כאשר בארנו:

וכיון שזכרתי אלה הששה ענינים, צריך שאסמוך להם השבעה האחרים אשר מן הכתוב. ואומר כי הם שבעה ענינים, לכל ענין רמז מן התורה וראיה, ובשאר ספרי הנביאים פירוש וביאור. השרש הראשון, קריאת מה שמקנה אותו החכמה והתורה חיים, כאמרו (יחזקאל כ׳ כ״א) אשר יעשה איתם האדם וחי בהם, וקריאת מה שמגיעים אליו הכסילים, ממה שמקנה אותם סכלותם מות, באמרו (שם י״ח כ׳) הנפש החוטאת היא תמות, ועוד (משלי ח׳ ל״ה ל״ו) כי מוצאי מצא חיים, וחוטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות, ועוד (שם ט״ו כ״ד) ארח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה, ועוד (שם ז׳ ל״ז) דרכי שאול ביתה, ועוד (תהלים כ״ז י״ג) לולא האמנתי לראות בטוב יי׳ בארץ חיים, ועוד (שם ט״ז י׳ י״א) כי לא תעזוב נפשי לשאול, תודיעני אורח חיים; וכיון שלא היה אפשר לרמוז בחיים האלה אל חיי העולם הזה, מפני שהצדיק והרשע שוים בו, התחייב לרמוז בהם אל חיי העולם הבא. ותחת כל פסוק דברים ארוכים. והשרש השני ההודאה כי טובה צפונה קיימת לפני האלהים לצדיקים, ורעה צפונה לרשעים. אמר בזה (משלי י׳ ז׳) זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב, ואמר נחמיה זכרה לי אלהי לטובה (נחמיה ה׳ י״ט). וברשעים אמר, ((שם ו׳ י״ד) זכרה אלהי לטוביה ולסנבלט כמעשיהם אלה, וזה אחר מה שאמר בתורה, (דברים ו׳ כ״ה) וצדקה תהיה לנו, ולך תהיה צדקה לפני יי׳ אלהיך (שם כ״ד י״ג), ועוד (ישעיה נ״ח ח׳) והלך לפניך צדקך. ותחת כל פסוק פרושים רבים. והשרש השלישי הודעה שלאלהים ספרים שמורים יש בהם מעשה הצדיקים והרשעים, כמו שאמר משה (שמות ל״ב ל״ב) מחני נא מספרך אשר כתבת, ואמר (תהלים ס״ט כ״ט) ימחו מספר חיים, ועוד (מלאכי ג׳ ט״ז) ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי יי׳ ולחושבי שמו, ואמר (ישעיה ס״ה ו׳) הנה כתובה לפני. וכל

מאמר כולל פרושים רבים. והשרש הרביעי ההתראה שיש לבורא מעמד, ינמול בו על כל מעשה אם טוב ואם רע, כאמרו (בראשית ד׳ ז׳) הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ, ועוד כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם (קהלת ג׳ י״ז), ועוד שם פחדו פחד (תהלים י״ד ה׳), ועוד שם נפלו פועלי און (שם ל״ו י״ג), ועוד שם יצעקו ולא יענה (איוב ל״ה י״ב), וכולל כל מאמר מזה פרושים רבים. והשרש החמישי עוד הרחבת הספרים שהבורא שופט צדק ישלם לכל איש כמעשהו, והוא אמרו (דברים ל״ב, ד׳) הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול וגו׳, ועוד (תהלים קמ״ה י״ז) צדיק יי׳ בכל דרכיו, ועוד (שם ט׳, ח׳ ט׳) ויי׳ לעולם ישב כונן למשפט כסאו, והוא ישפוט תבל בצדק. למשפטיך עמדו היום (שם קי״ט צ״א), ועוד יתן לו לבטח וישען ועיניהו על דרכיהם (איוב כ״ד כ״ג), כי עיניו על דרכי איש (שם ל״ד כ״א), כי נכח עיני יי׳ דרכי איש (משלי ה׳ כ״א), כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט (קהלת י״ב י״ד). וכל פסוק כולל פירוש גדול. והשרש הששי זכרון שיש לבורא יום מוכן לגמול, אמר בו (צפניה א׳ י״ד—ב׳ א׳) כי קרוב יום יי׳ הגדול קרוב ומהר מאד, יום עברה היום ההוא, והצרותי לאדם והלכו כעורי׳, גם כספם גם זהבם. התקוששו וקושו בטרם לדת חק ולכל פסוק מאלה פירושי׳ אינני זוכרם הנה שלא יארך הספור. והשרש השביעי קריאת הגמול טוב, ושמונעים אותו מן חרשעים, כאמרו (דברים ה׳ כ״ט) למען ייטב להם ולבניהם לעולם, ועוד (תהלים ל״א כ׳) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, ועוד (קהלת ח׳ י״ב י״ג) כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלהים וטוב לא יהיה לרשע. ולכל פסוק מאלה פרשים. ואם יסבור סובר שאלה הפסוקים סובלים סברות אחרות מפסידים הטענה בהם לעולם הבא, נבאר שהדבר איננו כמו שסבר, כי השכל חייב הגמול בעולם אחר, וכל פרוש מסכים למה שיש בשכל הוא האמת, וכל מה שמביא אל מה שהוא חולק בשכל, הוא הבטל. ואלה ראיות מן הכתוב בדרכים קצרים, אבל הקבלה הדברים בה יותר רחבים משיוכל אדם לכתבם כלם. אך אזכור ממה שבאו בה ראשי דברים, ואומר, קבלו קדמוננו מן הנביאים, כי העולם הזה דומה לפני העולם הבא כפרוזדור לפני ארמון המלכים, אשר צריך שיתקן אדם עצמו בו, במה שהוא ראוי להתקן קודם שיכנס אל הארמון לפני המלך. וזה מבואר בדבריהם, העולם הזה דומה לפרוזדור לפני העולם הבא, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין. ואמרו עוד ששעה בתשובה בעולם הזה יותר מועילה מכל חיי העולם הבא, שאין בו תשובה, כאשר בארנו שמה שנכתב על הנפש בעולם הזה מקדרות ושחרות אי אפשר להנקות; וששעה מנוחה בעולם הבא, טוב מכל חיי העולם הזה, כי הנפשות אליו לא כרו נשקפות עדיו ומצפות אליו, כאשר בארנו. והוא אמרם, יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה, מכל חיי העולם הבא, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא, מכל חיי העולם הזה. וקבלו עוד שהעולם הבא החיים בו כאור, ואין שם מאכל ולא משתה ולא פריה ורביה ולא ממכר ולא דבר מדברי העולם הזה, אבל גמול הצדיקים מכבוד הבורא. הוא אמרם, העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן, אלא צדיקים יושבים

ועטרותיהם בראשיהם, והם נהנים מזיו השכינה. ואני עתיד לשוב לבאר איכות גמול הצדיקים בפרוש ובבאור. ומרב החזיקם בענין הזה הנכבד, קבלו שכל מי שאינו מאמין בגמול העולם הבא, ובמהן תורה, ואיננו מאמין בקבלה, אין לו חלק לעולם הבא, ואפילו אם מעשיו טובים. והוא אמרו, אלו שאין להם חלק לעולם הבא, האומר אין תחית המתים, ואין תורה מן השמים, ואפיקורוס. ומנו שבעה שהתקים אצלם שאין להם חלק לעולם הבא, מפני שהחטיאו בה בני אדם, והוציאום מעבודת הבורא, ולא יכלו לתקן מה שהפסידו. והוא אמרם, שלשה מלכים וארבעה הדיוטות, אין להם חלק לעולם הבא. שלשה מלכים, ירבעם אחאב ומנשה, וארבעת הדיוטות, בלעם דואג ואחיתופל וגיחזי. ועוד כשתרגמו לנו התורה משם הנביאים זכרו בתרגומה תחית משה רבינו עליו השלום, כשתרגמו וירא ראשית לו (דברים ל"ג כ"א) ויתקבל בקדמיתא דיליה ארי תמן באחסנתיה וגו'. וזכרו עוד חיי העולם בתרגום יחי ראובן ואל ימות (שם ו'), אמרו יחי ראובן חיי עלמא ומותא תנינא לא ימות. ובתרגום נביאים יש מה שלא יוכל אדם לספו' גמול מפרושי העול' הבא. ואחר שפרשתי מה שנזכר בשלשה המשכים, המושכל והכתוב והמקובל, מהגמול והענש העולם הבא, אומר, שעמנו מסכימים כלם עליו מחכמה מקובלת, מהם בדברים מבוארים שלא יסבלו סברא ולא שנוי, מפורשים היטב כאשר אמרתי בבטול התורה.

וכיון שבארתי השרשים האלה היטב ותקנתים, אומר אחר כן, כי כבר בארתי ופרשתי שהגמול והענש לגוף ולנפש יחד, מפני שהם פעל אחד; וכן איך יחיה הבורא המתים, ויתחבר הנפש עם גופה, בארתיו ופרשתיו. והשיבותי על השאלות התלויות בענין, וגליתי הספקות אשר אולי יפלו בה והסירותים. וצריך שנדבר עתה הנה בפירוש מהות הגמול, ומהות הענש, ובספור המקום אשר יהיה אז,[1] ובספור הזמן אשר יהיה להם, שמחייב התמדה נצחית לגמולים ולענושים. ואם[2] גמולם וענשם שוים בענין, ואם[3] יש ביניהם הפרש (ובין) הראוי התמידי? ואם יתקבצו הגמולים והענושים זה עם זה? ואם יש עליהם עבודה לבורא? ואם יתכן שיבחרו בהמרותו?

---

[1] ובספור הזמן וכו'. אין הכוונה אם הזמן ההוא הוא נצחי או חולף, כי מפורש אמר המחבר „שמחייב התמדה נצחית"; אבל הכוונה, אם טבע הזמן ההוא כטבע הזמן בעוה"ז לענין היום והלילה, האור והחשך, ערב בקר וצהרים וכדומה.
[2] גמולם וענשם שוים בענין. אין הכוונה, אם הגמול והעונש שוים זה לזה באיזה ענין, כי זה יתבאר בדברי המחבר בתשובתו על השאלה הראשונה במהות הגמול והעונש; אבל הכוונה בשאלה הזאת הוא אם גמול הצדיק האחד שוה באיזה ענין לגמול הצדיק השני, ועונש הרשע האחד לעונש הרשע השני, אם כי מעלתם שונה. ולפי התשובה המחבר בהמשך המאמר שוים הם באמת בענין התמידות. [3] יש ביניהם הפרש (ובין) הראוי התמידי. אם נמחוק מלת „ובין", אשר אין לה מובן, ואשר ע"כ הסגרנו אותה בשני חצאי עגולה, אז נבין היטב ענין השאלה השלישית הזאת. כי אחר אשר שאל תחלה, אם גמול ועונש האחד שוה לגמול ולעונש האחר באיזה ענין, הוא שואל עתה אם יש ביניהם גם איזה הפרש הראוי להם, אחר אשר סוף סוף לא כגמול זכיות הרבה גמול זכיות מעט ולא כעונש עבירות הרבה עונש עבירות מעט, והפרש כזה בהכרח גם

זאם יעבדוהו מה יהיה גמולם? וכאשר אפרש [4] אלה העשרה ענינים, ישלם כל מה שצריך אליו במאמר הזה.

ואחל בתחלה הודעת מהות הגמול והענש, וכבר זכרתי לפנים מהם קצת, אך אוסיף בהם הנה באור, ואומר שהגמול והענש שני ענינים דקים, יבראם אלהינו בעת השלום, ויגיע מהם אל כל אדם כפי הראוי לו, והם שניהם מעצם אחד, דומה לכח האש שורפת מאירה, והיא מאירה לצדיקים ולא לרשעים, ושורפת הרשעים ולא הצדיקים. ובזה אמר הכתוב (מלאכי ג׳ י״ט כ׳) כי הנה היום בא בוער כתנור, וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה. ומה טוב דמותו אותם בשני מעשי השמש, אשר בה יהיה חום היום, ובה יהיה האור הבהיר. ואמרו היום בוער ושמש צדקה הוא מדבר אחד, הלא תראה כי הלשון רומזת אל השמש במלת יום, באמרה (שופטים י״ט י״א) והיום רד מאד, ואמרה עוד (שם ט׳) הנה נא רפה היום לערוב. ושרש זאת אשר יחדשנה הבורא מדומה לשמש, אלא שיש בינה ובין השמש הפרש; כי השמש חומה ואורה מתערבים ומשתתפים, לא יגבר אחד מהם מן האחר; והעצם הזה ביכולת הבורא, יתקבץ אורה לצדיקים, ויתקבץ חומה לרשעים, אם בכח שמיחד אותה בו, אם במקרה, שישמור בו אלה מן החום, ויסתיר בו האור מאלה. והסברא השנית יותר קרובה, וכבר ראינו שעשה כן במצרים שקבץ האור לישראל, והחשך למצרים במקרה במצותו. וכיון ששמתי זה השרש, אומר עתה כי בעבור זה קוראים הספרים כל גמול הצדיקים אור, וכל ענש הרשעים אש, כמו שהם. אומרים בגמול (תהלים ל״ו י׳) כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, ועוד אור זרוע לצדיק (שם צ״ז י״א), אור צדיקים ישמח (משלי י״ג ט׳), להשיב נפשו מני שחת לאור באור החיים (איוב ל״ג ל׳). וכמו שאומרים בנפש הרשע (ישעי׳ א׳ ל״א), והיה החסון לנעורת ופועלו לניצוץ ובערו שניהם וגו׳, ועוד (שם ל׳ ל״ג) כי ערוך מאתמול תפתה, ועוד (איוב ט״ו ל״ד) כי עדת חנף גלמוד ואש אכלה אהלי שחד, ועוד (שם כ״ב כ׳) אם לא נכחד קימנו ויתרם אכלה אש, ועוד (שם כ׳ כ״ו) כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נפח, ועוד תהרו חשש תלדו קש רוחכם אש תאכלכם (ישעי׳ ל״ג י״א). ועוד (שם כ״ו י״א) אף אש צריך תאכלם, ועוד ימטר על רשעים פחים אש ונפרית (תהלים י״א ו׳), ימוטו עליהם גחלים באש

הוא תמידי. [4] אלה עשרה הענינים. מספר השאלות הנזכרות פה הוא באמת עשרה, אבל המדפיסים והמעתיקים, אשר לא ידעו ולא הבינו היטב תכן השאלות האלה, חשבו אותם במדרגה אחת עם השאלות הקטנות הנמשכות מתוך תשובת המחבר על השאלות הראשיות האלה, עד כי בעבור זה שבו והיו להם העשרה לשלשה עשר, כאשר תראה למטה, ועי״ז נולדה להם מבוכה גדולה, עד בלתי דעת, אל איזה שאלה מוסבת התשובה האחת, ואל איזה שאלה התשובה האחרת. ולבעבור הסר כל אבני נגף ולורי מכשול מן המקום הזה, נמנה פה את השאלות האלה אחת לאחת למלאת חשבון; והאלה הן: א) מהות הגמול, ב) מהות העונש, ג) מהות המקום, ד) מהות הזמן, ה) אם גמולם וענשם שוים, ו) אם יש ביניהם הפרש, ז) אם יתקבלו הגמולים והענושים, ח) אם יש עליהם עבודה לבורא, ט) אם יתכן שיבחרו בהמרותו, י) אם יעבדוהו, מה יהיה גמולם. — וכל אחד מעשרה הענינים האלה יתבאר בפרטות איש איש על מקומו לרגלי דברי המחבר ז״ל.

יפילם (שם ק"מ י"א) והדומה לזה. ואם ידרוש דורש להמשיל לו איך יהיה גוף בלי מאכל ובלי משתה תמיד? נמשיל לו במשה רבינו עליו השלום, אשר החיהו הבורא ארבעים יום שלש פעמים בלא מאכל ובלא משתה, כמ"ש (שמות ל"ד כ"ח) ויהי שם עם יי' ארבעים יום וגו'. אך היה באור אשר בראו לו ונתנו על פניו, כמ"ש (שם כ"ט) ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. שם זה אות והקרבה אל שכלנו, שנעמוד על חיות הצדיקים באור לא במזון, וכן אמר לו (שם י') נגד כל עמך אעשה נפלאות וגו'. וזה כאמרו לצדיקים, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעי' ס"ד ג'). אבל איך יחיה הבורא הענוש תמיד העומד נצח באש? לא מצאנו במה שקדם מי שאירע לו כזה שנמשיל בו, וכאשר לא נמצא, זכרו הכתוב בפירוש ואמר (ישעי' ס"ו כ"ד) כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה. וזה המאמר מחייב שיהיו נפשותם שמורות בגופם בענין דק חוץ מן החום המכאיב, עד שיהיה החום המכאיב ענש להם ויסבלוהו. ויישר עוד שישמר נפשות הצדיקים בענין, עד שתהיה האורה המגעת אליהם מערבות מתמדת, חוץ מהענין אשר בו יעמדו. אלא שהצרך להאמין בזה הענין הדק השומר, הוא בשער הענושים יותר צריך, ממה שצריך בשער הגמולים. הלא תראה שהמלכים כשהם רוצים לענוש האדם זמן ארוך נותנים לו לאכול ולשתות קודם שישלם בו חפצם מן הענש, כי הם עושים זה מתחת הטבע. אבל הבורא עושה ממעל לטבע, יעמיד וישמור בלא מאכל. ונקרא הגמול גן עדן, בעבור שלא נמצא בעולם יותר נכבד מן הגן והוא אשר השכין בו האדם. ונקרא הענש גיהנם, מפני שהכתוב קראו תפתה. והוא שם מקום קרוב לבית המקדש, יאמר עוד התפת וגיא בן הנם (ירמי' ז' ל"ב), ונאמר לו בספר יהושע גיא הנם (יהושע ט"ו ח'). ועל גן ששכן בו אדם נושאים המשל הנכבד, באמרו כגן עדן הארץ לפניו (יואל ב' ג'), ועל מקום התפת נושאים המשל הפחות, כמ"ש (ירמי' י"ט י"ג) והיו בתי ירושלים ובתי מלכי יהודה כמקום התפת הטמאים.

וכיון שבארתי שתי המדות האלה צריך (להשיב) על השאלה השלישית, והוא המאמר במקום אלה הגמולים והענושים, כיון שהם אדם גופים ונפשות, ואי אפשר להם בלי מקום ינוחו בו, ומקיף שיקיפם, יברא להם הבורא וישכנם בם. והמאמר הזה מביא אליו צרך הנבראים, ועם זה שספרי הקדש זכרו אותה, אך קראוהו שמים וארץ להקריב אל הבנתו, מפני שאין אנו רואים כי אם שמים וארץ; והוא אמרו (ישעי' ס"ו כ"ב) כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה. ואומר בשער זכרון המקום, מה אפני החכמה בשמים חדשים וארץ חדשה, ולמה לא גמלם במקום הזה הידוע? ואבאר ואומר, מפני שהארץ לא הוכנה כי אם לצרכי המזון, ועל כן יש בה שדות לזרוע וגנות, ונהרים ואפיקים להשקות האילנות והבהמות, והים והנחלים למטר ולשטף, ומדברות למרעה החיות, ודרכים להולכים. והצרכנו למדור הזה לכל אלה המותרים כלם, בעבור צרכנו למזון ולקנין, אבל מדור העוה"ב אין בו לא מזון ולא קנין, ואין צרך לשדות ולא לצמח, ולא לנהרות ולא להרים ולא לנחלים, ולא לכל מה שדומה לזה, ואין צריך לבני אדם בעת ההיא, כי אם מתקע ומקיף בלבד, ייראהו להם כפי אשר ירצה, והוא המושב והמקיף אותו. ואין דומה פרוש

כי כאשר השמים (שם) ופרוש אמרו (שם ס"ה י"ז) כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה; [5] כל הפסוק ההוא בעת הישועה, וכאלו חדש להם העולם על דרך המשל, כל שכן שאמר אחריו (שם י"ח) כי הנני בורא את ירושלים גילה ועמה משוש, ואיננו רוצה שיחדש בריאת ירושלים, אבל יחדש לה השמחה, כי השלמתו גילה ועמה משוש, וכאלו בראם בשמחה; כי כאשר [6] השמים החדשים, כיון שהוא בעולם הבא, הוא מקום ומקיף באמת, יבראם לבני אדם, וימחה [7] המתקע הזה והמקיף הזה, וישימם לאין, כאשר פירש שם (תהלים ק"ב כ"ו—כ"ט) לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים, המה יאבדו ואתה העמוד, ואתה הוא ושנותיך לא יתמו, בני עבדיך ישכונו. ואמרו ישכונו, אחרי המחות השמים והארץ, מחייב בריאת מקום אחר ישכנו בו. — ועוד בעבור האויר אשר בין שתי קצוות האלה, כבר התברר לנו שהוא מושך גופותינו, מה שהצריכנו אל תמורה תתהיו מהמזון; ומפני שהיו בני אדם בעולם הבא אינם צריכים מזון, התחייב שיהיה האויר להם שלא בטבע האויר הזה, עד שלא יצטרכו אל המזון, וכאשר יהיו [8] שתי הקצוות בטבע האלה כזה, שהאויר הממוצע ביניהם איננו זה האויר ולא בטבעו.

אך איך יהיה הזמן אשר הוא תשובת השאלה הרביעית? אומר כי זמן כלו אור בלי חשך, ר"ל שלא יהיו שתי משמרות זו אחר זו לילה ויום, כי הלילה והיום אפני החכמה כשהשכינה בני אדם בארץ, במקום שיהיו במסע השמש ותנועתה, להיות היום להתעכק בו במחיתם ודרכיהם, והלילה למנוחה ולהשקט ולמשגל ולהתבודד בעצות והדומה לזה, אבל העולם הבא, אין בו מכל זה מאומה, ואיננו צריך אליהם בלי ספק ללילה ויום, וכן למנות החדשים והשנים, כי זה איננו בעולם כי אם לחשבון ולשבירות ולצמח הארץ והדומה לזה, אלא שחלק מה מהזמן יהיה לו אות, יהיה עליהם בו עבודה כאשר אני עתיד לבאר.

אבל השתי שאלות החמישית והששית, אשר המה הרבות זכר גמול הצדיקים וענש הרשעים, אדבר בזה מדרך המושכל. ואומר כי כאשר חייב הבורא את האדם בעבודתו, היה ראוי לעורר חפצו עליה בגדול שבדברים המעוררים את החפץ, כי אם היה מושך חפצו בדברים מעטים, ולא היה עובד אותו, היה יכול האומר לומר, אולי אם היה מיחלו ביותר שיחל היה עובדו; וכאשר יחל אותו בכל, לא תשאר לו טענה. ובאור זה, אם הושם זמן גמול הצדיקים אלף שנה, היה אפשר לומר, כי לא חפצו בה קצת בני אדם, בעבור מעוט השנים, וכן שני אלפים ושלשת אלפים, וכל

---

[5] כל הפסוק ההוא. ר"ל הפסוק כי הנני בורא שמים חדשים וגו': [6] השמים החדשים כיון שהוא וכו'. ר"ל אבל הפסוק כי כאשר השמים החדשים וגו', אחר אשר הוא מוסב על העולם הבא, הוא מורה באמת על מקום חדש, אשר יברא אלהים לבני האדם לשבת בו בעת ההוא, כי השמים העומדים לפנינו היום ימוטו, והארץ הזאת לא תקום ולא תהיה עוד, ובהכרח יברא הש"ת מקום חדש, אשר שם ישכנו מקבלי הגמול. [7] וימחה המתקע הזה וכו'. מוסב על העולם הזה, אשר אנחנו חיים בו היום. [8] שתי הקצוות וכו', שהאויר הממוצע וכו'. ר"ל אם יהיו שתי הקצוות בטבע האלה, כלומר השמים והארץ, כמו שהם היום, התחייב שהאויר הממוצע ביניהם איננו זה האויר; ואחר אשר זה דבר בלתי אפשר, בהכרח לא יהיו עוד השמים והארץ האלה, כי אם יבוא במקומם

מה שהוא קצוב, ימצא בשכל שיעור אחר למעלה ממנו; וכאשר ישים גמולם בלי תכלית ובלי הפסק, וטובותם לא תמוטנה, לא נשאר מקום לטוען לטעון. ואולי יאמר אומר כי הענין הזה בגמול יותר נכון, כי היא טובה והצלחה וחסד, אבל ביסורים וההתמדה באש, רואה אני שזה עזיבת הרחמים ואכזריות, ומה שאיננו דומה למדותיו יתברך; ואומר בזה עוד [9] דבר מגיע, כי כאשר התחייב ליחל אותם יחול שאין גדול ממנו, כן התחייב להפחידם הפחד שאין גדול ממנו; כי אם היה מפחידם ביסורי אלף שנה, היה יכול האומר לומר, אלו היה משים אותם אלפים היו מפחדים יותר, ואם היה משים אותם אלפים, היה יכול לומר, אלו היה משים אותם רבבה, היו מפחדים יותר, על כן שם היסורין באין תכלית, שיהיה מפחיד בגדול שבהפחד, שלא תשאר עמו תואנה לשום אדם. וכאשר ייראם ביראה הגמורה ולא ישמעו, לא היה נכון להמיר מה שהפחידם ויכזיב מאמרו, אך בעבור הצדיק מאמרו ודברו, ראוי שיתמיד עליהם היסורין, ותמסם על נפשם, כי מרו וכחשו, ולו החסד בשהגדיל עליהם בפחד היסורין לתקנם לעבודה. וזה הענין דומה לשאר הדברים אשר בראם הוא בחכמה, והם [10] שבים לשער בחטא האדם, כמי שיצא בלילה וירד לבור, ויאכל המאכל בלא עתו, ושיתרפא במה שמזיק והדומה לזה. ואח"כ אומר בשער מן הכתוב שהוא מתמיד לעד. תחלה אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם (דניאל י"ב ב'), ואומר עוד (תהלים ט"ז י"א) נעימות בימינך נצח, ואמר עוד (שם מ"ט כ') עד נצח לא יראו אור. וכאשר אמר (שם ק"ב כ"ח) ואתה הוא ושנותיך לא יתמו, אמר אחריו (שם כ"ט) בני עבדיך ישכונו וזרעם לפניך יכון. וחייב במאמר הזה, שכמו שהוא ית' קיים לעד לבלי הפסק, כן עמידת הצדיקים מתמדת בלי הפסק. ואם יטען טוען ויאמר, כאשר הכשרת עמידת הבוראים עמו באחרית הזמן באין תכלית, יכשר גם כן שיהיו הבוראים עמו בתחלת הזמן באין תכלית? אני מבאר ההפרש אשר יש בין שני הדברים. ואומר, כי היא מן השוא שיהיה הנברא לא סר עם בוראו בלא תכליה, כי [11] כל עושה בהכרח הדברים קודם למעשהו; אבל [12] כשהוא מקדים ועושה אותו, בכל

דבר חדש אשר לא היה לעולמים. [9] דבר מגיע, כלומר דבר מספיק. [10] שבים לשער בחטא האדם. כוונתו לפי הענין, שהם שבים לרעה ע"י חטא האדם, ולא כאשר העתיק החכם האשכנזי: „אונד זיא ווערדען אוס קערנפונקטע אין דער זינדע דעם מענשען", כאלו אמר: והם שבים לעיקר החטאים אשר יחטא האדם; — כי באמת מלת „לשער" איננה מורה על קערנפונקט, והשם חטא איננו מוסב פה על העבירות ועל החטאים אשר יחטא האדם לאלהיו, כ"א על סכנות בני האדם בכלל, אשר בסכלותם יהפכו לרעה את אשר עשה אלהים לטובה. [11] כל עושה בהכרח הדברים קודם למעשהו. ר"ל בהכרח וטבע הדברים היא, כי כל עושה הוא קודם למעשהו. והחכם המעתיק לאשכנזי סר מן הדרך הפשוט הזה בכוונת מלות „בהכרח הדברים", והעתיקן בל"א: אונפרייע דינגע, כלומר דברים מוכרחים; אבל לא ידעתי מה היה לו בזה, ודברים מוכרחים מאן דכר שמייהו? [12] כשהוא מקדים ועושה אותו, בכל יום וכו'. ר"ל אבל אם אמת נכון הדבר אשר דברנו, כי העושה מקדים ועושה את מעשהו, כלומר קודם הוא למעשהו, הנה בכל יום אשר אנחנו רואים בשכלנו, כי העושה יכול לקיים את מעשהו ביום האחד, נדע ג"כ שהוא יכול לקיים

יום שאנחנו רואים אותו בשכלנו יכול לקיימו בו, נראה אותו גם כן יכול לקימו יום אחר; וכאשר יבטיחהו שיעשה לו, כן הוא מגיע לו כל יום ביום וכל עת בעת. לא ירחיק השכל מזה מאומה אבל מכשיר אותו. ואם יאמר מה יתרון בעת ההיא לבורא על הנברא? נאמר, זה המאמר אין צריך תשובה. ואיך ידמה הגוף והרוח הצריך אל זמן ואל מקום, הנהגה, המצווה, והמוזהר, הצריך אל עמידה שיעמידהו, למי שהתעלה מכל הענינים האלה והדומה להם. אבל הוא לפניו כמי שעיניו ונפשו תלויות למה שיחדשהו לו, כמו שנאמר (שם) וזרעם לפניך יכון.

אבל [13] תשובת השאלה, אם גמולם וענשם שוים בענין? [14] אומר, כמו שלא יכלה גמול אלף זכות, כן לא יכלה גמול זכות אחת, וכמו שאלף חובה לא יכלה ענשה, כן חובה אחת לא יכלה ענשה, אלא שהגמול והענש אעפ"י שהם לנצח למעשה אחד ולאלף מעשה, ענין כל אחד יהיה כפי מעשהו. ומי שעושה זכות אחת או עשר או מאה או אלף, יהיה ענינו בגמול כפי מה שעשה, אלא שהוא לנצח, כאשר אנו רואים בעולם הזה אנשים, תכלית טובתם המנוחה בלבד, ואנשים שהם עם המנוחה אוכלים ושותים, ואנשים אחרים, שהם עם כל זה לובשים הבגדים החמודות, ואחרים עם כל זה יש להם מעלות גדולות, כן בעולם הבא אנשים, נאמר בהצלחתם אף בשרי ישכון לבטח (תהלים ט"ז ט'), ואחרים, בצל כנפיך יחסיון (שם ל"ו ח'), ואחרים, ירויון מדשן ביתך (שם ט'). ואחרים, והלבש אותך מחלצות (זכרי' ג' ד'). ואחרים, ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (שם ז'), רמז בו אל המלאכים אשר נאמר (ישעי' ו' ב') שרפים עומדים ממעל לו. וכן מי שעובר עבירה אחת או עשרה או מאה או אלף, יהיה ענינו בענש כפי מה שעשה, אלא שהוא מותמד לנצח, כאשר אנחנו רואים בעולם הזה אנשים שענשם שיושמו במשמר, ואחרים שגוררים עם זה בחבלים, ואחרים עם כל זה קשורים וכפותים, ואחרים עם כל זה

אותו גם יום האחר. — והמעתיק האשכנזי נטה גם פה מדרך האמת, כי הוא חבר מלות „מקיים ועושה אותו בכל יום" למאמר אחד, כאלו היתה כוונת דברי הגאון על הבורא י"ת לבד, המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, ועפי"ז שינה גם כוונת המלות הבאות אחריהן והעתיק דברי המחבר בזה"ל: ווען אבער דער אונאנפאנגליכע שאפפער טאגליך שאפפען קאן אונד שאפפט, וויא וויר מיט אונזערער פערנונפט איינזעהען א. ז. וו.; אבל באמת כוונת המחבר ז"ל איננה על הבורא י"ת לבד, כ"א על כל עושה, יהיה איזה שיהיה, אם אלהים ואם אדם, ופירוש המאמר הוא כאשר העתקנו. [13] תשובת השאלה, אם גמולם וענשם וכו'. אחר אשר גלה הגאון את דעתו על אודות השתי שאלות החמישית והששית ע"ד כלל, בא עתה לפרש דבריו על השאלות האלה; כי השאלה: אם גמולם וענשם שוים בענין, היא היא באמת השאלה החמישית, אשר כבר דבר עליה ועל רעותה הקרובה אליה ע"ד כלל. אפס כי המדפיסים והמעתיקים, אשר לא ירדו לסוף דעת המחבר, חשבו את השאלה הזאת לשאלה שביעית, וע"כ מנו את השאלה הבאה אחריה לשמינית, כאשר תראינה עינינו עד מהרה, ובזה נוקשו ונלכדו. [14] אומר כמו שלא וכו'. כצ"ל ולא כמו שנמצא בדפוסים: או כמו שלא וכו', כי מלת „או" אין לה פה מקום, והיא הטתה את לב הבע"ז לעשות את המאמר הזה למאמר השאלה, ובעבור זה הציג סימני השאלה אחר מלת „אחת" ואחר מלת „ענשה", אבל באמת אין זו שאלה, כ"א

אסורים בזיקים וכבלים, ואחרים עם כל זה מכים אותם במה שמכאיבם; כן בעולם הבא, אנשים שנאמר ביסוריהם, ואספו אספה אסיר על בור וסגרו על מסגר (ישעיה כ"ד כ"ב), ואחרים, עונותיו ילכדונו את הרשע ובחבלי חטאתו יתמך (משלי ה' כ"ב) ואחרים, ואם אסורים בזיקים (איוב ל"ו ח'), ואחרים, וסער מתגורר על ראש רשעים יחול (ירמי' ל' כ"ג).

אבל [15] השאלה (השמינית) היש בענין הצדיקים יתרון זה על זה? וכן בענין הרשעים, כבר נכנס שרש תשובתה במאמר הזה תקודם. אבל רואה אני להשריש משרש, אשר להם יתרון שבעה סעיפים. ואומר, כי ממה שמורה שיש לצדיקים מעלות בגמולם, שכל אחת יתרה על חברתה, תחלה מה שמחייב אותו השכל, ואחר כן שמצאנו בספרים שבע מעלות זו למעלה מזו. הראשונה שקצתם יהיה לו אור כזריחת אור השמש, אמר בו (מלאכי ג' כ') וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה, וקצתם יהיה לו עם ערבות בניצוציה, כמו שאמר (שם) ומרפא בכנפיה, וקצת' יתקיים לו האור כדבר הנטוע, כמ"ש (תהלים צ"ז י"א) אור זרוע לצדיק, וקצתם יוסיף לו האור, כמ"ש (משלי י"ג ט') אור צדיקים ישמח, וקצתם יהיה אורו כאור הגלגל, אמר בו, (דניאל י"ב ג') והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע, וקצתם יהיה אורו כאור הכוכבים, חוץ מן השמש, אמר בם (שם) ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, וקצתם יהיה אורו לו כאור עצם השמש, ובם אמר (שופטים ה' ל"א) ואהביו כצאת השמש בגבורתו. וכמו שידענו שמרע"ה היו פניו מלאים הוד, ופני יהושע פחות ממנו, מפני שאמר בו (במדבר כ"ז כ') ונתת מהודך עליו, ולא אמר כל הודך, ופני שבעים זקנים פחות מהם, בעבור שאמר (י"א כ"ה) ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים, וכאשר תהיה עלת מהודך עליו, למען ישמעו כל עדת בני ישראל, הזקנים בכלל העם. ומה שיורה על כי הענושים גם כן יש להם מעלות זה על זה, מצאנו בספרים להם זכרון שבע מעלות בלהב האש. מהם מי שהאש מלהבת פניו עד שיאדימו, ובכמוהם אמר (ישעי' י"ג ח') פני להבים פניהם; ומהם מי שישחירו פניו כשחרות הקדרה, ובכמוהם אמר, (יואל ב' ו') כל פנים קבצו פארור; ומהם מי שיגיעהו ממנה כמו צליה ובשול, ובהם הוא אומר, (מלאכי ג' י"ט) הנה היום בא בוער כתנור; ומהם מי שיגיעהו כמי שתאכלהו האש, ובהם הוא אומר (איוב כ' כ"ו) תאכלהו אש לא נפח; ומהם מי שיגיעהו כאש אוכלת בעצים, ובהם הוא אומר (ישעי' ל' ל"ג) מדורתה אש ועצים; ומהם מי שיגיעהו כאש אוכלת העפר והאבנים, ובכמוהם הוא אומר, (דברים ל"ב כ"ב) ותאכל ארץ ויבולה; ומהם מי שיגיעהו כאש אוכלת עד מעמקי ארץ, כמו שעושים הזועות, ובהם הוא אומר, (איוב ל"א י"ב) כי אש היא עד אבדון תאכל, כאשר ידענו כי מכת מצרים היתה כוללת ומגיע לכל

תשובה. [15] השאלה (השמינית) היש וכו'. אין זאת השאלה השמינית, כ"א הששית, כי כוונת השאלה, אם יש בענין הצדיקים יתרון זה על זה, אחת היא עם כוונת השאלה הנזכרת למעלה: אם יש ביניהם הפרש וכו' (ראה הערותינו למעלה סימן 3 וסימן 4); ורק המדפיסים, אשר חשבו את השאלה שלפני זו שביעית כאשר ראינו למעלה (סימן 13), עשו את השאלה הזאת לשאלה שמינית, ולמען ימצא הקורא החשבון הוסיפו בדברי המחבר מלת „שמינית" שלא כדת,

אחד כפי מדתו, כמו שאמר (תהלים ע"ח נ') יפלס נתיב לאפו. ופרוש יפלס ישקלהו במשקל, כמו שאמר (משלי י"ו י"א) פלס ומאזני משפט ליי'. — אבל תשובת [16] השאלה (התשיעית) מי אשר הם ראויים ליסורים האלה? נאמר, הכופרים והמשתפים ובעלי העברות החמורות אשר לא עשו תשובה. אך הכופרים והמשתפים הוא אשר אמר בהם (ישעי' ס"ו כ"ד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי. ובעלי העברות החמורות, הם אשר נכתב בהם כרת או מיתות בית דין. כי כאשר יכרתו מהעולם הזה, יוציאו' אל הכרת בעולם הבא מבין הצדיקים גם כן, מפני שלא עשו תשובה. ואם לא יכריתנו, אבל השלים ימיו כדי שיאריך לו, ועם כל זה לא עשה תשובה, יהיה ענשו יותר קשה, והכרתו מבין הצדיקים יותר ראוי, מפני שהאריך לו ולא שב. ואם לא יהיה מכל אשר ספרנו מאומה, מה שהוא זולתם הם קלות ויכופרו לו. — ואם יאמר אומר באי זה דבר יכופרו לו מבלי תשובה? נאמר, הלא הקדמנו המאמר שאין להם כי אם קלות, ואמרנו שזה מחייב שכבר נזהרו מן החמורות, ולא נזהרו מהם עד שקיימו שכנגדם, ולא כפרו אבל האמינו, ולא שתפו אבל יחדו, ולא רצחו ולא גנבו ולא נאפו, אבל עשו בצדק ובמשפט. ומי שהוא על הדרך רוב מעשיו זכיות, והעבירות המעטות ההם כנגד אלה, ישלמו לו עליהם בעולם הזה ויצא נקי, כאשר בארתי במאמר החמשי.

אבל [17] השאלה (העשירית) היא היתקבץ קצתם על קצתם? אומר, כפי אשר הסתכלתי ומצאתי, כי הצדיקים והרשעים רואים קצתם את קצתם בראות בלבד, כמו שאמר בצדיקים (ישעיה שם) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי. וכל אשר יתברר להם יסורם, יאמרו ישתבח מי שהצילנו מן היסורין האלה, וישמחו ויגילו בענינם. וכמו שאמר על הרשעים (שם ל"ג י"ד) פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים, יתמהו על הצדיקים איך יעברו על האש היוקדת ולא תזיקם, ויאנחו על מה שאבד מהם מהגמול. וכאשר דמה אותם שמה כאנשים, נקראו לאכול לסעודה, ואחרים שזמנו ליסורים, והם רואים אותם ונאנחים, הוא אמרו (שם ס"ה י"ג) לכן כה אמר יי' הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו וגו'. אבל הצדיקים קצתם עם קצתם, מי שמעלתו מהם קרובה למעלת אחר יפגענו, ואם תהיה רחוקה לא יפגענו. ועלה בדעתי, הענושים כל שנים מהם שתהיה מעלותם קרובות זו לזו אינם נפגשים, מפני שהיסורים פוסקין ביניהם וטרדתם בהם:

ואמנם הסגרנו את המלה הזאת, לבלתי תהיה עוד למכשול. [16] השאלה (התשיעית) מי אשר הם וכו'. השאלה הזאת איננה מכלל עשרה השאלות, אשר עליהן יסובו כל דברי המחבר ז"ל בזה, כ"א היא אחת מן השאלות הקטנות המשתלשלות מתוך דברי התשובה ע"ד ויכוח; ורק המדפיסים, אשר שגו ברואה והוליכו את הקורא תועה כבר בשאלות הראשונות אשר זכרנו, הוסיפו פה חטא על פשע, בהוסיפם מלת „התשיעית" בשאלה אשר איננה לא תשיעית ולא שמינית ולא עשירית, כ"א בדד תשכון, ובמספר השאלות העשרה לא תתחשב. [17] השאלה (העשירית) היא היתקבץ וכו'. אחר אשר חשבו המדפיסים את השאלה שלפני זו לתשיעית, היטיבו אשר הוסיפו פה מלת „העשירית"; אבל כבר ראינו, כי השאלה אשר נחשבה לתשיעית איננה מכלל העשרה השאלות בשום ענין, והשאלה אשר השיב עליה הגאון באחרונה מתספר השאלות העשרה, היתה באמת השמינית,

אבל [18] השאלה היש לאלהים עליהם עבודה? אומר כן, שלא יתכן שיעשה בדבר הזה שיעזוב שכל שלם בלי צוי והזהרה, ואלו היה נכון לעשותו בעולם הבא היה עושהו בעולם הזה, אך יש לו בו חבה עליהם שיאמינו באלהותו, ושלא יקללוהו, ולא יספרו עליו המדות המגונות, ומה שדומה ליה. אלו מדרך השכליות הגמורים, וזה דבר שאי אפשר זולתה, וזכרו הספרים עבודה אחרת שמעית, והוא שיכוין להם מקום מארצם, יחייבם בו שיבואו אליו בכל פעם, הוא להם כיום השבת וראש חדש אצלנו עתה, ויעבידהו שם במה שיצוה אותם, עד שלא יעזבם בלי עבודה כמ"ש (סס ס"ו כ"ג) והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות לפני אמר יי'; וכאשר ישלימו, יצאו ויראו הענושים, כמ"ש (סס כ"ד) ויצאו וראו בפגרי האנשים, מפני שאמר יבא כל בשר. ואמרו קדמוננו שהצדיקים אין עומדים בלי עבודה בעולם הבא, כאשר הם בעולם הזה, אמרו, תלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. אבל הענושים לא יתכן שיצוו בעבודה בעבור היסורין ובעבור שהיתה מעתיקה אותם מעניגם המתמיד כאשר הקדמנו. אבל [19] תשובת השתי שאלות האחרונות, אשר אחת מהנה, אם יעבדו מה יהיה גמולם? והאחרת, אם הם לא יעבדו, מה יהיה מעניגם? כבר השיבותי עליהם בסוף המאמר השמיני, ואמרתי שלא ערב להם הגמול הנצחי, כי אם בעבור שידע שהם יבחרו בעבודתו ולא בהמרותו, וכי כאשר יבחרו בה, יוסיף להם ביתרון הטובה כאשר בארנו. [20] וכיון שיצאו שתי אלה עם הראשונה אשר קדם באורה, נשארו עשר בלבד:

וראוי שאחבר אל המאמר הזה מה שאומר. אבל ענין הגמול על כל מצוה ודת והשתדלות מה הוא? וכן ענין הענש על כל מצוה ודת והשתדלות; — כי [21] לא עבר זה בעולם הזה, לכמה פנים מן החכמה. אחד מהם כי שרש העון אשר בו הגמול והענש לא ראינוהו, אבל הגיענו בדרך הקירוב וההבנה, ואיך נעמוד על סעיפיהם אשר הם יותר דקים? ועוד שלא יארכו הדברים וירחבו המאמרים וירבה הטורח; ועוד שלא נבחר מה שנרצה מן העבודות, כשנדע גמול כל אחד מהם; ועוד כי הטרדה הגדולה שבלבותינו, הוא הדבר הקרוב אלינו בצווי לאמר ענין הישועה, ועל כן הרחיבו בו הספרים ובארו. אבל אני מקוה שיפורשו לנו מזם הגמול לכל עבודה, ומדיני דרכי הענש על כל עבירה בזמן הישועה כשיגלה הענין הזה, ויפנו הלבבות לבקש החכמה, ויזדככו הטבעים לקבל

ולכן השאלה, אשר הוא דובר עליה עתה, היא השביעית. [18] השאלה היש לאלהים וכו'. השאלה הזאת היא השמינית בסדר העשרה שאלות. [19] תשובת השתי שאלות האחרונות וכו'. בזה נשלמו כל העשרה שאלות, אשר עליהם סובבים הולכים דברי הגאון במאמר הזה, והוא הדבר אשר אליו כוון המחבר עצמו באמרו: — [20] וכיון שיצאו שתי אלה וכו' נשארו עשרה בלבד. כלומר אחר אשר יצאו מידינו שתי השאלות האחרונות האלה עם הראשונה, אשר קדם ביאורה, נמצא מספר השאלות עשרה בלבד, כמספר אשר נמנה להם באמת מראשית. [21] כי לא עבר זה בעוה"ז, כצ"ל, ולא כמו שנמצא בדפוסים: כי לא עבד; וכוונת הדברים לפי הענין, כי לא נמשך דבר זה אל העוה"ז, וע"כ לא נודע. ולפי הערת הב"ז תמורת עבר צ"ל ערב, ואולי הערתו נכונה.

התבונה, כי קרובה היא ומזומנת לצאת אל העולם הבא. ואומר שעל כן אמר שהנבואה תהיה כוללת הכל, באמרו (יואל ג' א') והיה אחרי כן אשפוך רוחי על כל בשר, כי לא יתנבאו כי אם במה שהוא, ואשר יהיה עתיד בעת ההיא, הוא גמול העולם הבא וענשו. וכאשר יודיעם זה, יתן להם עליו אותות ומופתים, כמ"ש אחריו (שם ג') ונתתי מופתים בשמים ובארץ. ואחר כן אמר אחריו, כי הדברים האלה יהיו קודם תחיית המתים, כשאמר (שם ד') השמש יהפך לחשך והירח לדם, ומי שהשכיל לנפשו יהיה מן המשכילים ומי שמתקן בני אדם לעבודת אלהים וילמדם מה שיגיעו בו אליה, יהיה ממצדיקי הרבים, כמ"ש (דניאל י"ב ג') והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. ובעבור זה יצוה כל חכם על ההשגחה ובלמוד בני אדם והישירם:

המאמר העשירי

במה הטוב לאדם לעשותו בעולם הזה:

אמר יהודה בן שאול. אמר המחבר, הקדמת המאמר הזה אשר דברו בו אנשים רבים, ומעט מי שהגיע בו אל העצה המשובחת, אומר בפתח דברי כי בורא הכל ית', מפני שהיה אחד בעצמו, התחייב שיהיו הברואי' רבים כאשר בארתי. ואומר הנה כי האחד הנראה, אי זה אחד שיהיה, איננו אחד כי אם בדרך המספר, אבל כאשר יבחנהו הבוחן על דרך הדקדוק, ימצאנו ענינים רבים. ויותר פשוט מהכלל הזה, שהנמצאות כלן כשיבחן כל גוף מהם, ימצא בו חום וקור ולחות ויובש, וכאשר יבחן גוף האילן, ימצא בו עם זה סעיפים ועלים ופרי ומה שנלוה אל זה, וכאשר יבחן גוף האדם, ימצא בו עמהם בשר ועצמו' וגידים ועורקים ומיתרים ומה שנלו' אל זה; וזה מה שאין ספק בידיעתו, ולא נדחה במציאתו. אבל אם היה בחקי הבריא' כי הבורא אחד ומעשיו רבים, וכמו שאמרו הספרים מה רבו מעשיך יי' כלם בחכמה עשית וגו' (תהלים ק"ד כ"ד), אפי' השמים יש בהם מן החלקים השונים זה מזה, והשיעורים והצורות והמראים והתנועות מה שלא נוכל לספור. וכן הם כמו שאמר (איוב ט' ט') עושה עש כסיל וכימה וחדרי תימן:

וכאשר הקדמתי המאמר הזה, אומר עתה, כי כן באהבות, אהבה לדברים, ושנאה לדברים, כמו שאמר (משלי י"ט כ"א) רבות מחשבות בלב איש ועצת יי' היא תקום. וכאשר הגופים אינם קיימים ביסוד אחד לבד מד' היסודות, וגוף האילנות אינו קיים בחלק אחד ממה שזכרנו, והאדם אינו חי בבשר או בעצמות בלבד, גם השמים אינם מאירים בכוכב אחד, כן האדם לא יתנהג כל ימיו במדה א'; אבל מהתקבצות מה שזכרנו בכל שער על רוב מדבר אחד ומעט מאחר, ישלם כל הנזכר, כן מהתקבצות מהות האדם באהבה ובשנאה על רב ומעט, ישלם לו תקון ענינו, ויהיה כאלו הביאם לפני הדיין ודן עליהם, כמ"ש (תהלים קי"ב ה') טוב איש חונן ומלוה יכלכל וגו', או כאלו שקלם במשקלו וחלק אותם חלקים, וכמו שאמר (משלי ד' כ"ו) פלס מעגל רגלך. וכאשר יעשה כן יהיו כל עניניו שוים ומתוקנים. ואשר חייב שאשים השער הזה התחלת המאמר הזה, הוא שראיתי אנשים חושבים ומאמיני', כי חובה שיתנהג האדם במדה אחת כל ימיו, יגביר אהבת דבר על שאר האהובים, ושנאת דבר על שאר השנואים; והסתכלתי בעצה הזאת, והנה היא מחכלית הטעות מכמה פנים. אחד מהם כי שנאת דבר אחד והגברתו, אלו היה יותר תקון,

לא היה נוטע הבורא במחות האדם אהבת שאר דברים; ואלו היה הדבר כן, היה אפשר לבראו מיסוד אחד, [1] ושיבראנו גזרה אחת, יהיה בורא כן שאר כל הנמצאות ויהיו על הענין הזה. הלא תראה שחלקי הפעלים לא יכשר בהם השתמש דבר אחד לבדו, כל שכן כלליהם. ומזה אלו בנה בונה בית מאבנים בלבד או מעצים בלבד או ממחצלאות בלבד או ממסמרים בלבד, לא יהיה תקון כמו שיהיה, אם היה בונה מאלה מקובצים; ודומה לזה יאמר בתבשיל ובמאכל ובמשתה ובמלבוש ובשמוש ושאר החפצים. ואיך לא יפתח האדם עיניו כשהוא רואה כל אלה החלקים אינם הווים מדבר אחד, והם הוכנו לו לשמשו ולתקנתו, כל שכן עניני נפשו ומדותיה?

וצריך שאבאר כי חדושי הבחירה הזאת אין רעתה מעטה, אך היא גדולה, כמו שאני מרמה ואומר; מהם מי שבחר לשוט בהרים, והוציאו זה השגעון; ומהם מי שבחר הרבות האכילה, והוציאתו אל הטחורים; ומהם מי שבחר הנקמה, ונקם מעצמו, ומה שדומה לענינים האלה, ממה שאני עתיד לבארו באמצע המאמר הזה בעזרת האל:

אבל אקדם הנה ואומר, כי על כן צריכים לחכמה בהנהגת האדם ומהלכיו תמיד, כמו שאמר (משלי ו' כ"ג) בהתהלכך תנחה אותך. והשרש בשער הזה, שיהיה האדם מושל במדותיו, ושולט במה שיאהבהו וישנאהו; כי לכל אחד ממה שהוא אוהב ושונא, מקום ראוי שישתמש בו, וכאשר יראה המקום אשר ראוי להשתמש בו במדה ההי' ישלחנה בשיעור עד שישלי' המעשה ההיא, וכאשר יראה המקום אשר ראוי לעצור המדה ההיא, יעצרנה עד שיעבור מעליו הרוח ההיא. וכל זה בישוב ויכולת לפשוט בעת שירצה, ולתפוש בעת שירצה, וכמ"ש (שם ט"ז ל"ב) טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר. וכבר הקדמתי קודם זה כי לנפש שלשה כחות, התאוה והכעס וההכרה. וכח התאוה הוא אשר יביא האדם לכסוף למאכל ולמשתה ולמשגל, ושייטבו בעיניו המראים הנאים, והריח הטוב, והמשושים הרכים. וכח הכעס, הוא אשר יביא האדם אל התגברות והשררה, והעזר לאחרים, והנקמה והגאוה והעזות, והדומה לזה. אבל כח ההכרה הוא אשר ידין על הכחות האחרים. ואי זה מהם ידמה האדם או ענף מענפיהם, אז יתעסק בכח ההכרה להתבונן בהם ולבחנם, ואם יראה אחריתו וסופו נצולים מפגע, אז ייעץ בו, כ"ש [2] שתהיה אחריתו משובחת; ואם יראה בצד מצדדיו פגע מן הפגעים, ייעץ בעזיבתו. וכל אדם שיקים השער הזה, וימשיל הכרתו על תאותו וכעסו, יהיה במוסר החכמים, כמ"ש (שם ט"ו ל"ג) יראת יי' מוסר חכמה. וכל אדם שימשיל תאותו וכעסו בהכרתו, לא יהיה איש מוסר. ואם יקרא ענינו זה מוסר

---

[1] ושיבראנו גזרה אחת, יהיה בורא וכו'. הוראת מלת „ושיבראנו" הוא כמו וכשיבראנו, כי כן מנהג לשון המחבר להשמיט כ' של בכל"ס; וכוונת המאמר הוא, כי כאשר יברא הבורא את האדם מיסוד אחד, יהיה בורא כן גם שאר הנמצאות. [2] שתהיה אחריתו משובחת. גם פה השמיט המחבר כף של בכל"ס, כי הוראת מלת "שתהיה" הוא כמו כשתהיה, כמו שראינו השמטה כזאת בהערה הקודמת. וכוונת המאמר הוא, כי כאשר יתבונן האדם על המעשים אשר יעשה ואשר לא יעשה, אז יתעסק בכח ההכרה, ואם יראה אחריתו וסופו נצולים מפגע במעשה הזאת, אז יועץ לאחוז בה; וכ"ש כאשר יראה שתהיה אחריתו

שלא כדין, הוא מוסר אוילים, כאשר אמר (שם ט' ז') ומוסר אוילים בזה, ואמר עוד ובעכם אל מוסר אויל (שם ז' כ"ב)
וכיון שהקדמתי המאמר הזה, שהצורך מביא אל חכם, שיסדר לנו האהבות והשנאות איך נתנהג בענינם, אומר, שמצאתי החכם שלמה בן דוד שהתעסק בזה, להודיענו מה הוא הטוב, ואמר (קהלת א' י"ד) ראיתי את כל המעשים אשר נעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח. אינו רוצה באמרו הכל הבל ורעות רוח, קבוץ המעשים והתחברותם כי הבורא המציאם, ואין חכם אומר כזה על מה שהמציאו בוראו הכל הבל; אבל רצה בזה, כי כל מעשה שיקחוהו בני אדם לבדו, כלומר כי כל אחד מן מעשי האדם כאשר יעשהו נפרד, יהיה הבל ורעות רוח. ובהפרד אמר עוד (שם ט"ו) מעוות לא יוכל לתקון, וכל אחד מעוות מהתקן, מקצר מהשלם; אבל בהתחברותם לא יהיה חסרון כי אם שלמות ותמימות. ומחזק הפרוש הזה שהוא כן, שהראה שלשה שערים מאהבות העולם, וגזר על כל אחד שהוא הבל, ופירושו השאה, כאמרו (ירמי' כ"ג ט"ז) מהבילים המה אתכם, משיאים אתכם, ואמרו (תהלים ס"ב י"א) ובגזל אל תהבלו. ותחלתם שיתיחד בחכמה לבדה ויעזוב שאר האהבות, אמר בזה (קהלת א' י"ז) ואתנה לבי לדעת חכמה. [3] וזכר העלה בו, כי כל אדם כפי שתרבה חכמתו ירבה מכאובו, כאשר יגלו לו ממומי הדברים מה שהיה במנוחה קודם הגלותם לו, והוא מה שאומר (שם י"ח) ויוסיף דעת יוסיף מכאוב. ואחר כן שנה בשמחה ובשחוק בלבד, ואמר אם ישים האדם דעתו לפנות אליה ולהשגיח עליה, יהיה לו זה גם כן הבל, כמ"ש (שם ב' א') אמרתי אני בלבי לכה נא אנסכה בשמחה וראה בטוב; וזכר העלה בו מה היא, כי האדם בעת ההיא מרגיש מעצמו בעת השחוק והשמחה פחיתות וגנות, וכבר נכנס במדות הבהמות, והוא אמרו (שם ב') לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה. ואחר כן שלש בישוב העולם, והודיע כי העסק בו גם כן הבל, כאמרו (שם ד') הגדלתי מעשי בניתי לי בתים נטעתי לי כרמים עשיתי לי גנות ופרדסים, ושאר מה שספר ממעשיו עד סוף הפרשה; וזכר העלה בשנאתו את כל זה, שיניחנו לאדם שיהיה אחריו, ותהיה יגיעתו לריק, כמ"ש (שם י"ח) ושנאתי אני את כל עמלי שאני עמל תחת השמש שאניחנו לאדם שיהיה אחרי. ובאשר ספר אלה השלשה שערים, פסק לזכור שאר אהבות העולם, שלא ימנעהו זה ממה שהוא צריך לדבר ולצוות; אך רמז בתוך השערים האלה, להשוות בין אלה השלשה, והוא שנתעסק במעט מן החכמה ומן התענוג, ולא נניח לעיין במה שהוא הטוב, כמו שאמר (שם ג') תרתי אני בלבי למשוך ביין את בשרי:

ועלה בדעתי (יישירך האלהים) לקבץ משרשי אלה האהבות שלשה עשר; ואזכור מה שידעתי ממה שהביא כל עם לבחור העסק בכל אחד מהם לבדה כל ימיהם; ואחר כן אבאר אי זה דבר הניחו ועזבו מהענין ההוא; ואזכור בכל אחד מהם המקום אשר ראוי להשתמש בה אשר לו נברא והושם, ואקבץ כלל ממה שאניח כל חפץ בכל שער, יהיה

לא לבד גלות מפגע, כי אם גם תשובתה, כי אז יאחז בה ביתר עז. [3] וזכר העלה בו וכו'. ר"ל העלה או הסבה, אשר בעבורה לא טוב לאדם שיתיחד בחכמה לבדה ויעזוב שאר האהבות, כי כל אדם וכו'.

הקבוץ ספר פרישות שלם. ואספרם מתחלה ואומר, כי משרשי האהבות שלשה עשר; הפרישות, והאכילה, והמשגל, והחשק, והבנים, והיישוב, והחיים, והממון, והשררה, והנקמה, והעבודה, והחכמה, והמנוחה. ואחר כן אראה לשכל אחד אחד, ואזכיר לו אפני החפץ בו, ואכתוב מה שראוי מן הפרישות בו, ואיה מקומו הראוי לו. ואומר בראשון:

שעד הפרישות. ראו אנשים כי אשר ראוי להתנהג בו האדם בעולם הזה, הפרישות וההליכה על ההרים ולבכות ולספוד ולהתאבל על העולם הזה. ואמרו חויבנו זה מפני שהוא עולם כליה, מתהפכת באנשיה, איננה קיימת. בעוד שיהיה האדם שמח בו שמחה בהשקט ובשלוה, תתהפך עליו ותהיה שמחתו אבל, וגדולתו שפלותו, והצלחתו עמל, כמ"ש (איוב כ"ז י"ט—כ"ב) עשיר ישכב ולא יאסף עיניו פקח ואיננו. תשיגהו כמים בלהות. ישאהו קדים וילך. ואלו היה האדם משתדל בכל כחו להתחכם תנצחהו אולתו, או להנקות ינצחהו טנופו, או להיות בריא יחלהו מזגו, או להלבב יכשילהו לשונו, כמ"ש (שם ט' כ') אם אצדק פי ירשיעני תם אני ויעקשני. ואין בן אדם שידע מה שיתחדש עליו מחולי ופגע ושכול ודאגה וחסרון ושאר הפגעים, וכמ"ש (משלי כ"ז א') אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום. וכל אשר יוסיף להחזיק בו ינתק מבטחו, כמ"ש (איוב ח' י"ד ט"ו) אשר יקוט כסלו ובית עכביש מבטחו. ישען על ביתו ולא יעמוד יחזיק בו ולא יקום. ואין ענינו בו כי אם בזיוף ושקר וכזב כל ימיו, וכמ"ש (תהלים צ' י') ורהבם עמל ואון. וכמה גבורים השח השפיל, וכמו שאמר (שם ע"ו ו') אשתוללו אבירי לב. וכמה גדולים הכניע וחלל, כמ"ש (ישעי' כ"ג ט') לחלל גאון כל צבי להקל כל נכבדי ארץ. וכמה מיחל טובו המירה לו ברע, ופתח עיניו לראות באורה והחשיכה בפניו כמ"ש (איוב ל' כ"ו) כי טוב קויתי ויבא רע. ונשען בדאגותיו על האדם הזה, והשליך עליו חולשתו, וכמ"ש (תהלים פ"ח ח') עלי סמכה חמתך. ואנה העונות והחטאים והחשבון והיסורין וההבדל בינו ובין אלהיו? עד שישוב לו כטורף באפו, וכאכזרי אחרי הרחמים, כמ"ש (איוב י' ט"ז) כשחל תצודני ותשוב תתפלא בי, ואמר עוד (ישעי' י"ג ט') הנה יום יי' בא אכזרי ועברה וחרון אף. ואמרו צריך למאוס בעולם הזה ולא יבנה בית ולא יטע, ולא יקח אשה ולא יוליד, ואל ישכון עם מי שבוחר המעשים האלה, שלא ירגילו אותו ותדבק בו ממדותם; אבל יתבודד בהרים, ויאכל מה שימצא מהצמח, עד שימות בדאגה ובאבל:

והסתכלתי במה שאמרו העם הזה ומצאתיו רובו אמת, אך טעו בעזיבת הישוב ובני אדם; כי עזבו זכרון מה שלא יוכל אדם לעמוד בלעדיו מן המזון והכסות והמחסה; וגם הניחו זכרון נפשם כי עזבו לישא נשים, וכרות הזרע אלו היה טוב, היו מתנהגים בו בני אדם כלם ובטל מין המדברים, ובבטולו תבטל החכמה והתורה ויום הדין והשמים והארץ; ותהיינה הנפשות בסכנה בין החיות והאריות והנחשים והחום והקור והפגעים. ואיה עבי הטבע והשגעון וטרוף הדעת בהעדר המאכל הטוב, והמים הקרים, והפסד הדם, והמית המרה השחורה? עד שיצטרכו אל אנשי הישוב לרפוא אותם שיועיל להם, ואפשר שלא יועיל. והיו משתוממים האנשים מבני אדם עד שיחשבו שיהרגו אותם, ויש שישנאום על היותם

מוחזקים אצלם לרעים וחטאים עד שיתירו לעצמ' שפיכת דמם. ויש שישובו כמדות הבהמות ויצאו מן האנושות, כמ"ש (מיכה ד' ג') בת עמי לאכזר כיענים במדבר, ואמר (איוב ל' ו' ז') בערוץ נחלים לשכון חורי עפר וכפים, בין שיחים ינהקו, ויפסידו נפשם לגמרי. אבל הפרישות טובה לאדם כשיתנהג בה במקומה, והוא כשיזדמן לו המאכל והמשתה האסור והמשגל האסור והממון האסור, ישלח המדה הזאת עד שתרחיקהו מכל זה, כמו שאמר (קהלת ב' כ"ב כ"ג) כי מה הוה לאדם בכל עמלו. כי כל ימיו מכאובים וכעס ענייניו.

השני שער האכילה והשתיה. ראו קצת בני אדם כי הראוי שיתנהג בו האדם שער האכילה והשתיה. ואמרו כי המזון בו קיימת הגופים והנפשות, ועם זה יש בו ערבות גדולה והוא סבת גידול הגופים ורבוים והעמדת הזרע. והנה אתה רואה האדם יצום יום אחד יחלש אור עיניו שמעו ומחשבתו וזכרונו ורעיונו, וכאשר יאכל ישובו כל כחותיו כבתחלה, ויש עת שירעב ויכפור באלהיו, ולא יבין מה שיתפלל אליו. והנה אתה רואה ישוב הארץ כלו איננו מושם כי אם במקום הנהרות בעבור הזרע ושתות המים, וכן מס המלכים וכן מתנות החילים; ואליהם יגיע המשל באמור כל אדם זה לחמי. ותראה מבטיחים הספרים בהם הצדיקים כאמרם (שמות כ"ג כ"ה) ועבדתם את יי אלהיכם וברך את לחמך זאת מימיך, וכן (ויקרא כ"ה י"ט) ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשבע, והדומ' לזה הרבה; ושכל אירוסין והתונ' ולידה ומילה וברית ומועד וחנוך לא ישלם דבר מהם כי אם בו, וכן החברה והרעות בין האוהבים; ואמרו היין מראהו נהמר וריחו טוב וטעמו ערב, ישים הדואג שמח, והכילי נדיב, ורך הלבב גבור. וכבר קבצם הפסוק בשבח, באמרו (תהלים ק"ד ט"ו) ויין ישמח לבב אנוש להצהיל פנים משמן וגו'. והתבוננתי במאמרם זה ומצאתי רובו טעות, ועוד כי הם הביטו אל טובותיו ולא הביטו אל רעותיו. והוא שרוב המאכל גורם הקבסה ומכביד האיברים, וממלא הראש והעינים, ומביא לידי גויעה בהרבותו, וישיב הלב נמהר, וישנה מדות האדם, ויטה אל תאות המאכל ולהרבות הממון, עד שלא יזכור השבע, וידמה למדות הבהמות והכלבים, וכמ"ש (ישעיה נ"ו י"א) והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה. גם ישוב כמו האש אשר מה שיובא אליה תאכלנו מבלי הרגש כמו שאמר (ישעיה ט' י"ח) ויהי העם כמאכולת אש. גם ישוב כמות אשר יאסוף אליו כל הבריות ולא יאמר די, כמו שאמר (חבקוק ב' ה') אשר הרחיב כשאול נפשו והוא כמות ולא ישבע. גם ישוב כארבע סבות החסרון והם האש והמים והמות והעקר, כמו שאמר (משלי ל' ט"ו) לעלוקה שתי בנות הב הב שאול ועוצר רחם ארץ לא שבעה מים ואש לא אמרה הון, עד שתהיה עינו רעה במי שיאכל ממנו חלת לחם אפילו אם יהיה עשיר, ואם יראת לו זה יהיה בלי לב, וכמו שאמר (משלי כ"ג ז') כי כמו שער בנפשו כן הוא אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך. וכאשר יראה זה ממדותיו, ימאסוהו המלכים וגדולי בני אדם ומשכילהם, ולא ישבו עמו; כי כאשר יאכל ימהר, ואם יראה חתיכה טובה יקפוץ עליה, והוא ראשית מי שישלח ידו לאכול ואחרית מי שישאנה, ועינו אל מה שיבא מן המאכל, מאשר לבו אליו, וכמו שאמר (משלי כ"ג א' ב') כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך. ושמת שכין בלועך; ועוד כי יכוון להפנות עד שיוכל

לאכול שנית מהתאוותו לו, וכאלו הוא משפך שופך מלמעלה ויורד מלמטה וכמ"ש (ישעי' כ"ח ח') כי כל שולחנות מלאו קיא צואה בלי מקום; ועוד כי בא להקיא מרוב המאכל כאשר לא תכילנו האצטומכא כמ"ש (משלי כ"ג ח') אכלת תקיאנה. ואיה עבי הלב עד שיעזוב תורתו וישכח אלהיו? כמו שאמר (הושע י"ג ו') כמרעית' וישבעו שבעו וירם לבם על כן שכחוני. ושכחו ממעשה היין נגוב המוח אם ישתהו חי, והרטבתו אם ישתהו מזוג. ואיה התגברותו על השכל והפסדו את החכמה? וכמו שאמר (משלי כ' א') לץ היין הומה שכר כל שוגה בו לא יחכם. ואיה הרפותו את הגידים והרעישה והמית הדם וקדחת הדם והמורסות והסמטות, וכהות שטח האצטומכא והכשת הכבד וגריד' שריקת המעים והמכאובים הגדולים? וכמו שאמר (שם כ"ג כ"ט) למי אוי למי אבוי למאחרים על היין. ואיה העברות והתועבות, ליפות כל גנות והתר כל איסור, והוא מתהלך בגוף האדם מעט מעט, וכמו שאמר (שם ל"ב) ואחריתו כנחש ישך וכצפעוני יפריש עיניך יראו זרות. ואיה הריגת הנפש והמכות והמאסר והכבל והענש, הלא בו? ואיה כל דרכי האונאה וההתבולות והאבדן, כי אם בו? ומי שהרגיל את עצמו לסמוך על המאכל והמשתה מהתירם ולא יגיע אליהם, יקחם מאשר ימצא, כמו שאמר (שם ל' י"ז) כי לחמו לחם רשע ויין חמסים ישתו. אבל הם טובים לאדם לקחת מהם מעט כפי מה שיעמיד גופו, כמ"ש (משלי י"ג כ"ה) צדיק אוכל לשובע נפשו, וכאשר יראה בשכלו מקום לזה, ישלח תאות המאכל והמשתה, וכאשר יהיה לו מזונו יעצרנה.

השלישי שער המשגל. ראו אנשים כי המשגל ראוי שיהיה נבחר על כל אהבות העולם, וכי יש לו ערבות יותר גדול מכל ערבות שבעולם; כי לכל יש דבר שיעמוד במקומו, וזה אין דבר שיעמוד במקומו; והוא מוסיף בשמחת הנפש ויחזקנה, ומקל מלאות כל שכן מן הראש ומן המוח; והוא מניח כעס האדם ומעביר מעליו חדאגות, ומועיל מחלי המרה השחורה הנקרא מלאנכוליא; והגדול שבדברים שהוא סבת היות האדם המדבר החכם, ואין סבת התחברות בני האדם ורעותם כי אם בו; ואלו היה דבר מגונה, היה הבורא מונע ממנו נביאיו ושלוחיו, הלא תראה כי קצתם אמר הבה את אשתי (בראשית כ"ט כ"א) מאין בשת, ואחר אמר ואקרב אל הנביאה (ישעי' ח' ג') מאין הכלם. וחקרתי דברי אלה, ומצאתי בהם טעות; ועוד כי הניחו נזקיו וגנותו מהם, כי הוא מזיק לעינים, ומסיר תאות המאכל והמשתה, ומפיל הכח, והרבה פעמים מביא השחפת וכאב החלצים וחלל הבטן, והורס הגוף ומכלהו מהרה וימהר הזקנה, ובו נאמר (משלי ל"א ג') אל תתן לנשים חילך. ואיה טרדת הלב וכלבול הדעת ועמימות העינים והמית הנפש כי אם עמו, וכמ"ש (הושע ד' י"א) זנות יין ותירוש יקח לב. ומי שלבו עליו לא ינוח להב אשו כי אם בעת הגעתו אל חפצו בלבד, וכאשר יעשה חפצו תבער אשו כבתחלה, כמ"ש (שם ז' ד') כלם מנאפים כמו תנור בוערה מאופה. ואיה הטנוף והלכלוך, עד אם ירגיש ויהיה לו מעט דעת, יהיו שלמותיו מתעבים אותו, אפילו אם התרחץ כל ימיו, כמו שאמר (איוב ט' ל' ל"א) אם התרחצתי במי שלג וגו' אז בשחת תטבלני ותעבוני שלמותי. ואיה החרפה והבוז והנגע, ומה שישאר זכרו עד אחרית הימים וסוף הזמנים, וכמו שאמר (משלי ו' ל"ב ל"ג) נואף אשה חסר לב וגו' נגע וקלון ימצא וחרפתו לא תמחה. ואיה שיחשוב כל בני

אדם עורים וחרשים עד שיחשוב כל גנות בגלות, ויחשוב שאינם יודעים, וכמו שאמר (ירמי' י"ג כ"ז) נאופיך ומצהלותיך זמת זנותך. ואיה שישים ביתו מעון לכל לץ ולכל נואף ולכל לסטם ומשחית ואיננו שוער, וכמו שאמר (שם ה' ז') ואשביע אותם וינאפו ובית זונה יתגודדו, וגורם לעצמו ולבניו שלא יהיה לו בן בשר, כמו שגרם הוא לזולתו מעצמו כזה, שהוא מדה כנגד מדה, וכמו שאמר (איוב ל"א ט' י') אם נפתה לבי על אשה, תטחן לאחר אשתי ועליה יכרעון אחרין. ואין התאוה הזאת טובה לאדם כי אם להקים בה זרע, וכמו שאמר (בראשית ט' ז') ואתם פרו ורבו, וישלחנה בדעת בעת שהיא ראויה, ויעצרנה מהרבות.

הרביעי שער החשק. השער הזה ואם הוא גנאי לזכור, איננו יותר מגונה מדעות הכופרים, אעפי"כ זכרנום להשיב עליהם, ויסור הספק מן הלב, כן נזכור את זה גם כן להשיב עליו, ויסור ספק מן הלב. יש אנשים שרואים שהחשק טוב מכל מה שיתנהג בו האדם, וחושבים כי הוא מזכך הרוח והמזג, עד שהשוב הנפש זכה צפה על הגוף מזכותה, ושהוא ענין דק עד מאד, ומשיבים אותו לפעולת הטבע, ואומרים כי הוא משך נצוק אל הלב, תחלתו ההבטה, ואחר כן תוחלת, ואחר כן קביעות, ואחר כן יעזרוהו משכים אחרים ויתקיים. ועלו מזה למעלה, עד שהשיבו אותו לפעולת הכוכבים, ואמרו כשיהיו מזלות בני אדם שוים, מביאים זה אל זה משליש או משתות, וימשול על שני חלקי אהבותם כוכב אחד מחייב ביניהם האהבה והחברה. גם עלו מזה עד שאמרו שהוא פעל הבורא יתברך, וטענו שהוא ברא רוחות הנבראים כבדורים עגולים, וחלק אותם לשנים, ומשים כל חלק באדם אחד, ובעבור זה כשימצא כל חלק את חלקו הוא נתלה בו. גם עלו מזה עד ששמוהו כמו חובה, ואמרו כי נסו בני אדם בשער הזה, כדי שידעו כניעת האהבה ויכנעו לו ויעבדוהו. העם הזה בכל מה שזכרו, פתאים אין בהם דעת. וראיתי להשיב עליהם בשער הזה בתחלה תשובה נראית במה שכזבו, ואחר כן אראה להם הפך מה שנתלו בו. ואומר כי מה שאמרו על הבורא, לא יתכן שינסה האדם במה שהזהיר ממנו, וכמ"ש (איוב כ"ד י"ב) ואלוה לא ישים תפלה, ועוד כי לא אל חפץ רשע אתה (תהלים ה' ה'). אבל ענין חלוק הכדורים אשר נתלו בו, כיון שהשיבונו על מי שאמר בקדמות הרוחניים, ובארנו כי נפש כל אדם היא נבראת עם השלמת צורתו, בטל השער הזה ושבור. ומה שטענו מצד הכוכבים מהפקת שני המזלות ושני החלקים, אלו היה כמו שאמרו, לא היה נמצא ראובן שאוהב את שמעון, שלא יהיה שמעון אוהב אותו מפני שהם שוים, ואין אנחנו מוצאים הדבר כן. ומה שזכרוהו כי ההתחלה הבטה ואחריה נפילת התוחלת בלב, אומר כי על כן צונו בוראנו שנשיב לעבודתו העין והלב יחד, וכמו שאמר (משלי כ"ג כ"ו) תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה, והזהירנו מהשיבם להמרותו, באמרו (במדבר ט"ו ל"ט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם; ואין זה כי אם עד שיקבע הענין הזה בלב ויתפשהו וימשול בו, ומקצר האדם ההוא ממאכלו וממשתהו ומכל תקנותיו, עד שימק בשרו וידל גופו וישלטו בו החליים החדים. ואיה הלהב והגויעה והיגון וההמיה, ונדנוד הלב וההתעלפות והקיצה והאסטניסות, וכמ"ש (הושע ז' ו') כי קרבו כתנור לבם בארבם. ויש שיעלה זה אל המוח ומחליש הראות והמחשבה והזכרון, ויש שמבטל

ההרגשה והתנועה, ואפשר שיראה חשוקו פתאום ויגוע ותתעלם רוחו בגופו ארבעה ועשרים שעות, ושמא יחשבוהו למת ויקברוהו, ואפשר שיבינו אליו או שישמעו זכרו ויתאנח אנחה שימות בה באמת, ויהיה המשל אמת במ"ש (משלי ז' כ"ו) כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה רגליה יורדות מות. ואיך יהיה האדם אסיר הוא ודעתו, עד שלא ידע לעצמו אלוה ולא ענין ולא עולם זה ולא עולם בא זולתו, וכמ"ש (איוב ל"ו י"ג) וחנפי לב ישימו אף. ואיה ההכניעה והעבודה לו ולכל הנלוים אליו, והישיבה על הפתחים והשקידה על כל נוה, וכמו שאמר (ירמי' ג' ב') שאי עיניך על שפיים וראי איפה לא שגלת על דרכים ישבת להם. ואיה ההליכה בלילה והעמידה בשחרית, וההסתרות מכל חי, פן יפגעהו וימות מיתות רבות בכל כלימה וכלימה, וכמו שאמר (איוב כ"ד ט"ו) ועין נואף שמרה נשף לאמר לא תשורני עין. ואיה הריגת החושק או החשוק או אחת מן הכתות הנלוות אליהם, או אותם ואת הנלוים אליהם, ושמא רבים מבני אדם עמם, וכמו שאמר המשל (יחזקאל כ"ג מ"ה) כי נואפות הנה ודם בידיהם. ואם יגיע יום מן חימים אל מה שבקש, ויגיע לתולדת מה שבעבורו חייבה נפשו כל הצער תהוא, תשוב מתחרטת מתעבת מואסת למי שהיתה אוהבת, יותר מאהבתה אותו, וכמו שאמר (ש"ב י"ג ט"ו) וישנאה אמנון שנאה גדולה מאד. ויכיר האדם כי מכר נפשו ותורתו וכל הרגשותיו ושכלו, אחר נפול החץ אשר אין לו השבון, כמו שאמר (משלי ז' כ"ב כ"ג) הולך אחריה פתאום וגו', עד יפלח חץ כבדו. ואין הענין הזה טוב כי אם באשתו של אדם שיאהבה ותאהבהו ליישוב העולם, כמו שאמר (שם ה' י"ט) אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירווך בכל עת באהבתה תשגה תמיד, ויראהו האדם לאשתו בשכל ובכשרות, כפי אשר תנעם חברתם בה, ויעצרנה מזולת זה בגבורה ויכולת.

החמישי שער קבוץ הממון. ראו אנשים כי הטוב שיתנהג בו האדם בעולם הזה, הטורח בקבוץ הממון, והשלמת הדברים. מהם מה שאמרו כי המאכל והמשתה והמשגל אשר בהם תקנת הגוף לא יושגו כי אם בו, וכן בו יהיה המקח והממכר והנישואין, וכל עסק שיהיה בין בני אדם בו יהיה, עד שהמלכים לא ימליכום כי אם בו, ואין מקבצים החילים וכובשים המבצרים כי אם בעבורו, ולא יחפרו המוצאים המטמונים, כי אם להוציא אותו מהם, ואין ההליכה אל בתי העשירים וחלות פניהם כי אם בעבורו, ואין הנדבות והכבוד והצדקה וההודות כי אם להם, וכמ"ש (משלי י"ט ו') רבים יחלו פני נדיב, ומשלת בגוים רבים (דברים ט"ו ו'), וזאת הממשלה בממון, וכמו שנאמר (משלי כ"ב ז') עשיר ברשים ימשול. והסתכלתי בדבריהם וראיתי, שהטוב ממנו הוא מה שיבא לאדם מבלי טרח ועמל, אבל מי שישתדל לדרשו, הוא ביגיעה ובמחשבה ובקוצר הרוח ובנדודים בלילה והיגיעה ביום, עד שאם יגיע למה שירצה ממנו, לא תתישב שנתו לעתים רבות, וכמו שאמר (קהלת ה' י"א) מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון. וכאשר ישימהו האדם כונתו ימשול בו ויתאוהו, כאשר זכרתי בשער האכילה והשתיה, שיהיה כאש וכמות וכעוצר רחם, גם יותר מהם, כמו שאמר בזה (משלי כ"ז כ') שאול ואבדון לא תשבענה ועיני האדם לא תשבענה. ואיה המריבה והתגרה והשנאה והמלחמה, כאשר יעשו הזאבים והכפירים עד

שיטרפו טרף, וכמ"ש (נחום ב' י"ג) אריה טורף בדי גרותיו ומחנק ללבאתיו וגו'. ואיה סבל צעקת היתומים והאלמנות והעניים ושאר העשוקים, ואיננו פונה אליהם, כי אם מי שיאהב קבוץ הממון, וכמ"ש (קהלת ד' א') והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם. ואיה לקיחת הממון והפסד הכבוד ואבוד האמונה וגלות כל מסתור, ובו אמר (הושע ז' א') ונגלה עון אפרים ורעות שומרון כי פעלו שקר וגנב יבא פשט גדוד בחוץ. ואיה העברת המועדים ושבועות השקר עד שיעדר הצדק לגמרי, כמו שאמר (ירמי' ז' כ"ח) אבדה האמונה ונכרתה מפיהם. וכאשר יבא לו הממון כחפצו, בוטח בו ושוכח אלהוו וכופר במי שחננו הממון, כמו שאמר (דברים ח' י"ג י"ד) וכסף וזהב ירבה לך וגו' ורם לבבך ושכחת את יי' אלהיך. ויש פעמים רבות שיהיה הממון סבת הריגתו ואבדו, אם בלסטים או בשלטון והדומה לזה, וישאר הוא ובניו חסרי כל, וכמו שאמר (קהלת ה' י"ב—ע"ו) עושר שמור לבעליו לרעתו, כאשר יצא מבטן אמו, גם זו רעה חולה; ואם ישאר בידו עד עת מותו, ישא האב עון הממון עמו אל הקבר, ויסבול אשמתו, כמ"ש (יחזקאל י"ח י"ח) אביו כי עשק עושק וגו', ויניח לבן פחות אשר לא יהיה לו ברכה, כמ"ש (משלי כ' כ"א) נחלה מבוחלת בראשונה ואחריתה לא תבורך. אבל השם האדם לאהוב הממון לשמור מה שחננו הבורא ולא יאבדהו לזולתו, כמו שאמר (שם י' כ"ב) ברכת יי' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה.

הששי שער הבנים. ראו אנשים אחרים שישתדלו בבקשת הבנים, ואמרו שיש בזה שמחה לנפש ומחמד לעין וששון וגילה, ולולי הבנים לא היו בני אדם, ולא יתקים העולם, והם הסגלה לאדם לעת הזקנה, והזוכרים אותו בטוב אחר מותו; ושהחנינה והרחמים אינם כי אם להם, והכבוד והיקר להם. ודי כי כל נכבד מן הנביאים שואל אותם, כאשר תמצא אברהם אומר (בראשית ט"ו ג') הן לי לא נתת זרע, ואמרה התורה ויעתר יצחק ליי' לנוכח אשתו כי עקרה היא (שם כ"ה כ"א), ואמרה רחל הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (שם ל' א'); ופעמים מלמדו האב תורת האלהים יתברך ויתעלה וחקיו ומצותיו, יקנה בם שכר, כאשר אמר (ישעי' ל"ח י"ט) אב לבנים יודיע אל אמתך. והשתכלתי במה שאמרו, וראיתיו נכון בבנים שיתנם הבורא לעבדו כרצונו; ומקום טעות אלה, שמחייבים כונת זה השער לבדו, מבלי שאר הדברים. ואומר מה תועלת יש בהם אם לא יהיה להם מזון וכסות ומחסה, ומה טוב יש בגדולם אם לא יהיה להם חכמה ומדע? ומה היא חנינתם והחמלה עם העדר אלה הדברים? רק תוספת בצער האבות; [4]ואנה הוא יקרם וכבודם, שיקוה מהם דבר, כשלא יהיה להם הקדמות? ואיה צער ההריון וחבלי הלידה ומה שיקרה מן חליה, וכמו שאמר (בראשית ג' ט"ז) בעצב תלדי בנים. ושמא תמות בעת לדתה ותשוב השמחה לאבל, כמו שאמר (שם ל"ה י"ח) ויהי בצאת נפשה כי מתה. ואיה יגיעת האב ועמלו והכנסתו בכל סכנה כי אם על מזון בניו, כמו שאמר (איוב ל"ט ל') ואפרוחיו יעלעו דם. ואיה

[4] ואנה הוא וכו'. כצ"ל, ולא כמו שנמצא בדפוסים, והנה הוא כו'; כי באמת המאמר הזה הוא שאלה, אשר בה ישאל המחבר ז"ל לאמר: אנה הוא הכבוד והיקר של הבנים, אשר אבותיהם יוכלו לקוות מהם דבר, אם אין לבנים האלה ההקדמות הנצרכות לכל תכלית?

צער הגדול והנהגת החלי ותקון הרפואות ושמירת מי השעורים וחכנת המשקים, כי אם עמהם ברוב. כל שכן שאחרית הענין למות ולשכול, והוא האוי והאבוי, כמו שאמר (הושע ט׳ י״ב) כי שם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם. ואם יחיו, הפחד ממה שיתחדשוהו הזכרים מהם איננו מניח לו לישון, וכמ״ש (משלי י״ט כ״ו) משדד אב יבריח אם בן מביש ומחפיר; ופחד ממה שיתחרש על הנקבות מהם הוא כלימת עולם וחרפת פנים, כמו שאמרו רבותינו מפחדה לא יישן בלילה. והכלל אם יהיו ממרים תאבד התוחלת, כל שכן אם יהיו מרעים, ועליהם אמר (שם ל׳ י״ח) חוד אביו יקלל ואת אמו לא יברך. אבל שם האב לאהוב את הבנים להחזיק במה שחננו בוראו בהם ולא יקוץ בהם, כמו שאמר (תהלים קכ״ז ג׳) הנה נחלת יי׳ בנים שכר פרי הבטן.

השביעי שער ישוב העולם. ראו אנשים אחרים, כי ישוב טוב בכל מה שיתעסק בו האדם, ואמרו כי ישוב הבית הוא דבר שצריך, כי לולא הוא לא היה לאדם מקום יהיה לו מחסה מן החום והקור, ויתקבצו אליו כל הנלוים אליו; אך ישוב השדות צרכם למזון, שאי אפשר לעמוד בלעדיו, וכלם מחדשים לאדם השמחה, ורחב הלב והחריצות והגילה, וכמו שאמר (קהלת ה׳ ח׳) ויתרון ארץ בכל הוא מלך לשדה נעבד; ובישוב ובבנינים מתפארים המלכים והשרים, כמו שאמר (איוב ג׳ י״ד) עם מלכים ויועצי ארץ הבונים חרבות למו; ובכמו זה יעד המאמינים, כמו שאמר (דברים ו׳ י״א) ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת. והתבוננתי בעצתם ומצאתים שטעו, כאשר חייבו עזיבת כל הדברים והתעסק בשער הזה, ואיך יוכל אדם לישב מאומה מכל זה, כי אם בחכמה ועצר ובידיעת המדות והשערים. ואם לא יהיה באמצע מדע רחב לא יגיע דבר מהמבוקש הזה, ואם יטריח אדם עצמו בשער היישוב, יפול ביגיעה ובעמל והדאגה והתוגה והוצאת הממון משלו ומשל אחרים, מתאותו להשלים מה שהחל ממנו, וכמ״ש (ירמי׳ כ״ב י״ח) הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ברעהו יעבוד חנם. ואם ישלים מה שהחל, ויראה בו דבר שלא יישר בעיניו, לא ישוה כל מה שטרח בעיניו מאומה, ויהיה עמלו ויגיעתו לריק, וכמ״ש (מלכים א׳ ט׳ י״ב) ויצא חירם מצור לראות את הערים אשר נתן לו שלמה ולא ישרו בעיניו. ואיה היגון המתמיד וקוצר רוח כי אם עמו. ואיה קנאת בני אדם וכעס המלכים והבאה הפגעים כי אם עמו, וכמ״ש (עמוס ה׳ י״א) בתי גזית בניתם ולא תשבו בם. ואם יהיה הישוב שדות, לא יצמחו נטעיהם כרצון האדם, אך הם צומחים כרצון בוראם, והדאגה על זה מתמדת. ואם יעקרם ויעמיד אחרים תחתם תכפל דאגתו והתוגה על העצר המטר יותר גדולה, וכן בצמאון ובקוצים ובירקון והארבה והשטף, וכמ״ש (מ״א ח׳ ל״ז) רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה שדפון ירקון ארבה, ועול המלכים וחמס עבדיהם, עד שיהיה מה שיעשו השדות להם, ולא יגיע מהם ליד בעליהם מאומה, וכמ״ש (קהלת ה׳ י׳) ברבות הטובה רבו אוכליה ואין יתרון לבעליה כי אם ראות עיניו. ואם יגדל מה שזרע ויאסוף את תבואתו, תהיה כונתו וחפצו ביוקר השערים וצוק העתים, עד שיקח מה שיש ביד העניים והדלים, כמ״ש (עמוס ח׳ ו׳) לקנות בכסף דלים ואביון בעבור נעלים

ומפל בר נשביר. ולא נתנה אהבת היישוב בלב האדם כי אם לתקן בו צרכו בלבד, כמו שאמר (תהלים ק"ו ל"ו) ויושב שם רעבים ויכוננו עיר מושב ויזרעו שדות ויטעו כרמים ויעשו פרי תבואה:

השמיני שער החיים. ראו אחרים כי הטוב שידרוש האדם בעולם הזה, ההשגה על אריכות ימי חייו, ואמרו כי ארך החיים, בו יגיע האדם אל כל אשר יחפוץ, מעניני התורה ועניני העולם, ואם לא ישתדל האדם על זה אי זה דבר ישמור, ובה יעדו הספרים באמרם למען יאריכון ימיך (שמות כ' י"ב), למען תחיו ימים רבים (ירמי' ל"ה ז'). וסבות החיים אצל אלה התמרת האכילה והשתיה, ושלא ירבה במשגל, ושישתדל לשמח את נפשו, ושימנע מהכנס בסכנות ובפחדים, כל עניני התורה ועניני העולם. ואמת הוא כי הענינים האלה מתקנים הגוף, אבל אינם סבות החיים, כי אנחנו מוצאים הרבה מבני אדם הם על הענין הזה, והם קצרי חיים, ואחרים בהפך הענין הזה, וחייהם ארוכים. ותראה גופים שבנינם חזק, יהרסו מהרה, ואחרים בנינם חלוש, יעמדו ימים רבים. ואם היה הענין כאשר אמרו, היו המלכים מאריכים ימים יותר מכל אדם, בעבור שהם יכלתם על המזונות והתענוג. ועוד אזכור כל מה שהניחו בשער הזה, כי האדם כל אשר יאריכו ימיו, ירבו יגוניו ודאגותיו וצרותיו, וכמו שאמר (תהלים כ"ה י"ז) צרות לבבי הרחיבו; וירבו עליו העונות והחטאים, ויאריך חשבונם ומנינם, וכאלו הם מתחדשים בכל יום, כמ"ש (צפני' ג' ז') אכן השכימו השחיתו כל עלילותם; ובעוד שהוא בענין הילדות הוא סכל לא ידע מאומה, כמו שאמר (משלי כ"ב ט"ו) אולת קשורה בלב נער; וכאשר יגיע אל ימי הנערות יעתק אל ההפסד ואל ההפקר, כמו שאמר (שם כ"ט) נער משולח מביש אמו; וכאשר יגיע אל הבחרות, יכנס בעמל וביגיעה, וכמ"ש (שם י"ו כ"ו) נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו; וכאשר יגיע אל הזקנה יסור כל מה שהתאוה ויהיו חייו עליו לטרח, כמו שאמר (קהלת י"ב י"א) עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו ימים אשר תאמר אין לי בהם חפץ, ויחסר זיוו ולחו והרגשתו וכחותיו, וישוב כעב אשר נמס ממנו המטר, ונשאר עשנו היבש אשר אין בו תועלת, כמ"ש אחריו (שם ב') עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים ושבו העבים אחרי הגשם, ושאר הפרשה עד סופה. והאדם הצדיק לא יאהב חיי העולם הזה, כי אם בעבור שהיא מדרגה יגיע בה ויעלה ממנה אל העולם הבא, לא בעבור עצמה. ולא נתנה אהבתה בלב האדם כי אם שלא ימית את עצמו כשתבא עליו צרה, כמ"ש (בראשית ט' ה') ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש:

התשיעי באהבת השררה. ראו אחרים הגדול שבמה שמתעסק בו האדם בעולם הזה הגאוה והגדולה והשררה, ואמרו שהנפש תטה אחרי הגדולה, ותראה שקשה עליה השפלות אל אדם אחד ולהתודות לו, ותמצא השררה מחזקת אותה ומרוממתה ותוסיף לה חריצות והתפשטות; וכן הצווי והאזהרה יערבו לה; ולולא השררה לא היה העולם מסודר, ולא נשלמו תקנותיו; המלכים מנהיגים המלחמות והשמירה, והשופטים ישפטו בין הצנועים מבני אדם, והשוטרים מתקנים העזים שבהם; ובה ברך קצת הצדיקים את קצתם כמ"ש (בראשית כ"ז כ"ט) יעבדוך עמים. אבל מה שזכרוהו מסדור העולם בשמירה ובמשפט ובמנוי איננו נדחה, אבל הוא

מאמרנו וכונתנו, אך הם שאלוה שאלה נעזרו בו על דעתם; כי סדר העולם לא יהיה כי אם בחכמה, והם הפילו מעלת החכמה ושמוה לשררה לעצמה. וצריך שאזכור מה ששכחו אותו מנזקי הגאוה והשררה, מהם כי האדם כשיתגאה ותגדל נפשו בעיניו, יצא משטתו, ויתגאה על הקרובים והרחוקים, ויראה עצמו כאלו הוא יחיד בדורו, ויבוז לעצת כל אדם, ויתעקש וידחה כל מאמר, וכמ"ש (משלי י"ח א') לתאוה יבקש נפרד בכל תושיה יתגלע, וחולק על הזקנים במה שנסוהו בארך ימיהם, והכינו אותו ברגילותם, ולא ישמע לעצתם ולמצותם, וכמ"ש (שם י"ב ט"ו) דרך אויל ישר בעיניו, ויפסדו לו עניני עולמו, ומה שיתקנו לו מהם, ייחסם אל כחו ויכלתו והנהגתו והכרתו, וכמו שאמר (ישעי' י' י"ב) אפקוד על פרי גודל לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו כי אמר בכח ידי עשיתי וגו'; ועולה מזה להלוק עם האומנים באומנותם, ויחשבו אותו לפתי זילעגו לו, ולחלוק על החכמים במלאכותם המדעיות, ישתדל לשבור אותם, והכסיל השותק יש לו תקוה ממנו, וכמ"ש (משלי כ"ו י"ב) ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו; ויבא מזה לדבר במלכים ובשרים ולא הבשר בעיניו עצתם, ולא תישר אצלו הנהגתם, ובו נאמר (שם ט"ז) חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם; ויפליג בזה עד שידבר בחכמות הבורא יתב' וידיעתו, וירחיק הרוב בהם ויגנהו, וכמו שאמר (תהלים ע"ג י"א) ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון; ויביאהו זה לבא בכל עמל וסכנה ופחד, מבטחונו כי עצתו תצילהו, והיא הכשילתהו, וכמו שאמר (איוב ה' י"ב) מפר מחשבות ערומים ולא תעשינה ידיהם תושיה. ואם לא תשלם לו השררה והמלכות, אז יראו מקנאיו ויצמחו משנאיו, אעפ"י שלא ידע להם כי אם התחלה, כמו שאמר (תהלים כ"ט ה') בלי עון ירוצון וגו'. אבל בתחלת ראותם שמולך עליהם, חפצים להרגו, וכמו שאמר (בראשית ל"ז כ') ועתה לכו ונהרגהו, והוא תמיד לא יאכל כי אם חתום, ולא ישתה כי אם שמור, וכאלו יושב תחת חודו של חרב, וכאלו חייו תלוים בשערה, כמ"ש (ש"א כ' ג') כי כפשע ביני ובין המות, ויבדילו אנשיו בינו ובין הדין באמת, ויביאוהו אל החשדים ואל הספקות, ויחזקו עליו בבדי בני אדם, ותקשה עליו תביעת הבורא אותו, כמו שאמר (הושע ה' א') ובית המלך האזינו כי לכם המשפט. ולא נטע הבורא ית' בנפש האדם אהבת השררה והגאוה, כי אם בעבור שתכסף בהם הגמול העולם הבא, כמו שאמר (איוב ל"ו ז') לא יגרע מצדיק עינו ואת מלכים לכסא זיושיבם לנצח ויגבהו:

העשירי שער הנקמה. ראו אחרים כי הטוב במה שמכוין האדם בעולם הזה, שינקם מאויביו. ואמרו שהנקמה מסירה הדאגה מהנפש, זיסתלק מעליה היגון אשר היתה בו, ותמצא ערבות במה שהיא רואה באויבה, ותניח מן הכעס ותסיר המחשבה הרעה, ותמנע אויב אחר מעשות מה שעשה הראשון. הלא תראה כי הטוב מה שנאמר למאמינים (ישעי' מ"א י"א) הן יבושו ויכלמו כל הנחרים בך תבקשם ולא תמצאם אנשי מצותך. והתבוננתי כל מה שזכרו, והנה הם בו מהבילים, כי כל אשר זכרו לא עשה בנפש המעשה הזה, אלא בעבור שבא לה מאליו, לא עשתה היא בו כלום; אבל כשהיא נופלת בעצה ומחשבה על האויב, היא נופלת בים השחור, ובכל יום תתחדש לה עצה אחרי עצה, וכו'

שאמר (תהלים ק"מ ג') אשר חשבו רעות בלב, וימלא האדם לבו שלא יפגע אדם ולא יחמול ולא יחון ולא יקבל התחנה, וכמו שאמר (משלי כ"א י') נפש רשע אותה רע לא יוחן בעיניו רעהו, ועל הוצאת כל ממונו וכל הונו בנקמה ההיא, וכמ"ש (ישעי' י"ג י"ז) הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשובו וזהב לא יחפצו בו. ואעפ"י שלא יגיע לחרוג האויב ההוא כי אם בהרוג אלף אוהב או בהרוג עצמו, לא ירגיש לזה, וכמו שאמר (שופטים י"ו ל') תמות נפשי עם פלשתים; ואעפ"י שלא יגיע אל זה כי אם בעזיבת אלהיו ועבודתו, לא יחשוב בזה, וכמ"ש (תהלים פ"ו י"ד) ועדת עריצים בקשו נפשי ולא שמוך לנגדם. וכאשר יסבול כל אלה הענינים, אפשר שלא יגיע עמם אל מה שהוא מבקש, וכמו שאמר (מ"ב ג' כ"ו) להבקיע אל מלך אדום ולא יכולו, ואפשר שיהפך עליו הענין ויאבד הוא, וכמ"ש משלי כ"ו כ"ז) כורה שחת בה יפול וגו'; ואם ינצל וישלם לו מה שבקש, כבר הפיל נפשו בענש החזק מאת הבורא, אשר לא יצילנו אדם ממנו אלא במחילה מי שהרע אליו, וכמו שאמר (שם כ"ח י"ז) אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו. ואיה התקוה לעמוד כנגד הזמן על דעת אנשיו, והתקוה לעמוד כנגד המזלות כדברי בעליהם, והתוחלת הנכונה לעמוד כנגד בורא השמים והארץ כדברינו אנחנו אנשי האמת? והם חושבים כי הם חוץ להנהגתו, וכמו שאמר (תהלים ס"ל ו') יחזקו למו דבר רע. ואיה שנאת בני אדם ואיבת הברואים, ושיפקוד בלב מה שיקנאו בו על הטובה וישמחו לאידו, וכמו שאמר (שם ט') ויכשילוהו עלימו לשונם, ולא ימצא דואג לדאגתו ולא כואב למפלתו אלא הכל שמחים לשברו, כמו שאמר (נחום ג' י"ט) אין כהה לשברך נחלה מכתך כל שומעי שמעך וגו', ואפשר שיהיה שרש השנאה הזאת מחמס זה המתנקם באחרונה, כמו שאמר (תהלים כ"ה י"ט) ושנאת חמס שנאוני, אל תחון כל בוגדי און סלה (שם נ"ט ו'). אבל נטעה בנפש אהבת הנקמה, לקחת דין הבורא מן המשחיתים בארצות, כדי שיתקנו בני אדם, כמו שנאמר (שם ק"א ח') לבקרים אצמית כל רשעי ארץ להכרית מעיר יי' כל פועלי און:

חאחד עשר שער החכמה. מתלמידי החכמים מי שאמר, כי אין ראוי לאדם להתעסק בעולם הזה בדבר חוץ מן בקשת החכמה; ואמרו כי בה יגיע אל ידיעת מה שיש בארץ מהטבעים והמזגים, ואל ידיעת הבורא ממה שבשמים מהכוכבים והגלגלים, ויש לה ערבות ותענוג לנפש, כמו שאמר (משלי ב' י') ודעת לנפשך ינעם, ורפואה שתרפא אותה מהסכלות, כמו שאמר (שם ג' ח') רפאות תהי לשרך, וכאלו היא הנאתו כמזון, כמו שאמר (שם) ושקוי לעצמותיך, ועינו בה כבדולה וכפנינים על המלכים, כמ"ש (משלי א' ט') כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך; ומי שאיננו מכוין אליה ולא מבינה, כאלו איננו מבני אדם, וכמו שאמר (תהלים כ"ח ה') כי לא יבינו אל פעלות יי' ואל מעשה ידיו. ומצאתי כל מה שאמרו אמת, אבל מקום הטעות בו, הוא מה שאמרו שלא יתעסקו בדבר זולתה; ואם לא יתעסקו עמה במזון ובמחסה ובמסתור תבטל, כי אין עמידה זולתם; ואם ישליך את עצמו בצרכיו אלה על אנשים אחרים, היה נבזה ואין סומכין עליו ולא מקבלים דבריו, וכמ"ש (קהלת ט' ט"ז) וחכמת המסכן בזויה, ודבריו אינם נשמעים; ואם יספיק לו המזון העב

היבש, וינהיג עצמו בו ויעבה טבעו ויבער, תבטל זכות החכמה ודקותה, וכמ"ש (משלי כ"ה י"א) תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו. הלא תראה בני ישראל במדבר, זנם הבורא במזון דק רוצה לומר המן, כדי שילמדו החכמה, כמו שאמר (שמות ט"ז ד') ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי אם לא; וראה עוד בני לוי שהיה חלקם אחר משלש עשרה מן התבואה, מפני שהם שבט משלש עשר שבטים, ושם להם המעשר, כדי שישימו מזונם דק. ואלו היו מסכימים בני אדם על מה שאומרים אלה, בטלה חכמת היצירה בחברת הזרע ובעזיבת הנשואין, ואלו היו מתעסקין בחכמת היצירה לבדה, בטלה חכמת התורה. ולא נטע בלבם אהבת העולם אלא להיות עזר לזאת וינעמו יחד, וכמו שאמר (משלי כ"ב כ"א) להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחך.

השנים עשר שער העבודה. ימצאו אנשים רבים שאומרים, כי הטוב במה שיתעסק בו האדם בעולם הזה, עבודת אלהיו בלבד; והוא שיצום ביום, ויקום בלילה לשבח ולהודות, ויניח כל עסקי העולם כלם, כי אלהיו ימלא לו ספוקו ממזון ורפואה ושאר צרכיו. והנה אנחנו מוצאים בעבודה תענוג גדול, כמו שאמר (תהלים קמ"ז א') כי נעים נאוה תהלה, וששון ושמחה, כמו שאמר (שם ק' ב') עבדו את יי' בשמחה, ומצפון אצל הבורא לעת הגמול, כמו שאמר (מלאכי ג' י"ז) וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו. אלה (ירחמך האלהים) כל מה שספרו בעבודת בוראנו אמת וברור, וכל המדות לא יגיעוהו, כמ"ש (תהלים קמ"ה ג') גדול יי' ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר; אך מקום טעותם הוא ההתבודדות בה לבדה, ואמרם כי לא יתעסק האדם בזולתה. ואם לא יתעסק במזון לא יתקיים הגוף, ואם לא יתעסק בפריה, לא תהיה העבודה כל עיקר. כי אם היו מסכימים על זה אנשי דור מן הדורות כלם, וימותו אחר כן, היתה העבודה מתה עמהם; אבל העבודה לאבות ולבנים ולבני בנים, כמ"ש (דברים ו' ב') למען תירא את יי' אלהיך לשמור את כל חקותיו ומצותיו אתה ובנך ובן בנך כל ימי חייך. ואחר כן נגלה להם מה שנעלם מהם, כי העבודה היא בכל המצות השכליות והשמעיות, כמ"ש (שם י' י"ב) ועתה ישראל מה יי' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את יי' אלהיך לשמור את מצות יי'. ואי זה דבר יקיים המתבודד ממצות המדות והשקלים, כמ"ש (ויקרא י"ט ל"ו) מאזני צדק אבני צדק וגו'? ואי זה דבר יקיים ממצות הדינין באמת ובמשפט, כאמרו לא תטה משפט לא תכיר פנים (דברים ט"ז י"ט)? ואי זה דבר יקיים באסור והתר כאכילת הבשר והדומה לזה, כאמרו (ויקרא י"א ב') זאת החיה אשר תאכלו? ואי זה דבר יקיים ממצות טומאה וטהרה, כאמרו (שם מ"ז) להבדיל בין הטמא ובין הטהור, ועוד להורות ביום הטמא וביום הטהור (שם י"ד כ"ו)? וכן בענין הזריעה והמעשר והצדקות והדומה להם. ואם תאמר ילמד כל זה ויורה בו לאנשים אחרים ויעשוהו; אם כן הם העובדים לא הוא, כי בהם נשלמה עבודת הבורא לא בו. אבל מה שזכח מהבטחון על הבורא בתקון הגוף ותקון המזון, הוא כמו שאמרו, אך נשאר להם דבר; והוא ששמו ית' שם לכל דבר סבה ומנהג צריך שיבוקש מהפנים ההם. ואם הם אומרים אמת שהבטחון כולל, יבטחו עליו בשער העבודה גם כן, שיגיעם אל גמולו בלא עבודה;

ואם לא יכשר זה, מפני ששם העבודה סבה לגמול, לא יהיה אפשר מבלי הקנין והנשואין וההשגחות, אשר שמם סבה לתקון בני אדם. אלא שפעמים עושה הבורא קצת מאלה על דרך האות והמופת בלא עסק אדם; אבל ישימהו מנהג שישנה הטבע אשר הטביע?

השלשה עשר שער המנוחה. אמרו אנשים, כי המנוחה טוב מכל מה שיתנהג בו האדם בעולם הזה; כי היא סבת לרפואת הנפש, להעביר ולעדן גופה ולשמור תושיה, וכל אשר ייגע האדם עיניו תלוית אל המנוחה, והיא מבוקשו. הלא תראת שהמלכים הם במנוחה יותר מכל אדם, ולולי שהענין הזה הוא טוב לא היו בוחרים בו. ואיה נוח הגוף ועזיבת הקיצה והמהירות והיגון והדאגה, עד שתורת האמת כשבוחרים בה מדמים אותה בה, כאמרו (ירמי' ו' ט"ז) ומצאו מרגוע לנפשכם. וצוה במנוחה בשבתות ובמועדים. והשקפתי על עצת אלה, ומצאתים סכלים מכל אדם, ואמרו מה שלא ידעו; כי המנוחה לא תשלם לאדם אלא אחר ההשגחה הגדולה ותקון צרכיו והכנת כל אודותיו, ואח"כ ינוח וישקוט, כמ"ש (משלי כ"ד כ"ז) הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך, אבל המנוחה לבדה מבלתי דבר מאלה, איננה כי אם מנוחה בשם, והעולה מענינה הוא העצלה. ואל תשאל על העצלה מה היא? כי האדם כשיתעלף ויתעצל יבואהו הריש ויחסר כל טוב, כמ"ש (שם ו' י') מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידים לשכב ובא כמהלך רישך ומחסורך כאיש מגן, וכאשר יתעצל ולא יכין לו מזון ולא כסות ולא מחסה, יהיה ביגון כל ימיו, עד שימיתוהו תאוותיו ומשאלות לבו, כמו שאמר (שם כ"א כ"ה) תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות, עד שהוא מניח התפלה והצום והעמידה והתנועה במצות ובכל תועלת. ועל כן הפך הענין בצדק, כי ענין העצלות עוד נופל על הרשעות, ואמר (שם כ"ו) כל היום התאוה תאוה וצדיק יתן ולא יחשוך. ואיה הרפיון והכובד והנפח והחלישות והשדפון וכאב התחתית והפודגרא וגיד הנשה והכליות וחלי הפיל והרבה מן הנגעים, כי אם על הבטלה? ואפילו מי שספקו על אחרים אין ראוי לו להתבטל, וכמ"ש (שם ל"א כ"ז) צופיה הליכות ביתה ולחם עצלות לא תאכל. אבל אנחנו מוצאים הנפש נוטה אל המנוחה, ושבוראה שמה לה הנהגה בהשקט ובבטחה אשר בעולם הבא והנחילה בה, כמו שאמר (ישעי' ל"ב י"ז) והית מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם וישב עמי בנוה שלום. וכבר התבאר ממה שהצעתיו ובארתיו למי שקורא הספר, שכל מי שרוצה להתנהג בענין מן השלשה עשר ענינים האלה, תהיה בטלה עצתו ולא נכונה; מפני שהוא מחייב להתנהג בו לבדו, והניח לשתף עמו זולתו, והתעות לו מחפצו, וקצר להגיע אל מה שאהב, כאשר הקדמתי ממאמר שלמה, כי כל דבר מעוות וחסרון, אבל כשיקובצו הענינים האלה כלם, הוא הנכון הגמור.

ואין ראוי גם כן שיוקח מכל אחד מהם חלק משלשה עשר בשוה, אך יקח מכל מין מהם השיעור אשר הוא ראוי לקחת כפי מה שתחייבהו החכמה וההורה. וכאשר יקובצו פזורי אלה השלשה עשר ענין, תהיה חמאת המיץ שיגיע האדם מן המאכל והמשתה והמשגל, מה שיעמיד בו גופו וזרעו; וכאשר ימצא זה מהתרו, ישלח בו תאותו עד שתקח ממנו בהתר, ואם תרצה להרבות או לקחת מזולת התירו, יתסמנה וימנענה,

ואם לא תרצה להמנע כחפצו, ישלח בה מדות הפרישות, עד שתמאס בכל ענין. וישמור מה שחננו הבורא מממון ובנים כפי אהבתו בהם, ויעבוד האדמ' כפי צרכיו, ואם תמשול בו התאוה שתביאהו באיסור, ישלח בה הפרישות עד שימנע מזה. ויאהב חיי העולם הזה, בעבור העולם האחר, כי הוא הטרקלין שלו, לא בעבור עצמו. ואל יחפוץ במאומה מן השררה והנקמה, ואם יבא לו זה מאליו, יקבלנו לקיים בו משפטי התורה, ויישיר בני אדם. ולא יתנהג במאומה מן העצלה כלל, ומה שישארו לו מעתותיו אחר זמון מזונותיו, ישיב השגחתו בם אל העבודה והחכמה. וכאשר יקבץ אל אלה המעשים כאשר זכרנו, יהיה משובח בשני העולמים, וכמו שאמר (משלי ד' כ"ג) מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים, וישובו המעשים חמים לגופים המורכבים מארבעה טבעים, ולכל גוף שהוא שרשים מחוברים, וכרפואות אשר המנהג בהם שיקח מאחד מהם משקל [5] שלשה זוזים, ויהיה בו משקל זוז מדבר אחד, ומדבר אחר ד' גרות, ומאחר חצי זוז, ומאחר ב' גרות, ומאחר גרה וחצי, ומאחר איסר, ולא יתכן שיקחו אותם חלקים שוים, כן הענין באלה המדות אשר זכרתי:

וראיתי להתנדב בסוף המאמר הזה בזכר מזגי המוחשים קצתם עם קצתם, להיותו תוספת בסדר ובבחינה למה שהקדמנו ממזג המדות, ואומר, הידוע כי המוחשים חמשה, נטעמים, ונראים ונשמעים, ומורחים, וממוששים. ואניח השנים מהם, והם הממוששים, כי אינם מביאים לידי ערבות כי אם בדרך אחד והוא הרך, ואחר כן הטעמים, כי הרכבתם ידועה, כמו ההרובה הפאלודג [6] מהנשא והסוכר והכרכום וזולתם, וכן כל המטעמים מן המזונות והתבשילים. ואכוין בדברי אל שלשת המוחשים האחרים, ואומר, כי המראה הנפרד מלובן או אודם או ירוק או שחור, מנהגו להחליש החוש בשיביט אליו, כאשר יכהה הראות מן ההבטה אל השלג, וכאשר יזיק האודם לעין, ויחלש כח הראות מן השחרות, והדומה לזה, והוא עם זה אינם מביאים לידי ערבות ושמחה רבה, אבל כשימזגו קצתם עם קצתם, יתחדש מהם אפני הערבות ותנועה רבה לכחות הנפש. ואומר, כי האודם המתערב עם הירוק, יניע המרה האדומה ומדותיה, ויראה מהנפש חוזק העוז; והירוק המתערב עם השחור, יניע כח הלחה הלבנה, ותראה הנפש כח השפלות; אך אם יתקבץ השחרות והלובן והירוק והאודם, יניעו כח הדם, ויראה מן הנפש כח המלכות והממשלה;

---

[5] שלשה זוזים וכו', גרות כו', איסר וכו'. משקל הזוז הוא המשקל הנקרא אצל הרופאים ורוקחי המרקחת בשם דראכמ"ע; הגרה היא המעה בלשון התלמוד, והיא אחד מששה בזוז, ומשקלה הוא כמשקל חצי גרא"ס או חצי סקרופע"ל, כי הגרא"ס או הסקופע"ל הוא אחד משלשה בדראכמ"ע אצל הרופאים והרוקחים; האיסר הוא רביעית המעה או הגרה, ומשקלה ארבע שעורות (רמב"ם בפי"המ מקומות פ"ע משנה ה' וש"מ), כמשקל הנקרא אצל הרופאים והרוקחים בשם קארא"ט, אשר משקלו ג"כ ארבעה גרא"ן, כלומר שעורות. [6] מהנשא והסוכר והכרכום. הנשא הוא כפי הנראה שם הפרי הנקראת בלעז אנאנא"ס, והסוכר הוא הנקרא כמעט בכל הלשונות צוקע'ר, והכרכום הוא שם הנטע הידוע הנזכר כבר במקרא (שה"ש ד' י"ד) ורגיל גם בלשון רומית, והוא הנקרא בלשון ערבי וברוב לשונות אירופא בשם זאפרא"ן, כאשר תמצא השם הזה גם בדברי

וכאשר יתחבר הירוק עם הירקרק, יניעו כח המרה השחורה, ויראה מן מן הנפש כח המורך והאבל; וכן אם יוסיף או יחסר בה מזג המראים, יתחרש לנפש מבחותם כפיהם. וכן הקול הנפרד והנעימה הנפרדה והנגינה, לא יניעו ממדות הנפש כי אם דבר אחד בלבד, ופעמים יזיקוה, אבל המזגם ישוה מה שיראה ממדותיה וכחותיה, וראוי לך לדעת מעשיהם נפרדים עד שיהיה כפיהם. וגאמר, כי הנגינות שמנה, לכל אחת מהם שיעור מהנעימות. הראשון מהם שעור השלש נעימות, שתים סמוכות, ואחת נעה; והשניה שלש נעימות, אחת נחה ואחת נעה, ואלה השתי נגינות, מניעים כח האדם וכח המלכות והממשלה; והשלישית שעורה שתי נעימות סמוכות אין ביניהם זמן נעימה, ואחת נחה, ובין כל השפל והגבה והשפל זמן נעימה, וזאת לבדה מעירה המרה האדומה והגבורה וחזק הלב ומה שדומה להם; והרביעית שעורה שלשה נעימות סמוכות, לא יהיה ביניהם זמן נעימה, וכן כל שלש ושלש זמן נעימה, וזאת לבדה מניעה הלחה הלבנה, ותראה מהנפש כח השפלות והכניעה והמורך והדומה לזה; והחמישית שעורה נעימה נפרדת, ושתים שונות זו מזו אין ביניהם זמן נעימה, ובין הגבה והשפל זמן נעימה; והששית שעורה שלש נעימות מתנועעות; והשביעית שעורה שתי נעימות סמוכות, אין ביניהם זמן נעימה, ובין כל שתים ושתים זמן נעימה; והשמינית שעורה שתי נעימות סמוכות, אין ביניהם זמן נעימה, ובין כל שתים ושתים זמן שתי נעימות; ואלה הארבע כלם, מניעים המרה השחורה, ומראות מן הנפש מדות נחלקות, פעם אל השמחה, ופעם אל הדאגה. וממנהג המלכים, למזוג קצתם עם קצתם, עד שתשתוינה, ויהיה מה שתניענה ממדות בשמעה אותם, כפי מה שייטיב נפשותם להנהגת המלכות, ולא יוציאם אל הרבוי ברחמים או באכזריות, ולא בגבורה ולא במרך, ולא בתוספת ובחסרון בשמחה. ועל זה יהיה ענין הריח הנפרד, לכל מריח מהם כח, וכאשר ימזגו קצתם בקצתם, יקנה ענין כפי רוב המזג ומעוטו. ומזה שהמר דרור חם יבש, והכפור קר דק, [7]והזעפרן חם יבש, והאהלות קרים ולחים, והענבר חם ממוצע, ומימי הורדים קרים ודקים. וכאשר יעורב כל א׳ מהם באחר, ימזגו כחותיו ויתקנו לתועלות בני אדם. וכיון שההשויה בכל המוחשים יותר מועילה לאדם, כ״ש השוית מדותיו ואהבותיו שתהיה מועילה לו יותר. והעולה מן הכלל הזה, שיהיה האדם קונה בעולם הזה כפי תקונו, ויאכל וישתה בהתר כפי צרכו, ויציב השגחתו על החכמה והעבודה והשם הטוב, ויקח מכל אחד מהאהבות הנזכרות כפי מה שסדרנו, כל דבר בעתו. וזאת היא הבחירה המשובחת, והיא חמאת מה שזכרו שלמה בספרו בג׳ מקומות; אחד מהם (קהלת ב׳ כ״ד) אין טוב באדם שיאכל ושתה והראת את נפשו טוב בעמלו וגם זה ראיתי אני כי מיד האלהים היא. ואמרו שיאכל ושתה, שער המזון, ואמרו בעמלו, שער הקנין, ואמרו מיד האלהים, רוצה בו מהתרו ממה שחננו בוראו, לא ממה שהוא חומס וגוזל. ואמר

המחבר ז״ל למטה בענין זה. [7] והזעפרן כו׳ והענבר כו׳. השם זעפרן נמצא כבר גם בתרגום המיוחס ליונ״ע (ויקרא ע״ו י״ט), והוא השם הערבי של מין הנטע הנקרא בעברית וברומית כרכום, כאשר הזכרנו בהערה הקודמת; והענבר הוא הנטע הידוע בארצותינו אלה גם היום בשם אינגבער או אינגווער, והוא נקרא בלשון התלמוד ובערבי בשם זנגבילא.

והראה את נפשו טוב, הם שבעה ענינים מספר עליהם בספרו שהם טוב; והשני (סס ג' י"ג) וגם כל האדם שיאכל וישתה וראה טוב בכל עמלו מתת אלהים הוא, וזה עוד כולל ארבעה ענינים, המזון, מאמרו שיאכל ושתה, והקנין, מאמרו בכל עמלו, ומן ההתר, באמרו מתת אלהים הוא, ורומז אל השבעה ענינים, באמרו וראה טוב; והשלישי (סס ה' י"ז) הנה אשר ראיתי אני טוב אשר יפה לאכול ולשתות, יש בו הארבעה ענינים אשר זכרנו, והוסיף עליהם אשר יפה, ורומז בזה שתהיה כל אחת מהמדות והאהבות בעת הראויה לה לא בזולתה, כמו שאמר מפורש בספר הזה (סס ג' י"א), את הכל עשה יפה בעתו. וענין טובה הזכורה בפסוק הזה יש בו שלשה פנים מן החכמה, כאשר פרושם בספר הזה. ואמר טובה חכמה מכלי קרב (סס ט' י"ח) טובה חכמה מגבורה (סס ט"ז), טובה חכמה עם נחלה (סס ז' י"א). ולכל פסוק מהם מדה מיוחדת. אך טובה חכמה עם נחלה, הוא מיוחד בחכמת הטבעים ויצירת העולם, מפני שסופו ויותר לרואי השמש (סס); ואמרו טובה חכמה מגבורה, הוא מיוחד בהנהגת המלכות, כי הגדתה ובא אליה מלך גדול וסבב אותה (סס ט' י"ל); ואמרו טובה חכמה מכלי קרב, הוא מיוחד בעבודה וביראה, מפני שסופו וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. אבל פרושי השבע עניני טוב אשר זכרנו שהם מן הספר, מהם השם הטוב והזכר הטוב, אמר בו (סס ז' א') טוב שם משמן טוב; ומהם זכרון המות בעת המקרים ולא ישכח, אמר בו (סס ב') טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה; ומהם הכעס לכבוד הבורא, אמר בו (סס ג') טוב כעס משחוק; ומהם ראות אחרית הדברים, אמר בו (סס ח') טוב אחרית דבר מראשיתו; ומהם הסבל והמתון, אמר בו (סס) טוב ארך אפים מגבה רוח; ומהם חברת החכמים והצדיקים, אמר בו (סס ה') טוב לשמוע גערת חכם; ומהם שיאמין האדם שאיננו נמלט מחטא, כדי שיכנע בעבור זה לפני אלהיו, אמר בו (סס י"ח) טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך. וכבר התבאר כי החכם בעת שחקר עניני העולם, רמז אל אלה הי"א דברים, שבעה קראם טוב, ושלשה קראם טובה, והאחד קראו יפה, והוא עשות כל דבר אהוב ונמאס בעתו. ואלה האחד עשר אמנם יעשו אחר לקיחת המזון מהקנין המותר, ובמקום אשר נברא לו כאשר בארנו. ואחרי שקרבתי השער הזה ככל מה שיכולתי מדרכי הקירוב אומר, כי כל הספר איננו מועיל כי אם לזכות הלב וכונת תקונו, כמו שאמר (איוב י"א י"ג) אם אתה הכינות לבך, ואמר החכם: בכל לבי דרשתיך בלבי צפנתי אמרתך (תהלים קי"ט). וראוי שיזככו הלבבות ויכנעו לשם אלהינו יתברך, וכמו שאמר (מ"ב כ"ב י"ט) יען רך לבבך ותכנע מפני יי' בשמעך אשר דברתי על המקום הזה וגו'. הלא תראה כי הנאכל והנשתה והנראה והנשמע עושים עם כונת הלב יותר ממה שעושים בלעדיה:

ואשאל מהאל יתברך ישימנו מן המאמינים, ולא מן התועים. וישים בלבנו אהבתו ויראתו, כדי שנזכה לחיי העולם הזה ולחיי העולם הבא:

אל הקוראים.

אחר אשר היה עם לב הר"ר דוד סלוצקי ללכת למסעיו טרם כלה את מלאכת העבודה, אשר לקח על שכמו, ועוד לא הגיע בהגהותיו ופירושיו לספר היקר הזה בלתי אם עד דף 87, — קמתי אני תחתיו להגיה ולפרש את השארית הנמצאה ככל אשר תשיג ידי. ולכן אם המצא ימצא מן הדף ההוא והלאה איזה משגה וחסרון, אם בדברי הספר עצמו משגגות הדפוס, ואם בדברי ההערות מחסר ההבנה, ידוע תדעו קוראים נכבדים, כי לא על הר"ר דוד סלוצקי, כי אם עלי תלונתכם, כי אני אני הוא, אשר הגהתי ואשר כתבתי את ההערות הקצרות האלה מן הדף ההוא והלאה; ואני מה כי תלינו עלי, אחרי אשר עיני בשר גם לי, וכראות אנוש ימות אראה גם אני? —

י' דינעם.

2

מסעי
שכמו
ילתי
אג
מצא
יברי
וסר
יוד
צי
יף
יי